

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Haziran 2021/June 2021

Dizinler / Indexing and Abstracting

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin
Directory of Open Access Journals (DOAJ)
Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)
Research Bible (ResearchBib)
İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerli Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
E-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta>
<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/rpts/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Muc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editor in Chiefs

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- hyralp@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Doç. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- alisahin@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistanları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Umut DERE

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- umutdere@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Anıl DİNCEL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- anildinzel@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Duygu SAYGIN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

- onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

- elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

- alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye - mustafa.budak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - balhalil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye - mdelican@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - cerdem@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye - fgedikli@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - hanioglu@princeton.edu
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - jhasanli@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye - maokur@yildiz.edu.tr
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - kolgun@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan - vasifqafarov@rambler.ru
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - musa_qasimli@hotmail.com
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan - zaza.tsurtsumia@gmail.com
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye - selmayel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya - emmiplp@yahoo.com
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - mar123@princeton.edu
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran - msadri18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan - emi_mehmed777@abv.bg
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya - metinomer@yahoo.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VIII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)
*Balikesir under Greek Occupation According to the Reports of Civil and
Military Officials (1920-1922)*

Serap SUNAY 1

Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan
Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi
*Turkish-German-Italian Activities in Libya During the First War in the Context
of the Holy War and Senusi Resistance*

Yusuf AYDIN 39

Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Askerî ve Sivil Yaşamı,
Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri
*General Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Military and Civilian Life,
Political and Cultural Activities*

Rıdvan BAL 75

Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri
Activities of Asri Kadın Cemiyeti During the Armistice Period (1918-1923)

Nuray ÖZDEMİR 107

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Yeni Türk Alfabesinin Öğretilmesi İçin Yürüttüğü Faaliyetler
*Activities Carried Out By The Minister of National Education Mustafa Necati Bey to Teach
The New Turkish Alphabet*

Fahri KILIÇ..... 135

İspanya ve Portekiz'in Türkiye'deki Sefarad Musevilerini Tekrar Kendi Vatandaşlığına Alma Çabaları
Spain and Portugal's Efforts to Grant Citizenship to the Sephardic Jews in Turkey

Reyhan GÜLŞEN 157

Milli Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması
*Penal Provisions of the National Protection Law and Its Implementation During the
Democratic Party Period*

Aydın DOĞU..... 189

Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretleri'nin Ulusal Basına Yansımaları
Reflections on Queen Maria of Romania's Visits to Turkey in the National Press in 1930

Gülşah ESER..... 229

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri
The Grand Muftiate and Religious Freedom of Bulgarian Turks in the Post-Communist Period
Ali HÜSEYİNOĞLU, Hayri EMİN 247
- Yeni Osmanlıcılığa İdeolojik Destek Mi, Türk Modernleşmesinin Kapsamlı Çözümleme Çabası Mı?
Kemal H. Karpat'ın Tarih Yazıcılığı
Ideological Support for Neo-Ottomanism or Comprehensive Analysis of Turkish Modernization?
The Historiography of Kemal H. Karpat
Fahri YETİM 289

Kitap Tanıtımı / Book Review

- Murat Arslan, Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, 1. Baskı, 271 s.
Süleyman ÂŞIK 303
- V. Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli*, İstanbul, İş Bankası
Kültür Yayınları, 2021, 413 s.
Nesrin AKKOR 311

EDİTÖRDEN

Küresel salgın döneminin üçüncü sayısıyla karşınızdayız. Ne mutlu ki salgına rağmen TR Dizin'de taranamamızın da etkisiyle dergimize akademisyenlerin ilgisi giderek artmaya başladı. Bu ilginin daha da artacağını ümit etmekteyiz. Görünen o ki bu ilgi sürdükçe Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayıca daha fazla makale ile çıkmak zorunda kalacaktır.

Bu sayımızda dopdolu on makale ile karşınızdayız. İlk makale Serap Sunay'a ait olup Millî Mücadele döneminde Yunan işgalindeki Balıkesir'i ele almaktadır. İki yıl kadar süren Yunan işgalinin, sivil halka karşı gittikçe artan şiddet hareketlerine dönüştüğünü vurgulayan Serap Sunay'a göre bunun sebebi kalıcı bir Yunan yönetiminin kurulmak istenmesidir. Bu makale, Başkanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak hazırlanmıştır.

Yusuf Aydın'ın makalesi ise Türkiye'nin son yıllarda ilgi gösterdiği ülkelerden biri olan Libya'ya ilişkindir. "*Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi*" adına taşıyan bu makalede Yusuf Aydın, savaş yıllarında Libya'da cihat propagandası, Türk-Senusi ittifakı ve bu ittifaka karşı Fransız-İngiliz faaliyetlerini araştırmıştır. Bu makale, Türk ve Fransız arşivleri ile gazetelere ve araştırma eserlere dayalıdır.

Bir çeşit biyografik çalışma yapan Rıdvan Bal, "*Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Askerî ve Sivil Yaşamı, Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri*" adlı makalesiyle çok yönlü bir tabip generalin askerî ve siyasi yaşamı ile giriştiği siyasi ve kültürel faaliyetleri anlatmaktadır. Bal'a göre merhum General Tunaşar; iyi bir aile reisi, başarılı bir hekim ve örnek bir Türk aydınıdır.

Mütareke devrinin önemli cemiyetlerinden biri olan Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetleri, Nuray Özdemir'in makale konusunu oluşturmaktadır. "*Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri*" adlı makalede, İtilaf Devletlerinin işgalleri karşısında örgütlenen kadınların Millî Mücadele'deki rolü değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet devrinin en genç ve idealist bakanlarından biri olan Mustafa Necati Bey'in yeni Türk harflerini öğretme faaliyetleri, Fahri Kılıç'ın makalesinin esas konusudur. Bu makale; arşiv belgeleri, süreli yayınlar, hatıralar ve araştırma eserlere dayanarak hazırlanmıştır.

Dergimiz, genç tarihçi adaylarının bilimsel makalelerini de yayımlayarak onları cesaretlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu genç tarihçi adaylarından Reyhan Gülşen, "*İspanya ve Portekiz'in Türkiye'deki Sefarad Musevilerini Tekrar Kendi Vatandaşlığına Alma Çabaları*" adlı makalesiyle dergimizde yer almaktadır. Gülşen, bugüne kadar ihmal edilmiş bir konuyu -Sefaradların başka ülke vatandaşlığına geçmesi- devrin Türk gazeteleri ışığında aydınlatmaya çalışmıştır.

Yine genç tarihçilerden Aydın Doğu'nun "*Millî Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması*" adlı makalesi ise aslında II. Dünya Savaşı şartlarında yürürlüğe giren ve 1960'lara kadar yürürlükte kalan Millî Korunma Kanunu'nun uygulamalarını konu edinmiştir. Birincil kaynaklar olarak arşiv belgeleri, TBMM tutanakları ve dönemin gazete ile dergilerine dayanan bu makale, ilgili kanuna ilişkin ceza uygulamalarını anlatmıştır.

Gülşah Eser'in "*Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretleri'nin Ulusal Basına Yansımaları*" adlı makalesi, komşu bir ülkenin kadın devlet başkanının Türkiye ziyaretini konu edinmektedir. Yazar, bu makalesini daha ziyade devrin Türk gazetelerine dayandırmıştır.

Ali Hüseyinoğlu ve Hayri Emin'in kaleme aldığı makale, "*Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri*" başlığını taşımaktadır. Bu makalede yazarlar, komünizm sonrasından günümüze kadar geçen süreçte Bulgaristan Türklerinin dinî özgürlüklerinin ulaştığı aşamayı; bölgesel, ulusal ve uluslararası açılardan analiz etmektedir.

Bu sayımızın tek eleştirel/araştırma makalesi Fahri Yetim'e ait olup "*Yeni Osmanlıcılığa İdeolojik Destek Mi, Türk Modernleşmesinin Kapsamlı Çözümleme Çabası Mı? Kemal H. Karpat'ın Tarih Yazıcılığı*" başlığını taşımaktadır. Yetim'in bu makalesi, Türk tarihçiliğinin önde gelen ismi olan Kemal Karpat'ın eserlerini ve tarihçiliğini eleştiren Nuray Sancar'ın makalesini, "indirgemeci bakış" diyerek eleştiren bir yazıdır. Bir başka deyişle Yetim'in makalesi, eleştirinin eleştirisidir.

Ayrıca bu sayımızda iki de kitap tanıtımı mevcuttur. Birincisinde Süleyman Aşık, Murat Arslan'ın "*Süleyman Demirel*" adlı kitabını tanıtılmaktadır. İkinci tanıtım ise Nesrin Akkor'a ait olup, V. Türkan Doğruöz'ün "*Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli*" adlı eserine ilişkindir. Gelecek sayılarda bu tanıtımların artacağını ümit etmekteyiz.

Yeni sayılarda buluşmak ümidiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

This is the third issue of our journal during this global pandemic. Fortunately, despite the pandemic, academicians have shown an increased interest in our journal because it has been included in the TR Index. We hope that this interest continues to grow, and as more interest is shown in Recent Period Turkish Studies, we will publish more articles.

In this issue, there are 10 articles. Serap Sunay wrote the first article, which examines Balıkesir when it was under Greek occupation during the National Struggle. According to Serap Sunay, the Greek occupation, which lasted for approximately two years, increasingly turned into a violent movement against the civilian population because of the desire to establish a permanent Greek administration. This article is based on the documents of the Presidential Ottoman Archives.

Yusuf Aydın's article is about Libya, one of the countries Turkey has shown an interest in during recent years. In this article titled "*Turkish–German–Italian Activities In Libya During The First War In The Context Of The Holy War And Senusi Resistance*", Yusuf Aydın investigates jihad propaganda in Libya during the war years, the Turkish–Senussi alliance, and the Franco-British activities against this alliance. Turkish and French archives, newspapers, and research were employed to write this article.

Rıdvan Bal, in a biographical study, describes the military and political life of a versatile medical general as well as his political and cultural activities in an article titled "*General Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Military and Civilian Life, Politicial and Cultural Activities*". According to Bal, the late General Tunaşar was a good family head, successful physician, and exemplary Turkish intellectual.

The activities of the Modern Women's Association, one of the important societies of the Armistice period, constitute the subject of Nuray Özdemir's article. In the article titled "*Activities Of Asri Kadın Cemiyeti During The Armistice Period (1918–1923)*", the role of women in the national struggle against the occupations of the Entente Powers are evaluated.

The activities of Mustafa Necati Bey, one of the youngest and most idealist ministers of the Republican era, in his endeavors to teach new Turkish letters are the main subject of Fahri Kılıç's article. Archival documents, periodicals, memoirs, and research studies were employed to write this article.

Our journal aims to encourage young historian candidates by publishing their scientific articles. Reyhan Gülşen, one of these young historian candidates, is featured in our journal with her article titled "*Spain And Portugal's Efforts To Grant Citizenship To The Sephardic Jews In Turkey*". In this article, Gülşen attempts to shed light on an issue that has been neglected until recently, namely, the Sephardic Jews' acquisition of citizenship of another country, from the perspective of Turkish newspapers of that period.

Another young historian, Aydın Doğu's article titled "*Penal Provisions of the National Protection Law and Its Implementation During the Democratic Party Period*" deals with the practices of the National Protection Law, which came into effect under the conditions of the Second World War and remained so until the 1960s. In this article, which is based on archival documents, the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, and newspapers and periodicals of the period as primary sources, the criminal practices related to the aforesaid law are explained.

Gülşah Eser's article "*Reflections On Queen Maria Of Romania's Visits To Turkey In The National Press In 1930*" focuses on the visit of a neighboring country's female president to Turkey. The author mainly consulted Turkish newspapers of the period to write the article.

Ali Hüseyinoğlu and Hayri Emin wrote "*The Grand Muftiate and Religious Freedom of Bulgarian Turks in the Post-Communist Period*". In this article, the authors analyze the level of Bulgarian Turks' religious freedom from regional, national, and international perspectives from the post-communism period to the present day.

The only research article of this issue was written by Fahri Yetim. "*Ideological Support For Neo-Ottomanism Or Comprehensive Analysis Of Turkish Modernization? The Historiography Of Kemal H. Karpat*" is an essay in which Nuray Sancar is criticized. In an article, Sancar criticized the works and historiography of Kemal Karpat, the most prominent person in Turkish historiography. Sancar referred to Karpat's approach as a reductionist view. In essence, Yetim's article is a critique of Sancar's criticism.

There are also two book reviews in this issue. In the first, Süleyman Aşık introduces Murat Arslan's book "*Süleyman Demirel*". Nesrin Akkor wrote the second review on V. Türkan Doğruöz's "*Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli*". We also hope to have many more reviews in future issues.

Hoping to meet in new issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)

Balıkesir under Greek Occupation According to the Reports of Civil and Military Officials (1920-1922)

Serap SUNAY*

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ORCID: S.S. 0000-0002-0332-5439

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Serap Sunay,
Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye
E-posta/E-mail: serapsunay@balikesir.edu.tr

Başvuru/Submitted: 17.12.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
22.03.2021

Kabul/Accepted: 26.03.2021

Atf/Citation: Sunay, Serap. "Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 1-37.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-842417>

ÖZ

İtilaf Devletlerinin müsaadesi ve desteğiyle Batı Anadolu'ya giren Yunanlar, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'i işgal ettiler ve iki seneyi aşkın bir süre burada kaldılar. İşgalle birlikte Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Yunanlar, yerli sivil halka karşı gittikçe şiddetini arttıran zalimce tavırlar sergilemeye başladılar. Söz konusu büyük mezalim dışında Yunanlar, işgal ettikleri bölgelerin haberleşme, malî ve idarî faaliyetlerine de hâkim olup kendilerine ait bir yönetim kurarak kente, dolayısıyla ülkeye yerleşme arzusuna kapıldılar. İşgal esnasında bölgede görevli mülki ve askerî amirlerin İstanbul Hükûmeti'ne hitaben kaleme aldıkları raporları içeren arşiv belgelerinin temel alındığı bu çalışmayla işgal esnasında bölgede yaşanan gelişmeler hakkında tafsilatlı malumat elde etme imkânı bulundu.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Yunan İşgali, Mezalim, Mali Buhran, İletişim

ABSTRACT

The Greeks, who entered Western Anatolia with the permission and support of the Entente Powers, occupied Balıkesir on June 30, 1920, and stayed there for more than two years. With the occupation, the Greeks advancing towards the interior of Anatolia began to adopt increasingly violent manners towards the indigenous civilians. Apart from the great atrocities in question, the Greeks also dominated the communication, financial and administrative activities of the regions they occupied, and by establishing an administration of their own, they desired to settle in the city and therefore in the country. This study, based on archive documents containing reports addressed to the Istanbul Government by the civilian and military chiefs in the region during the occupation, reveals detailed information about the developments in the region at that time..

Keywords: Balıkesir, Greek Occupation, Cruelty, Financial Crisis, Communication

Extended Abstract

The Greek invasion in Balıkesir, which started on June 30, 1920 and lasted for more than two years, had financial, administrative and socio-cultural consequences as well as military ones. This article discusses both the activities carried out by Greeks during the occupation in order to settle in Balıkesir permanently as well as the atrocities they committed and the problems caused thereby . The methodology chosen for the study is that of a detailed examination of the newspapers of the period and the literature at the core of reports written by some officials who were in the region at that time based on archive documents. According to these examined documents, as in other regions of occupation, the Greeks did not hesitate to implement certain practices that ignored the sovereign rights of the state in order to establish a Greek administration with steps to regulate the economic, administrative and socio-cultural structure towards the people in Balıkesir. That is to say, as can be understood from the statements of the Karesi Governor Cevdet Bey, after occupying the area, the Greeks started to work by removing the law enforcement officers from Balıkesir. They applied actions that led to the confiscation and restriction of communication tools that are vital in many ways in war or peace. They also saw to the dissolution of local personnel, and even to the establishment of a post office on their own behalf. Then, step by step, they liquidated and neutralized the managers of key government departments such as finance, courthouse and education. Finally, they prepared the ground for the realization of their goal of fully dominating the administrative mechanism in the region by sending the Karesi Governor Cevdet Bey, who was the greatest civilian authority of the port at the time , from Balıkesir to Istanbul. Their reason for doing this was that he defended the law of his state and did not submit to what they wanted him to do. In his stead they appointed someone as the deputy governor who could enforce their own wishes and they took over the administration, albeit indirectly, by implementing a bureaucratic occupation in addition to a military occupation in Balıkesir. In so doing the Greeks made a big mistake. They could have prevented the formation of a resistance movement in Balıkesir, which became an epic in the War of Independence, and they could have made the people accustomed to living under Greek rule. Instead, the Greeks forcibly seized extremely limited resources such as foodstuff, weapons and animals from the people in Balıkesir and its surroundings, who were fighting for independence, and left them in poverty. In addition to this, during the occupation, as in other parts of the country, the Greek forces continued committing all kinds of atrocities against the Muslim people in Balıkesir in an increasingly violent and unlimited manner and with slanders and false accusations.

In addition to this picture of a city's bureaucracy becoming inoperable, of severed communication channels, and especially of a Greek occupation which was intensifying day by day, there was a severe financial crisis in and around Balıkesir. The Greeks seized many of the financial resources of the region, and the state could not pay the salaries of officials, retired widows and orphans. This situation not only caused famine and poverty in and around Balıkesir, which has fertile lands, but also brought about other problems which the Greeks used to expand the occupation. Without doubt, it was not easy for the Ottoman Empire to find a solution to the economic crisis in Balıkesir , which had become particularly worn out by wars since the late 19th and early 20th centuries and had suffered from administrative weakness and economic collapse. Although the local administrators repeatedly informed the center about the situation and put forward various suggestions to solve the issue as explained in the text, it can be understood from the archive documents that these could not be implemented. Civil servants in Balıkesir could not get rid of financial difficulties for a long time and could not receive their salaries regularly even after the war was over. This time, the Balıkesir MPs brought the matter to parliament. Despite all the negativities and obstacles outlined above, a struggle against the enemy in Balıkesir took place which became an example to the nation, and a significant contribution was made to the liberation of the country from enemy occupation.

Giriş

Balıkesir'in Milli Mücadele döneminde oynadığı mühim rol ve önemine binaen şehrin işgali, kongreler ve işgale karşı bölgede yürütülen mücadele üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır¹. Bu makalede ise Balıkesir'in işgal altında kaldığı süre zarfında Yunanların, diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi Balıkesir'e kalıcı bir şekilde yerleşme amacıyla yürüttükleri faaliyetler ile bunların yol açtığı sorunlar ve uyguladıkları mezalim ele alındı. Zira vatan sathında yaklaşık dört, Balıkesir'de ise iki seneyi aşkın devam eden Yunan işgali, askerî olduğu kadar mali, idari ve sosyo-kültürel birtakım sonuçlar doğurmuştur ki söz konusu meseleleri incelemek, hadiseyi çok yönlü bir şekilde ortaya koyabilmek açısından bir hayli önem taşımaktadır. Bu maksatla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen, Balıkesir'de görev yapmış olan mülki ve askerî görevliler tarafından kaleme alınmış resmî raporlara odaklanılarak yapılan bu çalışmayla Balıkesir ve çevresinde Yunan işgali esnasında yaşananlardan ibretlik bir kesit sunularak, o günkü koşulların ağırlığı ve vatanın içinde bulunduğu vaziyet, Balıkesir ölçeğinde incelenmiştir. Devrin müşahitleri ve müdahilleri tarafından yazılan söz konusu raporlar, Yunanların işgal esnasındaki genel siyasetlerini ilk ağızdan aktarmaları ve Balıkesir'in uğradığı zulmün apaçık bir tezahürü olmaları bakımından, bu zulmün tarihe kaydedilmesi hususunda önem arz etmektedir.

1. Balıkesir'in İşgali

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı'nı fiilen sona erdiren Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist fikirlerini uygulama fırsatı elde ettiler². Bu maksatla harekete geçen Büyük Beşler (İngiltere, ABD, Fransa, İtalya ve Japonya), Paris Barış Konferansı kapsamında gerçekleşen 28 Ocak 1919 tarihli toplantıda, savaştan mağlup çıkan devletlerin topraklarında kurulması planlanan manda idarelerini ve buna binaen Osmanlı Devleti topraklarının nasıl paylaşılacağını görüştüler³. İtilaf Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olan Yunanistan da mümbit topraklara sahip Batı

1 Balıkesir'de Milli Mücadele hakkında yapılan çalışmaların bir listesi için bkz. Nurettin Gülmez, "Balıkesir'de Milli Mücadele ile İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Tasnif", *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (19-22 Eylül 2019)*, C.I, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020, s. 143-163.

2 Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 98-114.

3 İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *History Studies (Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı)*, C.6, S.3, Nisan 2014, s. 219.

Anadolu'yu topraklarına katma isteğini resmen dile getirip; galip devletlere kabul ettirmek adına çalışmalarına başlamıştı. Bu maksatla Paris'e giden Yunanistan Başbakanı Venizelos, burada ülkesi lehine son derece etkin propaganda faaliyetleri yürüttü⁴. Nitekim Yunan Hükümeti, henüz konferans toplanmadan 30 Aralık 1918 tarihinde, Paris Barış Konferansı sekreteryasına sunduğu muhtırayla Kuzey Epir, Trakya'nın tamamı, Batı Anadolu, Oniki Ada ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini talep etmişti⁵. Venizelos'un çalışmaları, Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'nda önemli avantajlar elde etmesini sağladı ve burada alınan kararlara istinaden İngiliz, Amerikan ve Fransız savaş gemilerinin koruyuculuğunda gerçekleşen Batı Anadolu'daki Yunan işgali, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgal edilmesiyle başladı⁶. Balıkesir Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Hüseyin Hilmi'nin ifadesiyle Yunanlar, öteden beri herkesin malumu olan imha siyasetleriyle İzmir'de "Osmanlılığa ve Müslümanlığa âid" ne varsa yok ettikleri gibi pek çok mağduriyete de neden olmuşlardı⁷. İşgal esnasında Yunanların şehirdeki Müslümanları katledip şehri yağmalamaları, Balıkesir'de de son derece olumsuz bir etki meydana getirdi. İşgal kuvvetlerinin Balıkesir'e doğru ilerlediklerinin ve bazı bölgelerde şiddetli mezalim uyguladıklarının duyulması, bölge halkındaki tepkinin şiddetlenmesine yol açtı⁸ ve İstanbul Hükümeti'ne çeşitli protesto telgrafları çekildi⁹. İstanbul Hükümeti ise davetli olarak katılacağı Paris Konferansı'nda, Aydın vilâyeti ve Balıkesir gibi Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin haksız işgallerinin önlenmesine gayret ettiklerini ilan ederek kamuoyunu sakinleştirmeye çalışmıştı¹⁰.

-
- 4 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, s. 30-38; Michael Llewellyn Smith, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, çev. Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2017, s. 83-96; İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2019, s. 128-134.
- 5 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3. bs., İstanbul, Derlem Yayınları, 2017, s. 133-134.
- 6 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 51-53. Batı Anadolu'da Yunanların uyguladığı işgal yöntemleri ve işgallerin genel karakteri hakkında bkz. Nuri Köstüklü, "Batı Anadolu'da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, yay. haz. Murat Alper Parlak, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 141-148; Salim Gökçen, "Milli Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.12, S.23, Bahar 2016, s. 89-111.
- 7 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)*, 4652/348889, lef 2, 8 Eylül 1920/8 Eylül 1336.
- 8 *BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS)*, 53-4/54.
- 9 Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul, Değişim Yayınları, 2007, s. 362-372. İzmir'in işgalinin ardından Balıkesir'de işgale karşı alınan önlemlerden bazıları için bkz. Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 56-60.
- 10 Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *Tarih Dergisi*, S.71, 2020/1, s. 455.

Bir yandan söz konusu gelişmeler yaşanırken bir yandan da Avrupa gazetelerinde, Yunan kuvvetlerinin bütün Balıkesir yöresini işgal edip hattı Bursa'ya kadar uzatacaklarına dair havadisler yer almıştı. Yunan işgal kuvvetlerinin çift koldan Akhisar'a ve Ayvalık merkezine gönderilmesi, yayılan haberleri teyit etmişti¹¹. Nitekim Yunanlar, İzmir'in ardından Rum nüfusunun çoğunlukta olduğu Ayvalık'ı da 29 Mayıs 1919 tarihinde işgal etti¹². İzmir ve Ayvalık'ın ardından Anadolu'nun içlerine ilerleyişlerini kolaylaştırmak amacıyla ilk hedef olarak belirledikleri Balıkesir'e 22 Haziran 1920 tarihinde taarruza başlayan Yunanlar, 30 Haziran 1920'de şehri işgal etti¹³. Balıkesir'in güneyinde büyük bir mukavemet gördüklerini itiraf eden, harekâtın başındaki General Paraskevopulos, işgal kuvvetlerinin Balıkesir'e girdiğine dair 17-30 Haziran ve 18 Haziran-1 Temmuz tarihli, imzalı iki tebligat yayınladı¹⁴. Balıkesir'in işgali yabancı basında, işgal kuvvetlerinin kuzeye doğru ilerleyişlerinde mühim bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Atina'da da çeşitli kutlamalar düzenlenmişti¹⁵.

Balıkesir ve Bursa'da polisin, jandarmanın ve ahalinin elindeki her türlü silaha el koyan Yunanlar, bölgede asayişin sağlanması ile halkın can, mal ve namus güvenliklerini koruma haklarını da ellerinden almıştı¹⁶. Vaziyetin doğuracağı sakıncalar ve tehlikenin büyüklüğüne dikkat çeken Edremit kaymakamı, Hariciye Nezareti'ne

-
- 11 *BOA, DH.KMS*, 53-4/54. Anadolu ve Ege kıyılarında Yunan işgalini haklı göstermek için İngiliz basınında yürütülen Türk aleyhtarı kampanya hakkında bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C.I, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 257-258.
 - 12 Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 102-114; Haluk Selvi, "Ayvalık'ın İşgali ve Belediye Çeşmesi Protokolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.51, 2001, s. 843-844, 847, 852; Metin Ayışığı, "Ayvalık'ın İşgali ve İlk Kursun", *Balıkesir Sempozyumu: 17-20 Kasım 2005*, Balıkesir, t.y., s. 196-204; Ayvalık'ın işgal süreci hakkında Balıkesir Mutasarrıfı Ahmet Hilmi Ergeneli'nin hatıraları için bkz. A. Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar", *Belleten*, C.XLVIII, S.189-190, Ocak-Nisan 1984, s. 167-240.
 - 13 Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 252-253; Mücteba İlgürel, "Balıkesir Kongreleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.V, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 17. Asi Ahmet Anzavur, işgalden birkaç ay önce 8 Nisan 1920 tarihinde, o güne kadar yaptığı her türlü eşkıyalık faaliyetine rağmen Damat Ferid Paşa Hükümeti tarafından mirimiranlık rütbesiyle Karesi mutasarrıflığına tayin edilmişti (Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 263; Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", *Belleten*, C.LVI, S.217, Aralık 1992, s. 849).
 - 14 Paraskevopulos imzalı bu tebliğlerin ilkinde bir Yunan fırkasının, 20 kilometre kuzeyindeki Bigadiç-Giresun (Savaştepe) hattına kadar ilerlediği ve Balıkesir'e kadar takip ettikleri bölge halkının, Giresun civarında büyük bir mukavemet gösterdiğini bildirilmişti. Yunan işgal kuvvetlerinin 3 zabıt ve 65 asker zayıat verdiğini; "düşman" olarak bahsettiği Türklerin ise 100'den fazla kayıp verdiklerini ifade etmişti ("Balıkesir'in Alındığına Dair Yunan Tebliği: Balıkesir'in Cenubunda Büyük Bir Mukavemet Gördüklerini İtiraf Ediyorlar", *Vakit*, nr. 934, 3 Temmuz 1920, s. 2).
 - 15 "Yunan Taarruzu: Yunan Taarruzu ve Fransız Gazeteleri; Atina'da Şenlikler", *İleri*, nr. 889, 6 Temmuz 1920, s. 1.
 - 16 *BOA, BEO*, 4669/350131, lef 2, 29 Aralık 1920/29 Kânunuevvel 1336. Yunanlar, her köye sadece beşer av çiftesi bırakmakla birlikte Edremit'i istisna tutup, ekili mahsulata hasar verecek hayvan ve haşerata karşı kullanmak üzere köylülere av çiftelerini bırakmış ve avcılık için izin vermişlerdi (*BOA, Dahiliye Nezareti Idare-i Umumiye [DH.İ.UM]*, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; *BOA, Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS]*, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336).

gönderdiği yazıda, taleplerine rağmen silahların iade edilmediğini ve bu hususta acilen bir girişimde bulunulması gerektiğini ifade etmişti¹⁷. Karesi Jandarma Alayı Kumandanlığı da aynı soruna değinerek, jandarmaya ait silah ve teçhizatın iadesi ve jandarma dairelerinde bulunan telefon hatları ile makinelerin başka yerlere götürülmekte olduğuna; fakat jandarmanın güvenliği için çok önemli olan bu makinelerin mutlaka yerlerinde bırakılmalarının gerektiğine dair bir rapor kaleme almıştı¹⁸. Bir yandan eldeki teçhizata el koyan Yunanlar bir yandan da Balıkesir’de görev yapan jandarma ve polislerin büyük bir kısmını tasfiye edip silahsız bir şekilde, zorla İstanbul’a göndermişlerdi¹⁹. Yunan İşgal Kumandanlığı, görevlerine son verdikleri Soma’daki jandarma ve polislerin, kırk sekiz saat zarfında bölgeyi terk etmelerini; yerli olanların ise sivil olarak hayatlarına devam edebileceklerini Karesi Mutasarrıflığı’na bildirmişti²⁰. Ayrıca Soma ve Kırkağaç’ta zabıta memuru alım ve istihdamını da yasaklamışlardı²¹. Buna karşın Yunanlar 13 Haziran 1921 tarihinde, jandarma zabitleri kumandasında 120 Yunan jandarmasını Bandırma treniyle Balıkesir’e sevk etmişlerdi. Böylece Balıkesir’de 80 kişi olan Yunan jandarmaların sayısı bir anda 200’e çıkmıştı. Bunun üzerine Karesi Jandarma Alay Kumandanlığı, Yunan jandarmasının Soma, Edremit, Kırkağaç ve Burhaniye kazalarında olduğu gibi Balıkesir ve havalisinde de zabitan teşkilatını genişletmeye başlayacağı istihbaratını İstanbul Hükümeti’ne bildirildi²². Nitekim Anadolu harekâtından önce 3.000 civarında olan Yunan zabitanı sayısı, Ekim 1920 tarihine geldiğinde 6.000’e ulaşmış yani ikiye katlanmıştı²³. Ayrıca işgal kuvvetleri, Rum ve Ermenilere silah temin ederek

17 BOA, *Dahiliye Nezareti Asayiş Kalemî (DH.EUM.AYŞ)*, 76/21, 25 Aralık 1920/25 Kânunuevvel 1336.

18 BOA, *BEO*, 4672/350350, 23 Ocak 1921/23 Kânunusani 1337.

19 BOA, *Dahiliye Nezareti Muhasebe Kalemî (DH.EUM.MH)*, 228/14, lef 9, 5 Mart 1922/5 Mart 1338; BOA, *DH.EUM.AYŞ*, 59/21, 11 Şubat 1922/11 Şubat 1338.

20 BOA, *DH.EUM.AYŞ*, 46/21, lef 1, 23 Eylül 1920/23 Eylül 1336. Yunan işgal kuvvetleri, benzeri uygulamaları Yalova ve Hüdâvendigâr’da da yapmış; buralardaki jandarmaların silahlarını alıp onları işlevsiz hale getirmişlerdi (BOA, *BEO*, 4660/349446, lef 4, 19 Ekim 1920/19 Teşrinievvvel 1336). Yunanların aynı uygulamayı Alaşehir’deki jandarmaya tatbik edip, onları vapurla İzmir’den İstanbul’a sevk ettikleri ve sıranın Bursa Jandarma Alayı’nda olduğu haberi de 20 Şubat 1922 tarihli yazıyla Hariciye Nezareti’ne bildirilmişti (BOA, *BEO*, 4705/352869, 20 Şubat 1922/20 Şubat 1338). Faaliyetlerine ara vermeyen Yunanların, Bursa alayına mensup Karacabey bölüğündeki dağ kazı takımını kaldırıp zabitanı İstanbul’a göndermek üzere Mudanya’ya sevk etmek istedikleri haber verilerek Bursa jandarma teşkilatının Balıkesir’dekilerle aynı akıbete uğramaması adına gereken girişimlerin yapılması hususu da Hariciye Nezareti’ne ifade edilmişti (BOA, *DH.EUM.AYŞ*, 59/42, lef 2, 20 Şubat 1922/20 Şubat 1338).

21 BOA, *DH.İ.UM*, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; BOA, *HR.SYS*, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336.

22 BOA, *DH.İ.UM*, 20-28/14-39, lef 1, 18 Temmuz 1921/18 Temmuz 1337; BOA, *DH.İ.UM*, 20-28/14-39, lef 2, 15 Temmuz 1921/15 Temmuz 1337.

23 BOA, *DH.İ.UM*, 20-25/14-48, lef 3, 16 Ekim 1920/16 Teşrinievvvel 1336. 1921 tarihli bir evrakta ise Balıkesir’deki Yunan kuvvetinin tahminen 3.500-4.000 kişi civarında olduğu belirtilmiştir (BOA, *DH.İ.UM*, 20-26/14-64, lef 2, 9 Şubat 1921/9 Şubat 1337).

onları teşkilatlandırmaya başlamıştı²⁴. Böylece işgal altında bulunan Balıkesir ve civarı, kolluk kuvvetleri ile silahtan arındırılarak Yunanların her türlü tehdidine açık hale getirilmiş; istediklerini uygulayabilecek bir ortam hazırlanmıştı.

Balıkesir'e giren Yunan işgal kuvvetleri, halkın dinî duygularını fazlasıyla rencide eden bir tutum sergilemişlerdi. Silah arama bahanesiyle sık sık evlerine baskın yaptıkları Müslümanları rahatsız edip ırza tecavüzde bulunmuşlardı²⁵. Manevi yönden de baskılarını arttıran Yunanlar, Bandırma'da hükûmet binasıyla diğer resmî dairelerdeki Osmanlı bayraklarının yerine Yunan bayrakları asarak²⁶ halkın bam teline dokunmuşlardı. Balıkesir'e bağlı Giresun'daki (Savaştepe) işgal kuvvetleri kumandanı da nahiye müdüründen halkın Yunan işgalinden memnuniyet duyduğuna dair mazbatalar düzenlemesini isteyerek içte ve dışta işgallerini aklayacak, aldatici yönlendirmeler yapmaya çalışmıştı²⁷. Yunanların her türlü faaliyetine rağmen bölge halkı gerek tertiplemediği kongreler ve gerek silahlı mücadelesiyle 6 Eylül 1922 tarihinde Balıkesir'in düşman işgalinden kurtarılmasına çok büyük katkı sağlamıştır²⁸. Eşraf ve önde gelenler; Balıkesir merkez, Bandırma, Gönen ile diğer bağlı kazalarda "Cemâat-i İslâmiyye ve Cemiyet-i Milliyye Redd-i İlhâk" ve muhtelif adlarda müdafaa heyetleri teşkil etmişlerdir. Bunlar arasında bazı siyasi fırka mensupları olduğu gibi hiçbir fırkaya bağlı olmayanlar da mevcuttu. Aralarındaki her türlü anlaşmazlığa rağmen aslında çok farklı görüşe sahip bu insanları ortak düşmana karşı "vücûd-ı milliye" şeklinde bir araya getiren en temel sebep, "milletin hayat ve mukaddesatını" koruyup kurtarmaktı. Söz konusu hareketin mahiyetinin, İttihatçılık veya Bolşeviklik emellerinin gerçekleştirilmesi gibi maksatlar taşımadığı; meselenin "müdâfaa-i memleket" olduğu, belgede bilhassa vurgulanmıştı²⁹. İşgalden kısa bir müddet sonra 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanan Balıkesir Kongresi'nde de bölgedeki direnişin idaresi ve nasıl finanse edileceğine dair detaylı bir yol haritası çizilmişti³⁰. Bu bağlamda Balıkesir'in Yunanlara karşı verdiği mücadeleyi, olayların henüz sıcak olduğu 29 Haziran 1922 tarihli *Sebilürreşâd* gazetesinde yer alan "... Eğer (Karesi) yıldızı doğmamış olsaydı maâzallah bugün ne Anadolu kurtulacak, ne

24 BOA, BEO, 4715/353597, lef 2.

25 BOA, BEO, 4657/349227, lef 8, 6 Eylül 1920/6 Eylül 1336; BOA, BEO, 4657/349227, lef 1, 4 Ekim 1920/4 Teşrinievvel 1336.

26 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-2, 1 Eylül 1920/1 Eylül 1336.

27 BOA, DH.İ.UM, 20-24/14-37, 15 Ağustos 1920/15 Ağustos 1336.

28 Mücteba İlgürel, "Balıkesir Kongreleri", s. 17.

29 BOA, DH.KMS, 53-4/54.

30 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s. 192-199. Millî Mücadele'de Balıkesir'de tertiplenen kongreler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele'de Balıkesir...*, s. 87 vd.

de (İstiklâl) ümîdleri kalacaktı. Anadolu'ya on dört ay bekçilik eden Karesi ve havalisinin millî tarihimizde işgal ettiği mevki cidden büyük, cidden ulvî ve mukaddesdir”³¹ ifadeleri isabetli ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2. Yunanların Şehrin Maliyesini Kontrol Etme Çabaları ve Balıkesir’de Mali Buhran

İşgalin akabinde harekete geçen Yunanların amacı, evraklara yansıyan ifadesiyle “livanın rûhu demek olan cihet-i maliyesini” İzmir’e bağlayıp idare etmektir³². Bu maksatla işe, bölgenin maliyesini takip ve kontrol için önemli bilgiler elde edebilecekleri Ziraat Bankası kayıtlarıyla başladılar. İzmir Yunan Komiserliği tarafından Balıkesir’e gönderilen bir memur; Balıkesir, Ayvalık, Edremit, Burhaniye Ziraat Bankası şubelerine ait defterler ile senetlerin tarafına teslimini talep etti ve karşı konulacak olursa bunları cebren alacağını bildirdi. Bunun üzerine defterler, Karesi Ziraat Bankası Müdürü İsmail Bey ile 31 Temmuz 1920 tarihinde İzmir’e gönderildi³³. Akabinde daha cüretkâr hareket eden Yunanlar, İzmir Fevkalade Komiserliği’nin talimatıyla Balıkesir’in maliyesini kontrol etmek üzere bir memur görevlendirdiler. Bahsi geçen memur, 21 Ekim 1920 tarihinde Yunan Merkez Kumandanı Panagakos ile birlikte Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey’in³⁴ makamına geldi. Yunan memur, Cevdet Bey’e livanın maliye, telgraf ve posta idaresi ile hususi muhasebesindeki evrak ve maliye kayıtlarını tetkik ederek gelir-gideri saptayıp, artan gelirlere el koymak üzere görevlendirildiğini ifade etti. Livanın bütün mali işlerine ve kaynaklarına el koymak manasına gelen görev tanımına ilaveten bir de işlerini yürütmek için kendisine hükûmet konağı içinde oda tahsis edilmesini talep etti. Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey ise kendisine livanın mali durumu hakkında genel malumat verilebileceğini; fakat tahsilât ve bilfiil kontrol tesisi gibi taleplerinin mümkün olmadığını, isterse muhasebe dairesinde birkaç gün ikamet edebileceği cevabını verdi. Durumun vahametinin farkında olan Cevdet Bey, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği raporda, gelen memurun bölgede fiilî bir kontrol tesis etme ihtimalinin bir hayli yüksek olduğunu ve

31 “Hazin Bir Gün: İlk Müdafaa Kurşununu Atan Sevgili ‘Karesi’nin Yevm-i İşgali”, *Sebilürreşâd*, C.20, S.507, 29 Haziran 1922, s. 156.

32 *BOA, DH.İ.UM*, 20-30/14-68, lef 8, 30 Mart 1922/30 Mart 1338; *BOA, DH.İ.UM*, 20-30/14-68, lef 1, 12 Nisan 1922/12 Nisan 1338.

33 *BOA, DH.İ.UM*, 20-24/14-24, lef 1, 19 Ağustos 1920/19 Ağustos 1336; *BOA, DH.İ.UM*, 20-24/14-24, lef 2, 31 Temmuz 1920/31 Temmuz 1336. Ancak aradan aylar geçmesine rağmen defterler iade edilmedi. Bunun üzerine defterlerin ne yapıldığı İzmir Yunan Komiserliği’ne soruldu ve bunların mahallerine gönderildiği cevabı alındı. Oysa defterler geri gelmemişti. Konuyu araştıran Mülkiye Müfettişi Süleyman Hikmet Bey, hükûmete ait kayıtların yabancıların elinde kalmasının uygun olmadığı; defterlerin livaya celbi veya mahallerine gönderilmesinin temini adına gerekenin yapılması yönünde bir rapor hazırladı (*BOA, DH.İ.UM*, 20-25/14-50, 25 Ekim 1920/25 Teşrinievvel 1336).

34 Cevdet Bey, 6 Eylül 1920 tarihinde birinci sınıf maaşla Karesi mutasarrıflığına tayin edilmişti (*BOA, İrade Dosyası Usulü [İ.DUİT]*, 43/61); “Şehir ve Taşra: Balıkesir Mutasarrıflığı”, *İleri*, nr. 953, 13 Eylül 1920, s. 1.

bunun önüne geçebilmek için acilen tedbir alınması gerektiğini bildirdi³⁵. İşin enteresan yanı Yunan memurun, Cevdet Bey'e İstanbul Hükûmeti'nin durumdan haberdar olduğunu ve kararın yakında kendisine bildirileceğini söylemesiydi. Böylece işlerini itirazsız ve hızlıca halledebilecekti. Fakat bahsi geçen konuda İstanbul Hükûmeti'ne herhangi bir müracaatın olmadığı, Hariciye ve Maliye nezaretleri ile yapılan yazışmalardan anlaşıldı ve durum Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey ile Hüdâvendigâr Valiliği'ne bildirildi³⁶. Ayrıca Yunanların Balıkesir ve Karacabey'deki bu tarz girişimlerinin önlenmesi hususu mutasarrıflığa yazıldı³⁷.

Harekete geçen Yunanlar, şehrin son derece kısıtlı gelirlerine el koymaya başlamışlardı. 9 Kasım 1920 tarihinde İzmir Fevkalade Komiserliği'nin emriyle Edremit, Bandırma ve Sındırgı kazalarına gelen Yunan memurlar, maliye ile telgraf, posta ve rüsumat dairelerindeki gelir-giderleri tespit ettiler³⁸. Ertesi gün Yunan maliye memuru, yanında tercümanı ve bir zabitle birlikte livanın merkez mal sandığına gelerek ödemeleri durdurdu ve sandıkta mevcut 46.162 kuruş değerindeki muhtelif cinslerdeki altın ile parayı makbuz mukabilinde aldı. Merkezden bu konuda henüz bir talimat gelmediğini ifade eden mutasarrıflık, derhal harekete geçti ve İzmir Fevkalade Komiserliği'ne çektiği telgrafta; memurlarının çeşitli dairelerde yaptıkları kontrollerden vazgeçmelerini ve aldıkları paraları da iade etmelerini talep etti³⁹. Mutasarrıfın daha önce bu hususlarda dile getirdiği çekinceler, Yunanlar tarafından uygulamaya konulmuş ve bu yöndeki haberler peş peşe gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine İstanbul Hükûmeti, Balıkesir'deki vaziyeti derinlemesine bir şekilde öğrenebilmek için Edremit kaymakamını görevlendirdi. Kaymakamlığın işgalin doğurduğu neticeler ve gittikçe zorlaşan koşulları aktardığı 6 Aralık 1920 tarihli raporuna göre bölgede durum şöyleydi: Yunanlar beraberlerindeki memurlar vasıtasıyla Balıkesir merkez ve mülhakatındaki tüm mali işler ve muameleleri kontrol altına alıp, merkez sandığında bulunan 400 altın ile Bandırma'daki 5.000 liraya ve Sındırgı mal sandığındaki 1.800 liraya el koymuşlardı⁴⁰. Edremit'teki işgal kuvvetleri kontrol memuru da verdiği talimatla dairelerin ağustos ve eylül maaşlarıyla emeklilerin yalnız ağustos maaşlarının ödenebileceğini ve bunlardan başka hiçbir

35 BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 5, 23 Ekim 1920/23 Teşrinievvel 1336.

36 BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 16, 6 Kasım 1920/6 Teşrinisani 1336; BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 25, 3 Kasım 1920/3 Teşrinisani 1336.

37 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 220/182, 2 Kasım 1920/2 Teşrinisani 1336.

38 BOA, BEO, 4663/349670, 13 Kasım 1920/13 Teşrinisani 1336; BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 30, 9 Kasım 1920/9 Teşrinisani 1336; BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 31 Ekim 1920/31, 31 Teşrinievvel 1336.

39 BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 51, 13 Kasım 1920/13 Teşrinisani 1336.

40 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; BOA, HR.SYS, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336.

ödemenin yapılmayacağını; aksi takdirde Yunan Hükûmeti'nin Edremit mal sandığına el koyacağını sert bir üslupla beyan etmişti⁴¹. Nitekim Yunan memurları, tehditlerini fiiliyata dökmüş ve Edremit'in mali işlerini kontrol altına alıp yaklaşık 500 lirayı gasp ettikleri gibi Düyûn-ı Umûmiye depolarındaki yağ ve zeytinlere de el koymuşlardı⁴². Alaşehir Mal Müdürlüğü'nden de Yunan memurlarının sandık müdüriyetinde zorla sayım yaptıkları ve Kula'da mal sandığı mevcuduna el koyup, müdürü görevden ayırarak maliye dairesini işlevsiz hale getirdikleri bildirilmişti. Bursa ve Mudanya'da da benzeri uygulamalar yapılmıştı. Yunanlar, muahede şartlarına uygun davranmayarak adı geçen bölgelerin gelirlerine el koymaya başlamış; bu da bölgede başta memurlar olmak üzere emeklilerin, ihtiyaç sahibi dul ve yetimlerin maaşlarını alamamalarına yol açmıştı. Üstelik maliye nazırı, Yunanların devletin gelirlerine el koyma faaliyetlerinin önüne geçilinceye kadar buralara hazine para gönderilmesinin, halka değil Yunanların kasasına hizmet olacağı şeklinde görüş beyan etmişti⁴³.

Gittikçe büyüyen mali sorunlara çözüm bulmakta zorlanan İstanbul Hükûmeti, Balıkesir merkez ve kazaları ile Bursa'da, Yunanların söz konusu uygulamalarının mali buhranı daha da şiddetlendirdiğinden yakınlıkta bunun önüne geçebilmek için hariciye nazırının, acilen İngiliz mümessiliyle görüşmesine karar vermişti⁴⁴. Ancak Yunanların bölgedeki gelirler ile dairelere el koymalarının önüne geçmek mümkün olamadı. Yunanlar, özel idareye ait 12.000 lira ve liva encümenin daha önce at cinsinin ıslahı için büyük fedakârlıkla Arabistan'dan getirttiği 10 baş aygıra el koyup İzmir'e gönderdiler⁴⁵. Bunların dışında bölgenin önemli geçim kaynaklarından birisi olan hayvancılık da zora girmişti. Balıkesir ve Hüdavendigar'da bulunan celepler, Yunan işgal kuvvetlerinin 20.000'den fazla hayvanı aç ve susuz bir şekilde çeşitli iskelelerde tuttuklarını; İstanbul'a götürmelerine izin vermediklerini bildirmişlerdi. Bu nedenle hayvanlarının telef olacağından endişe duyan celepler, tek geçim kaynaklarının bu şekilde ellerinden alınmasından şikâyet etmişlerdi⁴⁶. Bölgedeki mahkûmlar ise açlık tehlikesiyle karşı

41 *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 53, 28 Kasım 1920/28 Teşrinisani 1336; *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 54, 4 Kasım 1920/4 Teşrinisani 1336; *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 55, 10 Kasım 1920/10 Teşrinisani 1336; *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 56, 6 Kasım 1920/6 Teşrinisani 1336.

42 Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de Edremit Üzerine Bazı Belgeler", *Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu Bildiriler, Özetler*, İzmir, Edremit Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 303.

43 *BOA, BEO*, 4667/349954, lef 1, 11 Aralık 1920/11 Kânunuevvel 1336; *BOA, BEO*, 4667/349954, lef 2, 2 Aralık 1920/2 Kânunuevvel 1336.

44 *BOA, MV*, 220/256, 11 Aralık 1920/11 Kânunuevvel 1336.

45 *BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK)*, 123/58, Ağustos 1922/Ağustos 1338; *BOA, DH.İ.UM.EK*, 63/75, lef 1-2-3-4, 2 Ağustos 1922/2 Ağustos 1338; *BOA, DH.İ.UM.EK*, 63/75, lef 5, 30 Temmuz 1922/30 Temmuz 1338; *BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM)*, 41/100, 23 Ağustos 1922/23 Ağustos 1338.

46 *BOA, DH.İ.UM*, 19-15/1-8, lef 1, 19 Ekim 1920/19 Teşrinievvel 1336.

karşıya kalmıştı. Çünkü Balıkesir ve kazalarında bulunan hapishanelerdeki mahkûmlar için gönderilen 1921 senesine ait 600.000 kuruş tayinât bedeli bitmişti ve yeni tahsisat gönderilmediği takdirde, alacaklı olan tedarikçiler malzeme vermeyi keseceklerini bildirmişti⁴⁷. Bölgedeki asayişin temin görevinde istihdam olunan personelin temel ihtiyaçlarının karşılanması hususunda da sorunlar mevcuttu. Örneğin işgalde Yunanlar tarafından elbise ve silahları ellerinden alınan polisler, üniformasızlık yüzünden sivil kıyafetlerle görev yapmak mecburiyetinde kalmışlardı. Polis memurluğundan merkeze sunulan raporla Balıkesir, Bandırma, Edremit, Balya ve diğer kazalardaki polisler için elbise, fotin, kalpak, kemer gibi ihtiyaçlar talep edilmişti⁴⁸.

Bahsi geçen mali açmazların yanı sıra Anadolu'yu her cepheden ele geçirme arzusunda olan Yunanlar, o esnada bir başka kritik hamleyle Yunan drahmisinin rayicini 13,5 kuruş olarak belirleyip Balıkesir ve civarında tedavüle sokma girişiminde bulunmuşlardı. Bunun üzerine harekete geçen İstanbul Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nde resmen tedavüle olan meskûkâtın, 8 Nisan 1916 tarihli kanununla belirlenmiş olduğunu ve sulh muahedesi -ki henüz imzalanmamıştı- gereğince de Balıkesir, Osmanlı Devleti dâhilinde olduğundan burada Yunan parasının tedavülünün doğru olmadığını belirterek itiraz etti. Uygulamanın emsal teşkil edip diğer bölgelerde uygulanmasını engellemek üzere mesele İtilaf Devletleri mümessillerine taşındı. Buna rağmen Yunanlar, uygulamalarını Balıkesir ile sınırlı tutmayıp Yunan drahmisini Bursa, Bandırma, İzmir ve civarında, yani tüm işgal bölgelerinde tedavüle sokmaya çalışmışlardı⁴⁹. Buna karşılık hükûmet; Balıkesir, Bursa, Bandırma ve sair yerlerdeki mal sandıklarına, rayici her ne kadar olursa olsun hiçbir suretle Yunan parasının alınmaması ve sadece Osmanlı parası kabul edilmesine dair tamim ile aynı yerlerdeki Düyûn-ı Umûmiye müdüriyetlerine talimat gönderdi⁵⁰.

Söz konusu olumsuzluklarla birlikte Balıkesir'deki sorunlar katlanarak arttı. Bunlardan liste başındaki en büyük mesele, şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) beri Balıkesir'de⁵¹ kendisini yoğun bir şekilde hissettiren mali buhran konusuydu. 1916 senesinde Karesi Mebusu Ali Galip Bey'in Meclis-i Mebusan'da, yerli ahalinin bölgeye yerleştirilen muhacirlerden daha zor durumda olduğunu belirterek en

47 BOA, Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik (DH.MB.HPS.M), 48/57, 4 Nisan 1922/4 Nisan 1338.

48 BOA, Dahiliye Nezareti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ), 53/21, 28 Eylül 1920/28 Eylül 1336; BOA, DH.EUM.LVZ, 53/104, 21 Ekim 1920/21 Teşrinievvel 1336.

49 BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 216/4, 9 Ekim 1920/9 Teşrinievvel 1336.

50 BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-15, 29 Aralık 1920/29 Kânunuevvel 1336.

51 Birinci Dünya Savaşı'nın Balıkesir'deki etkileri hakkında bkz. Zeki Çevik, "Çanakkale Savaşı'nın Yakın Bir Kentin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayatına Etkileri: Balıkesir Örneği (1914-1918)", *Yeni Türkiye Dergisi, Çanakkale Özel Sayısı*, Y.21, S.65, Ocak-Şubat 2015, s. 1033-1060.

azından muhacirlere verilen tahsisatın dörtte birinin verilip verilemeyeceğini sorması⁵², Balıkesir'in içine düştüğü mali sıkıntıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Keza Birinci Dünya Savaşı esnasında, askerin temel gıda maddesi olan zeytin ve zeytinyağının büyük bir kısmı, Balıkesir ve civarından karşılanmıştı ki bölgenin en önemli geçim kaynağının ordunun iaşesine verilmesi birçok mali sorunu beraberinde getirmişti⁵³. Savaş, göç gibi nedenlerde gelir-gider dengesi iyice bozulan Balıkesir'in aşar gelirleri de iç borçlanma karşılığında Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakılmıştı. İzmir'in Yunanlar tarafından işgaliyle buradaki jandarma alayının Balıkesir'e gelmesi de masrafları arttırmıştı⁵⁴. Üstelik merkezden Balıkesir'e tahsis edilen meblağ da havale edilememişti. Netice itibarıyla o dönem memleketin genelinde olduğu gibi Balıkesir'de de memur, emekli, dul ve yetimlerin maaşları ödenemez hale gelmişti. Söz konusu vaziyetin ahalinin mağduriyetinin yanında bir başka sakıncalı tarafı daha vardı. Şöyle ki Yunanlar, işgal altında bulunan bölgede ödeneksizlik yüzünden ortaya çıkan sorunların asayiş ve idareye olumsuz etkisini sebep gösterip şehrin tüm mali işlerine el koymak için pusuda bekliyorlardı. Zira imkânsızlıklar içinde istiklal mücadelesi verilen bir dönemde, ücretlilerin maaşları için kaynak bulmanın ne denli güç olduğu ortadaydı. İzmir Yunan mümessili de bundan doğacak olumsuzlukları gerekçe gösterip bölgenin maliyesine el koyacaklarını bizzat ifade etmişti. Maaş alamayanların şikâyetlerini fırsat bilen Yunanlar, aslında çoktan harekete geçmişti. Önce Bandırma'ya gönderdikleri bir müfettiş marifetiyle kazanın maliyesini denetlediler; akabinde aynı uygulamayı Balıkesir ve Hüdâvendigâr'a taşıdılar. Söz konusu durumu, bölgeyi teftişe giden mülkiye müfettişlerinden Karnik ve İspiro beyler, 31 Ekim 1920 tarihli raporla Dahiliye Nezareti'ne bildirdi⁵⁵. Müfettişler, önlem alınmadığı takdirde meselenin son derece olumsuz neticeler doğuracağını ifade ederek memur maaşlarının ödenmesinin önemine dikkat çektiler. Ancak asıl mesele, maaşlarının nasıl ödeneceğine bir çare yani kaynak bulabilmektir. Balıkesir'in 1920 senesi bütçesine göre tahminen 800.000 lira civarında bir masrafı vardı. Buna karşın zeytin ve hububat aşarı hariç olmak üzere yıllık geliri ancak 150.000 lira kadardı. Düyûn-ı Umûmiye'ye havale edilen aşar bedeli de takriben 450.000 liraydı. Bu durumda livanın öz kaynaklarıyla masraflarını karşılayamayacağı ve merkezden takviye edilmesi gerektiği

52 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 385-386.

53 Serap Sunay, "Birinci Dünya Savaşı'nda Orduya Zeytinyağı Temininde Balıkesir'in Yeri ve Önemi", *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (19-22 Eylül 2019)*, C.I, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020, s. 353-360.

54 *BOA, BEO*, 4657/349227, lef 1, 4 Ekim 1920/4 Teşrinievvel 1336; *BOA, BEO*, 4657/349227, lef 4, 31 Ağustos 1920/31 Ağustos 1336.

55 *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 7, 31 Ekim 1920/31 Teşrinievvel 1336; *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-70, lef 8, 1 Kasım 1920/1 Teşrinisani 1336.

aşikârdı⁵⁶. Mutasarıf Cevdet Bey, sorunu bir nebze olsun hafifletebilmek için en azından aşar gelirlerinin Balıkesir'e verilmesini teklif etti ki buna rağmen bütçede 200.000 lira civarında açık kalmıştı. Meclis-i Vükelâ ise Düyûn-ı Umûmiye'ye ait olan aşar gelirlerinin bölgenin masraflarına tahsis edilemeyeceğine dair aldığı kararın yanı sıra Yunanların maliyeye el koymalarına mahal vermemek ve maaşların düzenli olarak temininin, mahalliyle haberleşerek bir neticeye bağlanması gibi yuvarlak ifadelerle meseleyi geçiştirmiş ve somut bir çözüm önerisi getirmemişti⁵⁷.

Mutasarıf Cevdet Bey'in 30 Haziran 1921 tarihli raporuna göre söz konusu durumun devam etmesi, işgal altında bulunan Balıkesir'de İstanbul Hükûmeti'nin mevcudiyetini tehlikeye atıyordu. Maaş alamayan memurların görevlerinden çekilmeleri de hükûmetin âdeta fesholması yani işlevini kaybetmesi manasına gelmekteydi. İstanbul'dan da nakit akışı mümkün olmadığından, vaziyete acilen bir çözüm bulma zorunluluğu hâsıl olmuştu. Cevdet Bey, İstanbul Hükûmeti'ne peş peşe gönderdiği tezkirelerde, şehre aşardan 300.000 lira ayrılmasını teklif etti⁵⁸. Cevdet Bey'in ısrarlarına rağmen Maliye Nezareti, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ait olan bu meblağın alınmasına izin verilmediğini ve buna aykırı davrananların cezalandırılacağını, 24 Temmuz 1921 tarihinde Balıkesir Muhasebeciliği'ne tebliğ etti. Buna karşılık Cevdet Bey de söz konusu meblağın verilmemesi durumunda livadaki çeşitli dairelerdeki memurların yarısından fazlasının kadro dışına çıkarılması mecburiyetinin ortaya çıkacağını merkeze bildirdi⁵⁹. İş öyle bir boyuta geldi ki Balıkesir Posta ve Telgraf Müdüriyeti'nde çalışan memurların bir kısmı, 4 Ağustos 1921 tarihinde toplu halde istifalarını sundu⁶⁰. Ardından da Sadaret'e yazdıkları arzda; mart ayından beri maaş alamadıklarını, hayatlarını idame ettirebilmek için ellerindeki eşyalarını değerinin çok altında sattıklarını ve onların da bitmesiyle, "açlık ve felâketin pek elîm bir râddesinde" buldukları dile getirdiler⁶¹.

56 *BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-70, lef 7, 31 Ekim 1920/31 Teşrinievvel 1336*. Balıkesir'in 1919/1335 senesine ait gelir-gider tablosuna göre ise masrafların toplamı 1.028.620 lira, gelirleri 409.229 lira, açık ise 619.396 liraydı (*BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-78, lef 2, 27 Eylül 1920/27 Eylül 1336*).

57 *BOA, BEO, 4657/349227, lef 1, 4 Ekim 1920/4 Teşrinievvel 1336; BOA, BEO, 4657/349227, lef 4, 31 Ağustos 1920/31 Ağustos 1336*. Aynı meseleye dikkat çeken Edremit kaymakamı da 24 Ağustos 1920 tarihli tahriratında, masrafların karşılanabilmesi için aşardan bir kısmının tahsis edilmemesi durumunda kazanın idare edilemeyeceğini ifade etmişti. Sözlerine maaşların düzenli verilmemesinin Yunanların bölgenin bütün gelirlerine el koyup idareleri altına almalarına ve bunun da yeni birtakım sorunlara sebebiyet vereceğini vurgulayarak devam eden Edremit kaymakamı, maaşların ödenmesi için aşar gelirlerinin acilen tahsisini talep etmişti (*BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-5, lef 3, 24 Ağustos 1920/24 Ağustos 1336; BOA, BEO, 4657/349227, lef 4, 31 Ağustos 1920/31 Ağustos 1336*).

58 *BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 3, 30 Haziran 1921/30 Haziran 1337; BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 7, 1 Ağustos 1921/1 Ağustos 1337; BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 10, 31 Temmuz 1921/31 Temmuz 1337*.

59 *BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 10, 31 Temmuz 1921/31 Temmuz 1337*.

60 *BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 13, 4 Ağustos 1921/4 Ağustos 1337*.

61 *BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 12, 10 Ağustos 1921/10 Ağustos 1337*.

Bölgenin en zengin kasabası olan Edremit'in mali durumu dahi "elîm ve endîşeyi mûcib" idi⁶². Balıkesir ve Bandırma'daki emekliler de nisan ayından beri maaş alamadıklarından ev kiralarını ödeyememiş ve sokaklara düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Onlar da içinde buldukları vaziyeti izah eden ve maaşlarının ödenmesini talep ettikleri arzuhallerini doğrudan hazineye gönderdiler⁶³. Ancak devlet hazinesinde para kalmaması nedeniyle Balıkesir'in mali buhranına çare olacak somut bir adım atılamıyordu. Maliye Nezareti, ücretlilere maliyenin imkânlarına göre yardımda bulunulacağını ifade edip⁶⁴, Balıkesir'in ihtiyacı karşısında cüzi bir meblağ olan 15.000 lira gönderilebilmişti⁶⁵. Keza Balıkesir'de görev yapan öğretmenlerin biriken maaşlarının ödenmesinin mümkün olmadığı da yine nezaret tarafından livaya bildirilmişti⁶⁶. Cevdet Bey, bir kez daha Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ait liva aşarından tahminen 80.000-100.000 lira olan zeytin aşarını talep ederek bir kaynak sağlamaya çalıştıysa da merkezden yine izin alamadı⁶⁷. Diğer yandan hükûmetin "îade-i nüfûz ve itibârı"ni tesis için ilk önce malî vaziyeti düzeltmek zorunluydu ve maaşlarını alamayan bazı memurların görev yerlerini terk etmeye başlamaları, savaşın gidişatını etkileyecek bir mesele haline dönüşmeye başlamıştı. Bunun üzerine Cevdet Bey, Düyûn-ı Umûmiye tarafından alınan aşar bedelinin, livanın masraf ve maaşlarının karşılanması için tahsis edilmesi teklifini yineledi. Diğer seçenek olarak da Balya'dan çıkarılıp yabancı ülkelere gönderilen simli kurşun madeni ve Ömerli köyü civarından sevk edilen alçı madeninden elde edilen tahmini 60.000-70.000 lira gelirin Balıkesir'e verilmesini önerdi. Kaldı ki günü kurtarmaya yönelik bu kısa vadeli çözümler dahi ihtiyacı karşılamaya yeterli değildi⁶⁸. Buna rağmen Maliye Nezareti, madenlerden elde edilen gelire dokunulamayacağı yolunda bir karar verdi⁶⁹.

Evraklardaki ifadesiyle "son dereceyi" bulan Balıkesir'deki mali buhran⁷⁰ meselesi, bilhassa emeklilerden bazılarının Yunan İşgal Kumandanlığı'na başvurup maaşlarını istemeleriyle başka bir boyuta taşınmıştı⁷¹. Bu durumun "âsâyiş ve inzibâta tesîr" edeceğini beyan eden Yunan kumandanlığı, bu kez ya maaşların her ay düzenli bir şekilde

62 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-5, lef 2, 1 Eylül 1920/1 Eylül 1336.

63 BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 25, 16 Kasım 1921/16 Teşrinisani 1337; BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 26, 14 Kasım 1921/14 Teşrinisani 1337.

64 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-21, lef 2, 7 Ekim 1920/7 Teşrinievvel 1336.

65 BOA, BEO, 4660/349439, 20 Ekim 1920/20 Teşrinievvel 1336.

66 BOA, DH.UMVM, 166/58, lef 4, 19 Nisan 1922/19 Nisan 1338.

67 BOA, DH.İ.UM, 3-2/1-11, 17 Ekim 1920/17 Teşrinievvel 1336.

68 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-78, lef 5, 27 Eylül 1920/27 Eylül 1336.

69 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-78, lef 8, 28 Kasım 1920/28 Teşrinisani 1336.

70 BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 17, 12 Eylül 1921/12 Eylül 1337.

71 BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 10, 31 Temmuz 1921/31 Temmuz 1337.

ödenmesi ya da memurların “tenkis ve tensikini” yani azaltılması ve düzene konulmasını teklif etti. Bir yandan Yunan kumandanlığının bir yandan da bölgede görev yapan memurların maaş talebi baskısına maruz kalan ve konu hakkında İstanbul Hükûmeti’ne gönderdiği yazılara cevap alamayan Cevdet Bey, nasıl hareket edeceğini bilemez haldeydi. Cevdet Bey, en azından 150.000 liranın Düyûn-ı Umûmiye veya Osmanlı Bankası poliçesiyle hemen gönderilmesinin “siyâseten ve idâreten” elzem olduğunu belirtti. Taleplerine yine cevap alamayan Cevdet Bey, söz konusu meblağ bir ay zarfında gönderilmediği takdirde, bunu tensikat icrasının kabulü şeklinde değerlendirip ehemmiyetsiz gördüğü bazı dairelerdeki memuriyetleri mecburen kaldıracağını Dahiliye Nezareti’ne iletti⁷². Fakat kendisine livada görevli memurların azaltılmasının uygun olmayacağı gibi hazineden de yardım edilemeyeceği bildirilmişti⁷³. Peki, bu iş nasıl olacaktı? İstanbul Hükûmeti, âdetâ olanaksız istiyor; bir taraftan memurların mevcut durumunun korunmasını tembihlerken bir taraftan da maaşlarının hazineden gönderilemeyeceği ifade ediyordu. Cevdet Bey, sonunda bu şartlar altında Osmanlı Hükûmeti namına görev yapmanın imkânsız olduğunu, bir önlem alınamazsa “muamelât-ı umumiyeyi tatile mecbur” kalacağını ve bunun uygun olup olmayacağını tarafına bildirilmesini İstanbul Hükûmeti’ne yazmıştı⁷⁴. Kendisine Yunanların müdahalelerinin önlenmesi için gerekli girişimlerin yapılmasının Hariciye Nezareti’ne tebliğ edildiği cevabı verildi⁷⁵. Görüldüğü üzere şehirde işler âdetâ durma noktasına gelmişti. Cevdet Bey, Karesi Genel Meclisi’nin üçüncü dönem seçimlerinin ardından, üyelerin masraflarının karşılanamayacağı ve başka nedenlerden dolayı toplantı yapılamayacağını ilgili kaymakamlara duyurmuştu⁷⁶.

Şehrin işgalden kurtarılmasının ardından bu kez Balıkesir milletvekilleri Hasan Basri (Çantay), İbrahim Cevdet ve Abdülgafur (İştin) beyler, meclise; işgal sebebiyle mezalim ve felakete maruz kalan Balıkesir’de dul, yetim ve emeklilerin maaşlarının ödenmediğine ve büyük sıkıntı içinde olan ahalinin mağduriyetlerinin ne zaman giderileceğine dair 26 Mart 1923 tarihli bir soru önergesi vermişlerdi⁷⁷. Milletvekilleri,

72 BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 17, 12 Eylül 1921/12 Eylül 1337.

73 BOA, DH.İ.UM, 3-3/1-14, lef 18, 8 Ekim 1921/8 Teşrinievvel 1337.

74 BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-68, lef 8, 30 Mart 1922/30 Mart 1338; BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-68, lef 1, 12 Nisan 1922/12 Nisan 1338.

75 BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-68, lef 7, 17 Nisan 1922/17 Nisan 1338; BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-68, lef 3, 19 Nisan 1922/19 Nisan 1338; BOA, BEO, 4709/353172, 17 Nisan 1922/17 Nisan 1338; BOA, MV, 223/135, 16 Nisan 1922/16 Nisan 1338. Ayrıca İstanbul Hükûmeti’nin konuyla ilgilendiği, bu nedenle livanın bir protesto çekmesine gerek olmadığı mutasarrıflığa bildirilmişti (BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-68, lef 5, 16 Nisan 1922/16 Nisan 1338).

76 BOA, DH.UMVM, 165/83, 5 Aralık 1921/5 Kânunuevvel 1337.

77 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 5-30-17, 26 Mart 1923/26 Mart 1339.

düşman işgalinden kurtarılan diğer bölgelerdeki memurların maaşlarının ödenmesine rağmen Balıkesir'deki memurlara neden hâlâ maaş ödenmediği hususunu da 2 Nisan 1923 tarihinde meclise taşımışlardı⁷⁸. Söz konusu soru önergeleri, memleketin genelinde olduğu gibi Balıkesir'de de savaş sonrasında uzunca bir müddet mali işlerin yoluna konulamadığının ve savaşın ağır ve yıkıcı etkisinin bölgede devam ettiğinin açık bir tezahürüdür.

3. Yunanların Şehrin İdari Kontrolünü Ele Geçirme Teşebbüsleri

Mutasarrıf Cevdet Bey'den “fevkalade” koduyla gelen 30 Mart 1922 tarihli rapora göre Yunan memurları, Balıkesir ve mülhakatındaki mülki idareye müdahaleyi iyice arttırmıştı⁷⁹. Mutasarıfın şahsında livanın idaresini hedef alan Yunan kontrol memurları, Cevdet Bey'i Balıkesir'den göndermek için harekete geçti. Yunanların bölgede uyguladıkları tahakkümü ilk ve resmî ağızdan detaylı bir şekilde sunması bakımından önem arz eden Cevdet Bey'in 20 Nisan 1922 tarihli raporuna göre hadiseler şu şekilde cereyan etmişti: Altı ay evvel Yunan Hükûmeti, Balıkesir ile kazalarında maliye ve adliye de içine alan bir mülki teşkilatlanma vücuda getirmişti. Bundan maksatları, güya ahalinin işgal kuvvetlerine karşı hukukunu muhafazaya çalışmaktı. Ancak iki-üç ay sonra hükûmet işlerine müdahale etmeye başlayan Yunanların asıl amaçlarının, bölgede bir Yunan hükûmeti tesis edip halkı buna ısındırmaktan ibaret olduğu anlaşılmıştı. Yunan mümessil vekili, yukarıda değinildiği üzere liva jandarma ve polislerinin büyük bir kısmını İstanbul'a gönderip bölgenin idaresine yetmeyecek kadar az sayıda jandarma ve polis bırakmıştı. Cevdet Bey de mümessile itiraz edip; mali buhran bahanesiyle Osmanlı Hükûmeti'ne tabi memurların bu şekilde tenkis edilmesinin, “mantıksız” ve “kabul edilemez” olduğunu bildirmişti. Gün geçtikçe taleplerini arttıran mümessil vekili, liva dâhilinde yapılacak resmî işlerin kendisine bildirilip onayı alındıktan sonra uygulanması gerektiğini Cevdet Bey'e iletmişti. Buna karşı çıkan Cevdet Bey ise mümessile, memurların Osmanlı Devleti kanunlarına tabi olduklarını ve görevlerini yapmak için bir başka hükûmetin memuruna müracaat etmelerinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Balıkesir'deki idareyi her yönüyle ele geçirme niyetini artık açıkça ortaya koyan mümessil vekili, bu kez doğrudan maarif müdürü ve savcıdan livada kaç mektep, talebe ve muallim mevcudu olduğunu ve muallimlerin liyakatleri, hapishanede işgalden evvel ve sonraki mahpus mevcudu ve bunların ne gibi suçlar

78 *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 5-30-29, 2 Nisan 1923/2 Nisan 1339.

79 *BOA, DH.İ.UM*, 20-30/14-68, lef 8, 30 Mart 1922/30 Mart 1338; *BOA, DH.İ.UM*, 20-30/14-68, lef 7, 17 Nisan 1922/17 Nisan 1338; *BOA, DH.İ.UM*, 20-30/14-68, lef 3, 19 Nisan 1922/19 Nisan 1338; *BOA, BEO*, 4709/353172, 17 Nisan 1922/17 Nisan 1338; *BOA, MV*, 223/135, 16 Nisan 1922/16 Nisan 1338.

işledikleri gibi yalnızca idarenin bilmesi gereken bilgiler istemişti. Maarif müdürü ile savcı, böyle mühim bir meselede mümessile doğrudan cevap verme yetkisine sahip olmadıklarından, mutasarrıfa müracaat etmişlerdi. Cevdet Bey de mümessile, işgal altında olsa dahi Balıkesir'in Osmanlı idaresine tabi ve Yunan idaresi altında olmadığını hatırlatıp; bu tezkireleri sehven gönderilmiş kabul ettiklerini ve istenen malumatların verilemeyeceği ifade etti. Ertesi gün yani 17 Mart Cuma günü, Cevdet Bey hanesinde bulunduğu esnada Balıkesir Belediye Reisi Giridizâde Muhiddin Bey, kâtibini göndererek kendisiyle görüşme talebini iletmişti. Davete icabet eden Cevdet Bey, Yunanların her türlü emeline hizmet etmek ve onlara bilgi aktarmakla itham ettiği Giridizâde Muhiddin Bey ile belediyede görüştü. Muhiddin Bey, kendisine Yunan merkez kumandanının isteği doğrultusunda çarşamba günü Balıkesir'i terk ederek İstanbul'a gitmesi gerektiğini söyledi. Savcı Tahsin ve Maarif Müdürü Celal beylere de aynı tebligat yapıldı. Bu esnada yaklaşık 7.000-8.000 haneden ibaret olan Balıkesir'de ancak 400-500 hane Rum ve Ermeni mevcuttu. Dolayısıyla bu karar büyük çoğunluğu teşkil eden Türkleri müteessir edeceğinden müftü ile eşraftan birkaç kişi, heyet halinde kumandana giderek üzüntülerini ilettiler. Cevdet Bey de bölgenin mülki amiri olarak, yetkisi olmadığı halde belediye reisinin kendisine yaptığı sözlü tebligatla hareket etmesinin mümkün olmadığını ve taleplerinin kendisine resmen tebliğ edilmesi gerektiğini Yunan merkez kumandanına bildirdi. Bu talebe bir cevap verilmediği gibi Cevdet Bey'in İstanbul'a gidişi hakkında başka bir teklif de sunulmadı. Yunan memurların her konuyu İzmir'e danışıp İstanbul Hükûmeti'ni oradan gelecek emirlere göre harekete zorlamaları, "hukuk-ı esâsiyye-i hükûmete tecâvüz" halini almıştı. Nitekim 30 Mart Perşembe günü Cevdet Bey'in evine gelen askerler, Yunan merkez kumandanın emriyle kendisi hakkında soruşturma başlatıldığını ve bu nedenle dışarıya çıkmasının yasaklandığını bildirdi. Cevdet Bey'in kumandanla görüşme talebi kabul edilmediği gibi kaçmasına mâni olmak maksadıyla evinin yakınına iki asker gönderildi. Ertesi gün Savcı Tahsin Bey de ev hapsine alındı. Bunun üzerine müftü ve eşraftan bazı kimseler, ikinci kez kumandana giderek şehrin mutasarrıfının bu vaziyette tutulmasının münasip olmadığını uygun bir dille ifade ettiler. Kumandan, Cevdet Bey'in Yunan millî teşkilatına hakaret ettiğini iddia ederek, bunun cinayetten daha ağır bir suç olduğu yönünde mesnetsiz bir cevap vermişti⁸⁰.

Böylece Cevdet Bey'i Balıkesir'den gönderme operasyonu başlamıştı. Bu maksatla bir delil üretme çabasında olan Yunan jandarma kumandanı, Cevdet Bey'in hanesinde

80 BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-74, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338; BOA, BEO, 4715/353597, lef 2-3-4-5, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338.

çalışan bir hanımı sorguya aldı ve bir-iki ay evvel Balya'dan gelen birisinin Cevdet Bey'e içinde 500 lira ve önemli evrakların bulunduğu bir çanta getirdiğini; onun da bunu Ankara'ya gönderilmek üzere İstanbul'a ulaştırdığını iddia etti. Cevdet Bey'in çalışana ise böyle bir hadiseye şahit olmadığını ifade etti. Ancak bu hususta kararlı olan Yunan jandarma kumandanı, kendisini önce tehdit etti ve bir netice alamayacağını anlayınca da bu kez ona para teklif edip aleyhte ifade vermeye ikna etmeye çalıştı. Yunan memurların asıl amacı, Cevdet Bey'e yalancı şahitler yoluyla iftira atıp divanîharbe sevk ederek etkisiz hale getirmektir. Bunda başarılı olamayınca bu kez Akhisar'dan yeni gelen Yunan mümessili, bir asker eşliğinde Cevdet Bey'i dairesine çağırdı. Yapılan görüşmede işgal hakkında bir hayli münakaşanın ardından mümessil, idareyi sıkı bir şekilde kendi kontrolleri altına alacaklarını beyan etti. Bunun üzerine Cevdet Bey, mümessille İstanbul Hükûmeti'nin Balıkesir'deki mülki amiri olduğunu hatırlattıktan sonra; hükûmetin hukukuna ve memurlarının vazifelerine yapılacak herhangi bir müdahaleyi asla kabul etmeyeceğini, bir Türk olarak milletini ve devletini sevip koruyarak hareket ettiğini ve İzmir'den gelen emirlerin kendisini bağlamadığını ifade ederek, sert bir üslupla karşılık verdi. Ayrıca tutukluluk haline de son verilmesini talep etti. Buna rağmen 14 Nisan Cuma günü bir askerle birlikte gelen mümessil kâtibi, Cevdet Bey'e aynı gün hareket eden trenle İstanbul'a gitmek mecburiyetinde olduğunu ve resmî tebligatın hükûmet konağında yapılacağını bildirdi. Cevdet Bey'in ailesinin ve eşyalarının hazırlanması için bir saatin çok yetersiz olması ayrıca kız kardeşinin hastanede tedavi görmesi nedeniyle pazar günkü trene kadar kendisine müsaade edilmesi talebi dikkate dahi alınmadı. Cevdet Bey apar topar hükûmet konağına götürüldü ve kendisine üst düzey memurların önünde, İzmir Yunan Mümessilliği'nden gelip İstanbul'a sürgün kararı içeren, tehditkâr ve tahkir edici ifadelerle dolu telgraf okundu⁸¹. Akabinde Bandırma merkez kumandanı ve bir asker refakatinde Bandırma'ya getirilen Cevdet Bey, iki gün burada tevkif edildikten sonra İstanbul'a hareket etti⁸². Yanı sıra 11 mülkiye memuru,

81 “Balıkesir Mutasarrıfı Cevdet Bey Yunan Hükûmeti'ni ve teşkilât-ı mülkiyesini tanımamak sûretiyle gösterdiği vaziyet bu ana kadar Yunan memurlarını ifal ettiğine delâlet eder. Yüzündeki maskeyi atarak İstanbul ve Ankara hükûmetlerine hizmet etmek ve onlardan mükâfat almak istediği anlaşıldı. Hakkında kavânin-i askeriyenin en müdhiş ve vehim cezasını tatbik etmek mümkün iken Yunan Hükûmeti bir adalet göstermiş olmak için kendisini İstanbul'a göndermekle iktifâ ediyor. Mamâfih bundan sonra herhangi memur böyle bir hareket izhâr ederse en şedid cezaya dâcâr olacaktır” (BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-74, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338; BOA, BEO, 4715/353597, lef 3, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338).

82 BOA, DH.İ.UM, 20-30/14-74, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338; BOA, BEO, 4715/353597, lef 2-3-4-5, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338. Kendisine üç ay izin verilen Cevdet Bey'in izni, Balıkesir'e yeniden dönmesi için koşulların uygun olmaması nedeniyle 15 Temmuz 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatıldı (BOA, MV, 224/6, 16 Temmuz 1922/16 Temmuz 1338; BOA, BEO, 4715/353597, lef 1, 17 Temmuz 1922/17 Temmuz 1338). Daha sonra yeniden görevine dönmek isteyen Cevdet Bey'in talebi, Yunan işgali esnasında görev yaptığı gerekçesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından uygun bulunmadı (BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 7-16-20, 22 Nisan 1923/22 Nisan 1339). Karesi Mebusu İbrahim Cevdet Bey, mutasarrıfı Ermenilerle iş birliği yapmakla itham etmiştir (“Memâlik-i Meşguleden Yunan Mezalimi”, *Sebilürreşâd*, C.19, S.482, 28 Mayıs 1921, s. 145).

yirmi dört saat zarfında şehri terke zorlanarak 25 Temmuz 1922 tarihinde Yunan bandıralı bir gemiyle İstanbul'a vardı⁸³.

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşıldığı üzere Yunanlar, Balıkesir'deki asker ve bürokratları bölgeden cebren göndererek Osmanlı yönetimine fiilen son verme tasavvurlarını uygulamaya koymuşlardı. Asıl amaçları Balıkesir'in gelirlerine el koymak olan; ancak tasarruf gerekçesini öne süren Yunanlar, bir seneden beri dairelerde tensikat yapma fikrini hararetle bir şekilde savunup hayata geçirmek istiyorlardı. Nitekim bu fikre muhalefet eden Cevdet Bey, Yunanlar tarafından devre dışı bırakılarak yerine Balıkesir Belediye Reisi Muhiddin Bey, Karesi mutasarrıflığı vekâletine tayin edildi⁸⁴. Muhiddin Bey göreve gelir gelmez, kendisiyle hemfikir olmayan ve şahsen sevmediği memurları ve bazı kimseleri livadan uzaklaştırmak için tensikat yapılması talebini, Yunan mümessiline bizzat teklif ederek icraatlarına başladı. Bunun üzerine İzmir Fevkalade Komiserliği'nden gelen 18 Temmuz 1922 tarihli yazıya istinaden gerek daire başkanlarından gerek maliye memurlarından 69 memurun vazifesine son verildi. Görevlerinden alınan memurlardan bazıları, kırk sekiz saat zarfında işgal mıntıkası dışına çıkmaya zorlandı. Böylece Encümen-i Daimî, Maden Mühendisliği ve Hukuk müdüriyetleri tamamen ilga olurken bazı dairelerde sadece birkaç kâtip kaldı⁸⁵. Hukuk müdürünün ifadesine göre mutasarrıflık, mümessilliğin bir şubesi mesabesinde; Muhiddin Bey ise mümessilin sadık bir bendesi gibi hareket ediyordu. Şayet Muhiddin Bey isteseydi tensikat hiç olmazdı ya da daha az memur görevinden alınabilir ve memurlar sürgün edilmezdi. Nitekim Bandırma kaymakamı, oradaki mümessili ikna etmiş ve kaza memurları göçe zorlanmayarak mağdur olmalarının önüne geçilmişti⁸⁶.

Balıkesir'deki idarî zafiyet ve Mutasarrıf Vekili Muhiddin Bey'in ihanete varan eylemleri neticesinde ortaya çıkan kritik vaziyet dışında başka önemli sorunlar da mevcuttu. 21 Temmuz 1922 tarihinde Yunan Matbuat Kalemi'nin Balıkesir'de neşrettiği bir resmî tebliğde; Yunan himayesi altında bulunan işgal bölgeleri dâhilinde "muhtâriyyet-i idâre" ilan ve tatbik edileceği ve bu yeni hükûmet idaresinin müdafaa ile muhafazası için Müslümanların da silahlılarına alınacağı ve ahalinin müsavaten yani eşit olarak idarî işlere iştirak ettirileceği duyuruldu. Haber Müslüman halk üzerinde derin bir üzüntüye

83 *BOA, BEO*, 4651/348798, 7 Eylül 1920/7 Eylül 1336; *BOA, Dahiliye Nezareti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM)*, 50/42, 25 Temmuz 1922/25 Temmuz 1338.

84 *BOA, DH.İ.UM*, 20-32/14-9.

85 *BOA.DH.İ.UM.EK*, 123/58, Ağustos 1338; *BOA, DH.İ.UM.EK*, 63/75, lef 1-2-3-4, 2 Ağustos 1922/2 Ağustos 1338.

86 *BOA, DH.İ.UM.EK*, 63/75, lef 5, 30 Temmuz 1922/30 Temmuz 1338.

yol açtı⁸⁷. Bölgede kalıcı oldukları fikrini Müslüman ahaliye benimsetmeye çalışan Yunanlar, 30 Temmuz 1922 Pazar günü Balıkesir’de Yunan muhtar idaresinin tanıtılması törenini gerçekleştirdi. Bu esnada muhtar idarenin lideri Steryadis’in sözünden çıkmayan Muhiddin Bey, kendisine verilen talimatları aynen uyguladı. Ancak Balıkesir halkı, memleketini işgal eden Yunanların kendi ülkelerinde kurduklarını iddia ettikleri İyonya Muhtar İdaresi’nin tertip ettiği törene katılmamayı tercih etmişti. Yunan jandarma kuvvetleri, Müslüman ahaliyi zorla meydana götürdüysede sadece 200 kişi civarında ve durumundan hiç de hoşnut olmayan bir topluluğu törene katılmaya mecbur edebilmişti⁸⁸. O esnada İstanbul’da bulunan Cevdet Bey, 2 Ağustos 1922 tarihli tezkiresinde, bu durumun meydana gelmesinde Yunanlarla iş birliği yapan Muhiddin Bey’in büyük payının olduğu ve kendisinin her iki görevinden azledilmesi hatta livadan çıkarılması gerektiğini ifade etmişti. Şayet Yunanlar tarafından idarenin değiştirilmesi söz konusu olursa, o güne değin “şeklen de olsa idâmesine çalışılan Hükûmet-i Osmaniyye’nin muhafazası” mümkün görünmemekteydi⁸⁹. İşgal ettikleri her yeri kesin bir şekilde Yunanlaştırmak ve girdikleri yerden bir daha çıkmamak için her türlü yola başvuran Yunanlar⁹⁰, her ne kadar 5 Ağustos 1922’de Balıkesir’de muhtariyet ilan ettilerse de milletin azim ve kararlılığı, onların bu gayretlerini boşa çıkarmıştı⁹¹.

4. Yunanların İletişimi ve Adli İşleri Kontrol Etme Faaliyetleri

Yunanların hızla işgal ettikleri kurumlardan birisi de Telgraf, Posta ve Telefon Müdürlüğü idi. Hem ulaşımı hızlı, kolay ve hesaplı olan hem de sistemli bir şekilde şifrelenerek mahremiyet sağlayan telgraf ve mektup gibi iletişim enstrümanları, devletin resmî kurumları arasındaki muhaberatın önemli vasıtalarından birisiydi. Bu nedenle postanenin denetim altında tutulması, bilgi akışını engelleme ve kendi lehine çevirme adına düşmana karşı önemli bir istihbarat kozuydu⁹². Dolayısıyla Yunanlar, savaşta hayatı önem taşıyan iletişimi kesmek için harekete geçmişti. İlk etapta işgal kuvvetleri

87 BOA, DH.İ.UM.EK, 123/58, Ağustos 1338; BOA, DH.İ.UM.EK, 63/75, lef 1-2-3-4, 2 Ağustos 1922/2 Ağustos 1338; BOA, DH.İ.UM.EK, 63/75, lef 5, 30 Temmuz 1922/30 Temmuz 1338.

88 Sadık Sarısamancıoğlu, “İyonya Muhtar İdaresi’nin Türk Basınına Yansımaları”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, yay. haz. Murat Alper Parlak, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 82-86.

89 BOA, DH.İ.UM.EK, 123/58, Ağustos 1338; BOA, DH.İ.UM.EK, 63/75, lef 1-2-3-4, 2 Ağustos 1922/2 Ağustos 1338; BOA, DH.İ.UM.EK, 63/75, lef 5, 30 Temmuz 1922/30 Temmuz 1338.

90 *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezâlimi: Anadolu’da Yunan Mezâlimi*, C.II, yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996, s. 104.

91 Aydın Ayhan, “İşgal Yıllarında Balıkesir Çevresi ve Gönen”, *Kurtuluş Savaşı’nda Gönen ve Çevresi (Sempozyum: 05.09.1993, Gönen)*, Ankara, Gönen Belediyesi, 1998, s. 29.

92 Ender Korkmaz, “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.19-20, 2011, s. 31-32.

posta ve telgraf zabiti, posta paketlerinin sansür memurlarınca kontrol edildikten sonra üzerlerine gideceği yerlerin isimlerinin Rumca ya da Fransızca yazılacağını ve sevkiyatın da işgal kuvvetlerinin sahra postalarıyla yapılacağını 12 Ağustos 1920 tarihli yazıyla livaya tebliğ etti⁹³. Balıkesir Telgraf Müdürü Adil Bey'in raporuna göre Yunanlar, Balıkesir Telgraf ve Postanesi'ni, hükûmet konağı dâhilinde üç odaya naklettikleri gibi sansür uygulamaya da başlamışlardı. Yunanlar, işgalleri altında olmayan Anadolu'nun diğer şehirlerinden mektup kabul ettirmedikleri gibi taahhütlü mektup alınmaması konusunda da ikazda bulunmuşlardı. Üstelik kontrol altına aldıkları telgraf muhaberatını arıza bahanesiyle kullanırmıyorlar; bazen de kullanımını belli saatle sınırlandırıp iletişimi engelliyorlardı. Bu nedenle 50-60 telgrafın postayla sevkine mecbur kalınıyor yani telgraf amacı dışında, mektup gibi muamele görüyordu⁹⁴. 18 Ekim 1920 tarihine gelindiğinde, Balıkesir ve mülhakatında haberleşmenin yapılamaz hale geldiği ve liva idaresinin de "mefluc" yani felç olduğu İstanbul Hükûmeti'ne bildirildi. İletişim sadece sabah ve akşam birer saat olmak üzere ağır sansür altında ve Yunan vasıtalarıyla taşınmak suretiyle yapılabiliyordu. Bu durumdan duyulan rahatsızlık İzmir Yunan Komiserliği'ne bildirildiyse de casusluğu önleyebilmek için askerî hükûmetin her türlü "muhâberât üzerinde tedâbîr-i lâzımeyi ittihâza mezûn olduğu" cevabı alınmıştı. Balıkesir'deki resmî muhaberatın sansüre tabi tutulduğunun anlaşılmasıyla bundan sonra bu türden evrakın postanelere verilmeyip emin birisi ve hususi vasıtalarla gönderilmesi, mutasarrıflığa ve Hüdâvendigâr vilâyetine tebliğ edildi⁹⁵.

Bölgedeki haberleşme araçlarını ele geçiren Yunanlar, Balıkesir'den İstanbul'a gönderilen maruzatlara iki aydır cevabî hiçbir resmî evrak alınamamasına neden olmuşlardı. Söz konusu vaziyet, Yunanların evrakların sevkine mâni olduğu gibi bunları nerelerde ve ne suretle ayırdıkları ve tuttıkları sorularını da akla getirmekteydi. Livanın İstanbul Hükûmeti ile ilişkisinin bu şekilde kesilmesi, idarî zorlukları daha da arttırdığından liva yönetimi, durumu İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği'ne telgrafla bildirip yapılan uygulamaları protesto etti⁹⁶. Edremit'te de durum farklı değildi. 2 Ağustos 1920 tarihinde İzmir'den tayin edildiklerini söyleyen iki Yunan jandarmasıyla bir sivil memur, Edremit Telgraf ve Postanesi'ni işgal ettiklerini bildirip; buradaki bütün makine ve

93 BOA, DH.İ.UM, 20-24/14-25, lef 2, 14 Ağustos 1920/14 Ağustos 1336.

94 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-15, lef 2, 5 Eylül 1920/5 Eylül 1336.

95 BOA, DH.İ.UM, 20-55/14-44 lef 1, 18 Ekim 1920/18 Teşrinievvel 1336. İzmir'in işgalinin ardından da Harbiye-i Umumiye Reisliği'nden çekilen telgrafta, bütün postaların 26 Mayıs 1335 tarihinden itibaren Yunan Askerî Heyetince sansüre tabi tutulacağı ve bu sebeple şifreli yazıların İzmir'e gönderilmemesi Harbiye Nezareti'ne bildirilmişti (*İstiklal Harbimizde PTT*, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2009, s. 137).

96 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; BOA, HR. SYS, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336.

teferruatı ile masa, kanepeler, yazıhane, sandalye ve sair demirbaşı tespit ile diğer mevki-lerdeki tüm posta ve telgrafhaneleri de işgal edeceklerini tebliğ etmişlerdi⁹⁷. İşgale uğrayan Edremit Posta ve Telgrafhanesi'ndeki tüm memurlara Yunanlarca işten el çektirilmiş, sadece telgrafhane müstahdeminden üç hat çavuşu kalmıştı⁹⁸. Burhaniye'ye de sivil bir Yunan posta ve telgraf müdürü gönderilmiş, Osmanlı posta ve telgraf müdürünü muamelatın devir ve teslimi için zorlamıştı. Ayrıca mektuplara Yunan pulu yapıştırılması, işlemlerde Osmanlı parası kabul edilmemesi gibi isteklerde bulunmuştu. Durum İzmir Yunan Komiserliği kâtibine şifahen soruldu. Kendisi, Osmanlı posta ve telgrafhanelerinin düzenli bir şekilde işlemediği, Edremit ve Burhaniye'de 20.000'den fazla Rum olduğundan "hemcinslerinin ihtiyâcâtını temînen" bir Yunan postanesi açıldığı ve Osmanlı posta telgraf müdürünün vazifesini yürütmekte serbest bulunduğu şeklinde cevap verdi⁹⁹. Nitekim Balıkesir ve kazalarındaki posta ve telgraf müdürlüklerinin işgal altındaki vaziyetleri hakkında Cevdet Bey'in kaleme aldığı raporda, Yunanların Burhaniye'de bir Yunan postası açmayı arzuladıkları merkeze bildirilmişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, 19 Ekim 1920 tarihli yazıyla işgal vesilesiyle bu gibi teşebbüslere izin verilmemesi gerektiğini bildirdi. Ancak Balıkesir'de yaşanan mali buhran nedeniyle istifade eden telgraf memurlarının yerine yenileri gönderilmediği için bölgenin posta, telgraf muhaberat ve muamelatı zaten fena bir haldeydi. Nakliye ücretleri de düzenli ödenemediğinden evrak ve mektuplar, güvenilir bir yolcu bulunabilirse onunla gönderilmekte; birisi bulunamazsa Bandırma ve Balıkesir'de günlerce kalmaktaydı. Bu halin devamı, işgal altında bulunan livada Osmanlı postalarına halkın rağbetini kıracağı gibi merkezden gelecek emirlerin de ulaşamamasına yol açacağından, telgraf ve posta memurlarının maaşlarının ödenmesi ve masrafların karşılanmasına acilen bir çözüm bulunması bir kez daha gündeme getirildi¹⁰⁰. Yunan işgaliyle birlikte Balıkesir'de postanelerin resmî evrak kabul edememesinden dolayı başka mağduriyetler de ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan birisi de adli evrakların sevk edilememesi neticesinde hukuka aykırı bir şekilde, birçok kimsenin tutukluluk halinin zorunlu olarak devam etmesiydi¹⁰¹.

97 BOA, DH.İ.UM, 20-24/14-44, 3 Ağustos 1920/3 Ağustos 1336.

98 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-25, lef 3, 23 Ağustos 1920/23 Ağustos 1336.

99 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-42, lef 2, 13 Ekim 1920/13 Teşrinievvel 1336.

100 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-79, lef 2, 3 Kasım 1920/3 Teşrinisani 1336.

101 BOA, DH.İ.UM, 16-3/1-42, 23 Eylül 1920/23 Eylül 1336.

Nisan 1922'den itibaren de Yunan kontrol memurları tarafından Edremit, Marmara, Erdek ve Balıkesir posta ve telgraf müdür ile memurlarının vazifelerine son verildi¹⁰². Bu şifahi tebliğin kaymakamlığa yahut müdüriyete resmî olarak yazılması istendiyse de İzmir Fevkalade Komiserliği'nin emriyle gerçekleşen bu uygulama için resmî bir evrak yazmaya gerek olmadığı ve bütün işgal sahasının buraya bağlı olduğu cüretkâr bir şekilde ifade edilmişti¹⁰³. Görüldüğü gibi Yunan işgal kuvvetleri, her türlü hukuksuz uygulamayı istedikleri gibi yapmakta ve bunların da gelecekte aleyhlerinde kullanılmasını önlemek maksadıyla tüm haberleşme kanallarına el koyma faaliyetlerini dahi belgesiz, şifahi bir şekilde yürütmüşlerdi. Posta ve telgraf müdürlüğü, bu kararlarla bölgede görevli kimselerin “çok perişan” bir vaziyette olduklarını ve ne yapılması gerektiğinin acilen bildirilmesini talep etti¹⁰⁴. Aradan aylar geçmesine rağmen söz konusu memurlar hakkında nasıl bir işlem yapılacağına dair İstanbul Hükûmeti'nden herhangi bir cevap gelmedi. Diğer taraftan Balıkesir memurlarından görevine son verilmiş olanların aileleri de maddi olarak çok zor duruma düşmüş; “kefâf-ı nefis” yani ölmeyecek kadar rızık temin edebilmek için başvuruda bulunmuşlardı. Ancak sadece görevde kalanlara maaş verilebileceği –ki o da uygulanamamıştı-, diğerlerinin maaşlarının ödenmesine imkân olmadığı Hüdâvendigâr Baş Müdüriyeti'ne bildirildi¹⁰⁵.

Yunanlar kendilerinden habersiz ya da aleyhlerinde iletişime hiçbir şekilde izin vermemiş ve işi çok sıkı takip etmişlerdi. Karesi Polis Merkez Memurluğu'nun 9 Mart 1921 tarihli tezkiresinde, Yunanların sansür uygulamalarının çok şiddetli bir hal aldığı ve Türkçe İstanbul gazetelerinin Balıkesir'e gelmesini kesin bir şekilde yasakladıkları ifade edilmişti¹⁰⁶. Sadece İzmir gazeteleri serbestti¹⁰⁷. Resmî ve özel yazışmalar da sansüre tabi olduğu gibi üzerinde mektup veya gazete olanlar hapsedilip, yasaklara uymayanların kürek cezasına çarptırılacağı ilan edildi. Yolcular da istisnasız ve detaylı bir şekilde aranıyorlardı. Hanımları arayabilmek için hemcinslerinden seçilen arama memurları mevcuttu. Üst aramaları bilhassa Bandırma'da tacize varan bir surette yapılıyordu. Örneğin Karesi mutasarrıfının bavulunu getiren akrabası, bavulun içinden mutasarrıfa ait not defterleri çıkması sebebiyle tutuklanmıştı. Mutasarrıfın araya girmesiyle

102 BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 15, 13 Temmuz 1922/13 Temmuz 1338; BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 17, 8 Temmuz 1922/8 Temmuz 1338. Hüdâvendigâr Posta Telgraf Baş Müdüriyeti'ne mensup 37 memurun da vazifelerine Yunanlar tarafından son verilmiş, on gün zarfında İstanbul'a gitmeleri tebliğ edilmişti (BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 12, 31 Temmuz 1922/31 Temmuz 1338).

103 BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 11, 23 Nisan 1922/23 Nisan 1338.

104 BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 11, 23 Nisan 1922/23 Nisan 1338.

105 BOA, DH.İ.UM, 20-32/14-8, lef 18, 29 Temmuz 1922/29 Temmuz 1338.

106 BOA, DH.İ.UM, 20-27/14-13, lef 2, 9 Mart 1921/9 Mart 1337.

107 BOA, DH.İ.UM, 20-26/14-64, lef 2, 9 Şubat 1921/9 Şubat 1337.

Bandırma'dan Balıkesir'e getirilerek tetkikat sonuna kadar tutukluluğu devam etmiş ve zararlı bir şey görülemediğinden, defterler iade ve kendisi de tahliye edilmişti. Yunan memurların özel yahut resmî yazışmalarda şüphe duydukları bir durum olduğunda, bunlar da sansür memurlarınca imha ediliyordu. Yunanların haberleşmeyi ihlal eden uygulamaları neticesinde, nezaretlerle taşra arasındaki iletişim koparılmış ve işler zincirleme olarak aksamıştı¹⁰⁸. Merkezden herhangi bir evrak alamayan mutasarrıf, maruzatını yazılı olarak İstanbul'a ilemediğinden ancak muhasebe müdürü aracılığıyla şifahi olarak bildirebiliyordu¹⁰⁹. Seyahat özgürlüğünü de kısıtlayan Yunanlar, bir yerden başka bir yere gitmek için gerekli seyahat varakalarının takibi ve teminini de Yunan askerî memurlarının kontrolüne vermişlerdi. Şehrin en büyük mülki amiri olan Karesi mutasarrıfının seyahati dahi bu izne bağlanmıştı. Kendisi seyahat varakası alabilirse Bandırma ve çevresinde incelemeler yapmak üzere bölgeye gidebilecekti¹¹⁰.

İşgal altında tuttukları Balıkesir ve kazalarında her türlü hukuki ihlali gerçekleştiren Yunanlar, adli sahada da faaliyet göstermişlerdi. Örneğin Kırkağaç'taki adi suçlulara dair davaların Yunan İşgal Kumandanlığı tarafından görülmeye başlandığı ve adliye memurlarının görevden alındığı öğrenilmişti. Oysa adı geçen davalara "hukuken ve usûlen" Osmanlı mahkemelerinde bakılması gerekiyordu. Mutasarrıflık da bu kaideye uygun olarak söz konusu duruma müsaade edilmemesini Kırkağaç Kaymakamlığı'na bildirdi. Ancak Yunan Fevkalade Komiserliği, suç teşkil eden ve memleketin güvenliğiyle ilgili işlerde Osmanlı jandarma ve adliyesinin müdahalesini hiçbir şekilde kabul edemeyeceklerini yani Osmanlı Devleti'nin bütün haklarını yok saydıklarını açıkça beyan etmişti. Bunun üzerine mutasarrıf, söz konusu vaziyetin önüne geçilmesi için bu kez İstanbul Hükûmeti'ni uyardı¹¹¹. Yunan işgal kuvvetleri, Kırkağaç'taki jandarma mevcudunun arttırılmasına bunlara silah dağıtılmasına engel olarak davalıların mahkemeye getirilmelerinin önüne geçip adaletin çalışmasını da engellemişti¹¹². Yunanlar, kendilerini âdeta devlet yerine ikame ederek suçluların önemli bir kısmını takip ile Müslüman ve gayrimüslimlerin hukuki ve diğer başvurularını kabul ederek kendilerince yetkili bir merci gibi davranmaya başlamışlardı¹¹³. Balıkesir'de divanıharp tesis eden Yunanlar, keyfi yargılamalar yapıyorlardı. Münevverleri ve zenginleri yani şehrin önde

108 *BOA, DH.İ.UM*, 20-27/14-13, lef 2, 9 Mart 1921/9 Mart 1337.

109 *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-64, lef 2, 9 Şubat 1921/9 Şubat 1337.

110 *BOA, DH.İ.UM*, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; *BOA, HR.SYS*, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336.

111 *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-25, lef 2, 28 Aralık 1920/28 Kânunuevvel 1336.

112 *BOA, DH.İ.UM*, 20-26/14-42, 31 Ocak 1921/31 Kânunusani 1337.

113 *BOA, DH.İ.UM*, 20-25/14-110, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336; *BOA, HR. SYS*, 2465/20, lef 2, 6 Aralık 1920/6 Kânunuevvel 1336.

gelenlerini hedef alan Yunanlar, onları çetelerle gizli bağlantıları olduğu gibi ithamlarla yargılayıp idam ya da hapis cezasına çarptırmışlardı. Yunanların çeşitli hilelerle gerçekleştirdikleri bu fiillerin asıl amacının, bahsi geçen kimselerin sahip oldukları “nüfuz ve servetini imhâ olduğu” aşıkardı¹¹⁴. Bunlardan birisi olan Karesi Mebusu İbrahim Cevdet Bey, sekiz aydan fazla Yunanların elinde tutsak kalmış; sonunda firar ederek Ankara’ya gidebilmişti¹¹⁵. Keza jandarma zabitanından Süleyman Efendi de Yunan ordusunun güvenliğini tehdit ettiği ithamıyla İzmir’de divanıharbe sevk edilmişti. Mahkemede suç sabit bulunan Süleyman Efendi, tevkif edildi ki bunun gibi pek çok vaka mevcuttu¹¹⁶.

5. Balıkesir’de Yunan Mezalimi

Batı Anadolu’nun Yunanlarca işgaliyle birlikte tüm işgal bölgelerinde zulüm, yağma ve savunmasız, masum insanların öldürülmesi vakaları görülmeye başlandı¹¹⁷. Söz konusu durum, Batı Anadolu ve diğer işgal altındaki yerlerde kitlesel göçlere yol açtı ve Türkler kendi ülkelerinde, sahip olduklarını arkalarında bırakıp göç etmek mecburiyetinde bırakıldılar¹¹⁸. Bu misallerden birisi de İzmir’in işgali sonrasında Karesi Polis Merkez Memurluğu’ndan emniyet müdüriyetine yazılan rapordan anlaşılmaktadır. Buna göre ilerleyişlerine devam eden Yunan işgal kuvvetleri, Menemen’de pazar yerinde ahalili alışveriş için toplandığı sırada, sokak başlarına yerleştirdikleri mitralyözlerle açtıkları çapraz ateşle kadın, çocuk ayırmaksızın acımasızca katliam yapmışlardı. Hızını alamayan işgalciler, bir müfrezevi de hükûmet dairesine göndererek kaza kaymakamı ile zabıta memurlarını öldürüp yüzlerce mazlum insanın hayatlarına son derece feci şekillerde son vermişlerdi. Dikili taraflarında teşkil ettikleri ellişer kişilik Rum ve Ermeni çeteleriyle buradan Bergama’ya kadar yollarındaki köylüleri yakıp, ahalinin büyük ve

114 BOA, DH.İ.UM.EK, 63/9, 4 Temmuz 1922/4 Temmuz 1338.

115 “Memâlik-i Meşgulede Yunan Mezalimi”, *Sebilürreşâd*, C.19, S.482, 28 Mayıs 1921, s. 143-147.

116 BOA, DH.EUM.AYŞ, 59/90, 14 Mart 1922/14 Mart 1338.

117 Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 73 vd.; Zafer Çakmak, *İzmir Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 122 vd.; Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara, Ocak Yayınları, 2000, s. 11 vd.; Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu’da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 8 vd.; Mevlüt Çelebi, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı: İzmir’in İşgali*, C.XIX, 2019, s. 131-154; Orhan Hülagü, *Milli Mücadelede Bursa*, İstanbul, Emre Yayınları, 2001, s. 126 vd.; Aydın Ayhan, *Kendi Yurdunda Esir Olmak: İşgal Yıllarında Balıkesir*, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020, s. 103-126, 264-288; Metin Ayışığı, “Unutulan Soykırım: Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi”, *Türkler*, C.15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 776-789; Adnan Sofuoğlu, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.55, s. 51-82; Mustafa Tayla, *Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi: Bursa Vilayetinde Yaşanan Acıların Dokümanter İncelemesi*, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), 2001, s. 14 vd.

118 Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.X, S.29, 1994, s. 379-390; Süleyman Tekir-Selçuk Ural, “Batı Anadolu’da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.13, S.26, 2017, s. 145-146.

küçükbaş hayvanlarını ile eşyalarını gasp ederek Bergama üzerine yürümüşlerdi. Görüldüğü gibi Yunanların yanı sıra onlarla iş birliği yapan Rum ve Ermeni çeteleri de bölgede terör estiriyorlardı. Yunanların Menemen’de yaptıkları katliamın duyulması, Bergama ve civar köylerdeki halk arasında büyük bir paniğe yol açmıştı. Aynı akıbeta maruz kalmak istemeyen yüz binlerce kişi, varını yoğunu terk etmiş; bir kısmı demiryolu bir kısmı da kara yoluyla göçerek Balıkesir, Bandırma, Kirmastı ve Bursa taraflarına gelmişti. Zaten kalabalık olan ve daha önceden gelen muhacirlerin dahi iskânına yeterli olmayan bölgede, yeni gelenleri barındırma imkânı yoktu. Bu nedenle göç eden ve yollarda olan yüz binlerce insan camilerde, medreselerde, istasyon meydanlarında “sefil ve sergerdân” bir vaziyetteydiler¹¹⁹.

Yaptıkları mezalimin duyulmasını istemeyen Yunanlar, Karesi Jandarma Alayı’nın yazişmalarına da şiddetli bir sansür uygulamışlardı. Buna rağmen bölgedeki sağduyulu görevliler, bir şekilde Yunan mezalimini kayıt altına alıp merkeze iletmışlerdi. Yunanların Balıkesir’in Aşşebacı, Karaman, Bigadiç ve çeşitli yerleşim bölgelerindeki Müslümanları acımasızca katledip kızlarına saldırdıklarına dair haberlerin ardı arkası kesilmiyordu¹²⁰. Yunanların işgal bölgelerinde Müslüman halka uyguladıkları zulmün önüne geçebilmek için İstanbul Hükümeti, her fırsatta konuyu İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirerek buna bir son verilmesini talep ediyordu¹²¹. Bu kapsamda Düvel-i Muhtelif’e’nin, Balıkesir ve Bandırma’ya da birer mümessil göndermesi istendi¹²². Ancak diplomasi artık çözüm üret(e)mediği gibi Yunanların aşırılıkları günden güne katlanarak artıyordu.

Bu çalışmada bir kısmına değinilen Balıkesir ve çevresindeki Yunan mezalimiyle ilgili arşivlerde pek çok evraka rastlamak mümkündür. Örneğin Karesi Jandarma Alay Kumandanlığı’nın, Yunan askerlerinin bölge halkına reva gördükleri mezalimi aktardığı 5 Aralık 1920 tarihli rapordan bazı kesitlere göre durum şöyleydi: Balıkesir’in Üçpınar, Aşşebacı ve Soğuk Kuyu köylerinde iki Yunan askeri, Müslüman ahalinin nakit ve hayvanlarını gasp edip onlara çeşitli işkenceler yapmışlardı. Balıkesir’in Ortamandıra köyünden Bayram Ağa’nın 10 baş sığırı, Yunan askerleri tarafından zorla alınarak Balıkesir’e sevk olunmuştu. Durum Yunan Merkez Kumandanlığı’na bildirildiyse de

119 BOA, DH.EUM.AYŞ, 14/120, 25 Haziran 1919/25 Haziran 1335. Yunan işgalinden kaçan halkın Balıkesir’e sığınması ise zaten bir hayli sıkıntının yaşandığı şehri daha da zor durumda bırakan etkenlerden birisi olmuştu. Karesi Mutasarrıflığı, Bergama civarından gelen göçmenlerin mahallerine iadesine dair teşebbüste bulunmuşsa da bir netice elde edememişti (Hatice Yıldırım, “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Gazi Akademik Bakış, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı*, C.7, S.14, 2014, s. 85).

120 BOA, DH.EUM.AYŞ, 54/61, 28 Haziran 1921/28 Haziran 1337.

121 BOA, BEO, 4677/350713, 17 Mart 1921/17 Mart 1337.

122 BOA, BEO, 4707/352956, 9 Mart 1922/9 Mart 1338.

hiçbir netice elde edilememiştir. Yine Müslüman ahalinin köylerine götürmek üzere Balıkesir pazarından satın aldıkları erzak ve 150 kuruş nakitleri, Paşaköy civarında bir Yunan askeri ve bir sivil tarafından gasp edilmiştir. Balıkesir'in çeşitli yerlerinden silah toplamaya görevli bir Yunan müfrezesinin de Müslüman ahaliye yapmadığı hakaret ve işkence kalmamıştır. Yunanlar, bazı Müslümanları şiddetli bir şekilde dövüp ayaklarından tavana asarak altında saman yakmak suretiyle havsalaya sığmayacak işkencelerle vahşice öldürmüşlerdir¹²³. İvrindi'ye bağlı Yağlılar Köyü'ne silah arama bahanesiyle gelen bir Yunan müfrezesi, Müslüman halka hakaret edip çeşitli zulümler yaptıktan sonra camide abdest alan Hafız Ali Efendi'yi müfrezeye karşı bıçak gösterdiği iddiasıyla şehit etmişti¹²⁴. Bunun yanında söz konusu otorite boşluğu ve karmaşa ortamından faydalanan çeteler de boş durmayıp faaliyetlerini arttırmışlardı. Mesela hangi milletten oldukları bilinmeyen bir çete, yaklaşık 25 kişiyle Balıkesir'in Reşadiye köyüne baskın yaparak Müslümanları toplayıp cami civarına hapsederek evlerini aramış ve parası olmadığını söyleyenlerin başlarına kızgın sac geçirmek suretiyle işkence etmişlerdi. Baskında, köyden toplam 319 lira ve 70 adet Osmanlı altını ile 2 bargir gasp etmişlerdi¹²⁵. Zulümlerine hız kesmeden devam eden Yunanlar, bu kez de 25 piyade ve 30 süvariden oluşan Yunan takip müfrezesiyle Manyas nahiyesi Kubaş köyündeki üç Türk'ün evlerini yakmışlardı¹²⁶. İstanbul'a sürgüne giderken Bandırma'da şahit olduklarını aktaran Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey'in bildirdiğine göre Yunanlar, bir yandan ahaliye bu şekilde zulmederken bir yandan da kendi iaşesini dahi karşılayamayan ahalinin ellerindeki kuzularının yaklaşık %20'si ile çok miktarda arpaya Paskalya arifesinde el koyup; Yunan kumandanlarına, zabıtlarına ve karakollarına dağıtmışlardı. Paskalya'da, Rumlar ve Ermeniler de eğlence tertip edip silah atarak camileri kurşunlamışlardı¹²⁷.

Balıkesir halkına eziyet etmek için her fırsatı değerlendiren Yunanlar, birtakım alacak davalarını bahane edip Müslümanlara kötü muamelelerde bulunmuşlardı¹²⁸. Balıkesir tahrirat kalemindeki bazı dosya ve evraklar ile resmî mühürler ve yazı takımlarına; hatta fukaranın beslenme ihtiyacını karşılayan Hilal-i Ahmer'in

123 BOA, DH.EUM.AYŞ, 50/21, 5 Aralık 1920/5 Kânunuevvel 1336; Mücteba İlgürel, "İşgal Altındaki Balıkesir'de Yunan Zulmü", *Balıkesir Sempozyumu:17-20 Kasım 2005*, Balıkesir, t.y., s. 205-210.

124 BOA, DH.EUM.AYŞ, 54/61, 28 Haziran 1921/28 Haziran 1337.

125 BOA, DH.EUM.AYŞ, 50/41, lef 4, 11 Ocak 1921/11 Kânunusani 1337; BOA, DH.EUM.AYŞ, 50/14, lef 2, 11 Ocak 1921/11 Kânunusani 1337.

126 BOA, DH.EUM.AYŞ, 50/29, lef 2, 16 Ocak 1921/16 Kânunusani 1337. Yunan işgalinin Balıkesir'de yol açtığı fiziki ve demografik tahribat hakkında bkz. Kenan Özkan, "Resmî İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat", *Belgi Dergisi*, C.2, S.20, Yaz 2020/II, s. 2303-2308.

127 BOA, DH.I.U.M, 20-30/14-74, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338; BOA, BEO, 4715/353597, lef 2-3-4-5, 20 Nisan 1922/20 Nisan 1338.

128 BOA, DH.KMS, 59/27, 14 Eylül 1920/14 Eylül 1336.

aşhanesindeki o günkü yemeklik malzemeden kazanlara kadar her şeye el koyan Yunanlar, Balıkesir’de büyük zarara yol açmışlardı¹²⁹. Çünkü günlük 600 kişiye sıcak yemek çıkaran yardım heyeti, Yunanların taarruzları karşısında buradaki eşya ve malzemeyi yanlarına alma fırsatı bulamadan aceleyle bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı¹³⁰. Yanı sıra Yunan askerleri, zaten büyük bir fakirlik içinde olan milletin eşya ve hayvanlarına “tekâlif-i harbiye” adı altında, üstelik hiçbir bedel ödemeksizin yahut karşılığında bir evrak vermeksizin el koymuşlardı. Hatta köylülerden aldıkları hayvanların aşarını dahi onlara yüklemişlerdi¹³¹. Yunan işgal kuvvetlerinin memleketteki her türlü kaynağı fütursuzca ele geçirme faaliyetlerinden Kepsut da nasibini aldı. Kepsut Askerî İşgal Kumandanlığı bölge halkının birçok öküz arabasını alıp araba sahiplerinin de iş gücünden yararlanarak civardaki ormanlardan çok miktarda odun tedarik etmişti. Ayrıca hafta iki-üç kez de her köyden 10 veya 15 arabayı angarya suretiyle alıp, ahalinin kendi kazma ve küreleriyle onlara Kepsut ve civarı ile Balıkesir arasında siperler kazdırmıştı. Bu uygulama nedeniyle birçok çift hayvan iş göremez hale geldiği gibi ahali de özel işlerini yerine getirmekten aciz bırakılmış, işkenceye maruz kalarak maddî ve manevî zarara uğratılmıştı¹³².

Yukarıda bahsedilen raporlar dışında bazı önemli detayları da gazetelerden öğrenmekteyiz. *Sebülürreşâd* gazetesinde “Zavallı Dindaşlarımız Neler Çekiyor!” başlıklı yazı dizisinde, işgal altındaki Balıkesir’in ahvali kamuoyuna duyurulmuştu. Buna göre: Yunanlar Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Edremit, Burhaniye, Balya, Sındırgı kazalarıyla nahiyeler ve köylerde öküz, araba, deve, at, katır, merkep, sığır, keçi, koyun, hak kaz, ördek, tavuk ve hatta evlerin saçaklarındaki kumrulara kadar hiçbir şey bırakmamıştı. Yunanlar, Balıkesir’i işgal ederken kasa hırsızlarını, yankesicileri ve sahte banknot imal edenleri de beraberinde getirmişti. Bunlar halkı açıktan soymuş, dolandırmış, piyasaya sahte banknotlar sürmek ve Osmanlı paralarını çalmak suretiyle bölgenin maliyesine büsbütün zarar vermişlerdi. Yerli Rum ve Ermenileri silahlı almaya başlayan Yunanlar, “*Türklerde alacağımız vardır*” diyerek onlara Müslümanları soydurmuş; şahitsiz delilsiz kuru bir iddia ve iftira ile birçok kimseyi tutuklayıp, istedikleri parayı

129 BOA, DH.İ.UM, 19-15/1-13, lef 12, 28 Ekim 1920/28 Teşrinievvel 1336; BOA, DH.İ.UM, 19-15/1-13, lef 7, 8 Temmuz 1920/8 Temmuz 1336.

130 Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, yay. haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara, Türk Kızılayı, 2013, s. 134-135.

131 BOA, DH.İ.UM, 20-25/14-35, 13 Ekim 1920/13 Teşrinievvel 1336.

132 BOA, DH.EUM.AYŞ, 52/48, lef 2, 2 Nisan 1921/2 Nisan 1337. Buna karşın dahiliye nazırı, Balıkesir mutasarrıfına gönderdiği 22-23 Haziran 1919 tarihli emirde “Sizin ve arkadaşlarınızın tarafımdan verilen sarıh talimata tevfiki hareket etmemeniz bu felâketleri badî oldu... Ne kadar gaddarane ve hakşikenane olursa olsun biz bu işgallere karşı sarıh haklarımızı şimdilik siyaseten müdafaa edebiliriz...” ifadeleriyle Yunan işgaline karşı bölgede kurulmaya çalışılan savunma hattına karşı olduğunu tehditkâr bir üslupla bildirmişti (Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi...*, s. 36-37).

aldıktan sonra işkenceler yapmışlardı. Bu suretle Müslümanlara, Rum ve Ermenilerin geçimlerini sağlayacak, hatta ailelerine miras bırakacak kadar büyük meblağlarda paralar verdirmişlerdi. Yunanlar, Balıkesir’de 1.000.000 liralık sıhhiye malzemesine de el koymuşlardı. Hastalarının mağdur olmasını istemeyen doktorların, en azından röntgen makinesini bırakmaları için General Povano’ya rica etmeleri, hiçbir fayda sağlamadığı gibi üstüne içlerinden birisi tutuklanmıştır¹³³. Bunların dışında okullardaki binlerce liralık alet, edevat ve cihazlara el koyup Atina’ya gönderdikleri gibi okulları kapatıp halkın eğitim hakkını da elinden almışlardı. Keza bütün resmî daireleri soyup, telefon ve telgraf tellerini söküp, vagonlar dolusu eşyayı Atina’ya yollamışlardı. Evlerdeki halı, kilim, sandalye gibi eşyaları dahi almışlardı. Özetle Balıkesir ve kazalarında zahire, hayvan, eşya ve üretilen malların hepsini gasp eden Yunanlar, şehrin tüm malî kaynaklarını kurmuşlardı¹³⁴.

Diğer taraftan işkenceler de tüm hızıyla devam ediyordu. Rum ve Ermenilerden 300 kişi toplayan Şileli Petro’nun “*Biz burada hiç olmazsa bir Türk kurban etmedikçe cepheye gidemeyiz!*” sözleri üzerine Balya eşrafından Süleyman Efendi, isyancıların acımasızca dövmeleri neticesinde feci bir şekilde can vermişti. Yaklaşık 150 Müslümanı yakalayan bu ayaktakımı, “*Kemal Paşa’ya silâh ve mühimmat gönderiyor musun!*” diyerek onları da sopalarla dövmüşlerdi. Bu vakaya şahit olan bir Fransız, konuyu İzmir’deki Fransa mümessiline rapor etmişti. Bölgede cereyan eden feci hadiselerden birisi de Bigadiç ve Kepsut baskınlarında Türk müfrezelerinin önünden kaçmak zorunda kalan düşmanın, intikam için geri gelerek bütün vatansever gençleri kasabanın dışındaki büyük köprüde kurşuna dizmesidir. Ayrıca kasabada soyulmadık hiçbir dükkân ve mağaza bırakmamışlardı. Yunanlar, minarelerde ezan okuyan müezzinleri silah zoruyla engelleyip, aleyhlerinde casusluk yapmakla suçlayarak ya tutuklamış ya da İzmir’e sevk etmişlerdi. Edremit ve Burhaniye kazalarından da -bazıları kırk günlük bebekleriyle birlikte olmak üzere- akıbetleri bilinemeyen birçok Müslüman kadını zorla Manisa’ya göndermişlerdi. Çeşitli noktalarda muhafız olarak bulundurulmuş Yunan askerleri, gasp ve yağmalarıyla köyleri âdetâ kurutmuşlardı. Rivayete göre Yeniköy muhafızı işgalden beri çaldığı paralar ve kıymetli eşyalar sayesinde bir banker kadar zenginleşmişti. Kasabalardaki Müslüman lokantalarından yemek yiyen Yunan askerleri, kinayeli bir şekilde “*Parasını Mustafa Kemal Paşa verecektir!*” diyerek ödeme yapmamışlardı. Bölgede iyice yerleşmek isteyen ve Balıkesir’de istasyon civarında telsiz-telgraf istasyonları olan Yunanlar, Gümüşçeşme mevkiinde de bir uçak hangarı yapmaya

133 “Karesi Ahvali: Zavallı Dindaşlarımız Neler Çekiyor!”, *Sebilürreşâd*, C.19, S.484, 18 Haziran 1921, s. 176.

134 “Memâlik-i Meşgulede Yunan Mezalimi”, *Sebilürreşâd*, C.19, S.482, 28 Mayıs 1921, s. 144-146.

çalışıyorlardı. Akşam güneş battıktan sonra sokaklara çıkmak yasak olduğu gibi Müslümanların İzmir, İstanbul veya memleketin herhangi bir yerine seyahati de yasaklanmıştı. Netice olarak Yunan mezalimine dayanamayan Çanakkale'den Bayramiç, Ezine, Ayvacık, Burgaz, Biga kazalarıyla; Balıkesir'den Gönen, Işıklar, Edremit, Balya, Manyas, Kirmastı ve İvrindi'de yaşayan Müslüman ahali, dağlara çıkmış ve Yunanlara karşı her tarafta müthiş tepkiler baş göstermişti. Kuvvet toplamakta bir hayli zorlanan Yunanların son umutları, hapishanelerdeki Yunan tutuklulardı. Manevî olarak da kuvvetleri kırılan Yunanların durumu gazetede “(Türk Ordusu) denince dudaklar çatlıyor, yürekler hopluyor” sözleriyle duyurulmuştu. Bölgedeki yerli Hristiyanlar ise Balıkesir'in kurtuluşuyla Yunanlarla birlikte kaçacaklarını ifade etmişlerdi¹³⁵.

Yunanların sınır tanımayan ve günden güne şiddeti artan mezalimi, Karesi mebusları Abdülgafur, İbrahim Cevdet ve Hasan Basri beyler tarafından meclise taşınmıştı. Hasan Basri Bey, söz konusu vaziyetten duyduğu derin üzüntüsünü, yaptığı dokunaklı bir konuşmayla mecliste dile getirmişti¹³⁶. Umum Jandarma Kumandanı Mirliya Ali Kemalî Bey de Yunanların verdiği zararlar neticesinde aslında refah ve bolluk içinde olan Balıkesir'in içine düşürüldüğü elim vaziyeti “Girdikleri en ma'mûr mahalleri şûrezâra çevirmişler, en sakin menâtıkı şekâvet ocağına döndürmüşler(di)” sözleriyle tarif etmişti. Yine kendi ifadesiyle Yunanların verdikleri zararlara karşı “medeniyet iddiâsında bulunmaları da bir iddiâ-i kâzib”, yani bir yalandan ibaretti. Aslında Balıkesir ve Yunan işgali altındaki tüm bölgelerdeki genel durumu Umum Jandarma Kumandanı Mirliya Ali Kemalî'nin “Yunanlar Anadolu'ya lâıyk ve mâlik olmadıkları 'medeniyet' i getirmek için değil mevcut medeniyeti yıkmak, ma'mûr mahalleri harap etmek, sükûn ve asayişî kökünden bozmak için istilâ eylemişlerdir” tespiti konuyu en yalın şekliyle özetleyip, göz önüne sermiştir¹³⁷.

135 “Karesi Ahvali: Zavallı Dindaşlarımız Neler Çekiyor!”, *Sebülürreşâd*, C.19, S.485, 25 Haziran 1921, s. 185-187.

136 “...Efendiler benim orada ailem, kardeşlerim mezalim altında inler dururken, artık ben burada yaşamam. Bugün arkadaşlarımızdan birinin üç yaşındaki çocuklarına varıncaya kadar ki o arkadaş Meclis-i Alinizdedir; tevkif edilmiştir. Artık bizim için yaşamak haramdır. Binaenaleyh Hariciye Vekili Muhteremî Yusuf Kemal Beyefendi bizim bu derterimize tercüman olarak, her vesileden bilistifade, medeniyet namı altında yapılan bu fecaiye resmen müsaade eden hainlere anlatsın ve fakat anlatırken kemali celâdetle anlatsın ve biz daha fazla tahammül edemeyeceğiz. Biz tarihin yaptığı hataları tekrar etmek gafletinde bulunmayacağız. Binaenaleyh orada bulunan dindaşlarımız böyle inlemekte iken, bizim; burada rahat kalmamız doğru değildir. Binaenaleyh bumu kemali celâdetle anlatmalıdır ve her vesileden bilistifade anlatmalıdır...” (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri [TBMMZC], Devre: I, Cilt: 16, İçtima Senesi: 2, 154. İçtima, 4 Nisan 1922/4. 2. 1338, s. 218-219).

137 BOA, DH.KMS, 60-3/36, 11 Aralık 1921/11 Kânunuevvel 1337.

Sonuç

İşgalle birlikte Balıkesir’de maddi ve manevi büyük hasarlar meydana getiren Yunanlar, bölgeye hızlı bir giriş yapmışlardı. Yunanlar, diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi Balıkesir’i de idari, mali ve diğer yönlerden tamamen kontrol altında tutup işgallerini kısa sürede kalıcı bir hale getirerek buradaki hâkimiyetlerini pekiştirmek istemişlerdi. Bu maksatla zorla işten el çektirdikleri Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey’i İstanbul’a sürgün etmek, bölgenin maliyesine ve halkın geçim kaynaklarına el koymak, kolluk kuvvetlerini tasfiye edip bölgeyi savunmasız bırakmak, posta ve telgraf müdürlüklerini kontrol altına almak, iletişim ve matbuatta ağır sansür uygulamak gibi yukarıda detaylı olarak izah edilen ve kabul edilmesi imkânsız birtakım eylemler gerçekleştirmişlerdi. Resmî dairelerdeki Türk bayrağını indirip Osmanlı lirası yerine kendi paralarını ikame etme gibi işgalin ötesinde, ilhaki işaret eden uygulamalarıyla açıkça devletin hukukî haklarını çiğneyip, bağımsızlığına kastetmişlerdi.

Bahsi geçen olumsuz atmosfer ve savaşın gittikçe artan faturası mali bakımdan da Balıkesir’deki tabloyu fazlasıyla ağırlaştırmıştı. Yunanların Balıkesir ve civarındaki ekonomik faaliyetlere müdahalesi ve mal sandıkları ile Ziraat Bankası şubelerinden zorla aldıkları meblağlar, içinde bulunulan mali darboğazı daha da şiddetlendirmişti. Resmî dairelerdeki ve hanelerdeki eşyalardan telgraf tellerine kadar her şeyi gasp eden Yunanlar, verimli toprakları ve canlı ticaret hayatı olan yöre halkını açlık ve sefaletle mahkûm etmiş; âdeta bir kuru ekmeğe muhtaç hale getirmişti. Maliye Nezareti de maddi sıkıntı nedeniyle Balıkesir’e gerekli meblağı göndermenin mümkün olmadığını bizzat itiraf ve ifade etmişti. Sıkıntının had safhaya ulaşmasıyla memurların maaş alamaması ve memleketin işgal altında bulunması, siyaseten ve iktisaden kötü bir etki yarattığı gibi Osmanlı memurlarının görevlerinin aksamasına da yol açmıştı. Dolayısıyla işgal altındaki Balıkesir ve çevresindeki öncelikli konulardan birisi, mali buhran meselesiydi. Söz konusu vaziyetin önüne geçmek adına somut bir çözüm yolu bulunamadığı gibi sorun uzunca bir müddet daha devam etmişti.

Hukuk ve sınır tanımaz bir tutumla bir yandan bölgeyi kontrol altına alıp savunmasız bırakan Yunanlar, diğer yandan da bölge halkı üzerindeki mezalimin şiddetini arttırmış; işkence, katliam, ırza tecavüz gibi insan haklarına ne kadar aykırı davranış varsa hepsini bölgedeki masum halk üzerinde tatbik etmişlerdi. İşgal altında olan diğer bölgelerde olduğu gibi Balıkesir’de de kadın, çocuk, yaşlı gözetilmeksizin Yunan mezalimi, tüm hızıyla ve sınır tanımadan sürmüştü. Yunan işgal kuvvetlerinin bu eylemlerinin, devletin hukukunu hiçe saymak haricinde işgalin çok ötesinde bir mana taşıdığı

aşikârdır. Balıkesir ölçeğindeki vuku bulan tüm bu misallerden anlaşıldığı üzere, XX. yüzyılın başından beri savaşların getirdiği yıpranmanın bir sonucu olarak yönetim zafiyeti içerisinde olan İstanbul Hükûmeti, mali ve siyasi meselelere çözüm bulmakta zorlanmış; bu durum ise işgal kuvvetlerinin faaliyetlerinde gittikçe daha pervasız davranmalarına sebebiyet vermişti. O dönem memleketin genelinde olduğu gibi Balıkesir de kaderiyle baş başa iken hayati önem arz eden meseleleri bölgesel imkânlarıyla çözmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu noktada Millî Mücadele'deki azmi ve kararlılığıyla destansı bir mücadele veren yöre halkı ile bölgeye intikal eden komutanların üstün gayretleri sayesinde Balıkesir, 6 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinden kurtarılmış ve iki seneyi aşan sıkıntılı günlere son verilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹³⁸

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Asayiş Kalem-i (DH.EUM.AYŞ)

Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik (DH.MB.HPS.M)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS)

Dahiliye Nezareti Levazım Kalem-i (DH.EUM.LVZ)

Dahiliye Nezareti Muhasebe Kalem-i (DH.EUM.MH)

Dahiliye Nezareti Seyrüsefer Kalem-i (DH.EUM.SSM)

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM)

¹³⁸ Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar¹³⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

3. Süreli Yayınlar¹⁴⁰

İleri

Sebilürreşâd

Vakit

4. Araştırma Eserler

Akşin, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C.I, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Apak, Rahmi: *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi: Anadolu'da Yunan Mezâlimi, C.II, yay. haz. Uğurhan Demirbaş vd., Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996.

Ayhan, Aydın: *Kendi Yurdunda Esir Olmak: İşgal Yıllarında Balıkesir*, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020.

Ayhan, Aydın: "İşgal Yıllarında Balıkesir Çevresi ve Gönen", *Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi (Sempozyum: 05.09.1993, Gönen)*, Ankara, Gönen Belediyesi, 1998, s. 9-36.

Ayışığı, Metin: "Milli Mücadele'de Edremit Üzerine Bazı Belgeler", *Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu Bildiriler, Özetler*, İzmir, Edremit Belediyesi Kültür Yayınları, 2011, s. 300-308.

Ayışığı, Metin: "Ayvalık'ın İşgali ve İlk Kurşun", *Balıkesir Sempozyumu: 17-20 Kasım 2005*, Balıkesir, t.y., s. 196-204.

139 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

140 Faydalanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Ayışığı, Metin: “Unutulan Soykırım: Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi”, *Türkler*, C.15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 776-789.
- Bayraktar, Bayram: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayvalık Tarihi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Budak, Mustafa: “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *Tarih Dergisi*, S.71, 2020/1, s. 445-472.
- Çakmak, Zafer: *İzmir Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Çapa, Mesut: “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.X, S.29, 1994, s. 379-390.
- Çelebi, Mevlüt: *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu’da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Çelebi, Mevlüt: “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı: İzmir’in İşgali*, C.XIX, 2019, s. 131-154.
- Çevik, Zeki: “Çanakkale Savaşı’nın Yakın Bir Kentin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayatına Etkileri: Balıkesir Örneği (1914-1918)”, *Yeni Türkiye Dergisi, Çanakkale Özel Sayısı*, Y.21, S.65, Ocak-Şubat 2015, s. 1033-1060.
- Demirhan, Hasan: “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması”, *Asia Minor Studies*, C.7, S.2, 2019, s. 201-219.
- Ediz, İsmail: *Diplomasi ve Savaş Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019.
- Erdem, Nilüfer: *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3. bs., İstanbul, Derlem Yayınları, 2017.
- Ergeneli, A. Hilmi: “1919’da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar”, *Bellekten*, C.XLVIII, S.189-190, Ocak-Nisan 1984, s. 167-240.
- Gökçen, Salim: “Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.12, S.23, Bahar 2016, s. 89-111.
- Gülmez, Nurettin: “Balıkesir’de Milli Mücadele ile İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Tasnif”, *Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (19-22 Eylül 2019)*, C.I, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020, s. 143-163.
- Hülagü, Orhan: *Milli Mücadelede Bursa*, İstanbul, Emre Yayınları, 2001.
- İlgürel, Mücteba: *Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

- İlgürel, Mücteba: “Balıkesir Kongreleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.V, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 15-17.
- İlgürel, Mücteba: “İşgal Altındaki Balıkesir’de Yunan Zulmü”, *Balıkesir Sempozyumu: 17-20 Kasım 2005*, Balıkesir, t.y., s. 205-210.
- İstiklal Harbimizde PTT*, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2009.
- Kıranlar, Safiye: *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Korkmaz, Ender: “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.19-20, 2011, s. 29-55.
- Köse, İsmail: “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı”, *History Studies (Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı)*, C.6, S.3, April 2014, s. 217-238.
- Köstüklü, Nuri: “Batı Anadolu’da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, yay. haz. Murat Alper Parlak, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 141-148.
- Mert, Özcan: “Anzavur’un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler”, *Bellekten*, C.LVI, S.217, Aralık 1992, s. 847-962.
- Müderrişoğlu, Alptekin: *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.
- Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, yay. haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara, Türk Kızılayı, 2013.
- Özkan, Kenan: “Resmî İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat”, *Belgi Dergisi*, C.2, S.20, Yaz 2020/II, s. 2293-2321.
- Sarısaman, Sadık: “İyonya Muhtar İdaresi’nin Türk Basınına Yansımaları”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, yay. haz. Murat Alper Parlak, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 79-95.
- Selvi, Haluk: *İşgal ve Protesto: İzmir’in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul, Değişim Yayınları, 2007.
- Selvi, Haluk: “Ayvalık’ın İşgali ve Belediye Çeşmesi Protokolü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.51, 2001, s. 843-863.
- Smith, Michael Llewellyn: *Yunanistan’ın Anadolu Hayali 1919-1922*, çev. Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2017.
- Sofuoğlu, Adnan: “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.55, 2003, s. 51-82.

- Sonyel, R. Salâhi: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.
- Sunay, Serap: “Birinci Dünya Savaşı’nda Orduya Zeytinyağı Temininde Balıkesir’in Yeri ve Önemi”, C.I, *Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (19-22 Eylül 2019)*, Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2020, s. 353-360.
- Tekir, Süleyman-Ural, Selçuk: “Batı Anadolu’da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.13, S.26, 2017, s. 125-148.
- Tayla, Mustafa: *Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi: Bursa Vilayetinde Yaşanan Acıların Dokümanter İncelemesi*, Ankara, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), 2001.
- Tolon, Ahmet Hurşit: *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.
- Turan, Mustafa: *Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Türkgeldi, Ali Fuad: *Görüp İştiklerim*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Türkmen, Zekeriya: *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara, Ocak Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Hatice: “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Gazi Akademik Bakış, I. Dünya Savaşı Özel Sayısı*, C.7, S.14, 2014, s. 71-96.

Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi

Turkish–German–Italian Activities in Libya During the First War in the Context of the Holy War and Senusi Resistance

Yusuf AYDIN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye

ORCID: YA. 0000-0001-9667-9246

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yusuf Aydın,
Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: yusufaydin47@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 04.09.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.01.2021

Kabul/Accepted: 16.01.2021

Atıf/Citation: Aydın, Yusuf. "Cihâd-ı Ekber Bağlamında I. Dünya Savaşı'nda Libya'da Türk-Alman-İtalyan Faaliyetleri ve Senûsî Direnişi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 39-74.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-790609>

Öz

Ekim 1912 tarihli Uşi antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Libya'dan çekildi ve Kasım 1914'te ilan edilen Cihat Beyannamesi her tarafa olduğu gibi Libya'da da camilerde okundu. Başlangıçta İtalya cihat kapsamına alınmadı. İtalya ise Ağustos 1915'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Cihat faaliyetleri, başlangıçta İtalyanları Libya'da tedirgin ettiyse de harbin gidişatını değiştiremedi. Bu çalışmada, Savaş yıllarında Libya'da cihat propagandası, Türk-Senusi ittifakı ve Fransız-İngiliz karşı faaliyetleri araştırmamızın konularındır. Bu araştırma, kronolojik olarak 1915-1918 yıllarını kapsamaktadır. Ayrıca Türk ve Fransız arşivleri, gazeteler ve araştırma eserlerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cihâd, İtalya, Senûsî, İrredantizm, Nuri Bey

ABSTRACT

The Ottoman Empire withdrew from Libya with the signing of the Ouchy Treaty in October 1912. The Jihad Declaration, which was proclaimed in November 1914, was read in mosques in Libya and other regions. Italy was initially excluded from the scope of jihad. In August 1915, the Italia declared war against the Ottoman Empire. Although the jihad activities made the Italians uneasy in Libya at the beginning, they could not change the course of the war. In this work, we focus on the jihad propaganda in Libya during the war years, the Turkish–Sennusi alliance, and the French–British counter activities. Specifically, this work covers the period of 1915–1918. It is also based on Turkish and French archives, as well as newspapers and research works.

Keywords: Holy War (jihad), Italy, Senussi, irredentism, Nuri Bey

Extended Abstract

After the industrial revolution, the Ottoman Empire entered Italy. Italy then set its sights on the Mediterranean after receiving approval from Europe's great powers. However, Italy faced France as her rival. As the smallest imperialist state in Europe, Italy then focused on Tunisia for the supply of the raw materials needed for its growing population and industry. However, when France entered Tunisia in 1881, he tried his luck in Abyssinia in the 1880s. Unable to hold on here, it entered Libya on September 29, 1911 with various excuses. The most important factor in Italy's entry into Libya was Libya's geographic proximity to Italy. Italy occupied Libya in October 29, 1911. The officers sent to Libya included Mustafa Kemal Pasha, Enver Pasha, and other important officers. With the start of the Balkan wars, the Ottoman State could not continue the war with the Italians in Libya and thus withdrew from Libya under the Ushi Treaty, which was signed in October 18, 1912. This occupation was a rehearsal for the "Cihâd-ı Ekber: Holy War," which was declared in the Great War. Italy declared war on Turkey in August 1915. The Ottoman Empire joined the First World War as an ally of Germany, and during this period, Jihad-ı Akbar was declared. Immediately thereafter, Turkey, with the support of the Germans, sent funds, weapons, ammunition, and officers to Senusi' in Tripoli, which is known as Libya today, and then used the weapon of jihad against the Italians. Italy declared war on Turkey on August 23, 1915, and Libya tried to benefit from the Sheik of Senusi. Ahmed Senusi came to Istanbul just before the publication of the jihad fatwa and opened a discussion with the Ottoman government. The Ottoman government had already sent jihad propagandists to Islamic lands, including Libya, before the war. The declaration of jihad in Libya was translated into Arabic and read in all mosques. Although Italians were initially exempted from jihad in Libya, they continued to send underhanded weapons, ammunition officers, etc. Since she declared war on Turkey in August 1915, Italy became the target of the jihad in Libya. After the declaration of war, the Ottoman General Staff established the "North African Groups Command" and assigned Nuri Bey, the brother of Enver Pasha, as its head. Libya's indigenous troops (Senusis) and mujahids were subordinate to this command. The Iraqi-born Ottoman officer Cafer el Askeri and other Arab officers also trained Sanusi forces and tribes according to the Ottoman warfare order. The language of instruction was Turkish. Weapons, ammunition, and money were provided by Teşkilat-ı Mahsusa. The Senusians did not initially intend to fight Britain, which controlled Egypt at that time; they were mainly against the Italians. However, Special Organization agents were constantly provoking the Senusis, and German agents were sending weapons and

ammunition via submarines. As a result, when the Sanusi forces made a sudden raid on the British, Anglo-Sanusi clashes began, but the British had the upper hand. However, the chances of jihad success in Libya were very poor. Weapons and ammunition were sent to Tripoli via submarines. At the beginning of the war, the brother of Enver Pasha, Nuri Bey, was sent to Libya to manage the war while Prince Osman Fuad was sent to reconcile the tribes. Despite the refusal of the Sheik of Senusi, he was pressured by the German and Ottoman officers to attack the British. Although successful moves were made initially, the British later gained an edge. Ahmed Şerif Senusi was replaced by his uncle Sayyid Idris, who preferred to negotiate with the Italians. Toward the end of the war, Ahmet Şerif Senusi was invited by Enver Pasha to Istanbul to be sent to Islamic lands. However, this attempt was rejected by Sultan Vahdeddin. After the Armistice of Mudros, Libya was given to Italy through the Sevres Treaty. In 1919, the Republic of Tripoli was established in Misrata, but it was short lived. Some of the *ulama* who were in Istanbul for the propaganda of the Holy War were captured by the British. The Holy War in Libya had no chance of succeeding.

Giriş

Sanayi İhtilaliyle birlikte artan hammadde ihtiyacı, gelişmiş ülkeleri sömürge arayışına itti. Sanayileşmesini geç de olsa tamamlayan İtalya da sömürge arayışına girmişti¹. İtalya, 1861'de birliğini tamamladıktan sonra² Akdeniz'de sömürge projeleri kuruyor, Cezayir'den sonra Tunus'u da işgal eden Fransa'yı, projelerini engelleyen bir ülke olarak görüyordu. Ancak tek başına Fransa'ya meydan okuyamazdı ve Fransa, Akdeniz'de kendisi için bir engel kuvvet idi³. İtalya, ilkin Tunus'a girmek istediye de buraya 1881'de Fransa'nın buraya yerleşmesi üzerine⁴ 1880'li yıllarda Habeşistan'a girmiş ancak 1896'da yenilmişti⁵. İtalya, Eylül 1911'de Osmanlı toprağı olan Libya'ya saldırdı⁶. Libya; İtalya'ya yakınlığı, coğrafi konumu ve lojistik destek açısından işgale kolaylık sağlıyordu. Osmanlı Hükümetinin gönderdiği subaylar (Mustafa Kemal ve Enver Beyler ve diğerleri) işgal karşısında başarılı mücadele verdiler. Bunda Senûsiye tarikatının⁷ mühim desteğı oldu⁸. Ancak Osmanlı Devleti, bir sene sonra Eylül 1912'de Balkan savaşının çıkması üzerine Libya'dan kuvvetlerini çekip Lozan'da İtalya ile Ekim 1912'de

- 1 İtalya'nın koloni arayışı hakkında geniş bilgi için bkz: "Revue-Chronique", *Revue des Deux Mondes (RDM)*, t. XXXI, 1926, s. 955 vd.; "Revue-Chronique", *RDM*, t. XXXIII, 1926, s. 237 vd.
- 2 Geniş bilgi için bkz. Charles de Mazade, "L'épreuve de l'Unité Italienne", *RDM*, t. LXIII, 1866, s. 1007-1034.; Georges Goyau, "L'Unité Italienne", *RDM*, t. CLV, 1899, s. 187-216.; Paul Guichonnet, *L'Unité Italienne*, Que Sais-Je, Paris, 1970.; M.R., "İtalyan Vahdeti", *Ileri*, nr: 452-70, 10 Nisan 1919, s.1.
- 3 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 35, 254-255.; Fransa, 1881'de Tunus'u işgal ettikten sonra, İngiltere de Mısır'ı 1882'de işgal etti ve bundan böyle Kuzey Afrika'da Fransız-İngiliz rekabeti hızlandı. Fransa, Tunus'u işgal meşruiyetine karşılık olarak İngiltere'nin Mısır'a girmesine razı olmuştu. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali...*, s. 20, 238.; İtalya'nın Kuzey Afrika üzerinde ticarî menfaatleri, Tunus'u işgal emelleri ve Akdeniz'de süper devletlerin sömürgecilik faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı", *Prof. Dr. Fahri Armaoğlu'na Armağan*, Ersin Embel (ed.), Ankara 2008, s. 211-248.
- 4 Geniş bilgi için bkz. G. Valbert, "La France et l'Italie", *RDM*, t. XLV, 1881, s. 201-211.
- 5 Geniş bilgi için bkz: Rouire, "Les Italiens dans l'Erythrée", *RDM*, t. CXXXIV, 1896, s. 391-413.; "Italie et Abyssinie", *Correspondance d'Orient*, nr: CXXIX, 1 Février 1914, s. 143-144. Menelik'in ölümü münasebetiyle *Giornale d'Italia*'dan naklen.
- 6 Geniş bilgi için bkz: René Pinon, "L'Europe et la Guerre Italo-Turque", *RDM*, t. IX, 1912, s. 599-636.; ayrıca bkz. Auguste Gauvain, "L'Italie et la Guerre", *Revue de Paris*, 1 février 1918, s. 658 vd.; Osmanlı Devleti ve tebaasının İtalya'nın Libya'yı işgaline gösterdiği büyük tepki için bkz. Sezen Karabulut, "Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2018/2, C. 17, S. 34, s. 192 vd.
- 7 İdrisiye tarikatının devamı olup Hicaz'da Ebu Kubeys tepesinde 1837'de kuruldu. İlk zaviyesini Mekke'de açtı. Tarikatın kuruluşu ve tarihi seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Muhammed Senûsi, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 31 vd.
- 8 Geniş bilgi için bkz. *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Yay. Haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.; Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen savaş, Osmanlı gazetelerinde çeşitli hikayelere konu oldu. Yazılan hikâyeler için bkz. Nesime Ceyhan, *Trablusgarp Hikâyeleri*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2006.

Uşi (Ouchy) Antlaşmasını imzaladı⁹. Bununla Afrika'daki son Osmanlı toprağı kaybedilmişse de Osmanlı halifesinin Libya'da dinî nüfuzu sürüyordu; burada bir *nâibü's sultan* bulunuyordu. Bu adla kurulan makama o zaman Şemsettin Paşa getirilmişti¹⁰. Bu müessese, İtalyan kamuoyunu rahatsız edecek ve bu müessese ile İtalyan Hükümeti, milli gururlarının kırıldığını ve Libya Araplarının nezdinde, İtalyan tebaasının hukukî ve siyâsî statüsünün belirsizliğine sebep olduğunu düşünecek ve bu durum Ağustos 1915'te Türkiye'ye ilan edilen savaşın bahanelerinden biri olacaktır.

Kamuoyunun bu hoşnutsuzluğu üzerine İtalyan Hükümeti, 5 Kasım 1911'de Trablusgarp'ı ilhak etti¹¹. Bundan sonra Libya'da Türk-İtalyan harbi bittiyse de Senûsî-İtalyan harbi devam edecektir. Uşi Antlaşması'ndan sonra Şeyh Ahmed Şerif Senûsî, İtalyanların barış teklifini şiddetle reddetti ve yapılan bu antlaşmanın Senûsîleri bağlamadığını söyledi. Bundan sonraki yazışmalarını «El Hükümetu's Senûsîyyeti'l Celile» mühürüyle imzaladı. Bundan böyle Kuzey Afrika'da bir Senûsîye devleti söz konusuydu¹².

Bundan böyle kızıışan emperyalist rekabet dünyayı bir ateş çemberinin içine sokacak ve İtalya da muharip devlet olarak İtilaf Devletleri liginde yerini alacaktır.

İtalya'nın Türkiye'ye Savaş İlanı

İtalya, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanının ardından tarafsızlık politikası güttü¹³. Aslında İtalya “kim daha fazla verirse” prensibi ile “Mukaddes hodgamlık: “Egoïsme sacré” peşindeydi¹⁴. İtalya, güçlü bir Avusturya'dan yana değildi, irredentizm peşindey-

9 Lozan'da imzalanan Uşi (Ouchy) Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Muahede-i sulhiye-Uşi muahedesi”, *Tanin*, nr: 1481, 25 Teşrin-i Evvel 1912, s. 3/1.

10 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 51.; Yapılan antlaşmaya göre: Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakılacak ama Osmanlı Devleti burada temsilci bulunduracaktı. Padişah yine halife olarak tanınacak, Şeriat tatbikine devam edilecek ve kadıları padişah tayin edecekti. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, HSD. C.B. K.4, G.78. H-04.11.1330.; Aynı şekilde Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te de halk Osmanlı sultanına bağlı kalmıştı. Emin Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap...*, s. 34.

11 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, s. 641.

12 Kadir Özköse, *Muhammed Sentüsü...*, s. 69.

13 İtalya'nın tarafsızlığı için bkz. Giuseppe Gallavresi, “Les origines et les limites de la neutralité italienne”, *RDM*, t. XXIII, 1914, s. 469-474.; ayrıca bkz. Auguste Gauvain, “L'Italie et la Guerre”, s. 641-672.

14 Geniş bilgi için bkz. Emile Hinzeline, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, t. II, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1916, s. 721 vd.; ayrıca bkz. Général M. Moukhtar Pacha, *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Levrault, 1924, s. 268.; Sonino'nun Londra Konferansı sırasındaki şu sözleri İtalyan irredantizmini açıkça gösterir: “Bizim harpten gayemiz dışardaki kardeşlerimizi kurtarmak ve İtalya'yı karadan ve denizden selamete ulaştırmaktır”. “İtalyan emperyalizmi”, *Tanin*, nr: 3112, 11 Ağustos 1917, s.1.; “İtalya ve irredantizm”, *Tanin*, nr: 2091, 18 Temmuz 1914, s.1.; İtalyan ihtirasları hakkında bkz: Jean Pozzi, “L'Italia Irredenta”, *RDM*, t. XXV, 1915, ss. 481-516.; Paul Vulliaud, “Gioberti et l'impérialisme italien”, *Mercur de France* (Bundan sonra *MF*), 15-V-1929, s. 82-107.; Mukaddes hodgamlık hakkında bkz. Emile Faguet, (De l'Académie Française), “L'égoïsme sacré”, *L'Excelsior*, nr: 1558, 20 Février 1915, s. 3.

di¹⁵. Gözünü Avusturya'da yaşayan küçük bir İtalyan azınlığa dikmişti. İtalya'nın İttifak Devletleriyle ilişkilerini kesip İtilaf Devletleri ile ittifak akdetmesinin sebebi, *irredanta* arzularının yanında, Osmanlı Devleti'nin ileride paylaşılacak olması ve bundan hisse kapmak arzusu¹⁶. Bu maksatla Avusturya ile altı ay süren müzakerelerden sonra, nihayet 4 Mayıs 1915'te, Viyana'ya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yaptığı 20 Mayıs 1882 tarihli ittifak antlaşmasını¹⁷ feshettiğini bildirdi ve 23 Mayıs 1915'te savaş ilan etti. İtalya, üç ay sonra, kendisi için uygun bir tarih olan 20 Ağustos 1915'te de Türkiye'ye savaş ilan etti¹⁸. *Le Temps*, İtalya'nın Türkiye'ye harp ilanını şu şekilde veriyordu: “*Paris'teki İtalyan Kraliyet Sefâreti 29 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla bildirir: İtalyan Hükümeti, 20 Ağustos 1915 tarihi, saat 12.00'den itibaren Türkiye'ye harp ilan etmiştir*”¹⁹.

Bu sıralarda İtalyan kamuoyu da Türkiye aleyhine geçmiş, Katana'da Osmanlı Konsolosluğu saldırıya uğramış ve Türk bayrağı yırtılmıştı. Bâbiâli, İtalya ile savaşta girmemek için yaptığı tüm girişimler bir fayda vermemişti²⁰. İtalyanlar ise bahane arıyordu. Türkiye'ye ilan ettikleri harbin tarihini, aynen Avusturya'ya karşı yaptıkları gibi, kendilerini “haklı ve güçlü” olacakları bir zamana bırakmışlardı:

“Ne tuhaf şey! Türkiye, Avusturya-Macaristan ile savaşmak üzere anavatana dönmek isteyen 8.000 İtalyan'a dönme müsaadesi vermiyor. Bu yetmiyormuş gibi, Türkiye düşmanlarımızla ittifak akdetmiş. Bu, bize hakaret üstüne hakarettir. Türkiye, devamlı Uşi antlaşmasını ihlal etmektedir. Alman tahriki ve parasıyla, Libya'da bize karşı isyan hazırlamaktadır. Ocak ayında,

-
- 15 Geniş bilgi için bkz: Jean Pozzi, “L'Italia Irredenta”, s. 481-516.; ayrıca Milano milletvekili Arnoldo Agnelli'nin irredanta hakkındaki görüşleri için bkz. “L'esprit nouveau dans le mouvement irredentiste italien”, *L'Europe Nouvelle*, nr: 4, 2 février 1918, s. 162-163.
- 16 Commandant M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Berger-Lavrault Cie, Paris, 1926, s. 96.; İtalyan emperyalizmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Vulliaud, “Gioberti et l'Impérialisme italienne”, s. 82-107.
- 17 Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında imzalanan Üçlü İttifak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Histoire Universelle Quillet, Les Pays et les Peuples Dès Origines à Nos Jours*, t. II, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1955, s. 421-423.; Süleyman Kızıltoprak, “Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı”, s. 211-248.
- 18 Gustave Geffroy, Léopold-Lacour, Louis Lumet, *La France Héroïque et ses Alliés*, t. I, 1914-1916, Larousse, Paris, 1916, ss. 265-76.; İtalya'nın Türkiye üzerindeki ihtirasları için bkz. “Fasık-ı mahrum”, *Tanin*, nr: 2402, 25 Ağustos 1915, s.1., *Tanin* şöyle diyordu: “*Bu tabir İtalya için çok münasiptir. Çünkü bütün siyasetleri fışk u fücürdür. Bu iğrenç siyaset bir taraftan müttefiklerine diğer taraftan da güyâ düşmanları olması lazım gelenlere karşı yaltaklanmadır: tam bir makyavellist siyaset. İtalya, İngiltere'nin baskısıyla Türkiye'ye harb ilan etti*”; Ayrıca bkz. “Tul-i emel”, *Tanin*, nr: 2728, 16 Temmuz 1916, s.1.; “İtalya ve Akdeniz”, *Tanin*, nr: 2256, 1 Nisan 1915, s.1.; İlerde Mussolini, Akdeniz için Mare Nostrum [Bizim Deniz] diyecek, ilişkiler gerginleşecek ve Atatürk, “Bana çizmelerimi giydirmesin!” diyecektir. İtalyan ihtiraslarına Enis Behiç Koryürek *Akdeniz şiiiri* ile cevap verdi: *Akdeniz'in dalgaları cilveli/Akdeniz'dir denizlerin güzeli/Biz bu güzel kıızı sevdik sevelii/Elde değil göz koyana çatmamak (...)*.
- 19 “La guerre avec la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 Septembre 1915, s. 1.; İtalya'nın harbe sürüklenişi hakkında ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, (Bundan sonra *TİT*) C. 3/2, Ankara, TTK Yayınları, 1991, s. 248-277.
- 20 Geniş bilgi: İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 234-246.

Venedik'te, Almanlar tarafından gönderilen bira fiçileri içinde silah ve mühimmat ele geçirdik. Türk-Alman ajanları, Sirenayka'nın [Barka kıyı bölgesi, başkenti Bingazi] güneyine hâkim olan Büyük Senûsi ile mütemadi temas halindedir: bu muntkadaki Senûsî kamplarında, Prusya eğitimi alan Türk-Alman zâbitleri galeyân halindedir. Ele geçirdiğimiz yığınlarla vesika, Almanların Türklere verdiği vaatleri harfiyen açığa çıkarmakta ve şöyle denmektedir: Müttefikler, hiçbir zaman Çanakkale'ye giremeyeceklerdir. Guillaume II, İstanbul'a gelecek, İtalya tarafından kovulan Türklere Kuzey Afrika'da hâkimiyetini tekrar tesisine yardım edecektir. Alman fırladıklarını, görüyorsunuz”²¹.

İtalya'nın ileri sürdüğü bahane şuydu: İtalyan gemisi Mersin'e yanaşmış ama Türkler gemiye müsaade vermemiş ve İtalyanların vatandaşları burada kalmışlardı²². Bu hususta Pomiankoviski şunları söyler:

“23 Mayıs 1915'te İtalya, savaş hazırlıklarını tamamlamış, 33 yıllık bir ittifaktan sonra Avusturya-Macaristan'a karşı harp ilan etmişti. Avusturya ve Türkiye'den parçalar koparmak istiyordu. Fakat İzonzo'da beklenmedik bir direnişle karşılaşınca Türkiye'ye karşı kuvvet kullanamadı. Türkiye'deki İtalyan vatandaşları ülkelerine dönmek istiyordu, fakat askerî sebepler buna mani idi. 20 Haziran 1915'te bir Fransız savaş gemisi bir Türk subay heyetini esir almıştı. Bu heyet Sultan'ın mektup ve hediyelerini Senûsilere vermek üzere bir yelkenli ile Libya'ya gidiyordu. İtalya, son anda İngiliz baskısıyla 3 Ağustos 1915'te verdiği ultiatom ile 48 saatte Türkiye'deki İtalyanların çıkışına izin verilmesini istedi. Babıali, bu ultiatomu kabul ettiyse de Beyrut, Mersin ve İzmir limanlarına yanaşan gemileri makûl sebeplerle engelledi”²³.

Oysa 4 Ağustos 1915 tarihli Roma mahreçli bir habere göre Türk Hükümeti, İtalya ile bir kopukluk yaşanmasını istememiş ve dönmek isteyen İtalyanların İzmir'in Urla limanı üzerinden gitmelerine müsaade etmişti. Türk otoriteleri, o güne kadar müsaade verilmemesinin sebebini İzmir körfezinin mayınlarla dolu olmasına bağlıyordu²⁴. Ancak İtalya, ilişkileri kesmekte kararlıydı.

İtalya ile ilişkilerin kesilmesi üzerine İstanbul'daki İtalya sefiri Marki Garoni 21 Ağustos 1915'te Bâbıâlî'den pasaportlarını istedi ve Türkiye'den ayrıldı. İtalyan sefirine tercüman Esat Bey, hududa kadar refâkat etti²⁵. Bunun üzerine, Roma sefiri Nabi Bey de pasaportlarını aldı. Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı memurlarına da pasaportları

21 Emile Hinzeline, *Histoire Illustré de...*, s. 731.

22 “L'Italie et la Turquie”, *La Croix*, nr: 9932, 28 juillet 1915, s. 7.; *Stampa* gazetesi, Sonino'nun Türk-İtalyan ihtilafları hakkında *Yeşil Kitap* neşre edeceğini yazıyor. “Sonino Yeşil bir kitap neşre edeceğini”, *Tanin*, nr: 2401, 24 Ağustos 1915, s. 4.

23 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, “1914-1918 I. Dünya Savaşı”*, Çev. Kemal Turan, İstanbul, Kayihan Yayınevi, 1990, s.155.; İtalya'nın iki muharip tarafla yaptığı pazarlıklar hakkında bkz. “La guerre et l'Italie”, *Journal des Débats (JD)*, nr: 35, 4 Février 1915, s.1.

24 “La Turquie laisserait partir les Italiens”, *Le Matin*, nr: 11482, 5 Août 1915, s. 3.

25 “İtalya sefirinin azimeti”, *Tanin*, nr: 2399, 9 Ağustos 1331, s.1., İtalya sefirinin azimeti”, *Tanin*, nr: 2399, 22 Ağustos 1915, s.1.

verilecekti. Osmanlı menfaatlerini bundan böyle İspanya sefâreti deruhte etti²⁶. Nabi Bey, *Vossische Zeitung*'a verdiği beyânatta, İtalya'nın mâlî olarak İngiltere'ye bağlı olduğundan harbe girdiğini, Çanakkale'ye bir tesirinin olmayacağını ancak Balkanlarda müessir olabileceğini söylüyordu²⁷. Artık Türkiye ve İtalya, Trablusgarp harbinden sonra yeniden harp halinde idiler. İtalya, Türkiye'ye harp ilan etmesinin sebeplerini de resmen şu şekilde açıklıyordu:

“Türkiye'ye 20 Ağustos'ta harp ilan ettik; Uşi Antlaşması'nın ihlâl edildiği malûmdur; öyle ki bu ihlâl, antlaşmanın imzalandığı günün ertesinde başlamıştı. Türkiye'nin Libya'da İtalya'ya karşı kıskırttığı düşmanlık, kolonimize karşı kullanılmak üzere gönderdiği subay, silah ve mühimmat, ayrıca esirleri göndermekten imtina edişi, konsolosluk memurlarımıza karşı çıkardığı kabûlü imkânsız zorluklar, İtalya'ya dönmek isteyen vatandaşlarımıza müsaade vermemesi, sabrımızı taşırılmıştır ; sonuna kadar yürüttüğümüz müzâkerelerde bir neticeye ulaşmamamız üzerine Türkiye'ye harp ilan ettik”²⁸.

İtalyan Milliyetçi Partisi'nin resmî yayın organı *Idea Nazionale*, Türkiye ile olan mevcut münasebetleri tetkik ettikten ve yakın geçmişte vuku bulan Trablusgarp hâdiselerini tahlil ettikten sonra şunları yazıyordu :

“Yeter artık ! Lozan antlaşması (Uşi), fütûhâtımızın dâhilinde olan hudûtlarda Türklere sonuna kadar aptalca hayat hakkı vermektedir. Bugün için, Türklerin yaptığı apaçık ihlâller kınanmalı, bu antlaşma derhal iptal edilmeli ve 12 Adalar derhal ilhak edilmelidir. Düşmanımız Türkiye'nin bu şekilde arazilerimizi fütürsüzca işgaline müsâmaha göstermek itibarımızı sar-sacaktır”²⁹.

Bu sıralarda İtalyan matbuatı İtalya'nın Türkiye'ye savaş ilanını ağır birliğiyle onaylıyordu. *Giornale d'Italia* gazetesi Türkiye'nin Çanakkale direnişinin, Rusya'ya yapılacak olan silah ve mühimmat yardımını ve Rusya'dan müttefiklere ihraç edilecek olan emtiaları engellediğini belirtiyordu. Gazete; Balkan milletlerinin İtalya'nın, hâlin ve istikbâlin düşmanı olan Türkiye ile hâlâ münâsebetlerini resmen ve hukuken kesmemiş olmasını tuhaf karşıladığını da yazıyordu. *Messagero*, *Coriere d'Italia*, *Coriere della Sera*, *Perseveranza*, *Scolo* ve diğer Milano gazeteleri de Türkiye'ye karşı harbin kaçınılmaz olduğunu yazıyorlardı³⁰.

26 “Nabi Bey'in ve Trablus'taki memurlarımızın avdeti”, *Tanin*, nr: 2401, 24 Ağustos 1915, s. 1.; Ayrıca bkz: “Türkiya-İtalya”, *Tanin*, nr: 2400, 23 Ağustos 1915, s. 4.

27 “Nabi Bey'in Beyânâtı”, *Tanin*, nr: 2405, 26 Ağustos 1915, s. 1.; *Vossische Zeitung*, (Fr. La Gazette de Voss). 1721-1934 yılları arasında Berlin'de çıkan bir Alman gazetesi.

28 “Déclaration de Guerre à la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19872, 3 décembre 1915, s. 2.

29 “La tension italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19667, 12 mai 1915, s. 2.

30 “Après la déclaration de guerre à la Turquie”, *Le Temps*, nr: 19771, 24 août 1915, s. 2.

N. Carrère, *Le Temps* gazetesinde, İtalyan kamuoyunun hoşnutsuzluğunu yazıyordu :

“Uşi Antlaşması, İtalya’ya, tatmin etmiyordu. Consulta Balkan harplerinin yarattığı vaziyet karşısında, bilhassa hareket serbestisini kazanmak için imzalamıştı. Ancak İtalyan kamuoyu, Türkiye’ye karşı yapılan kıymetsiz ve pahalı seferlerden hoşnut değildi ve Uşi antlaşması imzalandığında, Türklerin vaatlerini tutmayacağı hususunda İtalyan kamuoyu hemfikir”³¹.

Padişahın yayınlanan irâdesinde de durum tam tersiydi. İrâdeye göre; Uşi antlaşması İtalyanlar ihlal etmişler ve Libya’yı bir emrivaki ile ilhak etmişlerdi³². Bundan sonra gelişmelerin önü alınamayacak ve Osmanlı Hükümeti kendisini harbin içinde bulacak ve gelişmeler cihâd-ı ekberin ilanına kadar gidecekti.

Libya’da Cihâd

Şubat 1914 başlarında yapılan Mısır seferine, Türkler ve Almanlar daha Ağustos’ta karar vermişti. Bu büyük bir proje idi. Bununla Kuzey Afrika Müslümanları tesir altına alınacak ve Mağrip ülkelerine (Fas, Tunus, Cezayir) uzanabilmek için Libya’yı işgal eden İtalya ezilecekti³³.

Padişahın ve Enver Paşa’nın beyannameleri esas olarak ordu ve donanmaya yönelikti. Hâlbuki 15 Kasım 1914’te ilan edilen Cihâd-ı Mukaddes Fetvası doğrudan doğruya tüm İslâm âlemine bir çağrıydı. Bu maksatla Arapça ve Farsçaya çevrilerek yayınlandı³⁴. Cihâd fetvasının yayınlanmak üzere olduğu sıralarda Osmanlı Hükümeti, Senûsiye tarikatından faydalanmayı düşündü. Şeyh Ahmet Şerif Senûsi’nin³⁵ kardeşi Şeyh Muhammed Senûsi ve yeğeni Şeyh Beşir Senûsi ve maiyeti Bingazi’den İstanbul’a geldi. Bu İslâm âlemine yönelik bir propaganda idi. *Tanin*, muharrirlerinden birini mülâkât yapmak üzere göndermişti: “*Muhammed es-Senûsi* hz. 50-55 yaşlarında, sakallı ve nûrânî bir sîmâya mâlik bir şair mücahittir”. *Tanin* muhbirine göre bu iki zat Osmanlı Devleti’nin ilan ettiği seferberlikten tahminen üç ay kadar evvel yola çıkarak Sellum’dan

31 N. Carrère, “Les raisons de la guerre italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 Septembre 1915, s. 1.

32 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 251-52.; Bu hususta Osmanlı Hükümetinin tepkisi için bkz. Yücel Yiğit, “Üç Kıta Devleti’nin Çöküşü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi, 2019, s. 65 vd.

33 “La guerre en Orient”, *L’Asie Française*, (AF), nr: 160, juillet-décembre 1914, s. 286.

34 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 91 vd. Cihat fetvasının metni için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 610. Fetvaların Arapça ve Farsçası için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, 2.Baskı, C.1, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s. 36-37. Bayar, ilân edilen cihâd hakkında şu fikirleri serd eder: “*İstanbul’da husûsî törenle ilân edilen Cihâd-ı Mukaddes, meb’ûsumuz Ubeydullah Efendi tarafından Millî Kütüphane’nin sinema salonunda bir konferansla duyuruldu. (...) İtiraf edeyim ki, bu konferanstan hiç kimse beklediğini bulamamıştı. Maksat heyecan yaratmak idiye esasen o, fazlasıyla mevcuttu. İslâm âlemini heyecanlandırmak içinse, bunun da mahallî şartlara bağlı olduğunun bilinmesi gerekirdi*”. Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, s. 34.

35 Şeyh Ahmed Şerif Senûsi’nin hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Muhammed Senûsi Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 59 vd.

vapurla İskenderiye ve Port-Said yoluyla Şam'a ve Medine-i Münevvere'ye gitmişler, Hz. Muhammed'in merkadini ziyaret etmişler ve tekrar Şam üzerinden İskenderun-Adana-Konya üzerinden trenle İstanbul'a gelmişlerdi. Muhabir şunları yazıyordu:

“Şeyh es-Senûsî hazretleri, Fas ve Tunus ta düşmanlarımızla mücâhedeyi o civardaki zâviyeler emir buyurdular ve mücâhedeye devam ediyorlar. Cihâd ilanı üzerine Mısır taraflarında bulunan Senûsî zâviyeleri de cihâda başlamışlardır. Biz bu Cihâd-ı Mukaddes'e daha evvel başlayacaktık. Fakat o vakit bize bir sedâ-yı hâtif “Vakti değil, intizar lâzımdır...” diyordu. Sabrettik. İşte nihâyet o an-ı mev'ûd geldi. Biz de avn-ı bârî ile İslâm'ın şerefini i'lâ ediyoruz”.

Tanın muhabiri bu iki zatın seyahatinden memnun olduklarını anlattıktan sonra şöyle der:

“Beşir el-Tevati hazretleri, seyâhatlerinden son derece memnûn ve âlem-i İslâm'ın tezâhürâtından ziyâdesiyle mesrûr bulunduğunu söylemişlerdir. Şeyh Muhammed Senûsî hazretleri de bu ciheti şu suretle izâh eylemiştir: --Gözlerimin gördükleri, kalbime derin ferâh ve neşât isâle eyledi. Beşir el-Tevati Hz. Adana ve Konya'da pek mes'ud saatler yaşadıklarını, bilhassa Konya'da İttihat ve Terakki mahfilinde geçirdikleri bir gecenin hatırasını ilelebed unutamayacaklarını söylemişlerdir. Konya'da Mevlana Hz. nin dergâh-ı şerifinde kıraat edilen Mevlid-i Nebvî'de ve 20-30 bin kişiden müteşekkil bir kalabalık ilan-ı cihâd ictimânda hazır bulunmuşlardır. Beşir el-Tevati Hz. nin Konya'da İttihat ve Terakki mahfilinde kıraat ettikleri bir kaside-i Sünusiyeleri “El-Adl” refikimizde derc edilecektir. Bu kaside-i belîğada Allah'a hamd u senâ ve peygamber-i zî-şâna salat u selamdan sonra, Padişahımız efendimizle asâkir-i islâmîye'nin nusreti için temenniyâta bulunmuştur”³⁶.

İstanbul'da Fransızca yayımlanan *La Turquie* gazetesi de İstanbul'da hararetle karşılanan Şeyh Muhammed Senûsî ve refiki Şeyh Beşir Efendi'nin Şeyhülislâm Hayri Efendi'yi ve Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'i ziyaret ettiklerini yazıyordu³⁷.

Cihâd-ı mukaddes ilan edildiğinde³⁸ İtalyanlar, Libya'daydı. Teşkilât-Mahsûsa'nın 30.000 kadar ajanı, ittihâd-ı İslâm ve cihâd propagandası için, Kasım 1914'ten itibaren İstanbul'dan her tarafa, İslam memleketlerine dağılmışlardı³⁹. Daha Osmanlı Devleti, harbe girmeden misyonlar Cihâd-ı Ekber için yola çıkmışlardı. Fontenay'ın M. Perotti'ye çektiği bir telgraf şu şekildeydi:

36 “Şeyh es-Senûsî Bugün Şehrimize Gelmiştir”, *Tanın*, nr: 2128. 24 TS, 1914, s. 3.; “Senûsîlik âleminin iki necip sîması”, *Tanın*, nr: 2129, 25 TS 1914, s. 1.

37 MAE. Vol. 896. Guerre 1914-1918 Turquie. Note Journalière. I. 1914 Novembre-Décembre. “Les représentants Senussistes”, extrait de *La Turquie*, 7 Décembre 1914.

38 Geniş bilgi için bkz. “Kâffe-i Müslimin üzerine Cihâdın farziyeti hakkında Feteva-yı şerife”, *Sebilürreşad*, C. XIV, 1332, s. 12-13.; Cihâd ilanı ile iç ve dış yankıları için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 91-179.

39 SHAT, 7 N 2103., EMA, Ministère des Affaires Etrangères au Ministère de la Guerre. Paris, le 16 décembre 1914.

“Cihâd-ı Mukaddes’i yaymak üzere üç gurubun yola çıktığını öğrenmiş bulunmaktayım. Bunlardan biri Mısır’a ve Sirenyka’ya, ikincisi Tunus’a ve Trablusgarp’a, üçüncüsü de Cezayir’e ve Fas’a gitmişlerdir”⁴⁰.

Osmanlı Hükümeti daha savaşa girmeden Kasım 1914’te yerli halkın direnişini desteklemek için Arap seyyâhlar kılığında subaylar göndermişti⁴¹. *Le Temps* gazetesi, Türk ajanların, Libya’da bir ihtilâl gerçekleştirmek üzere yola çıktıklarını yazıyordu⁴². Gerçekten Libya’ya ajan akını söz konusuydu. Mesela Kızıldeniz, Luksor, Kahire üzerinden Arabistan’dan gelen bir Türk zâbiti, Senûsilere katılmak üzere bulunduğu Feyum ve Baharya vahası arasında, bir askeri otomobil tarafından yarı yolda yakalanmışlardı⁴³. Türkler zor da olsa deniz yoluyla, cihâd propagandistlerini Mısır’a Sirenyka’ya ve Trablusgarp’a gönderiyorlardı. İtalyanlara isyân eden yerli kuvvetleri tahrik ve takviye etmek amacıyla Libya’ya gönderilen bir gurup Türk zâbiti bir Fransız kruvazörü tarafından küçük bir yelkenli de yakalanmıştı. Fransa Hâriciyesinin altı ayda bir çıkardığı *Asie Française*, bu zabitlerin yapacakları mücâdelenin bir sivrisinek savaşı kabilinden olduğunu, zira bu sıralarda Boğazlar tehdit altında olduğundan Osmanlı Devleti’nin Afrika’da bir zafer kazanmasının imkânsız olduğunu yazıyordu⁴⁴. *Journal des Débats*, başmakalesinde şunları yazıyordu:

“Gazze’de develer, Türk otoriteleri tarafından, Mısırlı sahiplerinden derdest edilmiştir. Türk ajanlar, Hindistan’a da gönderilmiş, Yemen, Libya ve Mısır’da Müttefiklere karşı İslâmî bir kıyâmı gerçekleştirmek üzere gönderilmişlerdir”⁴⁵.

Türkiye daha savaşın başlarında, Kasım 1914’te cihâd ilan etmişse de henüz tarafsız olan İtalya’yı tahrik etmemek için Libya’daki Senûsilere, İtalya’nın cihâd-ı ekberden müstesna olduğunu bildirdi⁴⁶. Ama gizli olarak Almanlarla müştereken Senûsilere para, silah, mühimmat ve subay göndermeyi de ihmal etmedi. Öte yandan her tarafa gönderilen cihâd beyânnâmeleri Türkiye’nin Roma sefâretine ulaştıysa da İtalyan Hükümeti’nin oldukça vesveseli olmasından dolayı Babîâlî, işbu beyânnâmelerin münasip bir surette gerekli mahallere ulaştırılması için sefâret mensuplarını ikaz ediyordu⁴⁷.

40 MAE. Vol. 1662. Guerre 1914-1918. Panislamisme. Télégramme, p. 18. Durazzo. K.102.3. Fontenay à M. Perrotti. 19 octobre 1914.

41 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 249.

42 “La situation à Constantinople”, *Le Temps*, no : 19726, 10 juillet 1915, s. 2.

43 MAE, vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102 : 6. Paris, le 14 avril 1916. Questions Musulmans.

44 “Sur la côte de la Syrie”, *AF*, nr: 162, Avril-Juillet 1915, s. 52. ; BOA’daki arşiv vesikasına göre bir yelkenli ile Trablusgarp’a giden Osmanlı zabitleri bir Fransız torpidosu tarafından Marsilya’ya nakledilmişlerdir bkz. *BOA*, HR. SYS. K.2411, G.28. 17.07.1915.

45 “L’agression turque”, *JD*, nr: 345, 13 Décembre 1914, s.1.

46 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda...*, s. 114 vd.

47 *BOA*, DH.EUM. 6. ŞB. K.2, G.81. H-24.03.1333.

Cihâd ilanının hemen ardından Şeyh Ahmed Senûsî'nin faaliyetleri göze çarpmaktadır. Senûsî, tarikat temsilcileriyle birlikte cihâd ilânının üzerinden henüz bir ay geçmemişken cihada ilişkin Mısır ve Bingazi'de alınacak tedbirlere dair müzâkerelerde bulunmak üzere Sellum'a gitti⁴⁸. Şeyh Senûsî, cihâd ilânının ardından Sultan'ın Libya'daki mümessili, ulemâ ve eşrâfi Aralık 1914'te toplayıp onlara İstanbul'dan aldığı Cihâd beyânâmelerini Sellum'da okudu ama İtalya, "dost" olarak tanıtıldı. Daha sonra bu mesaj Arapçaya çevrildi ve tüm camilerde okutuldu⁴⁹. Ancak bol miktarda silah ve mühimmat verilmesi de ihmal edilmedi⁵⁰.

İttihatçıların resmi sözcüsü *Tanin*, Senûsî'yi o sıralarda tarafsız İtalya ile değil ama İngilizlerle karşı karşıya getirmeğe çalışıyor, İtalyanları tahrik etmekten dikkatle kaçınıyordu:

*"Şeyh Senûsî hazretleri, İtalya'nın ne kendisine ne de halife-i Resûl hazretlerine karşı düşmanca bir fikir beslemediğini takdir etmiş ve hakikî düşmana kılıç çekmiştir. İtalya şimdi siyasetinin en mühim bir devresindedir. Bi'l-hâssa en ziyâde temâs ettiği Afrika Müslümanlarının kendisine karşı gösterdikleri bu asâr-ı itimattan hem bizzat İtalya'nın hem de Müslümanların menfaatine olarak istifâde etmek pek kolaydır. Ve İtalya da bu nükteyi anlayacaktır"*⁵¹.

Bu Sultan'ın İtalya'yı doğrudan tahrik etmemek için uyguladığı bir ihtiyâtî tedbir idi. O sıralarda tarafsız İtalya'yı iki muharip lig de kazanmaya çalışıyordu⁵². *Tanin* 4 Kasım 1914'te "İtalya ve Biz" başlığıyla, ihtiyâtî bir dille şunları yazıyordu:

*"İtilâf-ı Muselles, bir dalavereler mecmûasıdır. Fransa ve İngiltere, İtalya'yı İttifâk-ı Muselles'ten koparmaya çalışıyor ; onların matbuâtına ve yalanlarına bakılırsa, Türkiye, Mısır'ı alacak ve İtalyanları Trablusgarp'tan koparacakmış : külliyan yalan. Biz bir fütûhât harbinde değiliz ; tek ârzûmuz Mısır'da mazlûm müslümanları kurtarmaktır. Biz, âdilâne idâre edilen Trablusgarp halkının meşrû metbûuna olan sadâkatini hürmetle karşılıyoruz. İtalya'nın hiç bir endişesi olmasın. Türkiye İtalya'ya saldırmayacaktır"*⁵³.

21 Kasım 1914 tarihli savaş muhalifi ve komünist tandanslı *Humanité* gazetesinin Roma mahreçli bir haberine göre, Türk basınının verdiği teminâtlar ciddiye alınmıyordu. Habere göre İtalyan kamuoyu, cihâd-ı mukaddesten ürkmekteydi. İtalya'da hiç kimse Bâbüâlî'nin, Libya'nın panislamist politikadan müstesna tutulacağına dair teminâtına

48 "Şeyh Sünusi Hz.", *Tanin*, nr: 2143, 9 KE 1914, s. 4.

49 Jacob M. Landau, *Pan-İslam politikaları*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 129.

50 Metin Hülagü, *Panislamizm Osmanlı'nın Son Umudu*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2006, s. 129.

51 "Harb ve âlem-i İslam", *Tanin*, nr: 2116. 12 TS 1914, s. 1.; Ayrıca bkz. *Revue du Monde Musulman* (Bundan sonra *RMM*), t. XXX, 1915, s. 352-53.

52 Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında...*, s. 112 vd.

53 "L'Italie et nous", *Tanin*, 4 novembre 1914, cité par *RMM*, t. XXX, 1915, s. 345-46.

güvenmemekteydi. Zaten Mısır ve Tunus iç isyanlarla iğtişaş halindeydi. *Humanité* yeni bir işgâl devrine girmiş olan Libya'da Metropol (Roma), henüz asâyişi tam olarak sağlayamamışken iç isyanın ilk hedeflerinden birinin Libya olacağını yazıyordu⁵⁴. Türklerin Mısır üzerine seferi, İtalyan kamuoyunda da rahatsızlıklara yol açtı. Mısır, bir kere düştü mü sıra Libya'ya ve Kuzey Afrika'ya gelecek demektir. İtalyan kamuoyu, Sina yarımadasındaki Türk seferini dikkatle takip ediyor, İtalyan basını da Türklerin Senûsîleri tahrik ettiğini ve izlediği siyâsette samimî olmadığını işliyordu.

N. Carrère, İtalyanların Türklere güvenmeme sebepleri hakkında şunları yazıyordu:

“Arap unsuru üzerinde itibârını kaybetmek istemeyen Türkiye, Libya'da panislamik komitelere destek vereceği, zâbit, silah ve mühimmât göndereceği açıktır; İstanbul-Senûsî münâsebetleri, resmî ve tahrik edici mahiyettedir. Senûsîler, İstanbul'da harâretle karşılandı. Enver Paşa, Libya'ya müdahale hakkında sorulan sorulara fütûrsuzca cevap verdi. Mevcut harp patladığında, işler oldukça kötü bir seyir almıştı. Bâbiâli, daha işin başında, Alman müttefiki olarak ortaya çıktı. İtalya, daha tarafsızlığını koruduğu sıralarda bile Türk-Alman hedefleri arasındaydı. Aşağıda zikredilen iki vaka, İttihatçıların niyetini açıkça göstermektedir : İtalyan tarafsızlığının son demlerinde, İttihatçı gazetelerde ani bir hassâsiyet yaşandı ; Roma'ya, Latin milletine her türlü iktisadî menfaatleri vaad eden İttihatçı iki elçi gönderildi. Roma, bunların kesinlikle M. Bülov tarafından gönderildiğinden emindi. Fakat garip bir tesâdüf eseri, tam da bu sırada Trablusgarp'ta bir Alman kadının evinde silah ve mühimmât ve panislamik ihtilâl broşürleri bulundu ve tutuklandı.

İkinci vaka da şu idi : Cihâd-ı mukaddes İstanbul'da ilân edilir edilmez, Berlin'de, tarafsız kaldığı müddetçe İtalya'nın cihâdın hedefi olmayacağı ve cihâdın esâs hedefinin Fransa, İngiltere ve Rusya olacağı şeklindeydi. Bu teminât resmî ve gayıresmî bir surette İtalya'ya verildi ; ama Libya'ya silah, mühimmât, para ve zâbit de gönderiliyordu. Öte yandan Enver Paşa, İtalya'dan kardeşi Nuri Bey'in bir Türk-Alman misyonu ile birlikte, cihâdın sadece İngilizlere karşı yapılacağını, İtalya'nın müstesnâ tutulacağını Senûsîlere bildirmek için Sirenayka'ya girmesine müsâade edilmesini istiyordu. M. Sonino'nun bunu kesin bir dille reddetmesi üzerine kardeşi Nuri Bey, 200.000 Lira ve Halife'nin “hâin İtalyanlardan” kurtulmayı tavsiye eden fermânı ile Senûsîlere ulaştı. Neticede, İtalyan askerleri, Mısır'da Arap kabileleri, Halife'nin yeşil sancağının ve Türk ve Alman bayraklarının altında isyân bayrağını çektiklerini hayretle gördüler. Artık Türk-İtalyan savaşı kaçınılmaz olmuştur”⁵⁵.

Kuzey Afrika'da harbin patlamasının ardından bir direniş başlamasıyla birlikte yerliler Avrupalılardan bir takım taleplerde bulundu. Coğrafi şartların zorluğu onlara, bilhassa Sahra cihetinde avantaj sağlıyordu. Senûsîler, batıdaki komşularına hemen

54 “L'opinion italienne s'inquiète de la Guerre sainte”, *L'Humanité*, nr: 3871, 22 novembre 1914, s. 1.

55 N. Carrère, “Les raisons de la guerre...”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 septembre 1915, s. 1.; Nuri Bey, Enver Paşa tarafından “Umum kuvve-i Senûsiye kumandanı” olarak Libya'ya gönderilmişti. Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 208.

saldırmadılar; bilakis Fransa, İngiltere ve Senûsîler, birbirlerinin hudûtlarına saygı gösterdiler. Zira Fransa ve İngiltere, Senûsîlere değil, Türklere harp açmışlardı. İngilizler, Senûsîlerle diplomatik ilişkiler de kurdular. Bu İtalyanları endişelendiriyordu zira Senûsîye tarikatı İngilizlerin hâkim olduğu hudutlarda rahatlıkla erzâk teminini gerçekleştirebileceklerdi. Bu aynı zamanda silah ve cephâne kaçakçılığına da sebep olabiliyordu⁵⁶. Harbin patladığı sıralarda İngiltere, Şeyh Ahmed Senûsî ile iyi geçindi ve Osmanlı subaylarını, Mısır'daki temsilcileri vasıtasıyla oralarından çıkarmağa çalıştı. Bu maksatla İngiliz subaylar (Alb. Snaw, Yüzb. Royle, Mısırlı Subay Edib vs) Şeyh Ahmed Senûsî'yi sık sık ziyaret ediyorlardı⁵⁷.

Senûsîlerin faâliyet halinde olan birçok kampı vardı. Bu kamplardan birinde, 3 Türk subayı, 1 Alman ve 5 top vardı. Bu kamp, Bingazi'nin 140 km güneyinde bulunan Gedabya'daydı⁵⁸. Artık Senûsîler emperyalist İtalya'ya karşı mücadeleyi başlatmıştı. *Humanité*'de çıkan Roma mahreçli bir haber İtalyan kamuoyunun, Libya'da cihâd faaliyetinin endişe verici olduğunu duyuruyordu. Sirenayka valisi General Ameglio'nun sıklıkla Roma'ya gitmesi, güneyde patlama istidâdı gösteren galeyâna karşı alınması gereken tedbirlerin görüldüğü yorumlarına sebep oluyordu⁵⁹.

18 Kasım 1914 tarihli *Giornale d'Italia* şunları yazıyordu:

*“General Ameglio yakında Sirenayka'ya dönecek. İtalyan Hükümeti, ona, sömürgeci âsâyişin temini için istediği tüm selâhiyetleri verdi. Hükümetin programında, Sirenayka'da ve muhtemelen Trablusgarp'ta gittikçe galeyâna dönüşen islâmî tehdidi engellemeye dair hükümler mevcuttur. İtalya, yetersiz kuvvetlerle korunan kervanların güvenliğini sağlamalıdır. Öte yandan Tobruk muntakasında, bilhâssa Türk-Arap kampının olduğu Derne'de Bedevî faâliyetleri görülmektedir. Osmanlı Cihâdının muhâtabı İtalya'dır ve cihâd ilâmı bu bölgelere kadar ulaşmıştır”*⁶⁰.

İtalyan kamuoyu şüphelerinde isabet etmişti. Gizlice Libya'ya yardımlar ve ajanlar girmeye devam ediyordu. Cihan Harbi sırasında Osmanlı Genelkurmayı, “Kuzey Afrika Grupları Kumandanlığı” adıyla bir teşkilât kurmuş, yerli birlikleri de bu kumandanlığın emrine vermişti. Bu havâlinin ilk kumandanı Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey idi. Harp

56 SHAT, 7 N 2103, M. Defrance à M. Delcassé, Le Caire, le 02 décembre 1915.

57 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Haz. Necdet Fethi Safvet, Çev. Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s. 40.

58 MAE. vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102:6. Paris, le 14 avril 1916. Questions Musulmans.

59 “L'opinion italienne s'inquiète de la Guerre sainte”, *L'Humanité*, nr: 3871, 22 novembre 1914, s. 1.; Ayrıca bkz. *Tanın*, 28 Ekim 1914, s. 2.

60 “La guerre Sainte en Lybie”, *L'Humanité*, no : 3872, 23 novembre 1914, s. 2.; “La guerre Sainte en Lybie”, *JD*, nr: 325, 23 novembre 1914, s. 4.

müddetince buradaki birliklerin lojistik desteği, silah, mühimmât, para ve orada çarpışan mücâhitlerin maâşlarının tümü Teşkilât-ı Mahsûsa'ya⁶¹ aitti. Bu desteği Alman denizaltılarıyla bazen Pola limanından bazen de Bodrum ve Fethiye'den vs yerlerden gönderiliyordu⁶². Bu arada *Tanin*'de Trablusgarp cihâdına dair haberler çok yayınlanıyordu⁶³.

Şeyh Ahmed Senûsî'yi Kazanma Çabaları

Aslında Trablusgarp harbi, Lozan (Uşi) Antlaşması ile sona ermiş değildi. Eldeki silah, mühimmât ve subaylarla organize Trablusgarp ve Bingazi yerlileri Şeyh Ahmed Şerif es- Senûsî idâresinde İtalyanlarla savaş devam ediyordu. Şeyh Ahmed Şerif, bu kararlılığını Enver Bey'e (Paşa) bildirmiş ve bu maksatla İtalya kralının hediyelerini ve Bingazi'de büyük bir zâviye kurma teklifini reddetmiş ve kendi başına sürdürdüğü savaşla İtalyanları en az iki defa mağlup etmişti⁶⁴.

Harp hazırlıklarının sürdüğü sıralarda Osmanlı Devleti, Batı Mısır'da yaşayan Evlâdu Ali kabileleriyle irtibât sağlamıştı. Tunus'tan İskenderiye'ye ve Akdeniz'den Fizan'a kadarki coğrafyada irtibâtı zâviyeler sağlıyordu⁶⁵. Enver Paşa, Libya'dan çok ümitliydi. Mısır'ı elde etmek için Libya'daki Senûsîlere ihtiyâcı vardı. Mısır'a yapılacak seferle "*Trablusgarp'a bir nefhanın İtalyanları yeni bir Habeşistan çıkmasına sokacağı*" söylüyordu⁶⁶. Nitekim Enver Paşa, Şeyh Ahmed Şerif ile mektuplaşıyor, ona hediyeler gönderiyordu. Bir defasında Şeyh'e; padişahın pırlantalı nişanlarını, kılıcını ve diğer eşyalarını yollamıştı⁶⁷. Alman imparatoru II. Wilhelm de Şeyh Ahmed Şerif Senûsî'yi ihmal etmedi. II. Wilhelm, *İslâm'ın hâmîsi* olduğunu ve ihtida ederek İslâm'ı seçtiğini bir mektupla Şeyh Ahmed Şerif Senûsî'ye de bildirmişti⁶⁸.

61 Kazım Karabekir'e göre Nuri Paşa'nın yaşı küçük, tecrübeleri ve dimağı dardır. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 587.; Teşkilat-ı Mahsusa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Yiğit, "The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I", *Middle East Critique*, Vol. 23, 2014, s. 157-174; Yücel Yiğit, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın Anatomisi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 17, S. 1, Ankara, 2015, s. 69-89.

62 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1964, s. 162-63.

63 Bu husustaki haberler, altından kalkılamayacak kadar çoktur. Bir örnek: "Senûsî lerin Cihâda iştirakleri", *Tanin*, nr: 2221, 25 Şubat 1915, s. 2.

64 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmed Şerif-Süleyman Baruni*, Ankara, Libya Arap Halk Cemâhîriyesi Ankara Halk Bürosu Yayınları, 1981, s. 1.

65 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 53-56.

66 Larcher, *La Guerre Turque...*, s. 90.

67 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II. İstanbul, 1971, s. 232.; Senûsî, Enver Paşa'nın kendisine gönderdiği hediyeleri Darfur Sultanı Ali Dinar'a göndererek onu kazanmağa çalıştı ve kazandı da, ama mühim bir başarı gösteremedi. Sonraları çarpışmalarda şehit düştü, Darfur da İngilizlerin eline geçti. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 53.; Darfur Sultanı Ali Dinar ve Sudan'da cihâd-ı mukaddes hakkında bkz. Hasan Kandil, *Fethu Darfur, Sene 1916*, İskenderiye, 1356-1937. Tamamen İngiliz görüşüyle yazılmış bir hatırat kitabı. Bu eser, İbrahim Nasser ile birlikte tarafımızdan tercüme edilmiştir. Baskıya hazırdır.

68 Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve...*, s. 156-157.

Şubat 1914 başlarında yapılan Mısır seferine Türkler ve Almanlar daha Ağustos'ta karar vermişti. Bu büyük bir proje idi. Libya'da İtalyanlar ezilerek mağrip ülkelerine (Fas, Tunus, Cezayir) girilecekti⁶⁹. Bu hususta Pomiankowski şunları söylemekteydi:

“Senûsîlerle Trabluslu aileler arasında çeşitli ihtilâflar yüzünden Libya'da İtalyanlar, Senûsî saldırılarını savuşturabildiler. Türkiye'nin harbe girişinden sonra iki Türk meb'ûsu Senûsî topraklarına (Kufre vadisi) geçti ve İngiliz ve İtalyanlara karşı gizlice cihâd ilân edildi. Cihâd için Trablusgarp'ta bırakılan subay ve astsubayların yardımıyla birlikleri mevzilendirdi. 1914 sonlarına doğru Fizan'da isyân çıktı ve İtalyan garnizonları Ghadames, Çad ve Tunus topraklarına, oradan da sonra kıyıya doğru ric'at ederek gemilerle Trablusgarp'a nakledildi. İtalyanlar kıyı noktalarında (Zaura, Trablus, Homs ve Bingazi) tutunabildiler. 1915'te Nuri Bey Trablusgarp'a çıkararak Karargâhın sevk ve idaresini deruhte etti. Alman denizaltıları için bir üs haline getirilen Mısırata limanında bir telsiz telgraf istasyonu ile bir de malzeme deposu tesis edildi”⁷⁰.

Enver Paşa, Senûsî şeyhi Ahmet Şerif'in Libya üzerinden Mısır'a saldırması ve İngilizleri felç etmesini istiyordu. Böylece Mısır'a saldıracak olan Osmanlı kuvvetlerinin yükü de hafiflemiş olacak ve Mısır'da da cihâdın faâl olması sağlanacaktı. Hâlbuki Şeyh Ahmed Şerif ve yeğeni İdris, İngilizlere, Mısır'a saldırmayacağına dair söz vermişlerdi⁷¹. Kaldı ki Libya kabile reisleri, harp sırasında İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlıya karşı direniş başlatmışlardı. Süleyman el-Baruni de Şeyh Senûsî de zor durumdaydı⁷². André Dubosck, Senûsî şeyhinin bu tutumu hakkında şunları yazmaktaydı:

“Harap esnasında, Senûsîleri sâkin tutan sebepler açıktır. Kahire Basın Bürosu'ndan yapılan bir resmî tebliğ göre, Şeyh Ahmed Senûsî'nin bir İngiliz yetkilisi ile yaptığı bir konuşma sırasında, kendisiyle ilgili bir takım asılsız rivâyetlerden şikâyet ediyordu. Aynı resmî tebliğden, Trablusgarp ajitatorü meşhur Süleyman el-Baruni'nin ve diğerlerinin, Mısır'a karşı entrikalar çevirdiği sırada büyük Senûsî Şeyhi tarafından tutuklandığını öğreniyoruz. Bu da, Enver Paşa'nın çok güvendiği dostu, kendisini ve Halife'yi terk ettiğini gösteriyordu”⁷³.

Kahire mahreçli diğer bir haber de *Corriere della Sera* gazetesinde çıkmıştı. 26 Kasım 1914 tarihli gönderilen haberde, Kahire'deki İngiliz-Mısır Hükümeti, Senûsî'nin tarafsızlığından ve dostluğundan emin idi ve bu hususta Mariyut ve Sellum'dan tatmin

69 “La guerre en Orient”, *AF*, nr: 160, juillet-décembre 1914, s. 286.

70 Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 156.

71 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, 3. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003, s. 91.

72 Stoddard, *TM*, s. 35.; Bu aşiretlerin birbirine düşmesi, Senûsî'yi dinlememeleri Aziz Ali el Mısri'nin daha önceki yıllarda ektiği nifak tohumlarından ve mücahitlere ait paraları cebine indirip suçu Şeyh Ahmet Şerif es-Senûsî'ye atmasından kaynaklanıyordu. Çavuş, çıkardığı *el Hidaye* gazetesi ile bunu çürütmeğe çalışıyordu. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 26; Aziz Ali el-Mısri'nin Libya cihâdına olan menfi davranışları için bkz. Kadir Öztoprak, *Muhammed Senûsî, Hayatı...*, s. 89.

73 André Dubosck, “le fiasco de la guerre sainte”, *Le Temps*, nr: 19586, 20 février 1915, s. 2.

edici haberler alınıyordu⁷⁴. Şeyh Senûsî, uygun şartların gerçekleşmesi halinde İtalya ile akdi muhtemel antlaşmaların, İngiltere tarafından da tasdik edilmesini istiyordu. Bu da Şeyh Senûsî'nin asî değil, meşrû muharip olduğunun kabûlü demek olacaktı. Türk Genelkurmayı, Senûsî'nin peşini bırakmıyordu. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, mütereddit durumda bulunan Senûsî'yi İngilizlere karşı kışkırtmakla görevliydi⁷⁵. Nuri Bey, Bingazi'deki Teşkilât-ı Mahsûsa'nın en önemli ajanıydı ve Ahmet Şerif Senûsî kuvvetlerinin de kumandanıydı⁷⁶. 1916'ya kadar Fransız ve İngilizler, Mısır'ın batısındaki Osmanlı-Arap kuvvetlerini olduğundan küçük görüyorlardı. Hâlbuki burada tecrübeli Alman ve Türk subayların kumandasında 30.000 civarında donanımlı mücâhid vardı ve Mısırata civarındaki denizaltılardan yardım alıyorlardı⁷⁷.

Şeyh Ahmed Senûsî'ye Gönderilen Gizli Yardımlar

Şeyh Senûsî, Uşi Antlaşması'nı tanımamıştı. Bundan sonra yazışmalarını “El Hükümetu's Senûsiyyeti'l Celile” mührüyle imzalamaya başladı. Bu arada mücadeleye devam ederek İslam dünyasının diğer liderlerinden ve Osmanlı Hükümeti'nden sürekli yardım istedi. Mayıs 1913'te İtalyan kuvvetlerini hezimete uğrattı. Büyük harbin başlamasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti, kendisine Trablusgarp ve Bingazi Valisi ünvanını verdi ve Halîfe nâibi olarak görülmeye başlandı⁷⁸.

Diğer bir lider olan Süleyman el Baruni de, Uşi Antlaşması'na başından beri karşıydı. El-Baruni, cihâdın ilanıyla beraber bir denizaltı ile Mısırata'ya geldi. Burada vali ve kumandan sıfatıyla cihâdî yürütüyordu⁷⁹. El-Baruni, eski Trablusgarp meb'ûsuydu. Fas, Tunus ve Cezayir'de propaganda yapmak üzere denizaltı ile gönderilen bir propaganda heyetinin başına geçecektir⁸⁰. Almanya daha önce de Trablusgarp harbi sırasında cihâd-tan faydalanmak istemişti. İtalyanlara karşı Berlin'den Sudan'a gönderilen ve İtalya'ya hedef alan Cihâd-ı Mukaddes broşürleri, Moritanya'da yakalanmıştı⁸¹. Afrika'nın

74 “L'expédition turco-arabe vers l'Égypte”, *Le Temps*, nr: 19508, 4 décembre 1914, s. 4.

75 Stoddard, *TM*, s. 91. Stoddard'ın Salih Harb ile bizzat yaptığı mülakat.

76 Stoddard, *TM*, s. 90.

77 Stoddard, *TM*, s. 92.

78 Nihat Azamat, “Ahmed Şerif Senûsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 527.

79 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

80 MAE, vol. 1697, “Guerre 1914-1918. Panislamisme”, Mission militaire française en Égypte. 30 juillet 1917; “Bulletin de renseignement, Propagande sur les prisonniers en Allemagne”, p. 176. Renseignements venant du service des renseignements du détachement de Yambo. Djeddah, le 30 juillet 1917. Le col. Bremont, chef de la mission militaire française en Égypte.

81 *RMM*. 1923, nr: LIV, s. 6. Bu hususta geniş bilgi için bkz. A. Le Chatelier, “Les adversaires de l'Italie en Tripolitaine”, *La Revue Bleue*, nr: 14, 5 octobre 1912, s. 417-18. *La Revue Bleue* bunu geniş ölçüde İtalyan kamuoyuna duyurmuş, bu da İtalyanları Zerzour'da seferberlik ilânına mecbur etmişti.

kuzeyinden ve İtilâf Devletleri gemilerinin hâkim olduğu denizlerden, Almanlar içeri kolayca sızamayınca güneyden sızmaya çalıştılar. Habeşistan üzerinden; para, silah ve hediyelerle, Türk subaylar refâkatinde Senûsilere ulaşıyorlardı⁸². Harp müddetince Türkler ve Almanların Libya'ya yardımları denizaltılarla veya küçük gemilerle gizlice yapılıyordu. İtalyanlar, Senûsilerin zâviyelerinde bol miktarda propaganda malzemeleri, silah, mühimmât ve cihâd-ı mukaddes broşürlerinin bulunduğunu söylüyorlardı⁸³. Port Said'teki İngiliz amiralinin 14 Temmuz tarihli telgrafı, İstanbul'dan gelen bir denizaltının 7 Haziran 1917'de Trablusgarp'a Selim Paşa'yı, Mahmud Bey'i Ali Bey'i, bir Suriye eşrafını ve iki Alman subayını naklettiğini yazacaktır⁸⁴.

Bu arada Alman tahrikleri de Libya'da gittikçe artan bir seyir izliyordu. Sirenayka'da görülen Alman subaylarının, Libya'da son günlerde görülen isyân hareketlerini tahrik için buldukları gözden kaçmıyordu⁸⁵. Almanlar Trablusgarp'ta, faaliyetlerini rahatlıkla Türk ve Senûsilerden faydalanarak yürütüyorlardı⁸⁶. Almanların esas olarak Doğu'ya ve Kuzey Afrika'ya nakletmek istedikleri şey; silah, mühimmât ve cephane idi. Yerli ahaliyi isyâna teşvik etmek için ve onları başarı şansı hakkında ikna etmek için kabileleri silahlandırmak gerekiyordu⁸⁷. Senûsilik ve cihâd; Libya ve Sirenayka'da İtalyanlara, Kuzey Afrika ve Sahra'da da Fransız ve İngilizlere karşı etkili bir propaganda aleti olmuştu. Ama her şeye rağmen bu cephede müttefikler, altından kalkılamayacak kadar zorluklarla karşılaşmamışlardı. Ama Alman ve Türk faaliyetleri de bu coğrafyada küçümsenecek kadar değildi⁸⁸.

Şeyh Ahmet Şerif Senûsî'nin Mısır Saldırısı

Enver Paşa, öteden beri İtalyanlara karşı Senûsilere dayanmayı düşünüyordu. Yukarıda da değinildiği gibi Enver Paşa; *İtalyanlara, Trablus'u Habeşistan'a çevireceklerini* söylüyordu. Cihâdın ilanıyla birlikte İtalya, Libya'daki menfaatlerinin tehlikeye düşeceğinden endişe ediyordu. *Tanin*, Afrika'daki Senûsî hareketine dair şunları yazıyordu:

82 "La propagande allemande", *AF*, nr: 169, avril-juin 1917, s. 76.

83 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à Section Afrique -Bureau d'Orient, juin 1916.

84 SHAT. 16 N 3205. Ministère de la Guerre, Etat-major de l'Armée, Campagne contre l'Allemagne, (1914-1918), Dossier sur l'Armée de Mésopotamie pendant la guerre, (1914-1918), Carton : 3889, dossier : 2. Carton 3889, Dossier 3, Dossier remis par le Capitain Cassin le 1er juin 1920. SHAT. 16 N 3205. 15 juillet 1917.

85 "Des officiers allemands en Cyrénaïque", *La Croix*, 7 février 1915, s. 2/2.

86 "La propagande allemande", *AF*, nr: 169, avril-juin 1917, s. 80.

87 "La Propagande allemande dans les pays musulmans", *AF*, Avril-Juin 1917, nr: 169 s. 37.

88 Pascal Pautremat, *La Politique Musulmane de la France au XXe Siècle, De l'Hexagone aux Terres d'Islam, Espoirs, Réussites, Echecs*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003, s. 133.

“Afrika’da ilk intikam hareketleri başlamış, Senûsîlik âlemi Mısır üzerine yürümeğe başlamıştır. Türk ve Senûsî kuvvetleri Süveyş⁸⁹ üzerine yürüyüp Kahire yollarını tutacaklardır. İngilizleri zor günler bekliyor”⁹⁰.

Bu yazı çıktığında henüz Cemal Paşa, Kanal harekâtına başlamamıştı. Hindenburg ise hatıralarında: “Artık Libya’da Türklere ve kabilelere büyük çapta yardım gönderebiliriz” diyordu⁹¹. Almanlar mutemadiyen Senûsî’yi kışkırtıyor hatta kendisine Mısır sultanlığını bile vaad ediyordu. Alman ajanı Manismann, Şeyh Ahmet Şerif Senûsî’ye şunları söylüyordu:

“İmparator, Müslümanları sever ve himaye eder. Sizin, Hükümetimiz nezdinde şerefli bir yeriniz vardır. Hükümetimiz her türlü yardıma hazırdır”.

Aralık 1915’ten sonra Alman yardımı Senûsî’ye ulaşacaktır. Ancak Enver Paşa, Almanların Senûsî’ye olan ilgisinden hoşlanmıyor, kardeşi Nuri Bey’den Alman-Senûsî irtibatını bozmasını istiyordu. Senûsî de bağımsız bir devlet kurma peşindeydi. Hâlbuki Enver Paşa, Libya’yı ilhak etmeyi düşünüyordu. Senûsî, diplomatik yollardan amacına ulaşmaya çalışıyor, İngilizlerle çarpışmak istemiyordu. Ama Türk ve Alman yardımların kesilmemesi için de Mısır üzerine yürüyeceğine dair ipuçları veriyordu⁹².

Senûsîler sadece İtalyanlara karşı idi ve İngilizlerle saldırmazlık halindeydi. Türk-Alman planları ise Senûsîlerin saldırmazlık siyâsetini bozmaya yönelikti. Türkler de bu arada bazı tarikat [Confrérie] üyeleri ile temasa geçiyor ve onları provokasyonlara ve suikastlere teşvik ediyorlardı. Bu sıralarda tarikatın Büyük Şeyhi Şeyh Ahmet Şerif Senûsî ile Türkler arasında bir kakafoni vardı ve münazaalar devam ediyordu⁹³. Nuri Bey, Senûsî’nin niyetlerini sezmişti. Onu Mısır üzerine saldırtmak için bir plan yaptı. Bir Türk müfrezesi, 25 Aralık 1915’te İngilizlerin elinde bulunan Sellum’a bir gece baskını yaptı. İngilizler de içtima borusu çalıp gemilerle kaçtılar. Şeyh ise savaşmak niyetinde olmadığını bildirmek için İngilizlere bir aracı gönderdiyse de yetişemedi. İngilizler de Senûsî’ye savaş açınca, Nuri Paşa’nın planı tutmuş oldu⁹⁴.

89 Süveyş meselesi hakkında bkz. Süleyman Kızıltoprak, “Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki Son Hamlelerinden Süveyş Cephesi ve Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa’nın Rolü”, *Havadis, 100 Yıl Önce 1914-1915*, Aralık, 2014.

90 “Harp ve âlem-i İslam”, *Tanin*, nr: 2116. 12 Teşrin-i Sani 1914, s. 1.; *Tanin*’in bu yazısını *RMM*, “La guerre et le monde musulman” başlığıyla (t. XXX, 1915, s. 352-353) Fransızcaya çevirerek yayınladı.

91 Stoddard, *TM*, s. 90.

92 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 252-53.; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1978, s. 117.

93 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à section Afrique-Bureau d’Orient, juin 1916.

94 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 253.; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi...*, s. 647.; ayrıca bkz. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 57 vd.

Enver Paşa, Irak asıllı Osmanlı subayı Cafer el-Askerî'yi Senûsî'lerin isteği üzerine Libya'ya gönderdi. Yanında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey de vardı. Sellum'da Şeyh Ahmed Senûsî ile buluştular. Harbin patladığı sıralarda İngiltere, Senûsî ile iyi geçiniyor ve Osmanlı subaylarını, Mısır'daki temsilcileri vasıtasıyla oralardan kovdurmağa çalışıyordu. Bu maksatla İngiliz subaylar (Alb. Snaw, yüzb. Rayle, Mısırlı Subay Edib vs) Şeyh Ahmed Senûsî'yi sık sık ziyâret ediyorlardı⁹⁵. O dönemde Senûsî'nin emrinde Türk ve Arap subaylar vardı. Nuri Bey, Senûsî'nin kabile düzenini nizâmî kuvvetlere göre tanzimini Cefer el-Askerî'ye verdi. Cefer el-Askerî'de askerî eğitimi, Türk ordusundaki haliyle devam ettirdi. Bu eğitimin dili Türkçeydi. Senûsî, Enver Paşa'dan malî ve askerî destek istedi. Ardından El-Askerî, Suriye'ye gitti ve Cemal Paşa'dan Senûsî için bir takım yardımlar, silah, erzak vs. getirdi. Ancak Senûsî şeyhinin işi zordu. Batı'da İtalyanlara, Küfre'nin güneyinde Fransızlara, Doğu'da da İngilizler karşı çarpışmalıydı. Deniz de İtilaf donanmasının kontrolündeydi⁹⁶. İtalyanların harbe girişiyle birlikte bir kısım kuvvetlerini Avusturya'ya karşı kullanmak üzere Trablusgarp'tan çekince Senûsîler için uygun fırsat da doğdu ve İngilizlere sonbahar 1915'te saldırıya geçtiler⁹⁷. Bundan sonra Senûsîler, İngiltere'yi, Mısır'ın batısında 1916 ortalarına kadar kısmen de olsa zorlayacaklardı⁹⁸.

Şeyh Ahmed Senûsî ve Tunus ve Cezayir

Libya'da Senûsîlerin yaptığı baskınlar Tunus'ta bir takım endişelere sebep olunca Fransa, Tunus'ta sıkıyönetim ilân etti⁹⁹. Senûsîler, Sonbahar 1915'te Tunus, Cezayir ve Nijer hudutlarını da tehdit etmişlerdi. Fransa'nın tahkikâtı neticesinde bunun Türk-Alman teşvikiyle yapıldığı ve düzenli ve düzensiz toplam Senûsî askerlerinin 40.000 civarında olduğu ortaya çıkmıştı¹⁰⁰. Alman politikası Bingazi'deki Senûsî kuvvetlerini Mısır'a, Trablusgarp'ta bulunanları da Tunus'a saldırtmaya yönelikti. İlân edilen sıkıyönetime rağmen yerliler saldırıya geçtiler ve mühim bölgeleri geri aldılar¹⁰¹. Ancak Libya'nın batısındaki [Trablusgarp] cihâd mücâdelesini (Tunus, Cezayir, Nijer hudutları), doğuya [Sirenayka] nisbeten daha sâkindir. Doğu'da İtalya'ya karşı mahallî direniş,

95 Cafer el-Askerî, *İsyancı Arap...*, s. 40.

96 Cafer el-Askerî, *İsyancı Arap...*, s. 42-52.

97 Stoddard, *TM*, s. 91. Stoddard'ın Salih Harb ile bizzat yaptığı mülakat.

98 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 15.

99 "Trablus mücahitlerinin Tunus hududuna hücumları", *Tanin*, nr: 2449, 11 TE 1915, s. 1/3.

100 Pascal le Patremat, *La Politique Musulmane de...*, s. 129.

101 İsrail Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 249.

daha teşkilâtlı idi.¹⁰² Buralarda Türk ve Alman subaylarının düzensiz isyânları bir düzene soktukları anlaşılmaktaydı. Ancak üstünlük İngilizlerdeydi. Yukarı Mısır’da ve Batı Sahra’da yaklaşık 60.000 askerleri vardı. Nuri Bey’in kuvvetleri Şubat 1916’da Sellum civarında mağlup oldu. Bir ay sonra İngilizler Mersa Matruh’u geri aldılar. Arap kumandanlar Nuri Said ve Cafer el Askeri, esir oldular¹⁰³.

Bu konuda, Cafer el Askeri’nin hatıraları konumuzu aydınlatmaktadır. Teşkilât-ı Mahsûsa’nın getirdiği yardımlardan ve İtalyanlarla yaptığı mücadelelerden teferruatıyla bahseder. El Askeri, o günkü olayları şöyle anlatmıştı:

“1915 Eylülü ortalarında Port Süleyman’a bir Osmanlı tahtelbahiri geldi. Senûsilere gıda, silah, para ve nişanlar getirdi. (...)Güçlendik, Mısır Hükümetine baskı yapacak seviyeye geldik. Vadi Macit ve Nuceyla’dan Marsa Matruh’a kadarki muhitte Evlâdu Ali, İngiliz devriyeleri ile çatıştı. Çok şehit verdiler ama Alb. Sumov’u da öldürdüler. Sidi Abdulaziz’in şehâdeti Senûsî’yi çok üzdü, intikam alınacaktı. Sellum’daki Mısır garnizonu Matruh’a çekildi. Sellum, Senûsiler ve kabileler tarafından yağmalandı, Nuri Paşa bu zaferden çok mutluydu. Mısırdaki İngiliz kuvvetlerine ait sahil muhâfaza kuvvetlerinin boşalttığı yerlerde karışıklık çıkmasın diye ilerledik. Kasım 1915 sonlarında Sidi Berrani kalesine vardık. Kabilelerden, Evlâdu Ali Taburu adıyla tabur kurduk: Sidi Berrani’de ele geçirdiğimiz arabaları Yüzb. Galip Bey’e verdik. Zapttan bir gün sonra Mısır hecin-suvar müfrezesi bize katıldı. Bu Senûsî kalelerinde sevince yol açtı, moral yükseldi. Müfrezeyi Şeyh Ahmet Senûsî’ye, Sellum’a gönderdim. Senûsî onları Sive ve el-Vahat bölgesindeki operasyonlarına gönderdi, büyük başarı gösterdiler. Vadi Macid’te İngilizlerle çarpıştık. Yetersiz kuvvetlerle Mersa Matruh’u alamadık ama baskınlarla İngilizleri oyalamaya karar verdik. Bunun için numune taburunu İskenderiye-Mersa Matruh arası bir istasyon olan Sunbua’ya gönderdim. Senûsî de Sellum’dan ayrılıp Bir-i Berrâni de karârgâh kurdu”¹⁰⁴.

Nuri Bey ve Kurmay başkanı Cafer el-Askeri’nin bu başarıları, İngilizlerin Nil vadi-sinde sıkı askeri tedbirlerin alınmasına sebep oldu. Zira Senûsiler Mısır’da “Kurtarıcı” olarak algılanabilirlerdi¹⁰⁵. Osmanlı basınında Senûsî kuvvetlerinin başarıları bolca zikredildi. Senûsî, Sellum ve Maryut’u işgal etmiş, Maryut demiryolunu da zapt etmiş, İngilizlerden hayli esir almış ve burada demirleyen bir İngiliz gemisini batırmıştı¹⁰⁶.

102 Jean Louis Triaud, *La Légende Noire de la Sanûsiyya, Une Confrérie Musulmane Saharienne Sous le Regard Français (1840-1930)*, Vol. II, Institut de Recherches et d’études Sur le Monde Arabe et Musulman, Aix-en-Provence, Edition de la Maison des Sciences de l’Homme, Paris, 1995, s. 781.

103 Stoddard, *TM*, p. 92. Stoddard’ın Salih Harb ile mülakati; Bunlar daha sonra Şerif Hüseyin isyanına katılacaklar ve Faysal’ın Kuzey ordusuna gönderileceklerdir. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?* 8. B., İstanbul, Klasik Yayınları, 2009, s. 135.; Arap subaylar hakkında bkz. Muhammed Kürdali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 181.

104 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s.57-66.

105 Stoddard, *TM*, s. 92.

106 “Şeyh Senûsî Hz.nin Muvaffakiyâtı”, *Tanin*, nr: 2517, 18 KE 1915, s. 4.

Bundan sonra Senûsî, İskenderiye-Kahire demiryolu civarına kadar ilerlemiş ve Mısır askerleri de kendisine katılmıştı¹⁰⁷.

Bu tarihlerde Türkler Çanakkale'de müttefikleri mağlup etmiş, Irak ve İran cephelelerinde İngilizlere karşı kısmî zaferler kazanmıştı. Türk ve Alman subayların ve Senûsî kuvvetlerinin bu başarıları *Tanin* gazetesinin başmakalesinde şöyle yorumlanıyordu:

“Mısırata ve Cedabiye’de, ayrıca Basra’da zaferler kazandık. İngilizleri Kut’ta, Rusları da Kermanşah’ta hezime uğrattık. Felahiye aşagısında İngilizlerin mutebâki kuvvetlerini sefâlete düşürdük, Basra ve Zübeyr havâlisinde onları perişan bir halde ric’ate mecbûr ettik. Mühimmâtlarını iğtinâm ettik, tayyarelerini düşürdük, Çanakkale’de iyi bir ders verdik. Zaferlerimiz bu kadar da değil: Mısır’ın garbinde İngilizlere, Trablusgarp’ta da İtalyanlara karşı mücâhidlerimizden esaslı darbeler yediler. İddia edildiği gibi Nuri Bey şehîd olmadı¹⁰⁸. Bilakis 200 zabıt ve 6.000 nefer esir aldı, 24 top iğtinam etti. Mısırata ve Cedabiye mevâkiini işgal etti. İtalyanları sahile kadar sürdü. Irak ve İran cephelerinde de aynen muzafferiz”¹⁰⁹.

İtalya’ya karşı Nuri Bey’in kazandığı zaferlerden dolayı *News Vinertagblatt* gazetesi de Viyana’dan bol bol metih yağdırıyordu¹¹⁰. Bu sıralarda İttihatçılar, Çanakkale zafiri ile haklı olarak coşmuşlardı zira bu İngiliz tarihinde görülmemiş bir hezimet idi. Ancak bu coşkunluk ve diğer cephelerde kısmî ve mahallî başarılar, ileriye görmelerine engel olacak ve ardından İngiliz zaferleri peş peşe gelecekti.

Senûsîye cihâdı, Alman basınında sıklıkla ele alındı. Bunlardan biri olan *Kulnische Zeitung* şunları yazıyordu :

“Yine de Senûsîye tarikatının gücünü fazla abartmamalıyız; ama Mısır’ın batısında İngiliz kuvvetlerini durduran müdahalesine büyük önem vermeliyiz”¹¹¹.

Senûsî zaferleri Sultan Reşad’ın Meclis-i Mebûsanı açış konuşmasında da ele alındı. Sultan şöyle diyordu:

“Trablusgarp mücâhidini de muhâtarât-ı günâgünü göze aldirarak oraya yetişen zabıtânımızın sevk ve idâresi ve civar Müslümanların iltihâkı ile düşmanlarımıza muvaffakiyetle darbeler vurmaktadır. Trablusgarp harbinden beri halâs-ı İslâm namına oralarda devam eden mücahedâtı da lisân-ı şükran ile zikreder; nâibü’s sultânımız olan Senûsî şeyhi Seyyid Şerif Ahmet

107 “Şeyh Senûsî Mücahitlerinin Muvaffakiyeti”, *Tanin*, nr: 2523, 24 KE 1915, s. 4.

108 Tunus kaynaklarında Nuri Bey’in öldürüldüğü belirtiliyor. Bu yanlış bilgi için Bkz. François Arnoulet, “Les Tunisiens et la guerre”, *Revue de l’Occident Musulman et de la Méditerranée*, vol. XXXVIII, nr: XXXVIII, 1984, s. 47.

109 “Basra’da, Trablusgarp’ta”, *Tanin*, nr: 2732, 20 Temmuz 1916, s.1.; Ayrıca bkz. “Tebliğ-i resmî”, *Tanin*, nr: 2731, 19 Temmuz 1916, s. 1.

110 “Trablusgarp’taki Muvaffakiyetler”, *Tanin*, nr: 2735, 23 Temmuz 1916, s. 4.

111 SHAT, 7 N 2104, EMA, 5ème Bureau à Section Afrique, “Presse allemande”, le 20 janvier 1916.

*Paşa'nın azim ve mukavemetini takdir ederim*¹¹².

Sultan Reşad, Şeyh Şerif Ahmed Senûsî'ye Trablusgarp ve Bingazi valiliklerini de verdi. Artık bölgede kendisine *Naibu's Sultan* gözüyle bakılıyordu. Afrika'da *Emîru'l Mü'minin* ünvanını da kullanıyordu¹¹³.

Hakikatte İtalyanlar Trablusgarp'ta zor günler geçiriyorlardı. *Tanin*, Trablus dâhilinde bulunan İtalyan kıtaâtı, “mücâhidîn-i mahalliye” ile olan muhârebât neticesinde “zayıât-ı cesîmeye” düşer olduklarını ve sahile doğru ric'at ettiklerini yazıyordu¹¹⁴. İtalyanların Trablusgarp'taki başarısızlığını bizzat İtalyan gazeteleri ve yazarları da itiraf ediyordu. Evs Nellici de *Giornale d'Italia*'da İtalyanların Libya'daki perişan halini şu sözlerle anlatıyordu:

“.... Bugün Trablus'ta vaziyetimiz 1911 senesi Teşrin-i Sâni'sindeki vaziyetimizin aynıdır; şu farkla ki o vakit bir fikr-i taarruz ile mutehassıs iken şimdi tedâfûi vaziyetteyiz. Trablus ziyâretimizi icmâlen tahlil edelim. Bugünkü siyasetçiler Trablus'ta dahi düzenbazlık gösterdi. Fizan'ı işgâl ettik ve Gat Vaday badiine kadar ilerliyerek hudûdumuzu Cezayir sahrasına kadar genişletmek istedik. Harekâtımız emsalsiz bir sür'atle ilerledi ve tabiatıyla kesb-i zaafeyledi. Harb-i umûmiyi muteakip Şeyhülislam'ın ilân-ı cihâd fetvası Fizan'a dahi aks oldu ve biz Fizan'ı tahliye ile Gat'dan çekilmeye mecbûr olduk. Bu sûretle esâsen sarsılmış olan hâkimiyetimiz tamâmyla sarsıldı. Fizan'da bulunan Senûsiler bu kere Gile kapusundan Trablus'un şark cihetine de dayandılar. Bütün muntıkada harp başladı. Bütün bunlar liyâkatsiz ve her ay gelişi güzel tebdil olunan valiler ile devlet memurlarının esassız ve kâidesiz tarz-ı idâresi yüzünden oluyordu.

Bir sene evvel 29 Nisan tarihinde çıkan Bu-Hadide isyânını basturmak vazifesi ile mükellef olan miralay Miyaki, Orfelli ile Tarhuna kabâilinin ihânetine marûz kalarak mağlûb oldu. Asiler, Beni Velid ile Tarhuna'ya çekilerek orada bizim muhâfaza kıtaâtımızı muhâsara ettiler. Bu mağlûbiyet hakkında şu kadarını söyleyeceğim ki, muâvenetlerine şitâb için yapılan teşebbüslerin kâffesi akîm kaldı. 18 Haziran'da muhâfaza kıtaâtımız, kendilerini kuşatan çemberi kırmak için bir hurûc harekâtı yaptı. Beni Velid'teki muhâfaza bölüğü de mecbûren teslim oldu. Temmuzun iptidalarında Trablus'ta umûmi ric'at başlamıştı. Askerlerimiz Ceml'den sahile Zevvare ile Trablus'a çekiliyorlardı. Bu gruplardan bazıları kat' ettikleri mesafeyi pek feci' şerâit dâiresinde geçtiler. Yollarda birçok telefât bırakarak gelen kıtaâtımızda asiler ya da ehemmiyetli mevânie tesâdüf ettiğinden değildi; sebep, sadece meş'ûm bir lakaydi ve betâet, manevi bir şüreş idi. Trablus'un zapt ve işgâl edildiği ilk günlerde yeni müstemlekemiz, bizim için adetâ bir arz-ı mev'ud idi: Roma-Siragoz katarına binilecek ve 48 saat zarfında oraya vâsıl olunacak idi.

112 “Meclis-i Millî'nin Küşâdı-Nutkun Süreti”, *Tanin*, nr: 2846. 15 Kasım 1916, s.1-3.

113 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

114 “Trablus'ta İtalyanların vaziyeti”, *Tanin*, nr: 2342, 26 Haziran 1915, s. 4.

Evs Nellici, Libya'ya iltimasla ve yüksek maaşlarla gönderilen kalitesiz memurların; “iş u nûş âlemi, bezm u sefâ ve sefâhat mahalleri... vel-hâsıl her türlü boşboğazlık yuvaları ile dolduğundan” uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü mehafîl-i askeriyeye getiriyor ve şunları söylüyordu:

“Bu hal, mehâfil-i mülkiye gibi, askeriyeye de temâs etti. Vâsi' bir arazide kuvvetlerimizi adetâ toz haline koyarak ötede beride küçük müfreze ve gruplara taksim etmiş idik. Bu husûs muvâfik-ı maslahat mıydı? Hayır! Ama işgâl edilen noktalara muhâfız kutaâtı ikâme ettikten sonra, yalnız mevcûdiyetimizin emniyetine ilelebet muhâfazaya kâfiymiş gibi, hiçbir istihkâm, inşâ etmedik. Bu noksan, bize pahalya mal oldu ve asîlerin Beni Velid ile Tarhuna'yı muhâsara ettikleri vakit açık sahrada bulunan kutaâtımızı sahile doğru is'al eden hatt-ı muvâsalanın kat' edilmesinden korktuk. Hülâsâ en buhranlı bir sırada siyâsî ve iktisadî ehemmiyeti yüksek bir hatt-ı sevkülceys olan Cebel'den çekildik. Bu da bizde askerlik fikrinin tenâküsüne sebep oldu. (...).

Vel-hâsıl bu sahada dahi hiç kimse vazîfesini yapmamış ve herkes hoş vakit geçirmiştir. Mutehhl zâbitân ailelerini buraya getirmişlerdi; ailesiyle birlikte olan bir zâbit muhârebeyi düşünebilir mi? (...) Trablus diyarının ahvâl ve şerâiti işte bu merkezde idi”¹¹⁵.

17 Temmuz 1916 tarihli *Corriere della Sera* gazetesinde, bu gazetenin Trablusgarp muhabiri Geolfo Civinini de, Evs Nellici gibi İtalya'nın Trablusgarp'taki feci durumunu gönderdiği hayli uzun bir mektupta şiddetle tenkit ediyor ve mağlubiyetlerini itiraf ediyordu¹¹⁶.

Libya'da Cihâdın Başarısızlığı

Daha harbin başlarında, 24 Aralık 1915'te Mersa Matruh'ta İngiliz saldırılarına uğrayan Türk ve Senûsî kuvvetleri ağır kayıplarla ric'at etmişlerdi. Vadi Macid'te Nuri Paşa ve Senûsî kuvvetleri yenilmişler, Bir-Tunus'a çekilmişlerdi. Nuri Paşa ve Senûsî, savunma yaptılarsa da Akakir'de yenilmişlerdi. 26 Şubat 1916'da Cafer el Askeri General Lukin'e esir olmuş, Mısır'daki Maadi esir kampına götürülmüştü¹¹⁷. 1916 yılı başında Türkler ve Almanlar, Berlin'den Senûsîlere yeniden cihâd çağrısı yaptılar ve onların hedefleri İngiliz

115 Evs Nellici, “İtalyanlar Trablusgarp'ta Ne Haldeler?”, *Tanin*, nr: 2757, 16 Ağustos 1916, s. 3.

116 Geolfo Civinini, “İtalyanlar Trablus'ta Ne Haldeler?”, *Tanin*, nr: 2760, 19 Ağustos 1916, s. 3. Bu oto-kritik yazı *Corriere della Sera* gazetesinde 24 Haziran 1916'da çıktı. Bu gazetenin Trablusgarp muhabiri Civinini'nin İtalya'nın buradaki durumunu tenkit eden yazısı “En regardant vers demain” başlığıyla *L'Afrique Française*'de Fransızcaya çevrilerek yayımlandı: nr: 8-9, août-septembre 1916, s. 345-347. Ayrıca muhabir Civinini, İtalya'nın Libya siyâsetini ve içinde buldukları durumu tenkit eden başka bir uzun yazısı 29 Temmuz 1916'da *Corriere della Sera*'da yayımlandı. Bu yazı yine Fransızcaya çevrilerek “Le front unique dans l'Afrique du Nord”, başlığıyla *L'Afrique Française*'de yayımlandı: nr: 8-9, août-septembre 1916, s. 347-348.

117 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda...*, s. 69-85; Cafer el-Askeri'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 641-667; İngilizler Şubat 1916'da Matruh'a hâkimdiler. Ayrıca bkz. Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 789.

ile Fransızlardı. Senûsîlere gönderilen broşürlerde Senûsîlerin sağ cenahta Fransa ile sol cenahta İngiltere ve ön cenahta da İtalya ile olan stratejik vaziyet üzerine dikkat çekiliyordu¹¹⁸. Ancak Libyalılar daha harbin ikinci yılında bir takım zaaflar yaşamışlar, İngilizler ve İtalyanlarla anlaşmaya varmışlardı. Bunun üzerine Şeyh Ahmet Şerif Senûsî Carub'a çekilmiş, manevî nüfuzu hala varsa da askerî gücü zayıflamıştı¹¹⁹.

Nisan 1916'da *Daily Telegraph*; “*Batı Araplarının tahrip gücü artık kırılmıştır. Mohafziyeh’ler [Senûsîlerin üniformalı askerleri] hâlâ mevcut iseler de İngiliz kuvvetlerinden aldıkları ağır darbeler, onların diğer göçebe Arap kabilelerini isyana teşvik etmelerine imkân bırakmamıştır*” diyordu. Zaten *Mohafzieh*’lerin yardımı olmadan, İngilizlere karşı başarılı hiçbir saldırı yapılamazdı. İngiliz fütûhâtı, 1916 yılının ilk 6 ayında, Akdeniz kıyılarından başladı. Sonra direnişin yuvası olan vâhaların işgâli ile tamamlandı. Bundan sonrasını İtalyan kuvvetleri Sirenayka’da tamamlayacaktır. İngilizler Şubat 1917’den itibaren Siwa’da Türk ve Almanlara karşı üstün durumdaydı¹²⁰.

Şeyh Ahmet Şerif Senûsî’nin Çekilmesi, Muhammed İdris Senûsî’nin Ateşkes İmzalaması

İngiliz Genelkurmayı’nın, Senûsîlere karşı alınmasını tavsiye ettiği sert tedbirler, İtalyan Hükümeti tarafından reddedildi. Bu durum, Şeyh Ahmed Senûsî’nin rakibi Muhammed İdris Senûsî ile sürmekte olan müzâkerelere zarar verecekti. İtalyan Hükümeti, kendi sömürgesi olan bu topraklarda İngiliz kuvvetlerinin ortak operasyon teklifini reddetti¹²¹.

Ahmet Şerif Senûsî, 1916’da verdiği mücâdelede mağlup durumdaydı. Trablusgarp’ta, Türkler ve Almanların desteklediği Senûsî kuvvetleri, İtalyanları kıyıya hapsedmişse de 1916 sonlarında İtalya-İngiltere antlaşması ile bu defa Senûsîler çöle hapsolundular¹²². Senûsî kuvvetleri Batı Sahra’dan atıldı ve Siwa vahasına kaçtı. 1917 başlarında İngilizler buraya da girdiler ve tarikatın mücâhidlerini teker teker yakaladılar. Ahmet Şerif Senûsî, muvakkaten Bingazi’nin iç taraflarındaki Cerubub tarikat merkezine çekildi. Tarikatı ve cihâd faaliyetlerini rakibi Muhammed İdris ele aldı. Nisan 1917’de Muhammed İdris, İtalya ile bir mütâreke (la paix d’Akroma) imzaladı. Böylece İtalya, Humus, Trablus ve Bingazi üzerinde kontrol sağladı ama antlaşmaya rağmen

118 SHAT, 7 N 2104, Ministère de la Guerre, Commission de contrôle postal de Marseille, Mars 1916.

119 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal’in...*, s. 3.

120 SHAT, 7 N 2106, Rapport sur “l’Islam Dans la Presse”, nr: 2, daté du 1er juin 1916, extrait du journal anglais *Daily Telegraph*.

121 MAE, Vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102: 6. Paris, le 7 juin 1916.

122 *Un Siècle et Demie d’Histoire*, t. III, Editorial Argenton, Société Anonyme d’édition, Strasbourg, 1931, s. 616 vd.

tarikât, onu İngiliz ve İtalyanlara teslim etmedi¹²³. Bundan sonra Senûsîler tarafsız bir statüye gireceklerdir. Bu gelişmeler üzerine Enver Paşa, Süleyman el-Baruni'yi Trablusgarp valisi tayin etmişti. O da 26 Eylül 1916'da Trablusgarp'a hareket etmiş, burada kabileleri İttihâd-ı İslâm ve Hilâfet etrafında toplamaya çalışmıştı. İtalyanlarla sürdürdüğü mücadelesinde, 1917'ye girildiğinde elinde 10.000 esir İtalyan vardı¹²⁴.

Şehzade Osman Fuat'ın Libya'ya Gönderilmesi

1918'e geldiğinde Trablusgarp'ta cihâd, zayıf da olsa sürüyordu. Nuri Paşa'nın Kafkas İslâm Ordusu kumandanlığına tayini üzerine Babîâli, Nisan 1918'de Osman Fuat Efendi'yi, Libya'daki cihâd direnişini organize etmek maksadıyla "Afrika Grupları Kumandanı" olarak bir Avusturya denizaltısıyla Libya'ya gönderdi. 17 Mayıs'ta Mısırata'ya vardı ve burayı merkez edindi. 560.000 frank ve 60 subayla Mondros Mütârekesi'ne kadar burada Osmanlı cihâdını sürdürdü. Şehzade'nin maiyetinde Halide Edip, Alman asıllı Portekiz prensi Braganza da vardı¹²⁵. Şehzade, birbirlerine hasım aşi-reterleri barıştırmak için Libya'daydı ve aradaki husûmet cihâdî baltalıyordu.

Şehzade'nin yaveri Binbaşı Rifat Bey, 16 Teşrin-i Sani 1919 tarihli *Yeniğin* gazetesinde bu konuda şunları yazıyordu:

*"1915'ten beri Trablus'tayım. Nuri Paşa, yeniden asker örgütlüyor, büyük başarı gösteren mücâhidlere ilaveten muntazam birlikler teşkil ediliyordu. Şehzade'nin gelişini ahâli tarafından sevinçle karşılandı. Bu sırada Bingazi'de Senûsîler ile Trablus ahâlisi arasında düşmanlık vardı. Şehzade, şeyhler arasındaki düşmanlığı kaldırarak halkı cihâda teşvik etti. Trablusgarp'ı baştan sona kadar dolaştılar"*¹²⁶.

Senûsîler, zor şartlar altındaydı; mühimmât ve techizât, yaralıları için de doktor yoktu. Son Osmanlı birlikleri de çekilince tek bir kaynakları kaldı, İtalyan karargâhlarına saldırıp mühimmât ve gıda kaçırmak¹²⁷. Öte yandan şeyhler arasında ihtilaflar halledile-

123 Stoddard, *TM*, s. 93.; Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 3.; İsrâfil Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 253.; Pascal Pautremat, *La Politique Musulmane de...*, s. 133.; Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 784.; ayrıca bkz. *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 673.

124 İsrâfil Kurtcebe, *Türk-İtalyan...*, s. 255.; El-Baruni'nin elindeki esirlerin İtalyanların elindeki esirlerin durumu ve bu husustaki müzakereler hakkında bkz. Cheikh Ali, "Les Italiens en Tripolitaine", *L'Europe Nouvelle*, nr: 9, 28 Févriyer 1920, s. 344.

125 Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarından, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007, s. 483.; *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 709 vd.; Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S.XLVII, Temmuz 2000, s. 436.; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa...*, s. 359.

126 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 3-4.

127 Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 56.; çekilen sıkıntılar hakkında bkz. *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı*, s. 828.

medi. Artık İngiltere ve İtalya ile anlaşmış olan şeyhler karşısında başarı şansı kalmamıştı. Ancak Şehzade, kısmî musâlaha sağlayabildi. Mondros Mütârekesi'yle beraber, burada İtalyan ve Fransız makâmlarına teslim oldular. Abdurrahman Azzâm'ın, (sonraları Arap Birliği Genel Sekreteri) hatıralarında anlattığına göre büyük harbin bitmesiyle birlikte önce Şehzâde Osman Fuad'a Libya kırallığını teklif edildise de şehzâde reddetti. Bu defa Azzâm'ın girişimiyle Trablus Cumhûriyeti ilân edildi. Şehzade Osman Fuad, askerlerin maâşlarını son kez ödedikten sonra hazine kalan paraları yeni Cumhuriyetin görevlilerine teslim etti¹²⁸.

Mondros Mütarekesi Sonrası İtalyan İhtirasları ve Fransız-İngiliz Muhalefeti

Bundan sonra İtalya'nın Afrika'da talip olduğu koloniler hakkında Müstemleke Nezâreti'nde Lord Milner başkanlığında (Büyük Britanya) Henry Simon (Fransa) ve Crespi ve Martino'dan (İtalya) müteşekkil bir heyet toplandı. İtalya'nın Afrika'da müstemleke talepleri üç yıldır söz konusuydu. Fransız resmî görüşüne göre İtalya, taleplerinde mantikî değildi ve apaçık bir ifrât içindeydi. İki sene önce Roma'da yayınlanan bir haritaya göre Fransız ve İngiliz ihtirasları gözden uzak tutulmuştu. Ayrıca Trablusgarp hudutları Gabes'ten Çad Gölü'ne inen inen bir hatla, doğuda da Mısır sahasını gasp eden bir hatla çevriliyor, ayrıca güneyde Çad arazilerini İtalya'nın Doğu Afrika kolonileriyle birleştiren bir koridoru da içine alıyordu. Bu durumda Fransız Somalisi Sahili, İngiliz Somaliland'ı ve hatta Habeşistan yutulmuş oluyordu.

Bu talepler, Fransız görüşüne göre tamamen hayâlî ve gerçek dışı hülyalardan ibaretti. Trablusgarp hudutları kesilecekse Cibuti, kesinlikle dışarda kalmalıydı. Trablusgarp'ın batısı ve güneyi çöldü ve buralar az sayıda göçebelerle meskûndü. Buralarda önemli kervan yolları vardı. Fransız görüşüne göre Orta Afrika'dan Libya sahillerine yönelen bu kervan yollarına İtalya'nın sahip çıkmasına muhâlefet yoktu ve Ghadames'ten Rad'a kadar olan saha İtalya'ya bırakılabilecekti. Ancak İtalya'nın, Fransa için siyasî ve iktisadî ehemmiyeti çok büyük olan Çad'a ulaşmasına müsâade edilemezdi. İngilizler de İtalyan Somalisi'nin güneyinde hudûd tashihine hazırsa da İngiliz Somaliland'ından ve Cibuti'den zerre taviz vermemekte kararlı olduğu anlaşılmaktaydı¹²⁹.

128 Libya'nın kuruluşu hakkında bkz: Abdurrahman Azzam, *Trablusgarp Savaşı ve Hatıraları*. Arif Cemil tarafından yayımlandı. Abdürrahman Azzam, *Safahat min-el Muzekkerat-is Sirriye li evveli Emin-il Amm l'il Camia-til Arabiyye*, Kahire, 1977, s. 168 vd. Azam Hatıralarında Mısır'dan Libya'ya geçişinden ve Cafer el Askeri'den de bahseder. Cafer el-Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir...*, s. 60.

129 Geniş bilgi için bkz. Michel Larchain, "Les revendications coloniales de l'Italie", *L'Europe Nouvelle*, nr: 24, 14 Juin 1919, s. 1131-1132.

Cihâdın sonu: Şeyh Ahmet Şerif Senûsî İstanbul'da

Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilişkili olan ve İtilâf Devletlerine karşı Müslümanları ayaklandırmaya çalışan Azzâm'ın teklifi ve Enver Paşa'nın tasdikiyle Osman Fuat Efendi Libya'ya gönderilmişti. Azerbaycan harekâtı için Kafkasya'ya, İslâm Ordusu'nun başına geçen Nuri Paşa'nın yerine de İshak Paşa geldi.¹³⁰ Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsametdin Ertürk'e şöyle demişti:

*“Hüsametdin, Askerî Divân Temyiz reisi Yusuf Şatvan'ı hemen Trablusgarp'a bir Alman denizaltısı ile göndereceğiz. Şatvan, Senûsî'yi ikna edecektir. Şeyh Senûsî'yi halife adına İstanbul'a davet edeceğiz”*¹³¹.

Zaten Ahmet Şerif Senûsî, Libya'da hiçbir başarı şansının kalmadığını anlamıştı. Sonunda bu davet üzerine Ağustos 1918'de bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a geldi¹³².

Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsametdin Ertürk'ün hatıratında belirttiğine göre; Senûsî'nin İstanbul'a davet fikri Teşkilât-ı Mahsûsa'ya aitti ve Şerif Hüseyin isyânı ile ilgiliydi. Şerif'in isyânı ile cihâdın beli kırılmış ve Türkler itibar kaybetmişti. Şeyh Ahmet Şerif Senûsî, henüz İngiliz işgâline girmemiş Arap bölgelerine cihâd tebliğcisi olarak gönderilecek ve halife lehine Arapları İngilizlerden ayırmağa çalışacaktı. Şerif ikna edilemediği takdirde Senûsî, Hicâz kıralı olacak ve ilerde kurulacak olan Trablusgarp devletinin başkanı olacaktı. Plan buydu¹³³. Bir ara Enver Paşa, Senûsî'ye şöyle demişti:

*“Şeyh Hz.leri, yakında bir İslâm Konfederasyonu kuracağız. Hicâz, Irak, Yemen ve Suriye'ye muhtâriyet vereceğiz. Bu takdirde hilâfeti size tevdi edeceğiz. O da –Hilâfet, sadece al-i Osman'ındır, dedi”*¹³⁴.

Tanin, İstanbul'a gelmekte olan Şeyh Ahmet Şerif Senûsî'nin 9 maddelik bir karşılama programını yazıyor, görüşeceği kişileri belirtiyor¹³⁵, Senûsî'yi çokça methediyordu. Balkan katarıyla gelen Senusi şeyhinin Trablusgarp harbinin birinci ve ikinci muharebelerinde ifa ettiği cihâdî zikrettikten sonra “...cülûs-u hümayundan beri İslâm'ın

130 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 2.

131 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 180, 193-94.

132 Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 4.; Triaud, *La Légende Noire de...*, Vol. II, s. 786.; Ayrıca bkz. Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 302-303.

133 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 114, 180-184.; Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler*, Haz. Nafiz Tansu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960, s. 277.

134 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 180-84, 193-94.

135 “Şeyh Senûsî Hz.ni İstikbal Programı”, *Tanin*, nr: 3491, 30 Ağustos 1918, s. 4/1.; Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in...*, s. 18-19.

mukadderatına derin bir nazarla bakan halife-i zîşân'ı ziyaret edeceğini yazıyor, beyân-ı hoşamedîde bulunuyor ve yeni Padişah Vahdettin'in kılıç kuşanma "taklid-i seyf" merâsiminde bulunacağını yazıyordu. Tanin, başmakalesinde Şeyh Senûsî'nin 31 Ağustos'ta İstanbul'a geldiğini yazıyor ve kılıç alayının 1 Eylül'de ifa edildiğini şu sözlerle bildiriyordu:

"Şeyh Senusî, padişahımızın meyân-ı zaferine seyf-i farûkî'yi kuşanmış ve İslamiyet'in devr-i hümayunlarında ikbâline dua eylemiştir"¹³⁶.

Tanin, 1 Eylül 1918 tarihli başmakalesinde Seyf-i farûkî'nin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği Hz. Ömer'e ait kılıç olduğunu belirtir.

Ertürk, İstanbul'a davet edilen Şeyh Senusî ve diğer ulema ve şeyhler hakkında şunları yazmaktaydı:

"Aslında Şeyh Senûsî, İstanbul'a büyük ümitlerle bir denizaltı ile kaçırılıp İstanbul'a getirilmiş, Topkapı sarayında misafir edilmişti. Bu arada diğer Arap cihâd liderleri, Fâtih medresesini doldurmuşlardı. Kıymetli olanları Tokatlıyan, Perapalas otellerinde, bir kısmı Nişantaşı'ndaki konaklarda ağırlandı. Aralarında kabile şeyhleri, Mısır ve Yemen ulemâsı, sabah akşam devlet aşhanesinden yemek yiyorlar ve propaganda için gönderilecekleri Arap memleketlerine gitmenin hasretini çekiyorlardı"¹³⁷.

İttihatçılardan nefret eden yeni padişah Vahideddin, Enver Paşa'nın tüm planlarını veto edince Senûsî'nin Hicâz'a gönderilme planı da reddedilmiş oldu. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekkesi'nin imzalanması üzerine Şeyh Ahmed Şerif Bursa'ya gönderildi¹³⁸. Libya'da başarı şansı kalmayınca Şeyh Senusi, Anadolu'da süren Milli Mücadele'nin hizmetinde bulunmak üzere Kasım 1920'de Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. O'na göre, Türkiye bağımsız olmadan ne İslâm âlemi sömürge olmaktan kurtulabilirdi ne de Libya bağımsızlığına kavuşabilirdi¹³⁹. Daha sonra Senusi, İttihâd-ı İslâm seferberliği yolunda vaazlarda bulunmak üzere Mardin ve Urfa'ya gitti.

136 Bu hususta *Tanin*'de çok sayıda haber ve başmakaleler bulunmaktadır: "Kılıç alayı bugün icra edilecektir", *Tanin*, nr: 3492, 31 Ağustos 1918, s. 1.; Senûsî'nin İstanbul'a gelişi ve Sultan Vahidettin'in kılıç kuşanma merâsimi hakkı bkz. "Kıymetdâr Bir Misafiri", *Tanin*, nr: 3492, 31 Ağustos 1918, s.1. Bu başmakalede, Senûsî çokça övülüyor, gelişi hakkında teferruatlı haberler veriliyor. *Tanin* iri puntolarla Senusi şeyhinin Osmanlı sultanının kılıç kuşanma merasimini sürmanşetten ve iri puntolarla şu şekilde veriyordu: "Müslümanların Büyük Halifesi Sultan Muhammed Sadık Hazretleri Dün Eyüp'te Taklid-i Seyf Merasimini İcra Buyurdular", *Tanin*, nr: 3493, 1 Eylül 1918, s. 1.; "Kılıç Alayı", *Tanin*, nr: 3493, 1 Eylül 1918, s.1.; "Şeyh Senûsî Hz.", *Tanin*, nr: 3495, 3 Eylül 1918, s. 2/3.; "Beyannâme-i Hümayûn", *Tanin*, nr: 3501, 9 Eylül 1918, s. 1. Sultan Vahideddin'in Şeyh es- Senûsî tarafından kılıç kuşandığına dair uzun beyanâtı.

137 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 174, 226-227.

138 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 182-184.

139 Süleyman Kızıltoprak-Şefatin Deniz, *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020, s. 32.

Şeyhin hedefi, bu bölge halkını TBMM'ye itaate davet etmektir¹⁴⁰. Bu amaçla Doğu ve Güneydoğu Anadolu câmilerinde Kuvâ-yı Milliye lehinde vaazlarda bulundu. Buna rağmen Şeyh Senûsi'ye olan ilgi gittikçe azaldı. Artık Türkiye'de yeni bir cumhuriyet devri başlamakta idi. Bu arada Afrika Grupları'nın son kumandanı Osman Fuat Efendi maiyetiyle birlikte Mondros Mütârekesi şartları gereği silah ve cephanelerini İtalyanlara teslim etmeleri gerekirken mücâhidlere verdiler. Mücâhidler de bu sırada Mısırata'da bir İslâm Cumhûriyeti kurdular¹⁴¹.

Mütârekeden sonra Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından cihâd için İstanbul'a çağrılan panislamist âlimler, siyasetçiler vs Müttefiklerin eline düşmesin diye memleketlerine gönderilmeleri gerekmektedir. Enver Paşa, Türkiye'den ayrılmak üzereyken, Teşkilât-ı Mahsûsa Reisi Hüsamettin Ertürk'ü hitaben; “-*Topkapı sarayında misafir edilen Şeyh Senûsi ve Fatih medreselerindeki diğer meşâyihî iâşe ve ibâte et, sâlimen memleketlerine firârlarını temin et. Bunun için Almanlar denizaltı verecekler*”¹⁴² demişti. Buna karşılık Ertürk şöyle söylemişti:

“Onlara dedik ki ‘Mütâreke imzalandı. İâşe ibâte yok, başınızın çaresine bakın!’ Cihâd vaa-diyle yerinden yurdundan ettiğimiz adamlar şaşırmışlardı; kızdılar, her kafadan bir ses çıkı-yordu”¹⁴³.

En sonunda Ertürk, misafirlerin hazin sonunu şu dramatik sözlerle ifade etmişti:

“*Bunların firârı sağlanmalıydı. Ama İstanbul'un Merkez kumandanı Çerkez Fevzi, ‘Bu mikropları İngilizlere teslim edelim. Biz Enver'in emrini tanımıyoruz, ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa da lağvoldu gitti’, dedi. Medreseler basıldı, İslâm mücâhidlerinin çoğu İngilizlere teslim edildi, Bunların çekecekleri vardı: bir kısmı hidemât-ı şâkkada, barakalarda, bir kısmı da Çanakkale'de inşa edilen mezarlıklarda amele olarak çalıştılar, bir kısmı güyâ memleketlerine gittiler ama yollarda öldüler*”¹⁴⁴.

140 SHAT. 20 N 1085. Carton 21, Dossier 2. Corps d'Occupation Français de Constantinople. E.M. 2me Bureau. Rapport mensuel. 1 novembre 1921.; Şeyh Ahmed Senûsi'nin Urfa'da düzenlediği kongre için bkz. Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 133.; Şeyh Ahmed Senûsi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıralarda, 18 Kasım 1921'de Sivas'ta toplanan *Büyük İslâm Konferansı*'na başkanlık edecek ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da Tarsus'un bir köyünde ikamet edecektir. Ancak İtalyanlar, Senûsi'nin bu ikametinden rahatsız olup baskılar artınca 1926'da Suriye'ye geçecek, oradan da İbni Suud'un daveti üzerine Mekke'ye gidecek ve 1933'te Medine'de vefat edecektir. Süleyman Kızıltoprak-Şefattin Deniz, *II. Abdülhamid Zamanında...*, s. 32. Ayrıca bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC)*, C. XVI. I. Dönem, 1958, s. 238. 21 Şubat 1922 tarihli in'ikad.; Ahmed Şerif Senûsi, ileride Suudilerin işlerine karışacak ve İmâm Yahya'nın ilerlemesi karşısında, İbni Suud ile İdrisi'nin kardeşi el Hassan arasında 1926'da arabuluculuk yapacaktır. *Un Siècle et Demi d'Histoire*, c. III, Editorial Argenton, Strasbourg, t.y., s. 599.

141 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 193-197.

142 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 175-177, 226

143 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 215-216.

144 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin...*, s. 226-227.

Sonuç

Fransa'nın Tunus'a (1881) ve İngiltere'nin de Mısır'a girmesinin (1882) ardından, sömürge yarışına gecikmeli katılan İtalya 1896'da Habeşistan'a girdiyse de buradan mağlup olarak çekildikten sonra gözlerini Libya'ya dikti. Libya'nın İtalya'nın eline düşeceğinden endişelenen Osmanlı Hükümeti, Senusiye tarikatıyla münasebetlerini ilerleterek panislamist bir siyaset izledi. İtalya, Eylül 1911'de Libya'nın liman şehirlerini bombalayarak Trablusgarp savaşını başlattı. Verilen mücadelede bir başarı sağlanamadı ve 15 Ağustos 1551'de Turgut Reis'in Malta şövalyelerinden aldığı Trablusgarp, 360 sene Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra elden çıkmış oldu¹⁴⁵. Genç Osmanlı subaylarının Libya'ya gönderilmeleri ile buradaki zayıf Osmanlı kuvvetleri yerli Senusi kuvvetlerine de dayanarak kuvvetli ve destanî bir direniş sergilediyse de Balkan devletlerinin tehdidi altında olduğundan başarı şansı oldukça düşüktü ama İtalyanlar, kıyı kesimlerde adeta hapsedildiler ve iç kısımlara ilerleyemediler. Ekim 1912 senesinin başlarında Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin saldırısına uğrayınca İtalya ile 18 Ekim 1912'de Lozan (Ouchy) antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Ancak panislamist (İttihâd-ı İslam) siyaseti gereği Libya'da bir *nâibu's sultan* bulundurulması İtalyan Hükümetine kabul ettirildi. Balkan savaşının başlaması sebebiyle sebatla çarpışan Osmanlı subayları geri döndüler. Ancak ardından patlayan 1. Dünya Savaşı, Almanların da baskısıyla Osmanlı devletini cihâd-ı ekberi ilan etmeye zorladı. Ancak savaşın ilk senesinde İtalya'yı cihâd-ı ekberden muaf tuttu ve bu hususu Senusilere ihtiyatlı bir lisanla bildirdi. Bundan maksat, İtalya'yı İtilaf Devletleri (Fransa, İngiltere, Rusya) ligine kaptırmaktı. Ama gizliden de Senusî şeyhi Ahmed Şerif'e para, silah, mühimmat ve zabıt göndermeyi de ihmal etmedi. Ama Lozan (Ouchy) antlaşmasının tam olarak uygulanmadığından şikâyet ediliyor ve bu husus İtalya Hükümeti tarafından sık sık matbuât ve diplomatik yollarla dile getiriliyordu. Alman ve Osmanlı hükümetlerinin hedefi, Senusî kuvvetlerini Fransız ve İngiliz kuvvetlerine saldırtmaktı. Mısır saldırısı ile İngilizler iki ateş arasında kalacak ve Mağrip ülkelerinde de (Fas, Tunus, Cezayir) Fransa tehdit altına alınacaktı. Senusî şeyhinin ise böyle bir fikri yoktu ve onlarla dost kalmaktan yanaydı. Senusî şeyhi Ahmed Şerif, *emîru'l mü'minîn* ünvanını kullanıyor ve bölgede *nâibu's sultan* olarak görülüyordu. Enver Paşa tarafından Libya'ya gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa elemanı Nuri Bey, tüm gücüyle Senusî şeyhini İngilizlere saldırtmayı başardı. Bölgeye gönderilen diğer bir zabıt, Cafer el-Askeri de İtalyanlara karşı cihâdî sürdürdü. Süleyman el-Barûnî, sultan adına kumandayı ele aldı. Şehzade Osman da Libya'ya Afrika Gurupları Kumandanı olarak gönderildi. Bu mücadelelerin sonunda Senusî

145 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II. İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971, s. 264-265.

şeyhinin de iştirakıyla Libya'da mühim başarılar kazanıldı. Ancak bir başka senusî lideri Seyyid İdris, İngiliz ve Fransızlarla giriştiği ittifak neticesinde cihâdın Libya'daki başarısını sekteye uğrattı. Şeyh Ahmed Şerif ise İtalyanların uzlaşma teklifini reddetti. Bu durumda Şeyh Ahmed Şerif'in yapacağı fazla bir şey kalmamıştı. Osmanlı Hükümetinin daveti üzerine bir denizaltı ile İstanbul'a geldi ve Osmanlı sultanı VI. Mehmed'e Halife Hz. Ömer'in kılıcını kuşandırma (taklid-i seyf) vazifesi verildi. Savaşın sonunda mağlup olan Osmanlı kuvvetleri, Mondros Mütarekesi gereği Libya'daki Türk kuvvetlerinin teslim olması söz konusuydu. Şehzade Osman Fuad, askerlerin maaşlarını ödeyip geri döndü. İstanbul'da bulunan ve İslam ülkelerinden cihâd-ı ekber için davet edilen ulema ve eşraf ilgisiz kaldı ve bir kısmı dönerken yollarda öldü, bir kısmı müttefik kuvvetlere yakalandı. Çanakkale'de kazma-kürek (hidemât-ı şakka) işlerinde çalıştırıldı. 1919'da Mısırata'da bir İslâm devleti kurulduysa da yaşama şansı yoktu. Libya'da cihâdın başarısızlığının ardından Senusî şeyhi 1920'de Ankara'ya geldi. Milli mücadeleye destek sağlamak için Anadolu'da çeşitli vilayetlerde camilerde vaazlarda bulundu. Şeyh Senusî'nin Anadolu'da bulunması İtalyanları rahatsız edince 1926'da Türkiye'den ayrıldı. Böylece son Osmanlı cihâdî başarısızlıkla tarihe karıştı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşivler Belgeleri

Archives du Ministeres des Affaires Etrangeres. (MAE)

Vol. 896. Vol. 1662. Vol. 1678. Vol. 1679. Vol. 1697.

Archives Historiques de L'armee de Terre (SHAT).

SHAT, 7 N 723. 7 N 2103. 7 N 2104. 7 N 2106. 16 N 3205. 20 N 1085.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR. SYS. K.2411, G.28.

BOA, HSD. C.B. K.4, G.78.

DH.EUM. 6. ŞB. K.2, G.81.

2. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

3. Süreli Yayınlar

Correspondance d'Orient

İleri

Le Temps

Le Journal des Débats

La Croix

L'Asie Française

L'Excelsior

L'Humanité,

L'Europe Nouvelle

La Revue Bleue

Mercure de France,

Revue de Paris,

Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée

Revue des Deux Mondes

Revue du Monde Musulman,

Sebilürreşad

Tanin

4. Araştırma Eserler

Arnoulet, François: “Les Tunisiens et la guerre”, *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, Vol. XXXVIII, no : 38, 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971.

Aydın, Yusuf: *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta Doğu*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

- Azamat, Nihat: “Ahmed Şerif Senûsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Bayar, Celal: *Ben de Yazdım*, C. I., 2. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1967.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3/2, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- _____ : *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3/3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Carrère, N: “Les raisons de la guerre italo-turque”, *Le Temps*, nr: 19779, 1 septembre 1915.
- Ceyhan, Nesime: *Trablusgarp Hikâyeleri*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2006.
- Chatelier, A. Le: “Les adversaires de l’Italie en Tripolitaine”, *La Revue Bleue*, nr: 14, 5 Octobre 1912.
- Cheikh Ali: “Les Italiens en Tripolitaine”, *L’Europe Nouvelle*, nr:9, 28 Février 1920.
- Civinini, Geolfo: “İtalyanlar Trablus’ta ne haldeler?”, *Tanin*, nr: 2760, 19 ağustos 1916.
- Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II., İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971.
- _____ : *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.
- Duboscq, André: “le fiasco de la guerre sainte”, *Le Temps*, nr: 19586, 20 février 1915.
- El-Askeri, Cafer: *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Yay. Haz. Necdet Fethi Safvet, Çev. Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.
- Emir Şekip Arslan: *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Ertürk, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1964.
- Faguet, Emile: (De l’Académie Fr.), “L’égotisme sacré”, *L’Excelsior*, nr: 1558, 20 Février 1915.
- Ferid, Muhammed: *Mısır Mısırlılarındır, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007.
- Gallavresi, Giuseppe: “Les origines et les limites de la neutralité italienne”, *Revue des Deux Mondes*, t. XXIII, 1914.
- Geffroy, Gustave: Léopold-Lacour, Louis Lumet, *La France Héroïque et ses Alliés*, t. I, 1914-1916, Paris, Larousse, 1916.
- Genelkurmay Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Yay. Haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- _____ : *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı, 1914-1918*, C. VI, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1978.
- Guichonnet, Paul: *L’Unité Italienne*, Paris, Que Sais-Je, 1970.
- Hinzeline, Emile: *Histoire Illustré de la Guerre du Droit*, t. II, Paris, Librairie Aristide Quillet, 1916.

- Histoire Universelle Quillet Les Pays et les Peuples Dès Origines à Nos Jours*, (Rédigé par Pierre Rollet et Marcel Renault), t. II, Paris, Librairie Aristide Quillet, 1955.
- Hülagü, Metin: *Panislamizm Osmanlı'nın Son Umudu*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- Kandil, Hasan: *Fethu Darfur, Sene 1916*, İskenderiye, 1356-1937.
- Karabekir, Kazım: *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
- Karabulut, Sezen: "Osmanlı Devleti'nin muhasım devlet politikasına bir örnek: Trablusgarp savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2018/2, C. 17, S. 34, s. 185-205.
- Kızıltoprak, Süleyman-Şefattin Deniz: *II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Kızıltoprak, Süleyman: "Mısır Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Üçlü İttifak'a Yaklaşımı", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ersin Embel (ed.), Ankara 2008.
- _____ : *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- _____ : "Krallardan Darbeci Generallere Mısır'ın Siyasal Tarihi", *Akra Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, 2014.
- _____ : "Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki Son Hamlelerinden Süveys Cephesi ve Son Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın Rolü", *Havadis*, 100 Yıl Önce 1914-1915, December 2014.
- _____ : "Sömürgeci Rekabet ve Basın 'Bosphore Egyptien' Olayı, *İslam Öncesinden Çağdağ Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan*, (ed.: Ahmet Taşağıl, Hayrunnisa Alan, Abduvahap Kara, Osman Yorulmaz), 2. Baskı, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, 2015.
- Koloğlu, Orhan: *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider*, Ankara, Libya Arap Halk Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Yayınları, 1981.
- Kral Abdullah: *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* 8. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.
- Kurtcebe, İsrail: *Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Larchain, Michel: "Les revendications coloniales de l'Italie", *L'Europe Nouvelle*, no: 24, 14 Juin 1919.
- Mazade, Charles de: "L'épreuve de l'Unité Italienne", *Revue des Deux Mondes*, t. LXIII, 1866.
- Muhammed Kürdali: *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Landau, Jacob M.: *Pan-İslam politikaları*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- M. Larcher, Commandant: *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Lavrault Cie, 1926.

- M. Moukhtar Pacha, Général: *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale*, Paris, Berger-Levrault, 1924.
- Özköse, Kadir: *Muhammed Senûsî Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.
- Pautremat, Pascal: *La Politique Musulmane de la France au XXe Siècle, De l'Hexagone aux Terres d'Islam, Espoirs, Réussites, Echecs*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2003.
- Pehlivanlı, Hamit: “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. XLVII, Temmuz 2000.
- Pinon, René: “L'Europe et la Guerre Italo-Turque”, *Revue des Deux Mondes*, t. IX, 1912.
- Polat, Ü. Gülsüm: *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, “1914-1918 I. Dünya Savaşı”*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1990.
- Pozzi, Jean: “L'Italia Irredenta”, *Revue des Deux Mondes*, t. XXV, 1915, s. 481-516.
- Rouire: “Les Italiens dans l'Erythrée”, *Revue des Deux Mondes*, t. CXXXIV, 1896.
- Stoddard, Philip H: *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, 3. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 2003.
- Şeyhülislam Cemalddinefendizade Ahmed Muhtar: *Halaskar-ı Mübeccelimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Muhterem Meb'ûslara Arıza*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi. 1339.
- Triaud, Jean Louis: *La Légende Noire de la Sanûsiyya, Une Confrérie Musulmane Saharienne Sous le Regard Français (1840-1930)*, Vol. II, Institut de Recherches et d'études Sur le Monde Arabe et Musulman, Aix-en-Provence, Paris, Edition de la Maison des Sciences de l'Homme, 1995.
- Un Siècle et Demie d'Histoire*, t. III, Editorial Argenton, Strasbourg, Société Anonyme d'édition, 1931.
- Valbert, G: “La France et l'Italie”, *Revue des Deux Mondes*, t. XLV, 1881.
- Vardar, Galip: *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Haz. Nafiz Tansu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960.
- Vulliaud, Paul: “Gioberti et l'impérialisme italien”, *Mercure de France*, 15 V 1929.
- Yiğit, Yücel: “Üç Kıta Devleti'nin Çöküşü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2019.
- _____ : “The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I”, *Middle East Critique*, Vol. 23, 2014.
- _____ : “Teşkilat-ı Mahsusa'nın Anatomisi”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 17, S. 1, Ankara, 2015.

Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Askerî ve Sivil Yaşamı, Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri

General Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Military and Civilian Life, Political and Cultural Activities

Rıdvan BAL*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar'ın mesleki ve sosyal yaşamını incelemektir. Tunaşar, tıp fakültesi öğrencisi iken Balkan ve I. Dünya savaşları ile Millî Mücadele'ye katılmıştır. Tunaşar, yasal bir mevzuat olmamasından dolayı tıp alanında uzmanlaşamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ideolojisi hakkında halkı bilgilendirmek, Atatürk ilke ve devrimlerini anlatarak toplumu aydınlatmaya çalışmıştır. Türk Ocaklarının bir üyesi olarak bu kuruluşu yaşatma mücadelesi dikkat çeken Tunaşar, emeklilik döneminde Demokrat Parti ve Adalet Partisi saflarında siyasetle de uğraşmış; iyi bir aile reisi, başarılı bir hekim ve örnek bir Türk aydını olarak sürdürdüğü yaşama 24 Kasım 1970 günü veda etmiştir. Bu çalışma, esas olarak Tunaşar'ın kişisel arşiv kayıtları ile kızı Aysel Ceyhun ile görüşmeden elde edilmiş bilgilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Nahit Tunaşar, Cumhuriyet Tarihi, Askerî Tıbbiye, Türk Ocakları, Tire İlçesi

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the professional and social life of General Mustafa Nahit Tunaşar. While he was the student of the medical faculty, he participated The National Struggle with the Balkan Wars and First World War. He could not specialize in the field of medicine, despite the lack of legal legislation. He studied to inform the public about the basic ideology of the Republic of Turkey and Atatürk's principles and revolutions. As a member of the Turkish Hearths, Tunaşar who was draws attention with the struggle to keep the Turkish Hearths, engaged in politics during his retirement on behalf of the opposition parties. As a good head of the family, a successful physician and an exemplary Turkish intellectual, he died on 24 November 1970. This study mainly is based on his personal archive records and interviews with his daughter-Aysel Ceyhun.

Keywords: Mustafa Nahit Tunaşar, History of Turkish Republic, Military Faculty of Medicine, Turkish Hearths, Town of Tire

*Dr., Ankara, Türkiye

ORCID: R.B. 0000-0002-3834-7304

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rıdvan Bal,
Ankara, Türkiye

E-posta/E-mail: ridvanbal198413@gmail.com

Başvuru/Submitted: 05.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
01.12.2020

Kabul/Accepted: 10.12.2020

Atıf/Citation: Bal, Rıdvan. "Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar (1890-1970); Askerî ve Sivil Yaşamı, Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 75-106. <https://doi.org/10.26650/YTA2021-806061>

Extended Abstract

Epidemic diseases, which are one of the biggest problems of human beings in almost every period of history, caused not only many people to die or become disabled in a short time but also triggered shocks in the internal order of the states and led to critical developments globally. These effects of the diseases are tried to end with the extraordinary struggle of the healthcare personnel and especially the physicians. In some periods, the facts shows that disease-related casualties were higher than those in wars. Tackling epidemic diseases depends on factors such as finance, technology and scientific research. An absence of these factors has a negative impact on national health systems and causes a multitude of problems for physicians. Turkish physicians were affected by these kinds of problems during the wars before the foundation of the Republic of Turkey. Turkish physicians and especially military physicians have played an important role in the development process in the history of the Republic of Turkey, and one of these military physicians was General Mustafa Nahit Tunaşar.

The life of Tunaşar, who was a patriot and an intellectual physician, can be examined in three periods. The first period that includes childhood and studentship/cadetship is between 1890-1913 and was spent in Istanbul excluding the months when he participated in the Balkan Wars as a cadet. The second period begins with his graduation as a captain in 1913. He was appointed to Dimetoka Cholera Hospital (Dimotica, now in Greece) and there participated in the Balkan Wars. Later on he was appointed as the director of medical units around Kars (a city at Turkish Eastern Front) and during World War I, these units fought with the Russian and Armenian troops at different locations. He was in the same region during The Turkish War of Independence. After the war, he was ordered to collect intelligence about an important Kurdish tribe (named Shikak) and its leader Simko İsmail Agha. He effored to protect the health of both soldiers on the front line and civilian people behind the front line and in villages. Due to the legal regulations related to medical specialisation, some physicians were sent to European countries for specialist education. He was not one of them so he couldn't have the chance to be a specialist in a branch of medicine. He took place also in non-governmental activities while serving as a physician. One of them was membership of "Turkish Hearths" where he tried to inform the public about the new Turkish regime and principles of Atatürk. When it was decided to close this organization, he expressed his thoughts as a member in an effective way and wrote a special letter to the President of Turkish Hearths to prevent the organization from being closed. In 1944 he was promoted to the rank of Brigadier General and appointed to Erzurum and in 1947 he retired from the Army.

The third period of Mustafa Nahit Tunaşar's life is about his post-retirement life in Tire, İzmir. Tunaşar, who had started to work as a freelance physician in his clinic, gained the respect and love of the people in a short time and served voluntarily in public organisations. Meanwhile he intended to enter politics in the opposition Democratic Party (DP). This preference can be perceived as a reaction to his unexpected retirement decision. As DP's Tire District manager and İzmir Provincial delegate, he played an active role in the party's political works. Despite being an opposition politician, he always managed to keep respect and friendship in his relations with the leading party and local officials. This feature prevented him from being harmed by some negative developments which his fellows faced during the military coup on 27 May 1960. Tunaşar, who left politics due to the military coup, entered politics again in the newly founded Justice Party (AP), with the start of the normalization process in 1961. In this new period, he became the local manager of the AP in the Tire district. Although he was selected as a candidate for the Republic Senate for a period, he could not be elected. Despite all negativities in his political life, he stated that he had fulfilled his expectations in terms of policy. Mustafa Nahit Tunaşar's life as a good head of the family, a successful physician and an exemplary Turkish intellectual ended on 24 November 1970.

Giriş

İnsanlık tarihi, savaşlar ve doğal afetlerden kaynaklanan zararlar gibi salgın hastalıkların neden olduğu yıkımlara da tanık olmaktadır. Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine veya sakat kalmasına neden olan bu tehlike, küresel güç olarak bilinen devletlerin bile başlangıçta çaresiz kaldığı ve tedbir alamadığı düzeyde ortaya çıkabilmektedir. Günümüzde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de etkisini gösteren yeni bir salgın, sağlık personelinin ve özellikle hekimlerin özverili mücadelesi ile sonlandırılmaya çalışılmaktadır. Tıp fakültelerindeki öğrencilik yıllarından itibaren ülkeyi ilgilendiren konularda çekinmeden inisiyatif alan Türk hekimleri ve özellikle cephe görev yapabilecek şekilde eğitilen askerî hekimler, hemen her dönemde başarılarla dolu hizmetlerde örnek girişimlerde bulunmuşlardır. Genel olarak bu neslin gençlik dönemleri maddi olanaksızlıklar, salgın hastalıklar, küresel tehditler ve çeşitli silahlı çatışmalar gölgesinde sürmüş; tüm olumsuzluklara rağmen vatan sevgisi ve Türklük bilinci yaşatılmaya çalışılmıştır. Öğrencilik yıllarından itibaren savaşı yaşamış, cephe hattında ve gerisinde salgın hastalıkların neden olduğu yıkımlara çare aramış, en sıkıntılı ortamlarda gayretle hizmetler sürdürmüş bu hekimlerden biri de Tabip Tuğgeneral Mustafa Nahit Tunaşar'dır.

Tıbbiyede öğrenci iken Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle eğitimine ara verilerek askerî hastanelere görevlendirilen ve muharebelere katılan tıbbiyelilerden biri olan Tunaşar, savaş sonrası okuluna dönerek eğitimini tamamlayıp askerî hekim olarak kıtaya atanmıştır. Balkan Savaşlarının sona ermesinden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uzun bir süre Doğu Anadolu'da cephe hattında hekimlik yapmıştır. Kurtuluş Savaşı süresince de aynı bölgede hizmete devam etmiş, barış zamanında vazifesini çeşitli kıta ve hastanelerde hekim ve yönetici olarak sürdürmüştür. Katıldığı üç ayrı savaştaki başarıları nedeniyle üç madalya ile taltif edilen Tunaşar, 1944 yılında tuğgeneralliğe terfi ettirilerek 3. Ordu komutanlık bölgesinin sağlık işlerinden sorumlu makama atanmıştır. Bir üst rütbeye terfi etmeyi beklediği günlerde sürpriz bir şekilde emekli edildiğini öğrenmiş ve 30 Ağustos 1947 tarihinde tuğgenerallikten emekli edilerek askerî hekimlik dönemini tamamlamıştır. Yeni yaşamına hekimlik mesleğine özveri ile devam etmiş, maddi beklenti içinde olmadan yaşadığı ilçe halkına yardımcı olmayı hedeflemiştir. Sivil toplum örgütlerinde kurucu ve yönetici olarak hizmetlerde bulunan, önce Demokrat Parti daha sonra ise Adalet Partisi'nin ilçe kurucuları arasında yer alarak siyasete de giren Tunaşar, 1970 yılında hayata veda etmiştir. Örnek bir aile reisi olmasının yanında devletine ve halkına her alanda hizmeti ön planda tutan bir askerî hekimin dünyası, yeni nesillere örnekler aktaracak ve saygıyla anılmasını gerektirecek yaşam mücadelesine sahne olmuştur.

1. Doğumu ve Öğrenim Hayatı¹

Osmanlı Devleti’ni siyasi, askerî ve ekonomik olarak büyük ölçüde etkileyen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın (93 Harbi) acı sonuçlarından biri de Balkanlarda yaşayan binlerce Türk’ün Anadolu’ya sığınmak zorunda kalması oldu. Bulgaristan’ın Tuna boylarında yaşayan Türk ailelerinden Şahinzadeler, bu ıstıraplı göç sonunda Türkeli’ye (Avşa Adası)² yerleşti. Mustafa Nahit, Düyûn-ı Umûmiye (Düyun-u Umumiye)³ memuru olarak çalışmaya başlayan Mehmet Hilmi Bey ile Hatice Hanım’ın oğlu olarak 1890 yılında Türkeli’de doğdu. İlk ve orta okul eğitimi hakkında belge bulunamayan Mustafa Nahit’in yüksek eğitim almasını isteyen ailesi, onu İstanbul’a göndererek İstanbul Mercan İdadisi’nde okuttu. Devletin yönetim kademelerinde görev alacak üst düzey memurlar için çağdaş bir eğitim alt yapısı sağlayan bu liseden mezun olan Mustafa Nahit, Mekteb-i Mülkiye’ye girdi. Ancak babasının vefatı nedeniyle yatılı öğrenci olarak okumak zorunda kalınca 7 Kasım 1908’de İstanbul Tıp Fakültesi’ne askerî öğrenci olarak kaydoldu.

Türkiye’nin modern tıp alanında ilk atılımı olan İstanbul Tıp Fakültesi’nin ve askerî tıbbiyenin temelleri, 14 Mart 1827’de Tıbhane-i Amire’nin açılması ile atıldı. Her dönem başarılı çalışmalar sergileyen ve “Gülhane” adıyla yaşayan tıbbiyenin Fransızca olan eğitim dili zamanla Türkçeye dönüştü. İhtiyaç üzerine Haydarpaşa’da yeni bir bina inşasına da başlandı. 1903’te açılışı yapılan bina, 1909’da fakülte reisi (dekanı) olarak Cemil (Topuzlu) Paşa’nın seçildiği yeni bir tıp fakültesi olarak askerî ve sivil tıbbiyelerin bir arada eğitim gördüğü ilim yuvasına dönüştü.⁴ Askerî öğrencilerin kıyafetlerinin özenle belirlenmesi, İngiliz kumaşından imal üniformaların kullanılması, bu okula verilen önemin bir göstergesiydi.

Mustafa Nahit Bey’in öğrencilik yıllarının bir bölümü, Osmanlı padişahları arasında olumlu ve olumsuz yönleriyle günümüzde dahi tartışılan Sultan II. Abdülhamit’in saltanat döneminde geçti. Bazı görüş sahiplerinin “Ulu Hakan”, bazılarının ise “Kızıl Sultan”⁵ ola-

1 General Mustafa Nahit Tunaşar’ın kızı Aysel Ceyhan ile Tunaşar ve ailesi hakkında yapılan görüşme, Ankara, 27.03.2020 (Çalışmada kullanılan kişisel bilgileri dâhil olmak üzere fotoğrafları, aile arşivini ve Tunaşar’a ait özel belgeleri teslim eden Sayın Aysel Ceyhan’a şükranlarımı sunarım).

2 Marmara Denizi’nin güneybatısında yer alan ve Balıkesir’in Marmara ilçesine bağlı bir ada olan Türkeli beldesinin ismi, 2005 yılında Avşa olarak değiştirilmiştir. *Resmî Gazete*, no. 25792, 19 Nisan 2005.

3 Düyûn-ı Umûmiye (Düyun-u Umumiye), Osmanlı Devleti’nden alacaklı olan devletlerin Osmanlı mali sistemini kontrol altına almak üzere 1881 yılında kurdukları teşkilata verilen isimdir. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2001, s. 427; Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. bs., Ankara, Maliye Bakanlığı Yayını, 2010, s. 76.

4 Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevi, 2014, s. 130.

5 İlber Ortaylı, *Osmanlı’ya Bakmak, Osmanlı Çağdaşlaşması*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2016, s. 129-136.

arak değerlendirdiği bu padişahın tezatlarla dolu uygulamaları, tıbbiyeliler arasındaki ilişkileri de etkiledi. Kızı Aysel Ceyhun'un babasının anılarından aktardığı şekliyle, bir gelenek olarak akşam yoklamalarında öğrencilerin hep bir ağızdan “*Padişahım çok yaşa!*” şeklinde dua ederken bazı öğrencilerin bunu “*Padişahım baş aşığı!*” şeklinde değiştirerek kendilerince tepki göstermesi, padişahın karikatürlerini okul içine sokan bazı öğrencilerin ispiyon edilerek cezalandırılması, dönemin olumsuz değerlendirmelerine örnektir.⁶

Daha iyi şartlarda eğitim öğretimin hedeflendiği yıllarda devletin parçalanma sürecine girmiş olması, tıbbiyelilerde üzüntü kaynağı oldu. Bir kurtuluş yolu arayışında olan ve çözüm için Türklerin her yönüyle geliştirilmesini sağlayacak bir reformun gerçekleştirilmesinin gerektiğini savunan askerî tıbbiyeliler, “190 Tıbbiyeli Türk Evladı” adına bir bildiri hazırlayarak Türkçü aydınlarla görüştüler. Bu bildirin de etkisiyle 25 Mart 1912 günü Türkiye'nin en köklü sivil toplum örgütü olan Türk Ocağı kuruldu.⁷ Günlük siyasi gelişmelerden uzak durmaya özen gösteren oluşum, dönemin tanınmış aydınları tarafından da desteklenen eğitici programlarla Türk milliyetçiliği üzerine odaklanmış bir yapı oluşturmaya çalıştı. Tıbbiyelilerin de çoğunlukla takip ettiği bu gelişmeler, Balkan Savaşı nedeniyle genel seferberlik ilan edilmesi ve okulun tatil edilmesiyle bir süre askıya alınmak zorunda kaldı.

1912 yılının ekim ayından itibaren fakültenin hocaları ve son sınıf öğrencileri cephe-deki birliklere atandılar. Kolerla salgınının artış göstermesiyle küçük sınıf öğrencileri de yardımcı sağlık personeli olarak çeşitli sahra hastanelerinde görevlendirildi. Mustafa Nahit Bey, 23 Ekim 1912 ile 15 Aralık 1912 tarihleri arasında Çerkezköy Menzil Komutanlığı emrinde ve İstanbul Taşkılla Hastanesi'nde, 15 Aralık 1912 ile 14 Mayıs 1913 tarihleri arasında Selimiye Redif Fırkası'nda⁸ tabur hekimliği ve fırka başhekim yardımcısı olarak görev yaptı. Genel seferberliğin kaldırılmasıyla fakültenin hocaları, asistanları ve öğrencileri okula geri döndüler. Mustafa Nahit Bey, 17 Temmuz 1913 tarihinde askerî tıbbiye eğitimini tamamlayarak (1913-30) sicil numarasıyla yüzbaşı rütbesi ile mezun oldu ve meslek hayatına başladı.⁹

6 Aysel Ceyhun ile yapılan 27.03.2020 tarihli görüşme.

7 İsmail Acar, “1912'den 2012'ye Türk Ocakları, Tarihi-Çalışmaları-Görüşleri”, *Türk Yurdu*, C.32, S.295, 2012, s. 100.

8 Redif: Zorunlu askerlik hizmetini tamamladıktan sonra yedek olarak bekleyen, seferberlikte silah altına alınarak düzenli ordu birlikleri gibi kullanılmaya hazır askerlere ve bunlardan oluşan birliklere verilen ad. Balkan hezimetinin sonrasında ordunun yeniden düzenlenmesi sürecinde Alman Islah Heyeti'nin tavsiyesi ile yürürlükten kaldırıldı. Naci Çakın, “Redif Teşkilatı”, *Askerî Tarih Bülteni*, S.26, 1989, s. 31, 48. Fırka: Günümüzdeki karşılığı tümen olarak belirtilebilecek askerî birlik.

9 Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti, *Şeyhületibba, 50 Sene ve Daha Fazla Tababet Hayatı Yaşayan Hekimlerimizin Jübilesi*, İstanbul, Şevket Ünal Matbaası, 1964, s. 65.

2. Askerî Hekimlik Yılları¹⁰

Askerî tıbbiyeden mezun olduktan sonra Balkan Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle 2 Ağustos 1913'te ilk görev yeri olan Dimetoka Kolera Hastanesi'ne atandı. Daha sonra bir dönem 28. Fırka Seyyar Hastanesi'nde de çalışan Tabip Yüzbaşı Mustafa Nahit Bey, savaşın sona ermesiyle birlikte 18 Kasım 1913'te cepheden alınıp İstanbul Gülhane Askerî Hastanesi'ne gönderildi.¹¹ Mesleki gelişim çalışmalarını tamamlayan ve kursu başarıyla bitiren Mustafa Nahit Bey, 11 Temmuz 1914'te şark hizmetini yapmak üzere 11. Kolordu Komutanlığı emrine atandı. Bu atama, genç hekimin Birinci Dünya Savaşı'na Doğu (Kafkas) Cephesi'nde katılacağı anlamına gelmekteydi.

2.1. Birinci Dünya Savaşı Yılları

Doğu Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda açtığı ilk cephedir. Özellikle lojistik bakımdan kötü durumda olmasına rağmen 93 Harbi'nde kaybedilen toprakların geri alınması ve Orta Asya Türk toplumları ile yakın ilişkiler kurulması hedefleri, bu cephenin açılmasının nedenleri arasında yer aldı. 3. Ordu birliklerinin görev yaptığı Doğu Anadolu Bölgesi, Rus ordularına karşı şiddetli muharebelerin cereyan ettiği bir cephe olmasının yanında bir hekim için önem arz eden salgın hastalıklar ve neden olduğu zayıflık yönüyle de önemli bir cephe olarak kayda geçti. Salgın hastalıklarından ölüm sayısının en fazla olduğu bölge, dört yıllık süre sonunda 116.182 ölümün gerçekleştiği 3. Ordu Komutanlığı bölgesi oldu.¹² Mustafa Nahit Bey de 3 Ağustos 1914'te bu orduya bağlı olan 11. Kolordu emrine katılım yaptı.

Üç yıl kadar görev yaptığı 11. Kolordu'nun değişik alaylarında muharebelere katılan Mustafa Nahit Bey'in burada görevlendirildiği ilk birliği 34. Topçu Alayı, katıldığı ilk muharebeler Köprüköy ve Azap muharebeleri oldu.¹³ 7-12 Kasım 1914 tarihleri

10 Muvazzaf subaylık dönemine ait bilgiler, "Ordu Zabitan ve Memurlarına Mahsus Resmî Tercümeihal Kâğıdı" olarak hazırlanmış ve ilgili sicil amirince onaylanmış 12 bölümlü belgeden alınmıştır. Örnek bir sayfa için bkz. Ek-1: Mustafa Nahit Tunaşar'a Ait Tercümeihal Kağıdı.

11 Adı geçen yıllarda Osmanlı Devleti'nde hekimlerin uzmanlık alanlarına yönelik eğitim ve uygulamasını açıklayan bir mevzuat bulunmamaktaydı. T.C.'de uzmanlık eğitimi ile ilgili ilk düzenleme ise 8 Mayıs 1929 tarihinde yürürlüğe girmiş olan "Tababet ve İhtisas Vesikaları Hakkında Nizamname" ile oluşturulmuştur. Can Öner, "Tıpta Uzmanlık Mevzuatında Aile Hekimliği Uzmanlığının Evrimi", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, C.19, S.4, 2015, s. 165. Dolayısıyla günümüzdeki manada tıpta uzmanlık kavramı olmadığından Mustafa Nahit Tunaşar da herhangi bir alanda uzmanlık yapamamıştır.

12 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005, s. 141; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.IX, Ankara, Genelkurmay Yayını, 1985, s. 299.

13 Tunaşar'ın seferî hizmetleri ve katıldığı muharebeleri gösteren onaylı belge için bkz. Ek-2: Mustafa Nahit Tunaşar'a Ait Seferî Hizmetler ve Katıldığı Muharebeler Çizelgesi.

arasında cereyan eden Köprüköy muharebelerinin başlangıcında Rus birliklerinin başarısı görüldü. Ancak süratle yeniden tertiplenip karşı taarruza geçen 3. Ordu birlikleri Rus ilerleyişini durdurarak geri çekilmelerini sağladı.¹⁴ Köprüköy muharebelerinde başarı elde ettiğini değerlendiren 3. Ordu Komutanlığı, bu başarıyı sürdürmek ve Rus birliklerini imha etmek üzere Azap yönünde ileri harekete geçti.

16-20 Kasım tarihlerindeki Azap muharebelerinde de Türk birliklerinin taktik başarılar kazandığı ve olumsuz koşullara rağmen Rus taarruzlarını geri atabileceği görüldü. Ne yazık ki komuta kademesinin ileri görüşlü olmayıp birliklerin geride tertiplenmesi için emir vermesiyle Rus kuvvetlerine toparlanma zamanı tanındı ve imha harekâtı gerçekleştirilemedi.¹⁵

Aynı kolordunun 34. Piyade Alayı'nda Kuzuçam ve Erzurum Müstahkem Mevkii'nde cereyan eden muharebelerde yer alan Mustafa Nahit Bey, 54. Piyade Alayı'nda da Gümüşhane Tekke Sırtları ve Kelkit muharebelerinde görevlendirildi. Askerî safahat belgesinde “*yaralanmamış ve esir düşmemiştir*”¹⁶ notu ile bu bölgedeki muharebelerden başarıyla çıktı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katılım ve başarıları nedeniyle hak ettiği madalyalardan Harp Madalyası'nı Mart 1916'da, Gümüş Liyakat Madalyası'nı ise Temmuz 1917'de aldı.

Üç aylık bir süre 2. Kafkas Kolordusu 25. Seyyar Hastane tabipliği yapan Mustafa Nahit Bey, 10 Kasım 1917'den itibaren 11. Kafkas Fırkası'nın sıhhiye bölümüne atandı. Bu bölükteyken Kars, Gümrü, Karakilise, Norşin¹⁷ ve Nahcivan'da Ermeni kuvvetlerine karşı savaştı. Mustafa Nahit Bey, İran'da Dikmetaş ve Türkmençayı bölgelerinde İngilizlere karşı girişilen harekâtlarda da yer aldı. Bolşevik Devrimi sonrası Sovyet Rusya'nın girişimi ile başlayan barış görüşmeleri neticesinde 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne geri verildi; Rus orduları Doğu Anadolu'da işgal ettiği tüm yerlerden çekildi.¹⁸ Ne var ki

14 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas (Doğu) Cephesi, 3. Ordu Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978, s. 193-195.

15 Sayım Türkman, “Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci, Doğu (Kafkas) Cephesi: Köprüköy ve Azap Muharebeleri”, *Turkish Studies-History*, C.15, S.1, 2020, s. 296.

16 Ek-2: Mustafa Nahit Tunaşar'a Ait Seferî Hizmetler ve Katıldığı Muharebeler Çizelgesi.

17 Karakilise yerleşim merkezinin adı Kâzım Karabekir zamanında Karaköse olarak değiştirilmiş, 1935 yılında Ağrı adıyla il merkezi olarak belirlenmiştir. Bilal Tunç-Fatih Özçelik, “Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, 2017, s. 2134. Norşin yerleşim merkezi, Bitlis'e bağlı bir köy iken 1926'da nahiye statüsü almış ve adı Çukur olarak değiştirilmiştir. 1987 yılında ise ilçe olup Güroymak adını almıştır. İbrahim Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tağî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.34, S.2, 2014, s. 74.

18 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1918*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1983, s. 140.

Rusya’da yaşanan iç gelişmeleri iyi değerlendiren İngiltere’nin, Rusların kontrolündeki toprakları da ele geçirmek ve asıl hedefi olan Bakü’ye yönelmek için girişimlerde bulunması, bölgedeki çatışmaların sürmesine neden oldu.¹⁹

Osmanlı kuvvetlerinin Doğu Cephesi’nde kazandığı başarılar, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması gereği değerini kaybetti. Antlaşmada yer alan İran’ın kuzeybatısı ve Kafkasya’daki Türk askerlerinin geri çekilmesi maddesine dayanarak 1914’teki sınırlara çekilme işlemi yerine getirildi. Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile askerî teşkilatlanma sürecinde yeni ve özel bir aşamaya geçildi. 3. Ordu Komutanlığı bölgesinde kalan Mustafa Nahit Bey, 12 Temmuz 1919’da Beyazıt’taki 11. Kafkas Fırkası Hastanesi tabipliğine atandı.

2.2. Millî Mücadele Yılları

Vatan topraklarının işgale başlanması karşısında kurtuluş için Anadolu’da başlayacak bir ulusal direnişi tek çare olarak gören Mustafa Kemal, aradığı fırsatı 9. Ordu Kıtaatı müfettişliğine (daha sonra 3. Ordu müfettişliği olarak değiştirildi) atamasının yapılması ile sağladı. Samsun’a ayak bastığı günden itibaren hem kendi bölgesindeki hem de diğer sorumluluk alanlarındaki komutanlıklara telgraf çekerek diriliş mesajları veren Mustafa Kemal’in bu girişimleri Havza Genelgesi’nden sonra artış gösterdi. İtilaf Devletlerinin de baskısıyla 8/9 Temmuz gecesi Mustafa Kemal’e resmî görevinin sonlandırıldığı tebliğ edildi. Buna cevap olarak vazifesiyle beraber askerlik mesleğinden de ayrıldığını bildiren Mustafa Kemal, tüm yetkileri elinden alınmış bir kişi olmasına rağmen halkın inanç ve desteği ile hedefine doğru yürümeye devam etti. Doğu Anadolu Bölgesi’nde kaybedilen vatan topraklarının başarılı muharebelerle geri alınması ve bir ulusal direnişe moral desteği sağlanması, Erzurum’daki 15. Kolordu komutanlığı görevini yürüten ve Mustafa Kemal’in görevinden azledilmesi ile boşalan 3. Ordu müfettişliğini de idare eden Kâzım (Karabekir) Paşa’nın girişimleri ile sağlandı. 15 Haziran 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince oluşturulan Doğu Cephesi Komutanlığı’na ordu komutanı yetkisiyle atanan Kâzım Paşa, 1923 yılı sonuna kadar vazifesini başarıyla yürüttü. Yeni görev yerinde terfi eden ve 16 Kasım 1919’da kıdemli

19 İngilizler, Türklerin bölgedeki kontrolünü engellemek üzere Ermenileri, Kürt aşiretlerini ve Nesturileri örgütlemeye başladı. İlginç bir iş birliği olarak, bölgeden henüz ayrılmamış olan Rus General Baratof, Bolşevik Devrimi nedeni ile geri dönmeyen Rus askerleri ve bölgedeki Ermeni, Nesturi gruplarla İngilizler gelinceye kadar bölgeyi kontrol etmeye devam etti. Özellikle Tebriz’de bulunan Ermeniler ile İngiliz birliklerinin faaliyetlerine engel olunması için 3. Ordu’nun en kısa sürede Tebriz’e ilerlemesi emredildi. Eylül 1918’de bölgede yaşanan çatışmalar sonrasında İngiliz birliklerinin ve kontrollerindeki Ermenilerin yenilerek Meyane istikametinde geri çekilmeleri, Tebriz’in Türk birlikleri kontrolüne girmesiyle güvenlik sağlanmış oldu. Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s. 186.

yüzbaşı olan Mustafa Nahit Bey, Millî Mücadele yıllarında da aynı bölgede görev yaptı. Ekim 1920’de Ermenilere karşı yürütülen İğdır muharebelerine katıldı, Beyazıt’tan sonra baştabip olarak yeni açılmış olan Ardahan Hastanesi’ne atandı. Hastane görevini bir yıl kadar sürdürüp 1 Mart 1922’den itibaren Caksu ve Kızılçakçak hudut alaylarında tabip olarak görevlendirildi.²⁰ Bu bölgede dikkat çekici bir vazifesi ise Kâzım Paşa’nın özel emri gereği Şikak Aşireti Reisi Simko lakaplı İsmail Ağa ve aşiret hakkındaki istihbarat çalışmaları oldu.²¹

Osmanlı–İran sınırının uzun süre net bir şekilde belirlenememesi, Sovyet Rusya ve İngiltere’nin İran topraklarındaki nüfuz çatışmaları, Doğu Anadolu’ya komşu Kürt aşiretlerinin dönemsel eylemleri bölgede istikrarsızlığın kaynaklarını oluşturdu. Adı geçen devletlerin karşı karşıya gelmesine neden olan aşiretlerden biri de Şikak Aşireti idi. Geçmişte bir dönem Osmanlı Devleti’ne bağlı olmuş ve sonraları İran topraklarında müstakil yaşamış Şikak Aşireti, her fırsatta bölgede çetecilik-eşkıyalık eylemlerinde ön plana çıkmıştı. Bölgedeki en büyük aşiretlerden olan Şikak Aşireti, liderleri Simko İsmail Ağa döneminde de kayda değer eylemlerde bulundu.²² Bölgedeki birliklerin Mondros Ateşkes Antlaşması gereği buldukları yerleri terk ederek geri çekilmek zorunda kalmasıyla bölgede ciddi bir otorite boşluğu oluştu. İran tarafından da kontrol edilemeyen sınır boyunda aşiretlerin hareketi kolay hale geldi.

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa, başarılı sevk ve idaresi ile güvence altına aldığı bölgede ve doğu sınırlarında, Millî Mücadele süresince de bir ayaklanma girişimine fırsat tanınamaya çalıştı. Van Hastanesi’nde görevli olan ve 1 Mart 1921’de binbaşılığa terfi eden Mustafa Nahit Bey’i, aşiret halkına insani yardım ve Simko İsmail Ağa’nın planlarını öğrenmek amacıyla Dilman, Urmiye (Rumiye) bölgesine görevlendirdi. Yanındaki Kürtçe bilen erler vasıtasıyla aşiret hakkında başarılı istihbarat çalışmaları yapan Mustafa Nahit Bey, aşiret halkına tıbbi yardımda bulunurken muhtemel bir ayaklanma girişiminin önlenmesine de katkı sağladı.²³

20 Kars’a bağlı Kızılçakçak ilçesinin adı 1961’de Akyaka olarak değiştirilmiştir. “İlçemizin Tarihçesi”, (Çevrimiçi), <http://www.akyaka.gov.tr/ilemizin-tarihesi>, 30 Ekim 2020. Ardahan ili Posof ilçesine bağlı Caksu köyünün adı, 1968’de Yurtbekler olarak değiştirilmiştir. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1968, s. 627.

21 Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti, *Şeyhületibba*, 50 Sene..., s. 65.

22 Fatih Ünal, “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa’nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2006, s. 175.

23 Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti, *Şeyhületibba*, 50 Sene..., s. 65.

2.3. Cumhuriyet Dönemi Görev Yerleri ve Çalışmaları

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ordunun barış şartlarına geçiş hazırlıkları kapsamında 5 Ağustos 1923 tarihli "Hazar Kuruluşu ve Konuş Projesi" hayata geçirildi. Üç ordu müfettişliği, dokuz kolordu, on sekiz piyade tümeni ve üç süvari tümeninden oluşan yeni yapılanma, personelin rütbe ve görev safahatı da dikkate alınarak çok sayıda yer değişikliğini de beraberinde getirdi. Doğu Anadolu'daki görev süresini tamamlayan Binbaşı Mustafa Nahit Bey 1 Eylül 1923'te İstanbul İtfaiye Alayı'nın 3. Tabur hekimliğine atandı. Burada kısa bir süre çalıştıktan sonra Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu tabibi olarak görevlendirildi. 61. Fırka Topçu Alayı tabipliğinde iken yarbay olup 8 Eylül 1928'de Kırklareli Hastanesi baştabibi olarak atandı.

1929 yılında Kırklareli'nde tabip yarbay olarak görev yaparken Nadire Kerim Hanım ile evlendi. Selanik-Avrethisar doğumlu olan Nadire Kerim Hanım, babası komitacılar tarafından öldürüldüğü için annesi ve ağabeyi ile Balkan Savaşları esnasında Anadolu'ya göç etmiş bir aileye mensuptu. 1930 yılında Aysel isimli kızları, 1938 yılında da Seyhun isimli oğulları dünyaya geldi.²⁴ 21 Haziran 1934 ve 2525 sayılı yasa ile Soyadı Kanunu kabul edilince, sülalesinin Anadolu'ya göç etmeden önce yaşadığı Tuna boylarını anmak için şehir, belde anlamına gelen "şar" sözcüğü ile birleşen "Tunaşar" sözcüğünü soyadı olarak belirlediler. Mustafa Nahit Tunaşar'ın aile içi davranışları, günlük yaşamı ve hayata bakış şekli gibi konularda bilgi kaynağı olarak kızına bıraktığı kişisel notları ve kızı ile yapılan görüşmeden elde edilen bilgilerden faydalanılmıştır.

Kırklareli'ndeki dört yıllık hizmet süresinden sonra Niğde, Isparta ve Konya'da da görev yapan Mustafa Nahit Bey'in bir sonraki ataması Ankara'ya oldu. Gülhane Hastanesi üst subay kadrosunda iken 30 Ağustos 1937'de albay olup daha sonra ise Ankara Hastanesi'nde baştabip yardımcılığı ve Sıhhiye İşleri Dairesi'nde 3. Şube müdürlüğü yaptı. Kızı Aysel Ceyhun'un babası hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerini, genellikle yedi sekiz yaşlarından itibaren ayrıntılı olarak anımsadığı görülmüştür. Bu bağlamda 1938'de Ankara'ya atanan Tunaşar'ın bu yıllarda özellikle ev kirası ödemeleri nedeniyle maddi sıkıntı çektiği, 219 lira olan maaşıyla önce 70 liralık bir ev kiraladığı; ancak zorlanma nedeniyle bir süre sonra 45 liraya Konur Sokak'ta başka bir eve taşındıkları belirtilmiştir. Tüm maddi sıkıntılara rağmen çocuklarının en iyi şartlarda eğitim alabilmesi için her türlü fedakârlığı yaptığı özellikle aktarılmıştır.²⁵

24 Tunaşar Ailesi'nin Nüfus Kayıt Örneği, 07.03.1995.

25 Aysel Ceyhun ile yapılan 27.03.2020 tarihli görüşme.

Tıp bilimindeki gelişmeleri her fırsatta takip etmeye çalışan, bu konudaki bilimsel yayınlara abone olan Tunaşar, askerî tıp konularındaki bilgi birikimi ve tecrübelerini paylaşmak amacıyla makale çalışmalarında da bulundu. Her türlü muharebe ortamında askerî sağlık personelin kritik vazifelerini açıklamak, özellikle zor koşullarda muharebe dışı kalma durumundaki askerlere tatbik edilecek sıhhi işlemleri anımsatmak üzere bilgilerini paylaştı. *Ceride-i Tıbbiye-i Askerîyye*²⁶ adıyla 1871 yılında yayın hayatına başlayan, tıp ve eczacılık konularında yazılı ve görsel yayınların yer aldığı *Askerî Sıhhiye Mecmuası*'nda İngilizce olarak iki makalesi yayımlandı.

1939 yılında kaleme aldığı makalesinde, sadece düşmanla değil zorlu arazi şartlarıyla da mücadele esnasında ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerini inceledi. Bu çalışması, derginin 68. sayısında "*Principles In The Health Service In Mountain Warfare*" başlığıyla yayımlandı. 1940 yılındaki makalesinin konusu gece yapılan muharebelerde ve ani hücumlarda sağlık hizmetleriydi. Bu makalesi de derginin 69. sayısında "*Health Service In Sudden Attacks And Night Combats*" başlığı ile yer aldı.²⁷ Muharebe ortamında askerî sağlık hizmetlerinin yürütülebilmesinin deneyimli askerî sağlık personeli ve özel uygulamalarla sağlanabileceğini özetleyen her iki makalesi de ABD Silahlı Kuvvetler Sağlık Kütüphanesi'nde kataloglandı.

Ankara'daki görev süresini tamamlayarak 1942'de Hadımköy'deki 4. Kolordu baştabipliğine atanması nedeniyle Tunaşar ailesi İstanbul'a taşındı. İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da savaş süreci Türkiye'yi derinden etkiledi. Çeşitli sıkıntılarla karşılaşan her aile gibi Tunaşar ailesi de bu süreçte savaş koşullarıyla yaşamak zorundaydı. Hadımköy'de görev yapmasına rağmen ailesi için Fatih'te bir ev kiralayan Tunaşar, mesai şartları gereği evine ancak on beş günde bir giderek eşi ve iki çocuğunu görebildi. Günlük ihtiyaçların karneyle karşılandığı, geceleri evlerde karartma uygulanan zor günlerde durum daha da kritik bir hal alınca Anadolu yakasına geçmesi gereken aile için Erenköy Sahra-yı Cedit'deki bir konağın bahçesinde bir ev bulundu. Yaşamında önemli bir safha olan terfi heyecanını 1944'te bu evde yaşadı. 30 Ağustos 1944 tarihinde generalliğe terfi ettiği haberini, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı İkinci Dünya Savaşı akşamlarından birinde öğrendi. Evlerinde ailecek radyo başına toplanmış olan Tunaşarların

26 Hamit Pehlivanlı, "Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXI, S.61, 2005, s. 253; Hakan Bacanlı-Efdal As, *(Türk Tıp Tarihinin En Uzun Süreli Bilimsel Yayını) Ceride-i Tıbbiye-i Askerîyye'den Gülhane Tıp Dergisi'ne (1872-2017) Tarihe/Dizin*, 2018 (Çevrimiçi), s. 1, http://sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/eb408a43/2018_10/cerideitibbiyeyiaskeriyeden.pdf, 21 Haziran 2020.

27 Nahid Tunaşar, "Principles In The Health Service In Mountain Warfare", *Askerî Sıhhiye Mecmuası*, S.68, 1939, s. 75-81; Nahid Tunaşar, "Health Service In Sudden Attacks And Night Combats", *Askerî Sıhhiye Mecmuası*, S.69, 1940, s. 7-9; *Index-catalogue of the Library of the Surgeon General's Office, United States Army*, V.XI, Washington, Government Printing Office, 1955, s. 332, 655.

heyecanlı bekleyişi, Tabip Albay Mustafa Nahit Tunaşar isminin tuğgeneralliğe terfi edenler arasında olduğunun duyurulmasıyla mutlu sonlandı.²⁸ Sevinç tepkisini yumruğunu masaya vurarak “*oldu bu iş*” şeklinde gösteren Nahit Paşa, yeni görev yeri olarak emredilen 3. Ordu sıhhiye müfettişliğine başlamak üzere Erzurum’a hareket etti. Gençlik yıllarını savaşlarla geçirdiği bu bölgede tabip tuğgeneral olarak göreve başladı.

Orgeneral Mustafa Muğlalı komutasındaki 3. Ordu’nun karargâhının bulunduğu Erzurum’da, aynı zamanda 9. Kolordu karargâhı da yer almaktaydı. Nahit Paşa, Birinci Dünya Savaşı’nda çeşitli cephe ve bölgelerinde görev yaptığı Doğu Anadolu’da, bu kez de Soğuk Savaş döneminin Türk-Rus gerginliğine tanıklık etti. Birinci Dünya Savaşı’nda cephede ve cephe gerisinde yaşanan sağlık sorunlarını, salgın hastalıkların neden olduğu kayıpları çok iyi bilen hekimlerden biri olarak o dönem yaşanan sıkıntıları hatırlatmak ve hayatını kaybeden sağlıkçıları unutturmamak için girişimleri oldu. Mareşal Çakmak Hastanesi’nin girişine, Doğu Cephesi’nde şehit olmuş 125 tabip, 25 eczacı, 6 cerrah, 1 diş hekimi ve 7 tıp öğrencisi olmak üzere toplam 164 askerî sağlık personelinin isimlerinin yazılı olduğu mermer bir kitabe diktirdi.²⁹ Müfettişlik görevi süresince ordu birliklerinin sağlık konuları ve tıbbi hizmetlerinin en üst düzeyde karşılanabilmesi için gereken tedbirleri aldı.

1947 yılının yaz aylarında tümgeneralliğe terfi beklentisi içinde olan Nahit Paşa, terfi sırasında olan subaylar için uygulamaya konan bir kararla sağlık raporu alması için Ankara’ya sevk edildi. Gülhane Askerî Hastanesi’nde ayrıntılı olarak muayene edildikten sonra hastane sağlık kurulundan “*sağlam*” raporu alıp Erzurum’a dönme hazırlıklarına başladı. Ankara Garı’nda bilet işlemlerini hallettikten sonra Erzurum’a hareket etmek üzere iken Gülhane Askerî Hastanesi’nden gelen bir mesajla hastaneye geri çağırıldı. Eksik işlem yapıldığı için tekrar muayene edileceği tebliğ edilen Nahit Paşa, bu uygulamadan ciddi derecede rahatsızlık duydu. Bir müddet daha Ankara’da kalması gerektiğinden eşine mektup yazarak yeniden muayene için geri çağırılması nedeniyle üzüntüsünden ağladığını ve kendisine suçlu muamelesi yapıldığını hissettiğini belirtti.³⁰ Tekrar hastaneye gittiğinde çok kısa bir süre önce kendisine sağlam raporu veren meslektaşlarının hazırladığı “*uygun değildir*” raporu ile muayene işlemini tamamlamış oldu. Sağlık sorunu gerekçe gösterilerek bir üst rütbeye terfi ettirilmeyen Mustafa Nahit Tunaşar, 30 Ağustos 1947 tarihinde emekliye sevk edildi. Olgunlukla karşıladığı emeklilik kararını tebellüğ edip Erzurum’dan ayrıldı.

28 Aysel Ceyhun ile yapılan 27.03.2020 tarihli görüşme.

29 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan...*, s. 297.

30 Aysel Ceyhun ile yapılan 27.03.2020 tarihli görüşme.

3. Mustafa Nahit Tunaşar'ın Emeklilik Yaşamı

Askerî hekimlik görevini tamamladıktan sonra hem iklim olarak beğeneceği hem de yeterli hekim olmayan bir ilçeye yerleşmeye karar verdi. Ailesi ile görüş birliği sağladıktan sonra eski mesai arkadaşlarından Beşir Bey ile beraber İzmir civarındaki ilçeleri dolaştı ve Tire'yi beğendi. En kısa zamanda Tire'de bir muayenehane açarak mesleğini burada sürdürmeye başladı. Tunaşar, maddi durumu kötü, parası olmayan hastalardan muayene ücreti almayan, kendisine gelen ilaçları ihtiyaç sahiplerine ücretsiz veren “paşa doktor”, “fakir babası” gibi sevgi ifadeleri ile kucaklanan bir hekim oldu. Muayenehaneye gelemeyecek derecede ağır hasta olanların gece gündüz evlerine gitti. İlçeye yolu olmayan dağ köylerine at sırtında gidip hastalarını muayene etti. Bu davranışları ve kişiliği ile Tire'de kısa sürede sevilen bir kişi olmayı başardı.

Hekim olarak çalışmalarını sürdürmenin yanında çeşitli hayır kurumlarına katkı sağlayan Tunaşar, Tire Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay gibi kuruluşların da başkanlığını yaptı. Bu kurumların yardımına muhtaç insanların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamak üzere İzmir ve genel merkezler nezdinde girişimlerde bulundu. Ülkenin ekonomik durumu çerçevesinde mümkün olan en iyi hizmetleri yerine getirmeye çalıştı. Tire halkı ile çok sıcak ilişkiler kurması, özellikle muayenehanesine gelen hastalarıyla uzun uzun memleket sorunları tartışması ve siyasi içerikli konuşmalar ortaya çıkması Tunaşar'ın yaşamında yeni bir girişimi tetikledi. Ailesine pek hissettirmemiş olsa da kendince hak-sız ve zamansız bir şekilde emekli edilmesinin burukluğunu giderecek bir yola yönelecek Demokrat Parti (DP) Tire İlçe Teşkilatı'na katıldı.

İlçe halkı tarafından büyük oranda kabul gören DP'nin hızlı bir genişleme göstererek bir yıl içinde on dört parti ocağı kurulması; 1949 yılı kongresinde ifade edildiği şekilde ilçe teşkilatının üye sayısı, ilçe nüfusunun %80'ini oluşturması dikkat çekiciydi. Aynı kongrede Mustafa Nahit Tunaşar, DP İzmir İl Delegatesi olarak seçildi. Partinin 1950 yılı kongresi geniş katılımı olarak 28 Ocak 1950 günü Ankara'da gerçekleştirildi. Genel Başkan Celal Bayar'ın da katıldığı toplantılarda İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ CHP'yi eleştiren ve iktidar tarafından kendilerine yapılan suçlamalara cevap veren konuşmalar yaptı. Kongre raporunda İzmir ilinin “*Hürriyet ve demokrasinin sarsılmaz ve zapt edilemez bir kal'ası*” olduğuna vurgu yapıldı ve Tunaşar, bu kongrede de DP İzmir İl Delegatesi olarak seçilenler arasında yer aldı.³¹ Siyasi çalışmalarında kendini bir nefer olarak görüp tüm faaliyetlere gönüllü olarak dahil olan Tunaşar, DP'nin muhalefet

31 Aymelek Şenel, *Demokrat Parti İzmir İl Örgütü (1946-1960): Muhalefetten İktidara Bir Siyasal Partinin Yerel Politikası*, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018, s. 152, 172.

partisi olarak varlığını gösterdiği dönemde halkı etkilemek, parti iç birlikteliği kuvvetlendirmek amacıyla yürütülen çalışmaların Tire ve çevresinde gerçekleştirilenlerini koordine etti.

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde DP halkın büyük ölçüde tercih ettiği, desteklediği bir parti oldu ve iktidara geldi. 1954 seçimlerinde de DP’nin ezici üstünlüğü görüldü.³² 1957 seçimlerinde oy kaybetmesine rağmen oyların yaklaşık %48’ini alan DP’nin iktidarı devam etti ancak bu tarihten sonra ülkede huzursuzluklar, sıkıntılar ve gerginlikler artmaya başladı. 27 Mayıs 1960 günü bir grup subay, oluşturdukları Millî Birlik Komitesi (MBK) ile ordu adına yönetime el koyduklarını açıkladılar.³³ Ülkeye huzur ve güven getirmek üzere gerçekleştirildiği söylenen askerî yönetimin Yassıada’da yürüttüğü yargılamalar sonucu Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildi.³⁴ Yaşananlardan ciddi rahatsızlık ve üzüntü duyan Mustafa Nahit Tunaşar, askerî darbeyi hiç benimsemedi ve şiddetle eleştirdi. DP saflarında siyaset yapmasına rağmen Tire’de gerçekleştirilen tutuklama ve gözaltılar sürecinden etkilenmedi, herhangi bir sorgulamaya muhatap olmadı. Kendisi daha sonra resmî bayram ilan edilen 27 Mayıs günlerinde evine bayrak asmamak ve kutlamaları görmemek için Tire’den ayrılıp İzmir’e gitmeyi, ertesi gün geri dönmeyi tercih etti.

Cuntanın emekliye sevk ettiği 11. Genelkurmay Başkanı Emekli Orgeneral Rağıp Gümüşpala başkanlığında, 11 Şubat 1961 günü yeni bir siyasi parti olarak Adalet Partisi (AP) kuruldu. 1961’de yapılan milletvekili ve senato seçimlerine katılan AP, yeni hükümette koalisyon ortağı oldu. Gümüşpala’nın vefatı üzerine genel başkanlığına Süleyman Demirel’in seçilmesinden itibaren etkili bir muhalefet partisi olan AP, 1965 seçimlerinde büyük başarı elde etti ve tek başına iktidar oldu.³⁵ AP’nin Tire ilçesi kurucusu olan Tunaşar, siyasi çalışmalarına bu parti çatısında devam etti. İzmir senato aday aday olarak belirlenen Tunaşar, senatör seçilemedi; ancak Tire ve İzmir’de beğeni ile karşılanan faaliyetlerde yer aldı.

Tire’deki yaşamı boyunca sivil toplum örgütleri ve yardım derneklerinin çalışmalarında hep ön planda olan Tunaşar, Kızılay’da ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nda başkanlık yaptı, İzmir ili ve genel merkezler seviyesindeki toplantılarda örnek görüşler sunarak

32 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 11, 88.

33 Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -II-*, ed. Durmuş Yalçın vd., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2008, s. 576.

34 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 220.

35 Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra...”, s. 579, 585.

takdir kazandı. Siyasi düşüncesi ve sosyal durumu ne olursa olsun vatandaşlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin çalışmalar yapmaya özen gösterdi. Babasının bulunduğu çevrede her zaman sevilen, sayılan ve sözü dinlenen bir kişi olduğunu vurgulayan Aysel Ceyhun, onun yüksek sesle güldüğünü pek gören olmadığını, sigara ve kahve tiryakisi olduğunu, eve mutlaka bir gazete ve mesleki gelişmeleri takip etmek için *Dirim Tıp Dergisi* alındığını belirtti. Huzurlu bir aile ortamını sağlamış, çocuklarının en iyi şekilde yetişmesi için gayret göstermiş bir aile reisi olan Mustafa Nahit Tunaşar, 24 Kasım 1970 günü vefat etti. Askerî törenle kaldırılan cenaze kortejinde büyük torunu Ersel Ceyhun, İstiklal Madalyası'nı taşıdı.³⁶ Tire İlçe Mezarlığı'na defnedilen Tunaşar'ın Tirelilere yaptığı hizmetleri unutmayan ilçe halkı, ilçe merkezindeki bir caddeye “General Nahit Tunaşar Caddesi” adını verdi.

4. Türk Ocakları ve Mustafa Nahit Tunaşar

Türk Ocakları, Osmanlı Devleti'nin çöküş içinde bulunduğu yıllarda Türklük bilincinin ve Türk varlığının sona ermek üzere olduğu düşüncesine ve endişesine sahip vatanseverlerin çalışmaları sonucu kuruldu. Askerî tıbbiyeli gençlerin başlattığı bir düşünce hareketi, ilerleyen günlerde Türk aydınlar grubunun devreye girmesiyle olgunlaşarak yeni bir dernek kurulması çalışmalarıyla fiili olarak 20 Haziran 1911'de hayata geçirildi. Genel esasların ve programın belirlenmesi için yapılan toplantılara tıbbiyeliler adına katılan Doktor Fuat Sabit'in (Ağacık) teklifi ile kurulan derneğe Türk Ocağı adı verildi ve resmî kuruluşu 25 Mart 1912 olarak kayda geçti. İlk tüzükte ocağın amacı “*Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak*” şeklinde belirlendi.³⁷ Sadece millî ve toplumsal bir dernek olarak kalması, kesinlikle siyasetle uğraşmamak ve siyasi partilerle ilişkili olmamak ilkesi vurgulandı.

Türk Ocaklarının kuruluş sürecini bir askerî tıbbiyeli olarak yaşayan Mustafa Nahit Bey, ocak ile irtibatını sürdürdü, her fırsatta görüş ve düşüncelerini ocak mensuplarına aktarmayı hedefledi. Türk milliyetçiliği, Türk dili gibi temel konuların vatandaşlara aktarılması konusunda dersler, konferanslar, gösteriler düzenlenmesi; okullar açılması, kitap ve dergiler yayımlanması amacını sürdüren ocak çalışmalarını her fırsatta destekledi. Kırklareli'nde bulunduğu yıllarda da özel günlerde konferans vermek ve çeşitli toplantılar düzenlemek faaliyetlerini zevkle yürüttü.

36 Aysel Ceyhun ile yapılan 27.03.2020 tarihli görüşme.

37 Yusuf Sarımay, “Türk Ocaklarının Kuruluşu ve Misyonu”, *Türk Yurdu*, C.32, S.295, 2012, s. 25; Necmeddin Sefercioğlu, “Türkiye'nin En Eski ve En Büyük Sivil Toplum Kuruluşu Türk Ocağı”, 30 Kasım 2001 (Çevrimiçi), <https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496>, 23 Haziran 2020.

4.1. Türk Ocakları Konferansı

Türk Ocaklarının kuruluş yıldönümü münasebetiyle 1931 yılında Kırklareli Türk Ocağı'ndaki konferansına dönemsel gelişmeler nedeniyle önemli konu başlıkları belirlendi. Menemen Olayı'nın üzerinden kısa bir süre geçmiş olması ve ülkede olağanüstü gelişmeler yaşanması nedeniyle konuşma içeriğini Türklük, milliyetçilik ve kısmen İslami dönemi eleştiren değerlendirmelerle hazırladı. Ayrıntılı ve uzun dönemi kapsayan görüşlerini genel olarak şu şekilde aktarmak mümkündür:³⁸

Tunaşar'ın ilk eleştirisi, eserlerinde genellikle “*Etrak-i bî idrak-akılsız Türkler*” şeklinde küçümseme ifadesi kullanmış olan Osmanlı dönemi tarih yazıcılarına yöneliktir. Devleti yöneten padişahların da Türk olmalarına rağmen bu hakareten kendilerine pay çıkarmamalarını, cehaletlerine ve sahip oldukları zevk ve sefa dolu yaşamlarını sürdürmek istemelerine bağlamıştır.

Türklüğün ilerlemesi ve yükselmesi yolunda çalışmalar yapan saltanat üyeleri hakkında bilgi aktarırken, Sultan II. Mahmut'un annesi Nakşidil Sultan'ın (Aimêe)³⁹ girişimlerinden övgüyle bahseden Tunaşar, onu Fransızlığını unutmuş ve kendini tamamen Türklüğün ilerlemesine adanmış bir padişah eşi ve annesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre Nakşidil Sultan, Türklerin en büyük kusurunun bağınazlık ve körü körüne inanış olduğunu düşünmüştür. Son üç asırda tahta çıkan tüm padişahların kukla gibi olduğunu iddia eden Tunaşar, annesine çok büyük hürmeti olan ve onun bir sözünü iki etmeyen Sultan II. Mahmut'un da farklı yapıda olmadığını belirtmiştir. Buna rağmen onun döneminde hayata geçirilen uygulamaların kendinden öncekiler gibi Türklüğe zarar vermediğini, tam tersine yükseliş yolunu açan kararlar olduğunu savunmuştur. Bu konuda dinleyicilerine aktardığı örnek fesin kullanımınıdır. Püskülü küçültülmüş bir çeşit Yunan başlığı olarak gördüğü fesin kabul edilmesinin, halkın bir kısmı tarafından dinden çıkma uygulaması olarak görüldüğünü ve bu konuda tüm ülkeye dedikodu yayıldığını bildiren Tunaşar, bu dedikodunun kaynağını ulema takımı ile Türk olmayan ve gayrimüslim unsurlar olarak belirtmiştir. Tunaşar'ın aktarımlarında gerçek Türkler, vatanını seven ve sorumluluklarını idrak eden kişilerdir. Bunlar ülkenin huzurunu bozacak

38 Tunaşar'ın Türk Ocağı konferansı için hazırladığı ve daktilo ile yazdığı 12 maddelik kişisel çalışmasından özetlenmiştir.

39 Tunaşar'ın “Aimêe (Aimêe du Buc de Rivery)” olarak aktardığı Nakşidil Sultan'ın kökeni hakkında değişik görüşler mevcuttur. Zengin bir Fransız olduğu ve Cezayirli korsanlar tarafından kaçırılıp padişaha hediye olarak İstanbul'a gönderildiği, zekâsı ve güzelliği ile ön plana çıkıp zamanla padişah I. Abdülhamit'in eşi olduğunu kabul eden görüşler yanında; Kafkas kökenli olduğu ve Aimêe adının diplomatik ve roman unsuru ön plana çıkmış yanlış bir aktarım olarak kullanıldığını savunan görüşler de vardır. Fikret Sarıcaoğlu, “Nakşidil Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.32, 2006, s. 343; Handan Koçyiğit, “Nakşidil Valide Sultanın İstanbul'daki Üç Müstakil Çeşmesi”, *Social Sciences Studies Journal*, C.5, S.33, 2019, s. 2023.

konuları desteklemezler. Ne var ki bu gruptakilerin bazıları kuvvetli dindar olmaları nedeniyle din adamlarının dediklerine inandıklarından, onların din perdesi altındaki yalanlarına ve telkinlerine alet olmuşlardır.

Tunaşar'a göre Batı'daki tıp okullarına benzer bir tıp fakültesinin açılışına da Nakşidil Sultan vesile olmuştur. Hastalığı döneminde bitkilerle tedavi yöntemi uygulayan hekimleri reddetmesi, İstanbul'da hekimlik yapan yabancılara da güvenmemesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi için ilk adımların atılmasına neden olmuştur. Galatasaray'da bulunan Enderun Mektebi'nin boşaltılarak askerî tıp fakültesi olarak eğitime başladığını anlatan Tunaşar, o dönemin koşulları gereği Türkçe eğitim yapılamamasını üzüntüyle ifade etmiştir. Bu konudaki açıklamalarının ve kısa bir tarihçe sunmasının asıl nedeninin, İslam tarihçiliğinin ortadan kaldırdığı Türk milliyetçiliği aşkının “*Küçük Asya ve Balkan Yarımadasındaki Türkler*” tarafından bu okulun sıralarında yeniden alevlendiğini hatırlatmak olduğunu belirtmiştir.

Türk çocuklarının eğitiminin yabancılardan geri kalmasından ve çağdaş gelişmelere uzak kalınmasından duyduğu üzüntüyü dile getiren Tunaşar, bir yabancı dilin öğrenilmesi gereğini anımsatmak üzere ülkedeki görüntüyü ve kendi okulunda sayıca fazla olan Hristiyan öğrencilerin durumunu sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde şu ifadelerle anlatmaya çalışmıştır: “...*Bu ne koyu yobazlık, bu ne kokmuş zihniyeti! Aziz kardeşlerim; toprağımızı kemiren bu zihniyetler çok eski değil, bırakın Anadolu'nun ücra köşelerini, İstanbul'da bile bütün kuvvetiyle yönetime hakimdi. Bu nedenle okulun yarısı Hristiyan öğrencilerle doldu. Bu devletin yetiştirdiği özellikle Sırp, Bulgar öğrenciler, Fransızca bilmenin bir sonucu olarak Fransız Devriminin derinliklerini öğrendiler ve kendi millî duyguları alevlendi. Bu nankörlerin hemen hepsi mezun olduktan sonra ordumuzda hizmet etmediler, memleketlerine firar ettiler veya memleketlerine komşu diğer yabancı ülkelere sığındılar*”. Yabancı bir dil öğrenmenin dinden çıkma olarak kabul edildiğini anlatan Tunaşar, bir evin içine yabancı dille yazılmış kitap sokmanın günah, böyle kitap ve hatta fotoğraf bulunan odada namaz kılmanın bile haram olarak algılandığı bir toplumda, okulun eğitim dilinin Fransızca olması nedeniyle ailelerin çocuklarını okula göndermediğini dolayısıyla kadroların gayrimüslimler tarafından doldurulduğunu belirtmiştir.

Konuşmasının bir bölümünde, Mekteb-i Tıbbiye'de doğan millî ve vatani duyguların zamanla kendi saltanatlarına zarar vereceğini düşünen padişahların okuldaki bu oluşuma şiddetle engel olduklarını belirten Tunaşar, özellikle II. Abdülhamit döneminde bu “gizli” teşkilatlanmanın acımasızca cezalandırıldığını, bazı öğrencilerin gemilerle

Trablusgarp'a ve oradan da Fizan çöllerine sürüldüğünü, bazılarının da ortadan kaldırıldığını anlatmıştır. Vatan sözcüğünün kullanılmasının bile yasaklandığı günlerde gençlerin sahip olduğu ruhun söndürülemediğini özellikle vurgulamıştır.

Tunaşar'ın ısrarla vurguladığı konulardan biri de Türklük karşıtı eylemler ve Türklüğe zarar veren söylemler olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı süreci hakkında düşüncelerini açıklarken yaşanan olumlu havanın bir müddet sonra Türklük karşıtlığına dönüştüğünü belirterek eşitlik ve kardeşlik gibi kulağa hoş gelen kavramların özellikle gayrimüslim unsurları yatıştırdığını ancak bir iki sene sonra Türklüğe saldırıların tekrar başladığını aktarmıştır. “...*Mebusan Meclisinde Arap mebuslar Araplıktan, Arnavut mebuslar Arnavutlardan dem vurmağa başladı. Meşhur Rum mebus Boşo Efendi, büyük bir cesaretle kendisinin 'Osmanlı Bankası kadar Osmanlı' olduğunu söylüyordu*” açıklamaları ile Hristiyan unsurlar yanında Müslüman unsurlardan da zamanla Türklük karşıtı eylemlerin başladığını ifade etmiştir.

Konuşmasında Türk Ocaklarının kuruluş sürecini anlatırken tıbbiyelilerin öğrencilik sıralarında başlattıkları dergi çıkarma konusuna anlatan Tunaşar, 1910 yılı başlarında yayımlanmaya başlayan *Türk Yurdu* isimli derginin önemine değinmiştir. “...*Türkün mübarek kanıyla yoğurulan bu aziz toprakların hakiki adı ilk olarak kemali serbesti ile bu risalenin adına kondu. Bütün Türk tıbbiyeliler bu gazeteye abone oldular*” ifadeleriyle derginin özelliğini aktarmıştır. Ne var ki Türk milliyetçiliğinin güçlenmesi adına bu derginin yayımlanmasını yetersiz bulan tıbbiyelilerin tüm ülkeye yayılacak bir oluşuma karar verdiğini, oluşturulacak yeni örgütün adı üzerine uzun tartışmalar yaşandığını ve sonunda Türklerin gururla bir araya geldiği Türk Ocaklarının kurulduğunu etkileyici bir şekilde anlatmıştır.

Konuşmasının sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan savaşlardan ve Hristiyan unsurların dışarıdan aldıkları yardım ve koruma sayesinde yaptıklarından bahseden Tunaşar, bu arada Türk olmayan Müslüman topluluklarının isyanlarını ve Türklere yaptıklarını gündeme getirmiştir. Ona göre Türkler, Balkan Savaşlarında Hristiyan unsurlarla iş birliği yaptığını düşündüğü Arnavutlarca arkadan vurulmuş; Araplar ise Yemen, Necit vb. bölgelerde Türklere isyan etmişlerdir. Bu bağlamda din birliğini boş bir hayal olarak görmüş, Türk'e sadece Türk'ün yardım edeceğini öngöremeyen padişahın, Birinci Dünya Savaşı başladığında kutsal Sancak-ı Şerif'i çıkararak tüm Müslümanları düşmana karşı birlikte olmaya davet ettiğinde başarısız olduğunu anımsatarak aktarmıştır. Müslümanların “*ihaneti*” olarak aktardığı olaylara örnek olarak; din sancağına en fazla saygı göstermesi gerektiğini düşündüğü Arapların,

Rus cephesi karşısındaki ordu gerisine taarruz etmeğe kalkışan Ermeniler gibi Sina'daki Türk birliklerinin gerisini vurmak istemesini göstermiştir.

İslamcılık ve İslam birliği siyasetinin geçerliliğini kaybettiği düşünen Tunaşar, dinleyicilere şu olayı anlatmıştır: “...İngilizler tarafından bir ödül olarak Irak Emiri tayin edilen Faysal, Arap süvarisiyle ve İngilizlerle beraber ordumuzu takip ve ele geçirdikleri Türk askerini imha ederek Şam'a girdikte, bir Arabın bir tek kelime Türkçe söylediğini işitmiş ve bunun üzerine orada bulunan halka hitaben söylemiştir ki; 'Şimdi yolda Türkçe görüşen on bir Türk neferini kestim. Bundan sonra her kim Türkçe görüşürse onun da dilini keseceğim'. İşte Emir Faysal bütün İslam cihanına ilan etmiştir ki İslamlık siyaseti iflas etti. Onun yerine milliyet siyaseti kaim oldu”.

Tunaşar'a göre ülkede Türk devrimini hazmedememiş ve eski zihniyeti yaşatmak düşüncesinde olan çok sayıda insan vardı. Türk vatandaşlarının bu tehlikeyi göz ardı etmemesini ve uyanık bulunmasını tavsiye eden Tunaşar, rejime sahip olunmasını ve bu konuda herkesin kısıkanç davranmasını istemiştir. Her zaman tetikte bulunması gerektiği vurgulayarak Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren yaşanmış olaylardan ve Türk milletine zarar verdiğini düşündüğü kişilerden örnekler vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu hakkındaki görüş ve düşüncelerini de aktaran Tunaşar, Gazi'nin gerçekleri bildiğini ve ulus menfaatlerinin nerede olduğunu tespit etmekte son derece isabetli kararlar aldığını defalarca gösterdiğini söylemiştir. Her Türk vatandaşının Gazi'ye ve devrimlerine sahip çıkması gerektiğini hatırlatarak Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey'in açıklamalarına atfen, benliğini idrak eden ve aydınlanmış olan bir Türk'ün gerçek anlamda misyoner gibi davranması gereğini vurgulamıştır.

4.2. Türk Ocaklarının Kapatılma Süreci ve Tunaşar'ın Kapatılmaya İtiraz Mektubu

Türk Ocakları, çalışmalarına başladığı II. Meşrutiyet günlerinden “Türklük” ve “Türk Milliyetçiliği” konularında en uzun süre hizmet vermiş ve ülkenin en köklü sivil toplum örgütü olarak bilinen bir yapılanmadır. Kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda etkinliklerde bulunan ocak şubeleri, 1930'lu yıllarda spor ve müzik alanlarındaki çalışmalarıyla dikkat çekmişti. Ocakların 42 şubesinde müzik kolu, 44 şubesinde spor teşkilatı vardı. İzcilik, müzik, spor (atıcılık, basketbol, binicilik, futbol, güreş, su sporları ve voleybol) çalışmalarını başarıyla yürüten şubelerin kültürel etkinlikleri de ön plana çıkmıştı. 40.000 ciltlik bir ihtisas kütüphanesine sahip olan merkez kütüphanesi ile örnek bir okul haline gelmişti.⁴⁰

40 Nermin Kılıç, *Atatürk'ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları*, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 48.

Yurt gezileri esnasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de ziyaret edip çalışmalarıyla yakından ilgilendiği ve beğenilerini ilettiği ocak şubeleri, devletin temel rejimini halka aktarma çalışmalarını sadece teorik bilgilerle yapmıyordu. Modernleşme ve çağdaşlaşma yolundaki uygulamaları ile örnek olmaya çalışıyordu. Kadınların sosyal yaşamdaki yerini kuvvetlendirmesini ve eşit vatandaş olarak toplumda söz sahibi olabilmelerini sağlayıcı uygulamalar dikkat çekici boyutlardaydı. Kadınların konuşmacı olarak yer aldığı konferans ve bilimsel etkinlikler yanında sanatsal faaliyetlerde de erkeklerle aynı yerde bulunmasına önem verilmekteydi.⁴¹ Doğal olarak kadın ve erkeklerin aynı ortamda birlikte olması, kadınların tiyatro oyunlarında sahnede yer almasından ciddi derecede rahatsızlık duyan ve bu gelişmeleri şiddetle protesto eden kesimler vardı. Tüm olumsuzluklara rağmen ocakların eğitim ve öğretim uygulamaları başarıyla sürdürüldü.

Türk Ocaklarında görülen farklı bir uygulama da kişilere soyadı verilmesi oldu. Soyadı Kanunu kabul edilmeden önce soyadının ilk defa Türk Ocaklarında kullanılması da önemli bir ayrıntıydı. Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in ocaktaki soyadı "Özkuş", ocağın bir üyesi olan İsmet (İnönü) Paşa'nın soyadı ise "İnan" olarak belirlenmişti.⁴² Çağdaş bir ülke olma, demokratik bir düzen kurma ve çok partili siyasi hayata geçme arzusundaki Türkiye Cumhuriyeti'nin sıkıntılı günler yaşadığı dönemlerde Türk Ocakları, devletini destekleyen bir dernek görünümü sergiledi. Genç Cumhuriyet'in temellerini güçlendirme çalışmalarına katkı sağlama girişimlerinin yürütüldüğü yıllarda yaşanan üzücü ve tehlikeli bir olay, Türk Ocakları tarafından da dikkatle izlendi ve şiddetle tepki gösterildi. 23 Aralık 1930 günü Menemen'de yaşanan ve tüm ülkeyi etkileyen gerici ayaklanma olayını kınamak üzere 2 Ocak 1931 günü genel merkezde bir toplantı düzenledi. Günün anlam ve önemine yönelik çeşitli konuşmalardan sonra Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Bey de bir konuşma yaptı. Konuşmasında yeni bir düzene karşı girişilen bu eylemi kınadıklarını, yurdun her köşesine yayılmış ocak şubeleriyle Türk İnkılabı'nı savunmaya hazır olduklarını açıkladı.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Menemen'de yaşanan ve birkaç kişinin gerçekleştirildiği irtica eyleminden öte bölge halkının böyle bir eyleme gereken karşılığı vermeme si ve hatta az sayıda da olsa destek vermesinden çok rahatsız oldu. "...*Bu ne haldir, mürteciler hükümet meydanında ordunun subayını din adına boğazlayabiliyorlar. Binlerce Menemenliden kimse çıkıp mâni olmuyor, bilakis tekbirlerle teşvik ediyorlar. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeydiler? Onların namusunu ve dinini kurtaran ordunun bir subayına reva gördükleri bu saldırının cezasını yalnız hain katiller*

41 Tezer Taşkıran, *Women In Turkey*, İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1976, s. 44.

42 Halim Serarslan, *Hamdullah Subhi Tanrıöver*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1995, s. 49.

değil, hepsi en ağır şekilde çekmelidir. Bu Cumhuriyet'i ve bizim başımızı kesmektir. Bundan bütün Menemen sorumludur. Bu kasaba 'Vilmodit' ilan edilmeye müstahak olmuştur"⁴³ sözleriyle tepkisini en sert şekilde dile getirdi. Türk siyasi tarihinin önemli kırılma zamanlarından biri olan Menemen Olayı sonrasında yapılan düzenlemeler Türk Ocaklarını da olumsuz etkiledi. Zaten değişik zamanlarda tartışmaya neden olan bazı olaylar (ırkçı düşüncelerin ön plana çıkması, muhalif Serbest Cumhuriyet Partisi'ni destekleme, kuruluş amaçları dışında çok farklı alanlarda etkinlikler düzenleyerek güçlenme, Turancı görüşler nedeniyle Sovyet Rusya tarafından şikâyet edilme, zamanla güçlenerek iktidar partisinin yerine geçme endişesi vb.) ve cumhurbaşkanının bizzat tespitleri, bu oluşum hakkında yeni bir karar alınacağına işaretlerini veriyordu.

22 Mart 1931 günü Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Üyesi Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey ile görüşen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal: "...Kuruluş tarihinden beri bilimsel alanda halkçılık ve milliyetçilik ilkelerini yaymaya ve duyurmaya bağlılıkla ve imanla çalışan ve bu yolda memnunuğu gerektiren hizmetleri geçmiş olan Türk Ocakları'nın, aynı esasları siyasal alanda ve uygulamam alanında gerçekleştiren partimle bütün anlamıyla birlik olarak çalışmalarını uygun gördüm. Bu kararım ise, millî kuruluş hakkında duyduğum itimat ve güvenin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler, ortak amaç yolunda birleşmelidir"⁴⁴ sözleriyle Türk Ocaklarının kapatılacağı konusundaki kararını ilettiler. Bu açıklamanın gazetelerde yayımlanmasından itibaren olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapıldı. Türk Ocakları üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından üzüntü ve endişe ile karşılanan bu karara değişik yollardan tepkiler verildi. Bu üyelerden biri olan Mustafa Nahit Bey, Kırklareli'nden yazdığı "Ocağımızı söndürmeyiniz" başlıklı mektubu ile geçmişte ve halen ocak bünyesindeki faaliyetlerini ve konu hakkındaki düşüncelerini, tekliflerini açık olarak ilettiler.⁴⁵ Sorumlu bir Türk vatandaşı kimliği ile kaleme aldığı samimi duygularını derneğin en yetkili makam olan Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Bey'e aktardı. Ne var ki 10 Nisan 1931 tarihli olağanüstü kurultayda Türk Ocaklarının kapatılmasına ve derneğin sahip olduğu tüm varlıkların ve hakların Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesi kararlaştırıldı. Türk Ocaklarına sahip çıkmak isteyenler, devletin en üst kademesinin bu kararını sessizce kabullenmek zorunda kaldılar.

43 Fransızca bir sözcük olan "Ville Maudite (vilmodit)" cezalandırılmış şehir anlamındadır. Bütün halkın şehir dışına çıkarılıp, ailelerin başka şehirlere dağıtılmasından sonra boşaltılmış şehrin tümüyle yakılmasını ifade eder. Necdet Aysal, "Yönetel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, 2009, s. 611.

44 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2007, s. 307.

45 Ek-3: Mustafa Nahit Tunaşar'ın Hamdullah Suphi Bey'e Mektubu.

Sonuç

İnsanlığa ve devletine katkı sağlayan, kişilerin kendileri ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yasalara uygun şekilde yürüttükleri her meslek kutsaldır. Bazı dönemlerde yaşanan toplumsal gelişmeler nedeniyle önemi daha fazla hissedilen hekimlik (tabiplik, tıp doktorluğu) mesleğinin mensupları, kutsal çalışmalarının yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde olduğu gibi, çağdaş bir ülke haline getirilmesinde ve siyasal hareketlerde önemli rol oynamışlardır. Meslek yaşamı boyunca genel sağlık hizmetleri yanında salgın hastalıklarla da mücadele ederek vazife yapmış askerî hekimlerden biri olan Mustafa Nahit Tunaşar, diğer meslektaşları gibi bu ülkeye değişik alanlarda da hizmet etmiş bir Türk aydınıdır.⁴⁶

Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış bir ailenin çocuğu olarak doğan Mustafa Nahit Tunaşar, 1908 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'ne askerî öğrenci olarak kaydolmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu zor yıllarda devletin kurtuluşuna katkı sağlayacak girişimlerde bulunan ve Türklük bilincinin yaşatılması için arayış içinde olan tıbbiyelilerden biri olarak mücadele etmiş, öğrenciliği esnasında Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle arkadaşlarıyla beraber eğitimine ara verip cepheye katılmıştır. Daha sonra yüzbaşı rütbesi ile mezun olup Birinci Dünya Savaşı süresince Doğu (Kafkas) Cephesi'nde görev yapmış, bu bölgedeki hizmet süresini tamamlayıp İstanbul'a atanmıştır. Savaş sonrası çeşitli birlik ve hastanelerde görev yapan Tunaşar, Kırklareli'nde görev yaparken 1929 yılında Selanik göçmeni bir ailenin kızı olan Nadire Kerim Hanım ile evlenmiş ve biri kız biri erkek iki çocuk babası olmuştur.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının aydınlatılması ve yeni rejimi sahiplenmeleri için eğitilmelerinin kaçınılmaz olduğunu belirten Tunaşar, bu vazifenin öncelikle devlet daireleri memurlarının, öğretmenlerin ve aydınların omuzlarında olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda sadece mesleğin yerine getirilmesini yeterli görmemiş, devrime ilgisiz kalan, halk arasına girdiğinde ve görevi gereği köylülerle temas ettiğinde devrimin ilke ve özelliklerini anlatmayan devlet görevlisinin vazifesini yapmış sayılmayacağını savunmuştur.

1947 yılında emekliye sevk edildikten sonra serbest hekimlik yapmak üzere yerleştiği Tire'de halkın sevgi ve saygısını kazanan Tunaşar, bir hekim olarak mesleğini sürdürmenin yanında hayır işlerini yürütmüş; Kızılay'da ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nda yöneticilik yapmıştır. Önce Demokrat Parti daha sonra da Adalet Partisi'nin bir üyesi olarak siyasi çalışmalarda da bulunmuştur. Genel olarak siyasetten beklentilerini elde

46 Ek-4: Mustafa Nahit Tunaşar'ın Fotoğraf Albümünden.

ettiğini çevresine memnuniyetle anlatan Mustafa Nahit Tunaşar, 24 Kasım 1970 günü hayata veda etmiştir. Tire halkının büyük katılım gösterdiği cenazesi askerî törenle kaldırılarak Tire İlçe Mezarlığı'na defnedilmiştir. Askerî hekim olarak Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katılmış, başarılarından dolayı çeşitli madalyalarla ödüllendirilmiş olan Mustafa Nahit Tunaşar, değerli bir hekim ve iyi bir aile reisi olmanın yanında Türklüğün yaşatılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerinin korunması için çalışmalar yapmış örnek bir vatandaş olarak anılardaki yerini almıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Mustafa Nahit Tunaşar Kişisel Arşivi.
Tunaşar Ailesi Nüfus Kayıt Örneği, 07.03.1995.

2. Resmî Yayınlar⁴⁷

Resmî Gazete

3. Araştırma Eserler

Acar, İsmail: “1912’den 2012’ye Türk Ocakları, Tarihi-Çalışmaları-Görüşleri”, *Türk Yurdu*, C.32, S.295, 2012, s. 100-124.

Ahmad, Feroz: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1918*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1983.

Aysal, Necdet: “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, 2009, s. 581-625.

47 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Baz, İbrahim: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Taği”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.34, S.2, 2018, s. 73-108.
- Çakın, Naci: “Redif Teşkilatı”, *Askerî Tarih Bülteni*, S.26, 1989. s. 31-56.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül: *Tıp Tarihi*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevi, 2014.
- Eraslan, Cezmi: “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -II-*, ed. Durmuş Yalçın vd., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2008.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı: *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Kafkas (Doğu) Cephesi, 3. Ordu Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978.
- Genelkurmay Başkanlığı: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.IX, Ankara, Genelkurmay Yayını, 1985.
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü: *Köylerimiz*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1968.
- Index-catalogue of the Library of the Surgeon General’s Office, United States Army*, V.XI, Washington, Government Printing Office, 1955.
- Karal, Enver Ziya: *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2001.
- Kılıç, Nermin: *Atatürk’ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları*, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kocatürk, Utkan: *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2007.
- Koçyiğit, Handan: “Nakşidil Valide Sultanın İstanbul’daki Üç Müstakil Çeşmesi”, *Social Sciences Studies Journal*, C.5, S.33, 2019, s. 2023-2035.
- Metin, Barış: *Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012.
- Ortaylı, İlber: *Osmanlı’ya Bakmak, Osmanlı Çağdaşlaşması*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2016.
- Öner, Can: “Tıpta Uzmanlık Mevzuatında Aile Hekimliği Uzmanlığının Evrimi”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, C.19, S.4, 2015, s. 165-169.
- Özdemir, Biltekin: *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. bs., Ankara, Maliye Bakanlığı Yayını, 2010.
- Özdemir, Hikmet: *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005.
- Pehlivanlı, Hamit: “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXI, S.61, 2005, s. 243-258.
- Sarıcaoğlu, Fikret: “Nakşidil Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.32, 2006, s. 343-344.

- Sarıнай, Yusuf: “Türk Ocaklarının Kuruluşu ve Misyonu”, *Türk Yurdu*, C.32, S.295, 2010, s. 24-26.
- Serarslan, Halim: *Hamdullah Subhi Tanrıöver*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1995.
- Şenel, Aymelek: *Demokrat Parti İzmir İl Örgütü (1946-1960): Muhalefetten İktidara Bir Siyasal Partinin Yerel Politikası*, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Taşkıran, Tezer: *Women In Turkey*, İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1976.
- Tunç, Bilal-Özçelik, Fatih: “Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, 2017, s. 2132-2149.
- Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti: *Şeyhületibba, 50 Sene ve Daha Fazla Tababet Hayatı Yaşayan Hekimlerimizin Jübilesi*, İstanbul, Şevket Ünal Matbaası, 1964.
- Türkman, Sayim: “Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Süreci, Doğu (Kafkas) Cephesi: Köprüköy ve Azap Muharebeleri”, *Turkish Studies-History*, C.15, S.1, 2020, s. 273-299.
- Ünal, Fatih: “Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa’nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2006, s. 169-198.

4. Mülakatlar

General Mustafa Nahit Tunaşar’ın kızı Aysel Ceyhun ile Tunaşar ve ailesi hakkında yapılan görüşme, Ankara, 27.03.2020.

5. Elektronik Kaynaklar

- “İlçemizin Tarihçesi”, (Çevrimiçi), <http://www.akyaka.gov.tr/ilemizin-tarihcesi>, 30 Ekim 2020.
- Bacanlı, Hakan-As, Efdal: (*Türk Tıp Tarihinin En Uzun Süreli Bilimsel Yayını*) *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye’den Gülhane Tıp Dergisi’ne (1872-2017) Tarihçe/Dizin*, 2018 (Çevrimiçi), s. 1-36, http://sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/eb408a43/2018_10/cerideitibbiyeyiaskeriyeden.pdf, 21 Haziran 2020.
- Sefercioğlu, Necmeddin: “Türkiye’nin En Eski ve En Büyük Sivil Toplum Kuruluşu Türk Ocağı”, 30 Kasım 2001 (Çevrimiçi), <https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496>, 23 Haziran 2020.

EKLER

Ek-1: Mustafa Nahit Tunaşar'a Ait "Tercümeihal Kağıdı"

Ordu zabitan ve memurlarına mahsus
resmi
tercümeihal kağıdı

Hane 1. Resmi

Babasının ve kendisinin ismi ve memleketi: *Mehmet Hilmi, Mustafa Hilmi, Erdek*

Vazifesi ve rütbesi: *K. E. F. H. 1 A. 12 B. H. K. ; Kay.*

Dosya - sicil numarası: *329-30*

Hane 2. Resmi

Sınıfı: *Hekim*

Muvazzaf: *Muvazzaf*

İhtiyat:

Doğduğu memleket, tevellüt tarihi: *Erdek, 1306*

Nufusa kayıt olduğu mahal: *Göncü*

Aile lakabı: *Hacı Salim zade.*

Tarifat:

1 — İşbu resmi tercümeihaller tercümeihal esas kayıt defterindeki malûmata nazaran sicil talimatının 7. inci maddesinde yazılı tek ve çift seneler tertibatına göre iki senede bir defa ilk sicil amiri tarafından imla ve sicil ile beraber gönderilir.

2 — Bir tercümeihalde bildirilen hususat diğer tercümeihallerde tekrar edilmeyerek yalnız iki tercümeihal tarihleri arasındaki tehavvülâtın imlasiyle iktifa olunur.

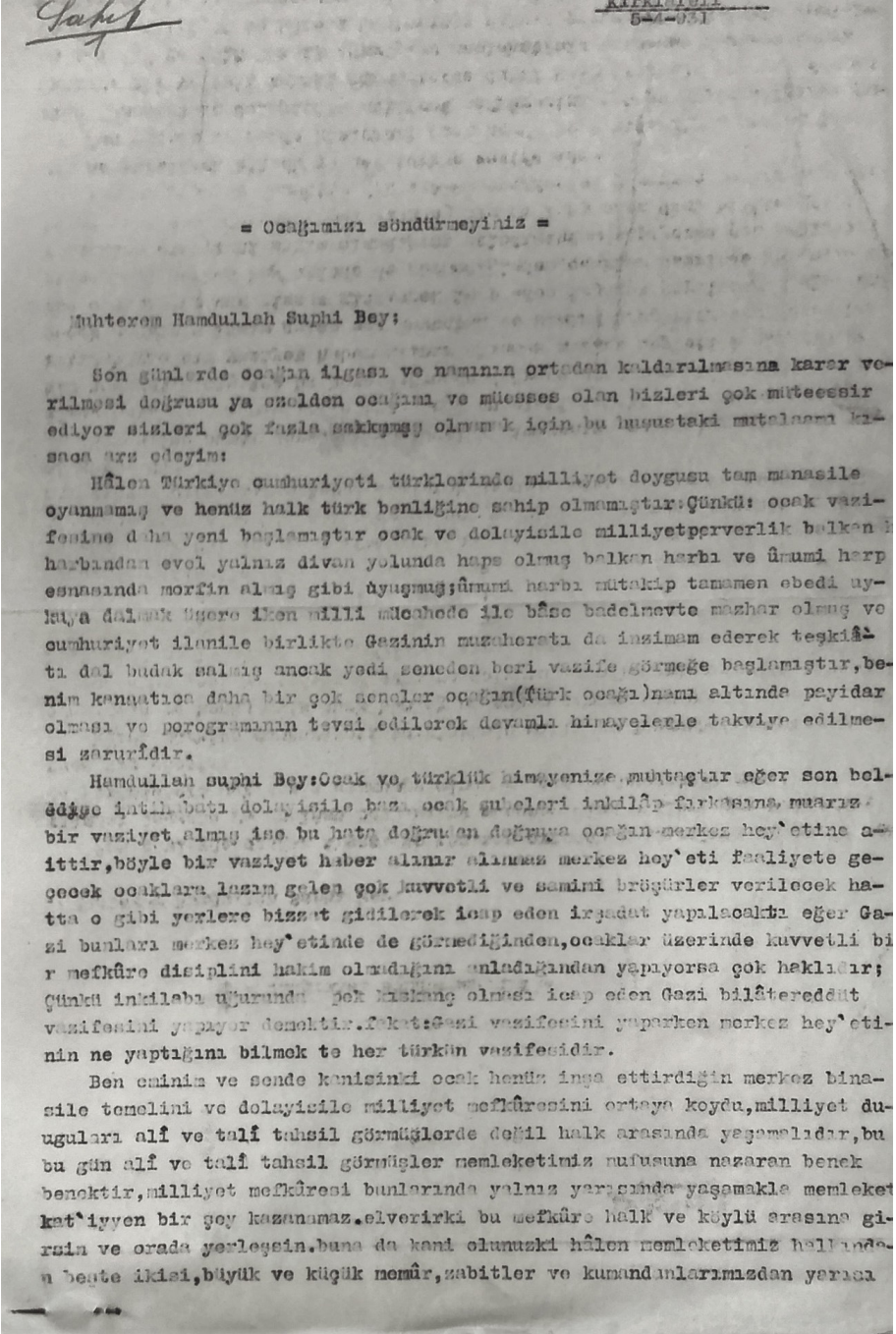
Ek-2: Mustafa Nahit Tunaşar'ın Seferî Hizmetler ve Katıldığı Muharebeler Çizelgesi

Seferî hizmetler		Hangi seferberliğe hangi tarihten hangi tarihe kadar iştirak ettiği K. O., F., alay, tabur, Bl. Nu. ları. [Seferî hizmetlerinin mebde ve nihayetleri ilk sicil amiri tarafından tespit ve tevsik edilecektir.]
... Tarihten	... Tarihe kadar	
Balkan Harbi 10-I. tet.-328	5-II. tet.-329	Cepas koy. menzil evrimde, Ystantantota, Kozlukta, 1884, Gelibolu ve redif fırkası, Hasköy ve Bozkatı taburu ve fırka başhekim müavin hekimliklerinde, Zinetoka poliklinik hastanesi ve 28. uncu fırka seyyar hastanesinde.
Genel Harp 5. tet.-330	Okun. 334	K. 11 F. 34 top. ek. 34, P. ek. 54; K. 2 Kaffas F. 11 Celal taburcu K. 2 Kaffas 25. uncu seyyar hastane, F. 11 Kaffas subhije hölüğü, P. ek. 34
İstiklal Harbi tem.-335	Eyl.-338	F. 11 Kaffas P. ek. 34; F. 11 hastane talimatı, F. 11 subhije müfrezesi talimatı, İskan merkezi hastane Başhekimliği lihi, Çakır kuvvet alay talimatı

Hane 8

İştirak ettiği muharebelerin tarihi	Hangi muharebe veya müsademelere hangi mahalde hangi kit'a ile iştirak ettiği ve mecruiyeti: Esir olmuş ise esarete bulunduğu mahal, esaret müddet ve tarihleri: [Bir Merminin açtığı muhtelif cerhalar bir yara addolunur.]	
24-II. tet.-330	6. sub. 330	Genel harp, Sakk. cephesinde: Köprüköy, Çayır, ve Sareköyün çarşısında müteahhit muharebelerine, K. 11 F. 34 top. ek. 34 ile
28-II. tet.-331	4. sub. 331	Kuzey, Çayırın müstakim merkezi müteahhit muharebelerine, K. 11 F. 34 P. ek. 34 ile
20. tem.-332	ags.-332	Sarıstan dağları, Güneşhane tepke surları, Kelkit muharebelerine K. 11 F. 34 P. ek. 54 ile
Okun.-334	okun. 334	Emeniler köyü; Kars, Gümrük, Dönük Karaköy muharebelerine F. 11 Kaffas subhije hölüğüne.
tem.-334	15. eyl.-334	Emeniler ile İskan, İskan ve İngilizler ile Fransız Dikmetal, Türkmençay, Çiğirana muharebelerine
8. tet.-336		Emeniler ordusu ile İzmir muharebelerine, F. 11 Kaffas subhije müfrezesi ile 19 Nisan 1933 M. N. Tunaşar

Ek-3: Mustafa Nahit Tunaşar'ın Hamdullah Suphi Bey'e Mektubu

Tanrı
2

rap, arnaut, kürd, çerkes, gürcü, laz, boynak, ve hatta pomaklardan müteşekkirdir. bunlar-beynülselâm an'ane ile gayri kabiliyle kâif gördükleri-inkilâpımıza değil bu gün bile bir çokları türk kelimesinden nefret etmekte hâlinde memleket ve varlığına karşı garaz ve haset dolu bir duygu ile bakmaktadır, bunların hâlen aldıkları cephe pek riyakâranedir, ilk fırsatta onların meydana atılmayacaklarına kim temin edebilir daha bunlarla bile kâile mücadeleye ve tathirata bağlanmamıştır.

Ben emniyetli inkilâp ve her şey henüz Gazinin bizzat şahsından aldığı kuvvetle yaşıyor işte bu kuvvetli fırsattan ocaklar kat'iyen istifade etmemişler ve edemiyorlar, hakikatına söylemek icap ederse milli benliği için için bu günkü kadar ocakların yaptıkları hizmet devde kulak kabiliyetindedir. kendisini aldatmayalım hâlihazırda hiç bir suretle kuvvetli bir ordu hâlinde memlekette hakim değildir. bu vazifeyi farkoca sihniyetle hareket eden sarfî olan halk farkoca kat'iyen yapamaz ocaklar, ocaklara takviye için yasa hükmü maddesinin daha kuvvetli tahkimle ocakları tan manasile ilk farkocasına bağlamak ve fakat yine müstakil ve şumullu bir cemiyet olarak kalmalarına daima arka için kalbi sarfayan bir türk çocuğu sıfatıyla mütekelif ediyorum.

Hamdullah Suphi Bey: Bilirsinizki yapmak çok güç yıkmak çok kolaydır. şerhiyet inkilâbindenberi verane siyasi cemiyet olarak (20) sene payidar olan bu tarihi ve mefkûre ocağın yaktarmayınız.

Bu gün memleketin yeni gençliği henüz ocaklarda ısınmağa başlamıştır. Kırklareli'nde akşam üzeri ve tatil günleri ocak önünden geçerken Orta ve ilköğretim talebelerinin ocak salonlarında civıl civıl utmeleri ve milliyet namelerini kulağına yatması sinemi her gün kabartmakta iken ocağın sönük hâliyle inkilâp ve türklüğün temeli bu genç sınıflara bu salonların kapılması çok hasin olur değilmi?

Biz hâlen asker olduğumuz hasebile aldığımız emir üzerine maddeten ocaklardan ayrılmış isek te bütün ruhümüz onunla beraberdir, komandanlarımızın müsadekâr davrandığı ocaklarda sen çıkarmaktan farig olmayanlardan bu defa yıl dönümü münasebetile Kırklareli tür ocağında bir saatten fazla devam eden konfransından bazı parçaları lcf ediyorum konfrastan gaye türk benliğini takviye padişah ve halifeleri qürütme, taasubu tevlil, türk anasirlerce himaye ettiğimi diğer islâm anasirin fırsat düştükçe kendilerini can evine savletlerini izah, inkilâba müdrik ve son ve onu muhafaza için münevverlerin vazifesi ve dolayısıyla cazi ve inkilâba etrafında toplanmalarını temin ve teklinden ibaretti.

Kalasa: Ocakların iptisi için bütün tevduiyetinizle çalışmanızı şükretmişim ve kasultaydan rica eder ve bilvesile hürretlerini sonaram efendim.

Ek-4: Mustafa Nahit Tunaşar'ın Fotoğraf Albümünden

Tabip Yarbay Mustafa Nahit Bey, Eşi Nadire Kerim Hanım ile, 1929-Kırklareli

Mesai Arkadaşlarıyla / Süleyman Şefik Paşa, Simko Ağa'nın Oğlu, Simko Ağa

Kızılay Heyeti ile Anıtkabir Ziyareti, 27 Nisan 1961

Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Activities of Asri Kadın Cemiyeti During the Armistice Period (1918–1923)

Nuray ÖZDEMİR*

*Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye

ORCID: N.Ö. 0000-0003-0001-6427

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nuray Özdemir,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Bolu, Türkiye

E-posta/E-mail: ozdemir_n@ibu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 24.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
06.01.2021

Kabul/Accepted: 13.01.2021

Atıf/Citation: Özdemir, Nuray. "Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 107-133.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-815801>

ÖZ

Asri Kadın Cemiyeti, Milli Mücadele döneminin en etkin kadın cemiyetlerinden biridir. Cemiyet, 1918 yılı sonlarında İstanbul'da İnas Darülfünunu mezunları ve öğrencileri tarafından kurulmuştur. Amacı kadınları beden ve fikren eğitmek ve toplumsal konularını yükseltmek olmuştur. Naciye Faham, Şukufe Nihal, Aliye Esad, Sabahat, Saime Hanımlar cemiyetin öne çıkan isimleridir. Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgalleri protesto amaçlı ilk toplantı Asri Kadın Cemiyeti'nin öncülüğünde 19 Mart 1919'da Fatih türbesinde yapılmıştır. Cemiyet, İzmir'in işgali üzerine protesto amaçlı düzenlenen Üsküdar, Kadıköy ve Sultanahmet mitinglerine de destek vermiştir. Bu mitinglerde cemiyet üyeleri etkili konuşmalar yapmışlardır. Cemiyet, İstanbul'un resmen işgali sonrasında pek etkinlik gösterememiştir.

Bu çalışmada, mütareke döneminde İstanbul'da kurulan Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetleri incelenmiştir. İşgaller karşısında cemiyetler etrafında örgütlenen kadınların Milli Mücadelenin kazanılmasındaki rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asri Kadın Cemiyeti, Mütareke Dönemi, İstanbul, Kadın, Protesto

ABSTRACT

Asri Kadın Cemiyeti (Association of Modern Women) was one of the most effective women's associations during the National Struggle period. Founded in Istanbul at the end of 1918 by graduates and students of İnas Darülfünunu (Women's University), its aims were to educate women physically and mentally and to raise their social status. Naciye Faham, Şukufe Nihal, Aliye Esad, Sabahat, and Saime Hanım were outstanding figures in the Association. The first meeting to protest the occupations was organized immediately after the Armistice of Mudros and was held in Fatih Tomb on March 19, 1919 under the leadership of Asri Kadın Cemiyeti. The Association also supported protests held in Üsküdar,

Kadıköy, and Sultanahmet against the occupation of İzmir. During these protests, members of the Association delivered impressive speeches. The Association could take little action after the official occupation of İstanbul.

This study engages in research into the activities of Asri Kadın Cemiyeti during the armistice period. Its objective is to evaluate the role of women, organized through associations in the face of occupation, in winning the National Struggle.

Keywords: Association of Modern Women, Armistice Period, İstanbul, Women, Protest

Extended Abstract

Women played a role in every phase of the National Struggle and provided significant support both on and behind the front lines during the country's occupation. The most comprehensive and well-organized of women's activities during the National Struggle involved women's associations, which actively sought to raise public awareness and to communicate the National Forces' spirit to the populous. The most effective associations of this period were *Asri Kadın Cemiyeti* (Association of Modern Women) in İstanbul, *Hilal-i Ahmer Center for Women*, the Women's Branch of *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* (Association for Defense of National Rights) in Anatolia, and the Anatolian Women's Association for the Defense of the Homeland.

One such women's Association during the National Struggle, *Asri Kadın Cemiyeti*, was founded in İstanbul in late 1918 by students and graduates of *İnas Darülfünunu*. The Association was also supported by notable authors and academics of the period like Halide Edip (Adivar), Nakiye (Elgün), Nezihe Muhiddin Hanım. The Head of the Association was Darülfünun graduate Naciye Faham Hanım and the Secretary General was Aliye Esad Hanım. Among its members were İstanbul intellectuals like Şukufe Nihal (Başer), Sabahat (Filmer), and Selma Köprülü. Its aims were to educate women physically and mentally and to raise their social status. To achieve this, the Association planned to establish a library, museum, laboratory, and workshops.

The headquarters of *Asri Kadın Cemiyeti* was *Bilgi Yurdu* and most meetings were held in the hall of *Malul Gaziler Cemiyeti* (Association of the War Wounded), also used as the Central Army Office of Cinema. The Association's first task was to organize women in the face of the occupations that followed the Armistice of Mudros. The Association took leadership in protesting, holding the first open-air meeting for women in Fatih Tomb on March 19, 1919. Association Head Naciye Faham Hanım delivered a sentimental speech on the perilous situation of the nation. The slogans shouted in this protest, emphasizing the Turkishness of İstanbul and that İstanbul belongs to the Turks, mobilized national sentiment among women.

Asri Kadın Cemiyeti also sought to engage in cooperative action with other women's associations in İstanbul against the occupations. It organized a meeting on March 28, 1919, attended by ten women's associations active in İstanbul. *Asri Kadın Cemiyeti* also strengthened the spirit of resistance among İstanbul women by participating in the National Congress Association that helped to organize national resistance. The occupation of İzmir by the Greeks on May 15, 1919 deeply affected members of *Asri Kadın Cemiyeti*. The Association supported protests organized in various neighborhoods of İstanbul under the initiative of Turkish Hearts. Members of the Association showed great interest in the demonstrations both as contributors and as members of the audience in Üsküdar on May 20, 1919, in Kadıköy on May 2, 1919, and in Sultanahmet on May 23, 1919 and January 13, 1920. In open-air meetings held in İstanbul, for the first time women delivered speeches to gatherings of men and women. Naciye Faham Hanım, Sabahat Hanım, and Şukufe Nihal Hanım of *Asri Kadın Cemiyeti* gave exciting speeches stressing Turkishness. They moved the crowd with speeches emphasizing Muslimism, patriotism, femininity, freedom, motherhood, and martyrdom. They cried out that they were ready to struggle together with men for the integrity of the country and the sovereignty of the nation.

The Association undertook cultural activities in line with its founding purpose and held training courses for women, including literacy, French, German, and English courses. *Asri Kadın Cemiyeti* became the representative of modern women in İstanbul and an authority on issues surrounding women's rights. Most of the members, who were among the first postgraduate women in Turkey, taught at schools and strived to advance the education and rights of women. The Association could take little action after the official occupation of İstanbul on March 16, 1920, but it followed the National Struggle in Anatolia with interest. Indeed, following his victory at the Battle of Sakarya, Commander in Chief Mustafa Kemal Pasha was sent a letter of congratulations signed by Naciye Faham, Head of the Association. While the activities of *Asri Kadın Cemiyeti* ended in the Republican Period, its members remained active in organizations like the Turkish Women's Union.

This study will analyze the activities of *Asri Kadın Cemiyeti*, which was founded by the students and graduates of *İnas Darülfünunu* in İstanbul, during the armistice. Particular emphasis will be placed on the periodic importance of the protests led by the Association. The role and importance of women, organized through associations in the face of occupation, in achieving victory in the National Struggle will then be evaluated.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde her alanda olduğu gibi kadının statüsünde de değişim Tanzimat dönemiyle birlikte başlamıştır. Kızların eğitime önem verilerek kız rüştiyeleri açılmıştır. Kadınlar, öğretmenlik yaparak çalışma hayatına da girmişlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı özgürlük ortamında başlayan kadın hareketi, kurulan cemiyetlerle kısa sürede gelişme göstermiştir. Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilk kadın örgütleri yardım dernekleri olarak kurulmuştur. İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup iyi eğitim görmüş kadınlar, hem yardım toplamak hem de başta eğitim gibi kadın haklarını savunmak amacıyla örgütlenmişlerdir.¹ Bu cemiyetler kadının sosyalleşmesinde ve çalışma hayatına girişinde önemli bir işlev görmüştür. Kadın sorunu bu cemiyetler aracılığıyla kamuoyunun dikkatini çekmiş kadın-erkek eşitliği cemiyetlerin toplumsal yaşama aktif katılımıyla gerçekleşmiştir.²

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı kadınların sosyal ve iktisadi hayatta daha etkin bir şekilde yer almasına yol açmış, Osmanlı kadını öğretmenlikten memurluğa değişik iş alanlarında kendini göstermeye başlamıştır. Birçok iş alanında erkek işgücü açığı nedeniyle kadınlar çok hızlı bir şekilde çalışma hayatı içinde yer almışlardır.³ Savaş yıllarında kadın örgütlerinin sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Teali Nisvan Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Biçki Yurdu, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi, Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi, Müdafaa-ı Milliye Hanımlar Heyeti, Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti en etkin kadın örgütleri olmuşlardır.⁴ Yaralı askerlere sağlık hizmeti veya ordunun ihtiyaçlarının karşılamaya yönelik giyim ve diğer maddi yardımlar kadın cemiyetlerinin faaliyetleri sonucunda sağlanabilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında kadınların çalışma hayatına girişini ve cemiyetler etrafında örgütlenmesini Emine Semiye, Aliye Esad gibi dönemin öne çıkan yazarları "kadın inkılabı" olarak değerlendirmiştir. Daha sonra Asri Kadın Cemiyeti'nin kurucuları arasında da yer alacak Aliye Esad Hanım *Ati Gazetesi*'ne Darülfünunlu genç kadınlar adına gönderdiği bir bildiriye, savaş sonrasında kadınlar lehine yaşanan gelişmelere değinerek

1 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, ATAM Yayınları, 1998, s.38.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.18.

3 Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s.52.

4 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011, s.87-103.; Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, s.149-150.

Darülfünun öğrencilerinin kadınların yükselmesi için çalışmaya azmettiğini şöyle ifade etmiştir:⁵

*“Memleketimizde kadınlık “asırlardan beri menfi bir vaziyette bırakılmış, derin bir boşluk içinde kalmıştır. Türk kadınlığını bugünün layık gördüğü mevki-i ihtirama (yüksek mevkiye) çıkarmak için ilmi, edebi, ahlaki sahalarda ibraz ettiği faaliyetle genç neslin genç kadınlığı yüksek bir seviye-i medeniyeye i’sada (yükseltmeye) hadim ve müfid bir inkılap fikri yapmak maksadıyla bütün Darülfünun talebatı (öğrencileri) el ele vermişler, bu uğurda ideal mesai ve fedakariye azmetmişlerdir.”*⁶

I. Dünya Savaşı ile kadının statüsünde büyük bir değişim yaşanırken bundan sonra kadınlar ülke sorunları ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Mondros Mütarekesi ertesinde başlayan işgallere en sert tepkiler savaş yıllarında milliyetçi kimliği şekillenmeye başlayan Türk kadınından gelmiştir. Mütareke döneminde halkı bilinçlendirip milli direniş ve Kuva-yı Milliye ruhunu geniş kitlelere yaymada kadın cemiyetleri önemli rol oynamıştır.⁷

Bu çalışmada, 1918 yılı sonlarında kültürel açıdan kadınları bilgilendirmek, geliştirmek amacıyla İstanbul’da İnas Darülfünunu mezunları ve öğrencileri tarafından İstanbul’da kurulan Asri Kadın Cemiyeti’nin faaliyetleri incelenmiştir. Cemiyetin, Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgaller karşısında kadınları örgütlemeye yönelik çalışmaları ve protesto mitinglerindeki öncülüğü üzerinde durulmuştur. Ayrıca mütareke dönemi İstanbul’unda kadınlara yönelik faaliyetleri incelenmiştir. İşgaller karşısında cemiyetler etrafında örgütlenen kadınların Millî Mücadelenin kazanılmasındaki rolü değerlendirilmiştir.

1. Asri Kadın Cemiyeti’nin Kuruluşu

I. Dünya Savaşı sonrasında “kadın meselesi” özellikle dönemin gazete ve dergilerinde en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Bu süreçte İnas Darülfünunu⁸

5 Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız İnkılap*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s.83.

6 “Türk Kadınlığı Hakkında”, *Atı*, 26 Nisan 1918, s.4.

7 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve...*, s.72.

8 İnas Darülfünunu, 1914 yılında İstanbul’da Zeynep Hanım Konağı’nda açılmış edebiyat ve fünun (riyaziyyat ve tabiiyyat) şubelerinden oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ilk defa kadınların yüksek öğretim gördüğü İnas Darülfünunu’nda 22 öğrenci ile eğitime başlanmış ve ilk mezunlar 1917 yılında verilmiştir. Okuldan mezun olan ilk öğrenciler İstanbul’daki İnas idadi ve sultanileri ile ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Darü’l-muallimat’lara atanmışlardır. Öğrencilerin karma eğitime geçilmesi yönündeki talepleri üzerine İnas Darülfünunu 1919 yılında kapatılarak Darülfünun’a bağlanmıştır. İnas Darülfünunu’nun eğitim verdiği beş yılda okuldan 53 öğrenci diploma almıştır. İnas Darülfünunu öğrencileri ve mezunları aydın Osmanlı kadınının yüzü olmuşlardır. Mütareke döneminde Asri Kadın Cemiyeti, Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi kadın örgütleri ile Anadolu’daki milli direniş hareketine yardımcı olan Karakol Cemiyeti gibi gizli örgütlenmelerde görev almışlardır. Bkz: Bahar Baskın, “II. Meşrutiyet’te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu”, *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38, Mart 2008, s.91-100.

mezunları ve öğrencileri de tartışmaların merkezinde yer almışlardır. Türk kadınının konumunu yükselmek için Darülfünunlu kadınların el ele verip çalışmak için bir girişimde buldukları *Ati Gazetesi*'nde Kâtibe Aliye Esad Hanım'ın imzasıyla "Heyet-i müteşebbise namına" yayınladığı yazı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Aliye Esad Hanım bu girişimin sekreteri olarak Darülfünunlu kadınların örgütlendiğini ilan etmiştir.⁹ Bu girişim dönemin basınında da övgüyle yer bulmuştur. Yayın hayatına yeni başlayan *Türk Kadını Dergisi* "İnas Darülfünunlu Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü" başlığıyla bir yıl gibi uzun bir zamandır kuruluş aşamasında olan cemiyete ilk sayılarında uzun uzun yer vermiştir. Cemiyetin kuruluşundan duyulan memnuniyete dair derginin ilk sayısında yapılan bir haberde şunlara yer verilmiştir:

"Şimdi memnuniyetle görüyoruz ki, yeni yetişen ilk genç kız hayatı derhal etrafına keskin nazlar fırlatarak pek çok himmetlere muhtaç bulunan kadınlığın eline sarılmış, onu sahil-i selamete çıkarmak istiyor.

*Buna birinci delil de son zamanlarda haber aldığımız İnas Darülfünunu mezunlarının teşkil etmekte olduğu cemiyettir. En son merhale tedris kat etmiş münevver hanımların elleriyle kurulacak bu cemiyetin istikbalinden pek eminiz."*¹⁰

Darülfünunlu kadınların cemiyetin kuruluşu sürecinde büyük bir azim ve ihtiyat içinde oldukları aceleci davranılmadığına da dikkat çekilmiştir. Hatta cemiyetin kamuoyunun fikrini alarak hareket ettiği isim konusunda dahi görüş aldığı eklenmiştir. Bu çerçevede *Türk Kadını Dergisi* de henüz ismi açıklanmayan cemiyete isim konusunda öneriler getirmiştir. Yakın gelecekte kadın-erkek ayrımı kalkacağından cemiyetin isminde "İnas Darülfünunu" yerine "Darülfünun" kelimesine yer verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Kadınlık İntibahı Cemiyeti, Genç Kadınlar Cemiyeti gibi isim önerilerinde de bulunmuştur. Ancak cemiyetin kuruluş sürecinde çevreye isim konusunda fikir sormasının isim bulamamaktan çok cemiyetin nasıl karşılandığını anlamak için yapıldığı da ifade edilmiştir.¹¹

Nihayet 1918 yılı sonlarında Naciye Faham, Aliye Esad, Sabahat ve Mediha Hanımların öncülüğünde Asri Kadın Cemiyeti'nin¹² resmen kuruluşu ilan edilmiştir. Altı sayfa ve 22 maddeden oluşan Asri Kadın Cemiyeti Nizamnamesi'nin ilk üç maddesinde cemiyetin kuruluşu ve amacı şöyle belirtilmiştir:

9 "Türk Kadınlığı Hakkında", *Ati*, 26 Nisan 1918, s.4.

10 "Darülfünunlu Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü", *Türk Kadını*, S.1, 23 Mayıs 1918, s.15.

11 "Darülfünunlu Hanımlarımızın Bir Teşebbüsü", s.15.

12 Dönemin basınında cemiyetin adı "Asri Kadınlar Cemiyeti" olarak da geçmektedir.

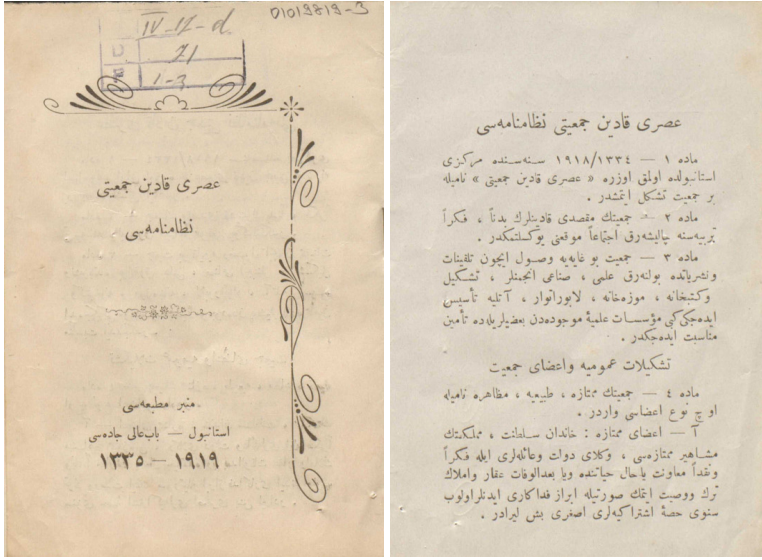
“Madde 1-1334/1918 senesinde merkezi İstanbul’da olmak üzere “Asri Kadın Cemiyeti” namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2-Cemiyetin maksadı, kadınların bedeneni, fikren terbiyesine çalışarak, içtimaen mevkiini yükseltmektir.

Madde 3-Cemiyet bu gayeye vusul için telkinat ve neşriyatta bulunarak ilmi, sinai encümenler teşkil ve kütüphane, müzehane, laboratuvar, atölye tesis edeceği gibi müessesat-ı ilmiye-i mevcudeden bazılarıyla da temin-i münasebet edecektir.”

Nizamnameye göre cemiyetin üç çeşit üyesi vardır. Yüksekokullarda öğrenim gören öğrenci veya mezunlardan oluşan asıl üyeler, hanedan mensupları, nazırların eşleri ve cemiyete yardımda bulunan seçkin üyeler ile cemiyetin çalışmalarına yardım eden faaliyetlerine katılan destekçi üyelerdir. Bunlardan cemiyete üye olurken bir defaya mahsus olmak üzere kayıt ücreti olarak 50 kuruş ile yıllık aidat da alınacaktır. Cemiyet genel kurulu olağanüstü bir toplantı ile İstanbul’da bulunan asıl üyelerin üçte birinin katılımıyla nizamnameyi tadil ve ıslah edebilecektir. Genel kurul asıl üyelerin katılımıyla düzenli olarak yılda bir kere mayıs ayında içtima ederken lüzum üzerine idare heyetinin çağrısı ile olağanüstü de toplantı yapabilecektir. Cemiyeti asıl üyeler arasından iki seneliğine seçilen ve on kişiden oluşan bir idare heyeti yönetecektir. İdare heyeti kendi içinde bir reise, kâtib-i umumi, kâtib, muhasebeci ve veznedar seçecektir. Cemiyetin gelirleri ise üyelerin yıllık aidatları, bağışlar ile cemiyet tarafından düzenlenecek sergi, konser, müze gelirleri ile cemiyete ait gayrimenkullerden alınacak vergilerdir. Ayrıca cemiyetin ilmi konularda danışıp çalışacağı bir ilmiye heyeti de vardır. Bu heyet konferanslar verip, makaleler yazmakla görevlidir.¹³

13 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*, 01019819-3.; Asri Kadın Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, Minber Matbaası, 1919.

(Asri Kadın Cemiyeti Nizamnamesi, (CA), 01019819-3.)

Asri Kadın Cemiyeti'nin kuruluşu, Halide Edip (Adıvar), Nakiye (Elgün), Nezihe Muhiddin Hanım gibi dönemin öne çıkan yazar ve eğitimcilerince de desteklenmiştir. Cemiyete, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde okuyan kız öğrenciler de üye olmuşlardır. Cemiyetin başkanlığını Darülfünun tabiiyyat şubesi mezunu Naciye Faham Hanım, genel sekreterliğini ise edebiyat şubesi mezunu Aliye Esad Hanım yapmıştır. Üyeleri arasında da Şukufe Nihal, Sabahat Hüsamettin, Melahat Hüsamettin, Saime, Saliha Ruşen, Suat, Mihriban, Behice, Naime, Seniha, Zehra, Mediha Süleyman Hanım¹⁴ gibi İstanbul'un eğitimli kadınları yer almıştır.¹⁵

Asri Kadın Cemiyeti'nin idare merkezi Divan-ı muhasebat (Sayıştay) civarında Bilgi Yurdu binası olarak ilan edilmiştir.¹⁶ Ancak cemiyet toplantılarını Ordu Film Merkezi'nce de kullanılan Malul Gaziler Cemiyeti'nin salonunda yapmıştır. Cemiyetin hanımlara yönelik düzenlediği çeşitli kurslar için Bilgi Yurdu'nun dershaneleri kullanılmıştır.¹⁷

14 Mediha Süleyman Gezin, İnas Sanayi Nefise Mektebi'nde müzik eğitimi görmüş, müzik ve resim öğretmenliğinin yanında Müslüman Kadınlar Birliği ve Türk Kadınlar Birliği gibi kadın örgütlerinde de görev almıştır. Bkz. Hacer Banu Paşaloğlu, *İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.71.

15 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar*, İstanbul, Gül Matbaası, 1983, s.34.

16 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH.EUM.5.Şb, 79-30, 12, H-30-12-1337.

17 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.34-35.

Asri Kadın Cemiyeti'nin kuruluşu 1918 yılının son günlerinde olmuşsa da cemiyetin kuruluşuna dair haberler dönemin basınında 1919 yılı Şubat ve Mart aylarında yer bulmuştur. *İnci Dergisi*, 1 Şubat 1919 tarihli sayısında Kadınlık Şuunu başlıklı köşesinde Asri Kadın Cemiyeti'nin kurulduğuna dair bir habere yer vermiştir. Kadınların “*asri hayata hazırlanmak mecburiyetinde olduğu bir dönemde böyle bir cemiyetin kuruluşunun memnuniyetle karşılandığı*” belirtilerek cemiyete başarı temennisinde bulunulmuştur.¹⁸ *Müşahede Dergisi*'nin 22 Şubat 1919 tarihli sayısında ise cemiyetin kuruluşu şöyle duyurulmuştur:

*“Kendilerini bu milletin hakiki mürebpleri gören ve bütün Türk kadınlığını kurtarmayı asil bir borç telakki eden Darülfünunumuzun genç kızları, asri ihtiyaçlarını tatmin etmek ve kadın erkek arasında bir fikr-i tesanüd bir anlaşma muhiti ihsar edebilmek için “Asri Kadın Cemiyeti” isminde bir cemiyet teşkil etmişlerdir.”*¹⁹

Asri Kadın Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili en uzun haber yayın hayatına yeni başlayan *Genç Kadın Dergisi*'nde yer almıştır. Dergi, 13 Mart 1919 tarihli sekizinci sayısında cemiyetin kuruluşunu kamuoyuna ilan ederken İstanbul'un aydın kadınlarının bu girişiminden duyulan memnuniyet şu şekilde belirtilmiştir:²⁰

“...Asri Kadın Cemiyeti hayata son olarak bütün iddialara rağmen kadınlığın artık yumurtayı kırıp dışarıya çıktığını ilan ediyor.

İşte yarınki anaları, erkeklerin yarınki iş yoldaşları kadınları yarınki cemiyete imanlı ve mefkûreli birer uzvu olarak hazırlamak, onları asri ihtiyaçlarla silahlandırmak gayesiyle teşkil eden “Asri Kadın Cemiyeti”, hayatımız için yeni bir tekâmül safhası olmak üzere selamlar. Ve emellerimizi canlandıran müesseseleri önünde hürmetle eğiliriz.

Asri Kadın Cemiyetinin kati ihtiyaçlar neticesinde doğan ve hayatımızda azim bir boşluğu dolduran bir müessese olduğundan şüphe edilemez...

Genç Kadın, neşriyatıyla Asri Kadın Cemiyetinin mefkûresine hizmet edebilirse kendini bahtiyar addedecektir.”

Asri Kadın Cemiyeti'nin kuruluş haberine *Genç Kadın Dergisi*'nde geniş yer verilmesi ve derginin cemiyetin fikirlerini yaymaya hizmet edeceğine dair açıklaması cemiyet yönetimini oldukça memnun etmiştir. Kadınlığın yükselişi için kurulan cemiyete, aynı gaye ile yayın yapan *Genç Kadın Dergisi*'nin verdiği destek için Asri Kadın Cemiyeti başkanı adına kâtip-i umumi Aliye Esad Hanım “*Genç Kadın Mecmuası Heyet-i Tahririye Müdüriyetine*” başlığıyla 20 Mart 1919 tarihli uzun bir teşekkür yazısı göndermiştir. Yazısında cemiyetin kuruluş amacını şöyle ifade etmiştir:

18 “*Asri Kadın Cemiyeti*”, *İnci*, S.1, 1 Şubat 1919, s.2.

19 “*Asri Kadın Cemiyeti*”, *Müşahede*, , S.5, 22 Şubat 1919, s.228-229.

20 “*Asri Kadın Cemiyeti*”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1919, s.84.

“Memleketin buhranlı, bu alil günlerinde onu seven ve düşünen kızları lakayt kalamazlardı. Bilhassa kadın, cemiyet hayatının ufuklarında dolaşıp merkezine giremedikçe milletin terakki ve tekâmülü noksan kalacağı için medeniyetini seven ve isteyen bir zümre susamaz ve uyuklayamazdı. Genç Kadın bu asil hisle mesai yollarına çıktı. Cemiyetimiz de küçük fakat azimkâr adımlarla bu yolu yolcusudur.”

“Çünkü artık herkes öğrendi ve hepimiz anladık ki milletin bir nısfı olan kadınlık uyudukça bize rahat halas yoktur. Asırların manasız taassubu bizi pek haksızca susturmuş senelerin lüzumsuz mantıksız muhafazakârlığı kadınlığı pek ağır yaralamıştı. Millet yükselemedi...”²¹

Aliye Esad Hanım'ın aynı amaçla yola çıkan Genç Kadın Dergisi'nden Asri Kadın Cemiyeti'ne desteğini sürdürmesi isteğiyle son bulan yazısının hemen altında Genç Kadın Dergisi de bir teşekkür mesajı yayınlamıştır.

2. Asri Kadın Cemiyeti ve Mustafa Kemal Paşa

Asri Kadın Cemiyeti'nin kurulduğu günlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dadır. “Anafartalar kahramanı” olarak büyük bir şöhret kazanan Mustafa Kemal Paşa, cemiyet üyelerince “şeref üyesi” yapılmak istenmiştir. Cemiyetin kurucu üyelerinden olan Sabahat Filmer anılarında bu konuda şunları anlatmaktadır: “...*Bunu candan istiyorduk. Saliha Ruşen'le Sema Köprülü ve bizim aile dostumuz hem de doktorumuz olan Dr. Rasim Ferit Bey'e bu fikrimizi bildirdiğimiz zaman bizlere cesaret verdi. Kabul edeceğinden emin olduğunu, teklifi yapmamızı söyledi. Paşa'ya bizleri anlatacağını, hatta desteklemeyi vadetti.*”²² Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke dönemi Şişli günlerinde en güvendiği ve destekçisi olan isimlerden biridir.²³ Mustafa Kemal Paşa'yı Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında bilgilendirerek Darülfünunlu kadınların üyelik tekliflerini iletmiştir. Hatta iki hafta sonra birlikte cemiyete bir ziyarette bulunmuşlardır. Aslında Mustafa Kemal Paşa, Rasim Ferit Bey ile Ordu Film Merkezi'nde bir manevra filmini görmeye gitmiştir. Asri Kadın Cemiyeti'nin burada toplantı halinde olduğunu öğrenince cemiyet üyeleri ile görüşmek ve onları tanımak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ani ziyaretini Sabahat Filmer anılarında şöyle aktarmaktadır:²⁴

21 “Genç Kadın Mecmuası Heyet-i Tahririye Müdüriyetine”, *Genç Kadın*, S.8, 10 Nisan 1919, s.116.

22 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.34.

23 Fethi Tevetoğlu, “Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Dr. Rasim Ferit Talay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, S.21, Temmuz 1991, s.624-625.

24 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.44-45.

“Hazırlanan bir manevra filmi görmeye gelmişim, toplantıda olduğunuzu öğrenince sizlerle görüşmek, hepimizi tanımak istedim “ dediler. Bu söz bizleri mesut etti, bir anda bütün endişelerimizi unuttuk. O, birimizin değil, hepimizin sevgilisi oldu. Derinliklerinde şimşeklerin ışıkları kaynaşan mavi gözlerini hepimizin üstünde gezdirdi, çalışmamız hakkında sorular sordu. Karşısında kendisine cevap verebilen genç kızları görmek onu memnun etmişti. Aza kayıt defterini istediler; adlar üzerinde duruyordu... Birden başını kaldırıp: “buradaki kayıtlara göre mevcudunuz az” dedi. Cevap bekler gibi yüzümüze baktı. Kendisine kolejlilerin leyli olduklarını gönüllü hemşirelerin de vazifede buldukları için gelemediklerini söyledik. Aldığımız kararları yakınları vasıtasıyla kendilerine bildireceğimizi söyledik. Memnun oldular; faaliyetlerimize hız vermememizi çalışmamızı arttırmamızı tavsiye ettiler.”

Mustafa Kemal Paşa uzun bir masa etrafında toplanan cemiyet üyelerine; kadınların millete analık edeceği için kendini yetiştirmesini, Türk ocaklarındaki konferanslara, toplantılara gidip cemiyetin davalarını yakından takip etmesi tavsiyelerinde bulunmuştur. Bütün milletin felaketlere karşı dayanışmada birleşmesini, yardıma ihtiyaçları olursa kendisine gelebileceklerini söylemiştir. Aslında bu ziyaret, Asri Kadın Cemiyeti'nin şeref üyeliği ricasının kabulü anlamına da gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa zaten Naciye Faham, Sabahat ve Melahat Hüsametdin Hanımların subay olan babalarını yakından tanımaktaydı ve bu kadınlarla yolları sürekli kesişecekti. Dr. Rasim Ferit Bey de kültürlü, iyi eğitilmiş vatansız olarak bu kadınların Mustafa Kemal Paşa ile tanışıklığını artırması için çaba göstermiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa şerefine evinde verdiği bir davete cemiyet üyelerinden Selma Köprülü, Melahat ve Sabahat Hanımları da davet ederek Asri Kadın Cemiyeti'ni daha yakından tanınmasını sağlamıştır. Sabahat Filmer o geceye dair anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın bir ara kalabalığa dönerek *“Bu genç kızlar çok iyi çalışıyor; büyük işler yapıyorlar...”* dediğini aktarmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın ilgisi cemiyet üyelerini memnun ederken onunla daha çok görüşme istekleri de artmıştır. Melahat Hanım'ın doğum günü bunun için bir fırsat olarak görülerek Asri Kadın Cemiyetinin faal üyelerinin katılacağı kutlamaya Mustafa Kemal Paşa ve Dr. Rasim Ferit Bey'i de davet etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Melahat Hanım'ın 16 Nisan 1919'daki doğum günü kutlaması için aldığı davete ülkesi için çalışan kadınları bir arada görüşmek isteğiyle katılmayı kabul etmiştir. İstanbul'da bulunduğu günlerde Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetlerini dikkatle izlemiştir.²⁵

3. Asri Kadın Cemiyeti ve İşgaller Karşısında İlk Tepkiler

Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan işgallere tepkinin gösterildiği, işgal kuvvetlerinin protesto edildiği ilk açık hava toplantısı 19 Mart 1919 tarihinde Asri Kadın

25 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.36.

Cemiyeti ve İnas Darülfünunu tarafından kadınların katılımıyla Fatih Türbesi'nde bir anma töreni yapılmıştır. Asri Kadın Cemiyeti Başkanı Naciye Faham ve genel sekreter Aliye Esad hanımların öncülük ettiği bu toplantıya cemiyet üyeleri, İnas Darülfünunu öğrencileri ve halkın katılımı da yoğun olmuştur. Törene saat üçte başlanmış ve katılımcılardan bir kısmı öncelikle türbe içinde toplanarak Kur'an-ı Kerim tilavet eylemişlerdir. Okunan dualardan sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nden bir kız öğrenci tarafından Abdülhak Hamit Bey'in "Türbe-i Fatihi Ziyaret" manzumesi okunmuştur.²⁶ Ardından Darülfünun mezunlarından Mediha Muzaffer Hanım İstanbul'un Türklerde kalacağına dair bir konuşma yapmıştır. Konuşmasıyla toplantıya katılanları coşturmuş ve "İstanbul'dan gitmeyiz! Gitmeyiz! Gitmeyiz" sözlerini toplantıya katılan bütün hanımlar hep bir ağızdan tekrarlamışlardır.²⁷

Daha sonra Asri Kadın Cemiyeti adına Naciye Faham Hanım söz almış; "Ulu hakanın türbesini yabancı nazar altında bırakmayacağını yumruklarını sıkarak" diyerek büyük bir heyecan içinde haykırmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu zor koşulları anlatarak konuşmasına şu şekilde son vermiştir:

"Milletin fikrini milletin kuvvetini zerre kadar kale almadan ve ona muhalif olarak hareket eden harp kabinesi bir sebab-i siyasi ve idari ve belki de bir sebab-i askeri uğrunda Ermenilerden bazılarını nakil bazılarını da tehcire lüzum görmüşlerse bundan bütün millet niçin mesul olsun?"²⁸ Savaş yıllarında İttihat ve Terakki Partisi'nin izlediği politikalarından dolayı bir milletin cezalandırılmayacağını ifade ederek haksız işgallere tepki göstermiştir.

Genç Kadın Dergisi'nde Fatih türbesinde kadınların yaptığı bu toplantının bıraktığı etki şöyle aktarılmıştır:

"Türk kadınlığının milli, sarsılmaz bir iman ile tertip ettiği bu samimi ziyaret, Türk erkekleri için ne intibahver bir vaka idi! Türk kadınlarının bu pek ulvi ve tarihi tezahürleri, Türkiye'nin her yerinde, her aile yurdunda heyecanlı bir hüsn-i kabule mazhar oldu. Yüzlerce münevver, hamiyetli Türk kadının iştirakiyle ve derin bir iman-ı milli ile tertip edilen bu ulvi ziyaret yüce hakanın ruh-ı muazzamını şad ettiğine hiç şüphe yoktur."²⁹

26 "İstanbul Türk Kalacaktır", *İkdam*, 20 Mart 1919, s.2.; Emine Önhan, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar Kadın Cemiyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s.63.

27 "Ulvi Bir Tezahür", *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1919, s.108.

28 "İstanbul Türk Kalacaktır", *İkdam*, 20 Mart 1919, s.2.; Ulvi Bir Tezahür", *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1919, s.108.

29 "Ulvi Bir Tezahür", *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1919, s.108.

Asri Kadın Cemiyeti ve İnas Darülfünunu'nun girişimi ve yüzlerce eğitimli kadının katılımıyla işgalci güçleri protesto etmek amacıyla Fatih Türbesi önünde yapılan bu toplantı İzmir'in işgali sonrasında yapılacak mitinglerin de öncüsü olmuştur.³⁰

4. Asri Kadın Cemiyeti'nin Öncülüğünde Kadın Örgütlerinin Ortak Muhtırası

Asri Kadın Cemiyeti'nin daveti üzerine 28 Mart 1919 günü Milli Terbiye ve Talim Cemiyeti binasında kadın örgütlerinin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya İstanbul'da bulunan on iki kadın cemiyeti temsilci göndermek suretiyle katılmışlardır. İnas Darülfünunu adına Fatma, Sabahat Hüsameddin, Sanayi-i Nefise Mektebi'nden Mediha, Bakiye, Şişli Cemiyet-i Hayriyesi'nden Rukiye, İnyet, Esirgeme Derneği'nden Matlube Ömer, Rana Sani, Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti'nden Muhlise, Himaye-i Etfal'den Saliha Ruşen Eşref, Asri Kadın Cemiyeti'nden Selma, Naciye, Ticaret Mektebi İnas kısmından Mediha Hakkı, İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden Azize Sami, Muallimler Cemiyeti'nden Zahide, Emine, Türk Ocağı'ndan Melahat Hüsameddin, Biçki Yurdu'ndan Şadiye ve Samiye Hakkı Hanımlar bu toplantıda hazır bulunmuşlardır.³¹

Cemiyet, Mondros Mütarekesi ertesinde Fransız siyasi temsilcilerine bir muhtıra taktim ederek bununla yaşanan acılar karşısında kadınlığın sakin ve ilgisiz kalmadığını duyurmuştur. Fransız makamları tarafından bu muhtıra kabul edilmiş, Fransa devlet başkanı da bu önemli mesele ile bizzat meşgul olacağını vadetmiştir. Hatta Türk hanımlarına hürmetlerini ve selamlarını göndermiştir. Bu muhtıralardan İngiliz ve Amerika mümessillerine de takdim edilirse onların da aynı nezaketle kabul edeceği düşünülmüştür. Bu nedenle Asri Kadın Cemiyeti, yabancıların dikkatini çekmek üzere bir muhtıra hazırlanması için kadın cemiyetlerine öncülük yapmıştır. Ayrıca bu muhtıranın Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'ne³² de gönderilmesi üzerinde durulmuştur. Lady Aberdeen'in başkanlık ettiği Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'nin Türk kadınının yaşadığı acıları görmezden gelemeyeceği düşünülmüştür. Türk kadınlarının büyük zorluklar içinde kurup yaşattığı cemiyetlerin ülkesinin kurtuluşu için verdiği mücadelesini dünyaya tanıtmak amaçlanmıştır. Hilal-i Ahmer, Esirgeme Derneği, Himaye-i Etfal Cemiyeti,

30 Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975, s.104; Müjgân Cumbur, "Millî Mücadele Mitinglerinde Türk Kadının Yaptığı Konuşmalar", *Millî Mücadelede Türk Kadını*, Haz. İnci Engünün vd., Ankara, Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Yayınları, 1983, s.14.

31 "Hanımlarımızın Mühim Bir İçtimai-Kadın Cemiyetlerinin Teşrik-i Mesaisi", *Yeni Gazete*, 29 Mart 1919, s.2.

32 Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti, 1888 yılında Washington'da kurulmuş ve 25 ülkeden yirmi milyon civarında üyesi olan dönemin güçlü bir uluslararası kadın örgütüdür. Bkz: "Kadınlar da Karışıyor", *İkdam*, 8 Mart 1919, s.1.

Biçki Yurdu, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Türk Ocağı, Sanayi-i Nefise Mektebi, Darülfünun, Asri Kadın Cemiyeti gibi kadınların aktif olduğu örgütlerin birlikte hareket etmesi üzerinde durulmuştur. Asri Kadın Cemiyeti bu müesseselerin baş başa vererek Türk kadınının da Avrupa ve Amerika'nın medeni kadınlarına katılması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Onların da bu muhtıra ile Türk kadınının feryadına şahit olacağı düşünülmüştür. Asri Kadın Cemiyeti, toplantıya katılan cemiyetlerin üyelerinin “ilmi fikirlerinden” büyük yardım beklediğini de açıklamıştır. Asri Kadın Cemiyeti'nin bu girişimine detaylı bir şekilde yer veren nadir yayın organlarından biri olan Yeni Gazete kadınların bu girişimini desteklemekle birlikte eleştiri de getirmiştir. ABD Başkanı Wilson'a her gün pek çok miltetten yüzlerce, binlerce muhtıra gönderildiğini, gönderilecek bu muhtıranın belki bin birinci muhtıra olacağını, bu konuda geç kalındığını iddia etmiştir. Kadınların ayrıca bir muhtıra göndermelerine gerek olmadığı, başka derneklerin gönderdikleri muhtıraları imzalamalarının yeterli olduğunu savunmuştur.³³

Muhtıra hazırlamak üzere yapılan müzakereler 1 Nisan 1919 günü yapılan toplantı da devam etmiştir. Nihayet 21 Nisan 1919'da yapılan son toplantıda muhtıra hazırlığının tamamlandığı Asri Kadın Cemiyeti Katib-i Umumiliği'nin 22 Nisan 1919 tarihinde İkdam, Yeni Gazete, Atı, Hadisat gibi gazetelere verdiği bir ilanla duyurulmuştur. Muhtıranın doğrudan doğruya Uluslararası Kadınlar Cemiyeti başkanı Lady Alberdeen'e gönderileceği ilan edilmiştir.³⁴

5. Milli Kongre ve Asri Kadın Cemiyeti

Asri Kadınlar Cemiyeti, Mütareke döneminde, İstanbul'da “Milli Müdafaa” hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulan Milli Kongre Cemiyeti içinde yer alan kadın örgütlerinden biri olmuştur. Milli Kongre Cemiyeti, işgaller karşısında millet olarak birlikte hareket etmenin gerekli olduğunu gören Dr. Esat Paşa tarafından parti ve cemiyetlerin tek çatı altında çalışması için 29 Kasım 1918'de kurulmuştur. Çok sayıda kadın örgütü, kadın delegeleriyle ve tam temsil gücüyle bu cemiyete katılmıştır. Milli Kongre'nin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti salonunda yapılan ilk toplantısına siyasi parti ve cemiyetler ikişer üye göndererek destek vermişlerdir.³⁵

33 “Hanımlarımızın Mühim Bir İctimai-Kadın Cemiyetlerinin Teşrik-i Mesaisi”, *Yeni Gazete*, 29 Mart 1919, s.2.

34 “Asri Kadın Cemiyeti Katib-i Umumliğinden”, *İkdam*, 22 Nisan 1919, s.2; “Hanımlarımızın Faaliyeti”, *Hadisat*, 22 Nisan 1919, s.1; “Asri Kadın Cemiyeti Katib-i Umumliğinden”, *Atı*, 22 Nisan 1919, s.2.

35 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.171; Yaprak Zihniöğlü, *Kadinsız İnkılap...*, s.93.

Asri Kadın Cemiyeti, Milli Kongre'den sonra kurulduğundan bu oluşuma geç dâhil olmakla birlikte 1919 yılı toplantılarında Asri Kadın Cemiyeti'nin oldukça etkili olduğu görülmektedir. İzmir'in işgali sonrasında İstanbul'da protesto mitingleri düzenlenmesinde ve halka direniş ruhunun aşılmasında Milli Kongre liderlik yapmış mitinglerin organizasyonunda Asri Kadın Cemiyeti'nden büyük destek görmüştür. Milli Kongre'nin 19 Mayıs 1919 tarihli toplantısına katılan cemiyet İzmir'in işgalini protesto etmek ve ülkenin içinde bulunduğu feci durumu izah etmek amacıyla ABD Başkanı Wilson'a bir telgraf gönderilmesi kararının alınmasında öncü olmuştur.³⁶ Milli Kongre'nin ülkede yaşanan haksız işgaller karşısında telgraf protestosuyla başlattığı mücadele etkili olmuş kısa sürede İstanbul'da medeni dünyada önemli yankılar uyandıracak mitingler düzenlenmeye başlamıştır.³⁷

6. Protesto Mitingleri ve Asri Kadın Cemiyeti

İstanbul'da ülkenin içinde bulunduğu belirsizlik ve işgal tehlikelerine karşı kıpırdanmaya başlayan tepkileri 15 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'i işgali iyice tetiklemiştir. İzmir'in işgali, Asri Kadınlar Cemiyeti üyelerini derinden etkilemiş ve hemen bir gün sonra cemiyet merkezinde 16 Mayıs 1919 günü bir toplantı yapılarak ülkenin kurtuluşu yolunda yapılacaklar üzerinde durularak önemli kararlar alınmıştır. Cemiyet, 19 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'da başlayacak seri protesto mitinglerinin hazırlanmasına öncülük yapmıştır. Cemiyet üyesi Sabahat Hanım bu sürece dair şunları anlatmaktadır:³⁸

“Başta bütün üniversiteliler olmak üzere, tam teşkilatlı kadın kuruluşlarının hepsi, hakka, hürriyete âşık olan vatandaşlar, mukaddes topraklarını seven herkes birleşip duydukları isyana memleketimizin sathına yaymaya çalışacak. Bunun için devamlı protesto mitingleri hazırlanacak, bir program dâhilinde yapılacak bu toplantılarda kalbi yanan, sesi duyulan dili söyleyebilen herkes konuşacaktır. Bunu tatbik edebilmek için her tehlikeyi göze almıştık.”

İlk olarak Darülfünun öğrencileri 18 Mayıs 1919'da bir toplantı düzenlemişlerdir. Darülfünun'da dersler boykot edilmiş ve öğretmen ve öğrencilerden yoğun katılımının olduğu toplantıda kürsüde konuşma yapmak üzere her fakülteden temsilciler seçilmiştir. Hukuk Fakültesi'nden Muslihiddin Bey ile Tıp Fakültesi'nden Akil Muhtar Bey'in konuşmasından sonra Rıza Tevfik Bey'in kürsüye çıktığı toplantıda, dönemin kaynaklarında ismi belirtilmediği için kim olduğunu tespit edemediğimiz İnas Darülfünunu'ndan bir hanım da söz almıştır.³⁹ Konuşma *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nde şu şekilde yer almıştır:

36 “Milli Kongre'den”, *Vakit*, 20 Mayıs 1919, s.2.

37 Zekeriya Türkmen, *Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2016, s.47.

38 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.47-48.

39 “İzmir Hadisesinin İstanbul Vilayetindeki Tesirati”, *İkdam*, 19 Mayıs 1919, s.1.

“Türk Gençliğinin nısfını biz teşkil ediyoruz. Biz de aynı fikirdeyiz. Türk gençliği her daim kadınlığı, münevver kadınlığı yanında görecektir. Buna emin olunuz. İcap ederse gençlik yanında ve vatan uğruna biz de öleceğiz.”⁴⁰

Konuşmasında kadınların da erkeklerle beraber mücadeleye hazır olduğunu belirterek sözlerini şöyle sonlandırmıştır: “Teşebbüsünüze en kavi bir imanla iştirak ediyor ve şu hakikati isma etmek (duyurmak) istiyoruz: Kim demiş bir kadın küçük şeydir, Bir kadın belki en büyük şeydir.” Toplantı sonunda İstanbul’un muhtelif semtlerindeki meydanlarda protesto mitingleri yapılması kararlaştırılmıştır.

İlk miting 19 Mayıs 1919 tarihinde Fatih meydanında düzenlenmiştir. Bütün okullar, müesseseler tatil edilmiş ve Fatih parkında genç-yaşlı, kadın-erkek İstanbul halkının katılımıyla büyük bir miting düzenlemiştir.⁴¹ Geniş katılımın olduğu mitingin beş konuşmacısından ikisi kadın olup bunlar, Halide Edip Hanım ve Darülfünun öğrencisi Meliha Hanımdır. Daha önce birçok kapalı salonda konuşma yapan Halide Edip Hanım ilk kez bir açık hava toplantısında konuşma yapmıştır. Bu olay Türk kadının miting kürsüsüne ilk çıkışı olmuştur. Halide Edip Hanım kadınlara seslenerek büyük bir inançla içinde bulunulan tüm olumsuz koşullara karşı mücadele için çağrıda bulunup ellerindeki gücü hatırlatmıştır.⁴²

Darülfünun öğrencisi Meliha Hanım da heyecanlı bir konuşma yaparak ülkeyi içine düştüğü durumdan kurtarmak için mücadele etme gereği üzerinde durarak halkı mücadeleye çağırmıştır. Konuşmasını hak ve adalete vurgu yapan şu sözlerle sonlandırmıştır:

«Vatanımızı kurtarmak için yaşayacağız kuvvetle iman ediyoruz ki büyük Allah’ımıza sığınarak, cebir ile alınan bir hak elbette iade edilecektir.”⁴³

İstanbul’da yapılan ikinci miting Fatih mitinginin ertesi günü 20 Mayıs 1919 tarihinde Üsküdar Doğançılar’da yapılmıştır. Kadın-erkek 30 bin kişinin katıldığı toplantının sekiz konuşmacısından üçü kadın olmuştur. Bunlar, Asri Kadın Cemiyeti adına Sabahat ve Naciye Hanımlar ile Üsküdar Sanayi Mektebi Fransızca Öğretmeni Zeliha Hanımdır.⁴⁴ Miting gününe dair Sabahat Filmer anılarında şunları anlatmaktadır:⁴⁵

40 “Darülfünun’da İçtima ve Tezahüratın Devamı”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mayıs 1919, s.1.

41 “Fatih’te İstanbul Ahalisinin Muazzam Mitingi”, *Memleket*, 20 Mayıs 1919, s.1.; “Sevgili İzmir İçin İstanbul Müslümanlarının Dünkü Tezahüratı”, *İkdam*, 20 Mayıs 1919, s.1.

42 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Ankara, Cem Web Ofset, 2006, s.89.

43 Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1975, s.18.

44 Saruhan, *Kurtuluş Savaşı...*, s.92.; “Dün de Üsküdar’da Büyük Bir İçtima Akd Edildi”, *Hadisat*, 21 Mayıs 1919, s.1.

45 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.49.

“Doğancılardaki bir mezarlığın demir parmaklıkları önünde toplandık. Gözlerimizin önünde renkli bir halı gibi uzanan büyük bir kalabalık vardı. Coşan halk, güneşe, rüzgâra bakmıyor; durmadan dalgalanıyor; her an biraz daha büyüyordu. Bugünkü konuşmacılar Asri Kadın Cemiyeti’nden iki üniversiteli idi. Naciye Faham ve ben Sabahat Hüsameddin. İkimiz de halkın heyecanı karşısında büyülenmiş gibi idik. Ben sesimde hıçkırıklar, gözümde yaşlar dolu olarak konuştum.”

Sabahat Hanım, İzmir’in işgali karşısında duyduğu üzüntü ile konuşmasına şöyle başlamıştır:⁴⁶

“Ey Muhterem talihsiz ahalimiz!

Dün muazzez Fatihimizin yüksek ve muhteşem minareleri altında ecdadımızın ruhlarından yükselen tekbirleri duyarak bir vaz’ı huşu ve hürmetle toplanan, ağlayan 50.000 feryada bugün de yeni sesler, yeni avazeler karışıyor. Biz temsil ettiğimiz asri Asri Kadın Cemiyeti şahsiyeti maneviyesinden de bu seslerin derinliklerinde gür ve kudretli bir hak olduğunu söylemek istiyoruz. Çünkü hepimiz aynı kederle malulüz. Hepimiz gasp olunan bir hak karşısında yaşıyoruz. Fakat bugün en çok biz kadınlar; o anneler; kardeşler bedbaht memleketimizde sükün ve istirahatle yaşamak hakkını kazanmak için ailelerimizin kıymetli vücutlarını birer birer kaybederken bile bu kadar keder duymuyorduk.”

İzmir’den sonra sıranın Konya’ya, Bursa’ya hatta İstanbul’a geleceğini üzüntüyle haykırarak *“bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahir kuvvetler karşısında yine böyle sükün ve tevekkül ile mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum. Biz kadınlar bu cihadında en önde olacağız ve medeniyete riyalar, yalan söyleyen varlıklara her zaman lanetler, lanetler edeceğiz. Artık bu son zulmün önünde biz kadın erkek, genç ihtiyar hepimiz birleşelim...”* sözleriyle kadınları mücadeleye çağırmıştır. İşgalleri sakın bir şekilde karşılamayacağız diyerek kadınların hak mücadelesinde en önde olacağını söylemiştir. Konuşmasına işgaller karşısında kadınlara düşen görevi hatırlatarak şöyle son vermiştir:

“Mazisinde şanlar şerefler parlayan bir milletin bugünkü evlatlarına kadınlarına düşen vazife sesleri kısılcınaya kadar bağırarak ve haklarının karşısında susmamaktır. Evet, muhterem gençler sevgili islamlar (yaklaşık iki satır sansüre uğradığından çıkartılmış) yürümekten hareketten kaçmayalım. Çok eminim ki arkamızda peygamberimizin ruhaniyeti. Allahımızın koruculuğu vardır. Çünkü şimdi biz çok hem pek çok mazlumuz.”

Sabahat Hanım’ın dini motiflere yer verdiği son cümleleri halkı daha da coşturmuş ve meydanı dolduran kalabalığın duygularına tercüman olmuştur.

Üsküdar mitinginin Asri Kadın Cemiyeti üyesi bir diğer hatibi Naciye Faham Hanım’ın konuşması ise şu şekildedir:

46 “İzmir Hadisesi Milletın Kalbine Kök Saldı”, *İkdam*, 21 Mayıs 1919, s.1.

“Necip Türk ve Müslüman kardeşler:

Biz tarihin belki arzın şahit olmadığı ihtilalli bir inkılabın kara bahtlı yavruları, biz bedbaht evlatları, bize dört kanlı senenin matemli mersiyesini bile bize çok gören medeni insanlar son darbeleriyle can evimizi yaraladılar. Fakat büyük bir ekseriyet-i hayata sahip olan İslamlar bu kadar haksız bu kadar şeni tağallübün intikamını beşiklerden mezarlara kadar taşıyacaklardır. İzmir mülkümüzün tarih hayatından coğrafyasından silinemez. Çünkü onda asırlarca yaşayan ferdin hatıraları, Türk abideleri tamamıyla Türk zeybekleri, efeleri var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı abide-i hamaseti hâkimiyetleri altında yaşamazlar. Muhterem kardaşlar! Biz eğer vatanımızın kanlı yaralarına bir insicam ve tesanütle sarılır, onun tedavisine kırılmaz bir azim dönmez bir sebatla koşarsak elinde bütün bu yüksekliklerin maverasında titreyen hak, adalet ve müzahirimiz olacaktır. Düşününüz efendiler siz bu cidalde yalnız değilsiniz. Arkanızda yanık bağırlarıyla yaşlı kederleriyle koşan yetişen kadınlar analarınız kardaşlarınız evlatlarınız var. Yaşasın bütün millet ve âlem-i İslam.”

Naciye Hanım da miting meydanını dolduran kalabalıktan İzmir'in işgaline karşı direniş için çağrıda bulunmuştur. Bu mücadelede erkeklerin yalnız olmadığı, arkalarında kadınların olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Döneme hâkim olan milliyetçilik fikrinin etkisiyle konuşmasında Türklük vurgusu öne çıkmıştır. Konuşmaların ortak noktası vatanseverlik olup miting sonunda Fatih mitinginde alınan kararlar aynen benimsenmiştir.⁴⁸

Asri Kadın Cemiyeti'nin destek verdiği bir diğer miting ise 22 Mayıs 1919 tarihinde yağmura rağmen yaklaşık 20 bin kişinin katıldığı Kadıköy mitingi olmuştur. Bu miting kadın hatipleri, İnas Darülfünunu öğrencisi Münevver Saim Hanım, yazar Hayriye Melek ve Halide Edip Hanımlar olmuştur. Asri Kadın Cemiyeti 23 Mayıs 1919'da düzenlenen Sultan Ahmet mitingine de destek vermiş cemiyet üyeleri geniş katılım göstermişlerdir. Halide Edip Hanım'ın yaptığı konuşma ile ünlene miting, İstanbul'da yapılan mitingler arasında en çok katılımın yaşandığı miting olmuştur.⁴⁹

İstanbul Polis Müdürlüğü çok geçmeden bu mitinglerin düzenlenmesini yasaklamıştır. Ancak 30 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet'te bir dua yapmak amacıyla toplanılacağı ilan edilmiş ve oldukça geniş katılımlı bir miting yapılmıştır. Burada ise Darülfünun öğrencisi ve Asri Kadın Cemiyeti üyesi olan Şukufe Nihal Hanım vatan sevgisi temalı bir konuşma yapmıştır.⁵⁰ Şukufe Nihal Hanım; *“Mezarımın önüne gelen yabancılar, senin kabrinden cebren ayırmak istedikleri vefakâr çocuklarından birinin sana ebediyen*

47 Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede...*, s.26.

48 “Üsküdar'da İkinci Büyük Miting”, *Vakit*, 21 Mayıs 1919, s.1-2.

49 Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede...*s.39.; Afet İnan, *Tarih Boyunca...*, s.106.; “Yüz Bin Müslüman Sultan Ahmet Meydanında Muazzam Bir Miting Akd Eyledi”, *İkdam*, 24 Mayıs 1919, s.1.

50 Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şukufe Nihal*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.73.

ağlayan mezarı karşısında her zaman bu memleketin garibi olduklarını anlayarak titremeyeceklerdir” sözleri ile halkı coşturmuştur.⁵¹ Sultanahmet mitingi ile ilgili haberler dönemin basınında büyük ölçüde sansüre uğramış gazetelerde mitinge dair sütunlar boş çıkmıştır.

Mitingler halk arasında millî birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirirken millî mücadele fikrinin geniş kitlelerce benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Asri Kadın Cemiyeti üyelerinin İstanbul mitinglerinde; Türklük, vatan sevgisi, kadınlık, Müslümanlık, analık, şehitlik özgürlük gibi motiflere yer verdikleri konuşmaları Anadolu’da yapılan kadın mitinglerinde de örnek alınıp benzer konuşmalar yapılmıştır. Yurt genelinde yapılan mitingler ulusal direniş yönünde kamuoyunun oluşmasında, ulusal bağımsızlık doğrultusunda kitlelerin mobilize oluşunda, Kuva-yı Milliye ruhunun kadın-erkek geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuştur.

7. Asri Kadın Cemiyeti’nin Kadınların Siyasal Hakları Meselesine Bakışı

I. Dünya Savaşı ile tüm dünyada kadının statüsünde büyük bir değişim yaşanıp kadınlar sosyal ve iktisadi alanlarda kendini göstermeye başlarken kadınların siyasal hakları konusu da tartışılmaya başlanmıştır. Savaş ertesinde özellikle Avrupa kamuoyunu meşgul eden bu konu Osmanlı kadınlarınca da yakından takip edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde 1919 Aralık ayında Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılacak seçimler Türk ve Müslüman kadınların da siyasal hakları meselesini gündeme getirmiştir. Vakit Gazetesi kadınlar arasında bir anket yaparak kadınların seçme ve seçilme hakkı konusundaki görüşlerini sütunlarına taşımak istemiştir. Amerikan Koleji Müdiresi, muallimleri, öğrencileri, Bezm-i Alem Sultanisi Müdiresi Hatice Hanım, Darülmuallimat Müdiresi Samiye Hanım, Nakiye Hanım, Halide Edip Hanım gibi eğitimci ve aydınlarla birlikte kadın örgütlerinin bu konudaki görüşlerine başvurulmuştur. Ankete katılan iki cemiyet Müslüman Kadınlar Birliği ve Asri Kadın Cemiyeti olmuştur. Türk kadınına seçme hakkının verilmesine olumlu yaklaşım mebus seçilebilmek için gerekli şartlar ve seçilecek kadın mebuslar bağlamında görüş bildirmişlerdir.⁵²

Vakit Gazetesi muhabiri, Asri Kadın Cemiyeti merkezine giderek cemiyet adına Başkan Naciye Hanım’ın kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilip verilmemesi hakkındaki fikirlerini almıştır. İlk soru *“Kadınlara hakk-ı intihabı veriyor musunuz, efendim?”*

51 Afet İnan, *Tarih Boyunca...*, s.106.; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve...*, s.77.

52 Serkan Tuna, “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri Sürecinde Siyasi Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:12, S.23, Bahar 2016, s.30.

olmuştur. Kadınların seçim hakkına sahip olmasına olumlu bakan Naciye Hanım, kadının da erkeğin de bu toprakların saadet ve felaketiyle alakadar bulunduğunu kadınların ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Asri Kadın Cemiyeti'nin kadınların sosyal konumlarını yükseltmek ve yirminci asrın istediği dereceye çıkarmak için çalıştığını ifade etmiştir. Zaten kadınlara seçme hakkı verilmesi ihtiyacıyla da bir araya geldiklerini de eklemiştir. Anketin ikinci sorusu “*Bizim kadınlarımızı bu hakkı layıkıyla istimal etmeye hazır buluyor musunuz?*” olup Naciye Hanım eğitim eksenli bir yanıt vermiştir. Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı konusunda tamamıyla “liyakatlı” görmediğini belirterek “insan olmadığından bile haberi olmayan kadınlarımız var” demiştir. Bu koşullarda seçme ve seçilme hakkı istemek ortaya çok zayıf kuvvetlerle çıkmak anlamına gelecektir. Fakat Avrupa’daki kadın ve erkeğin durumu daha yüksek olmakla birlikte, Osmanlı toplumu içinde de son altı sene zarfında dikkate değer inkılaplar gerçekleşmiştir. Bu dönemde erkekler arasında birçok eğitilmiş gençler şehit düşmüş, birçoğu da eğitimini tamamlayamamıştır. Hâlbuki bu altı sene zarfında kadınlar için birçok okul açıldığı gibi kadınlar hayatın içinde daha fazla yer almaya başlamışlardır. Kadının seviyesi pek farklı bir tarzda geliştiği halde erkeklerinki duraklama içerisine girmiştir. Gelinek noktada artık birçok eğitim görmüş kadın olduğunu belirterek bu kişilerin seçim hakkını elde etmeleri durumunda ülkenin menfaatini düşünerek hareket edeceklerine emin olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla cemiyetin, kısa bir zaman için yalnız eğitim görmüş kadınların seçime katılmalarını arzu ettiğini de eklemiştir. Naciye Hanım erkekler açısından da sadece eğitim görmüş olanların seçime katılmaları gerektiğini ifade etmiş ve o zamana kadar böyle olmadığı için ülkenin menfaatine uygun bir şekilde hareket edilmediğini de söylemiştir.⁵³

(Türk Kadınına İntihap Hakkı Verilmeli mi?“, *Vakit*, 1 Kasım 1919, s.2.)

53 “Türk Kadınına İntihap Hakkı Verilmeli mi?“, *Vakit*, 1 Kasım 1919, s.2.

“Siz mebusunuzda ne gibi fezail (faziletler) arayacaksınız, efendim?” sorusuna ise Naciye Hanım’ın cevabı şöyle olmuştur: “Kadınlığı temsil edebilecek fezaili cami olması, memleketi için hayat-ı içtimaiyeye atılmış ve orada kıymet göstermiş bulunması lazımdır.” “Erkekler şiddetle itiraz edecekler mi?” sorusuna ise ilerlemeden yana olan ve dünyadaki gelişmelere vakıf erkeklerin, kadınların seçim hakkına itiraz etmeyeceklerini zannettiğini ifade etmiştir. “Halk bunu nasıl telakki edecek?” sorusuna yanıtı ise halkın içinden de pek şiddetli bir tepki gelmeyeceği yönünde olmuştur. Bunun kadınların resmi dairelere girmesi gibi örneklerden de anlaşılacağını belirtmiştir. Naciye Hanım, Vakıf Gazetesi muhabirinin “Cemiyetinize bir iki kadın mebus listesi yapın deseler kimleri namzet koyardınız?” şeklindeki son sorusuna ise “böyle bir suale cemiyet namına yalnız başıma cevap veremem, fakat ben birçok hanımlar sayabilirim” demiştir. Ayrıca; Ahmet Rıza Bey’in kız kardeşi Selma Hanım, Vahit Bey’in eşi Leyla Hanım, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Sekreteri Nezihe Hanım, Feyziye Mektebi Müdiriyesi Nakiye Hanım, Halit Hurşit Bey’in eşi Naciye Hanım ile kolej ve Darülfünun’dan mezun birçok kadının mebus seçilebileceğini söylemiştir.⁵⁴

Kadınların eğitimi ve kültürel açıdan bilgilendirilmesini amaçlayan Asri Kadın Cemiyeti, kadınların siyasal haklarına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Ancak kadınların siyasal haklarına kavuşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir. Cemiyet üyelerinden Naciye Faham, Aliye Esad, Şukufe Nihal Hanımlar kadın haklarının savunuculuğunu yapmışlar, Türk Kadınlar Birliği içerisinde etkin görevlerde bulunmuşlardır.⁵⁵ Cemiyet üyelerinden Melahat Ziya Hanım, 1930 yılında Türk kadına belediye seçimlerinde seçme seçilme hakkının tanınmasıyla Ankara Belediye Meclisine seçilen ilk kadın üyelerden biri olmuştur.⁵⁶

8. Asri Kadın Cemiyeti’nin Diğer Faaliyetleri

Asri Kadın Cemiyeti kadınları beden ve fikren eğitmek, toplumsal konularını yükseltmek ve bu hedefe ulaşabilmek için kütüphane, müze, laboratuvar ve atölyeler açmıştır. Ancak cemiyet, Mondros Mütarekesi sonrasında ülkede işgallerin yaşanmaya başladığı bir dönemde kurulduğundan, öncelikli olarak ülkenin kurtuluşu için çalışmalarına yönelmiştir. Cemiyetin kurucu üyelerinden biri olan Sabahat Filmer anılarında cemiyetin faaliyetleriyle ilgili şunları anlatmaktadır: “Cemiyetimizde kadınları

54 “Türk Kadınına İntihap Hakkı Verilmeli mi?”, *Vakit*, 1 Kasım 1919, s.2; Serkan Tuna, “Son Osmanlı Mebusan Seçimleri Sürecinde Siyasal Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi”, s.41

55 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap...*, s.157-158.

56 Murat Karataş, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Siyasal Bir Portre: Ziya Gevher Etili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.35, 2016, s.342-343.

aydınlatmak, cehaletten kurtarmak, medeni haklarını temin savaşına yardımcı olmak, kimsesiz çocukları korumak gibi manevi desteklemelerden başka, hastalara bakmak, cephedeki askerlere gömlek, çamaşır, sargı hazırlamak, yaralılarla meşgul olmak da vazifemizdi.” İtilaf Devletleri'nin denetimi altında olan başkent İstanbul'da çok yoğun bir çalışma faaliyeti yürüten cemiyet, kısa sürede işgal güçlerinin dikkatini çekmiş ve istihbarat ajanları tarafından takip edilmiştir. Cemiyet üyeleri bu nedenle daha dikkatli hareket etmek zorunda kalmıştır.⁵⁷

Cemiyet, kuruluş amacına uygun kültürel faaliyetlerde de bulunmuş kadınların eğitimi için kurslar düzenlemiştir. Okuma-yazma ve Kuran yanında Fransızca, Almanca ve İngilizce dersleri verilmiştir. Kadınların bu kurslara ilgisini arttırmak için Asri Kadın Cemiyeti Kâtip-i Umumiliği'nin gazetelere verdiği ilanı şu şekildedir: “*Cemiyetimiz merkezinde yevmi dersler verileceğinden arzu eden her Türk ve İslam kadını istifade edebilir. Kayıt zamanları: Cumartesi, Çarşamba saat ikiden sonra. Dersler: Türkçe, Kuran, Kıraat, İmla, Fransızca, Almanca, İngilizce.*”⁵⁸ Dersler, cemiyet merkezi olarak kullanılan Bilgi Yurdu Müessesesinin dersanelerinde verilmiştir.⁵⁹

Mütareke döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin öncülük ettiği önemli kültürel faaliyetlerden biri şair Tevfik Fikret'in ölümünün dördüncü yıl dönümü vesilesiyle Darülfünun Edebiyat Fakültesi Öğrenci Derneği ile 19 Ağustos 1919'da düzenlediği anma töreni olmuştur. Asri Kadın Cemiyeti Katib-i Umumiliği törenden bir gün önce verdiği bir gazete ilanı ile Tevfik Fikret'in mezarında yapılacak anma törenine kadınları şöyle davet etmiştir: “*Fikret merhumun sene-i devriye-i vefatı münasebetiyle salı günü sabahleyin ziyarete gidileceğinden cemiyetimiz azalarıyla Darülfünun, Darülmulallimat, sultani müntesipleri, hariçten arzu eden, Fikret'i seven her Türk kadını iştirak ermek üzere Eyüp Sultan'daki makber-i mahsusasına ziyarete gelebilir. Vapur köprüden Eyüp'e saat 9'da hareket edecektir.*”⁶⁰

Dönemin basınında da geniş yer verilen bu anma törenine kız-erkek bütün Darülfünunlar, şairin dostları, meslektaşları ve öğrencileri katılmıştır. Tevfik Fikret'in Eyüp'teki mezarına gitmişler, ayrıca Aşçıyan'da da bir anma toplantısı düzenlemişlerdir. Mezarı başında Cemiyet üyesi Saime Hanım şairin bir mersiyesini okumuştur.⁶¹

57 Sabahat Filmer, *Atatürk Yolunda...*, s.35.

58 “Asri Kadın Cemiyeti”, *Vakit*, 8 Ağustos 1929, s.2.

59 BOA, *DH.EUM.5.Şb*, 79-30, 12, H-30-12-1337.

60 “Fikret'in Kabrini Ziyaret”, *Vakit*, 18 Ağustos 1919, s.2.

61 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı...*, s.117.; Tevfik Fikret'in Günü, *İkdam*, 20 Ağustos 1919, s.1.

Asri Kadın Cemiyeti, gelir sağlamak amacıyla 1920 yılı başında bir de cep takvimi hazırlanmış ve cemiyet tarafından satışa sunulmuştur. “Asri Kadın Cemiyeti Cep Takvimleri” başlığıyla dönemin gazetelerinde reklamları yapılarak geniş kitlelere ulaştırmak hedeflenmiştir. Cemiyetin gazetelere verdiği ilan şu şekildedir:

*“Medeni ihtiyaçlarınızı tatmin etmek, telefon, adres, küçük hatıralarınızı temiz yapraklar arasında saklamak, mevsim tahvilatını, tarihi ananeleri, büyük, mukaddes günlerinizi bilmek isterseniz elinizde bu bedii küçük takvim bulunmalıdır. Mahall-i tevzi Halk Kütüphanesidir. Taşradan da sipariş kabul olunur.”*⁶²

İstanbul’da 12 Ocak 1920’de açılan son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılışı münasebetiyle Asri Kadın Cemiyeti, bir kutlama telgrafı göndermiştir. Meclisin 22 Ocak 1920 tarihli oturumunda çok sayıda tebrik telgrafı gönderildiğinden müzakereleri uzatmamak adına bunların okunmaması ve Meclis başkanlığınca bir teşekkürle karşılık verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶³

Asri Kadın Cemiyeti, 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgaline kadar olan süreçte İstanbul’da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu’da başlayan Millî Mücadele’ye inanmış ve destek vermiştir. Naciye Faham, Şukufe Nihal gibi cemiyet üyeleri Anadolu’daki harekete yardımcı olan Karakol gibi gizli örgütlenmelerde de görev almışlardır.⁶⁴ Asri Kadın Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa’yı ve Millî Mücadele’yi büyük bir dikkatle takip etmiştir. Örneğin TBMM ordusunun kazandığı Sakarya zaferi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa’ya bir tebrik mektubu göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa da 14 Ekim 1921 tarihli bir cevabi mektupla Asri Kadın Cemiyeti’ne teşekkürlerini şöyle ifade etmiştir: “*Ordumuzun kazandığı Sakarya zaferi münasebetiyle hakkımda ibraz buyurulan tebrikat ve hissiyat-ı kalbiyeleri beni pek tahassüse etti. Teşekkürler ederim.*”⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa’nın annesi Zübeyde Hanım’ın 14 Ocak 1923’te vefatı üzerine duyulan üzüntüyü bildirmek üzere de cemiyet adına başkan Naciye Faham imzalı bir taziye telgrafı göndermiştir.⁶⁶

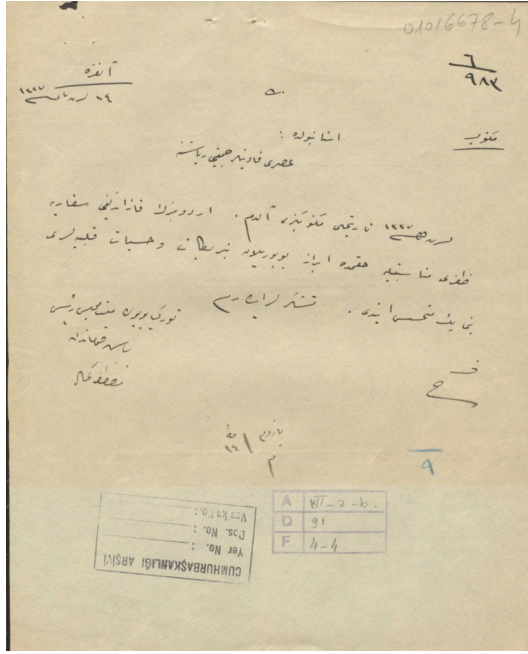
62 “Asri Kadın Cemiyeti Cep Takvimi”, *Vakit*, 21 Ocak 1920, s.4; “Asri Kadın Cemiyeti Cep Takvimi”, *İleri*, 21 Ocak 1920, s.6.

63 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 22 Ocak 1920, s.18.

64 Hülya Argunşah, *Bir Cemiyet...*, s.56.

65 *CA*, 010106678-5.

66 *CA*, 01014886-355.

(Mustafa Kemal Paşa'nın Asri Kadın Cemiyeti'nin Sakarya zaferi münasebetiyle gönderdiği tebrik mektubuna cevabı. CA, 010106678-5.)

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetleri son bulmuştur. Türkiye'nin az sayıdaki üniversite mezunu kadınları olan cemiyet üyelerinden Sabahat Filmer gibi isimler öğretmenlik yaparken Naciye Faham, Aliye Esad (Pirigil), Şukufe Nihal (Başer) hanımlar da kadınların eğitimi ve hakları mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Örneğin, Aliye Esad ve Şukufe Nihal Hanımlar 1923 yılında Nezihe Muhiddin Hanım'ın öncülüğünde kurulan ancak faaliyete geçemeyen Kadınlar Halk Fırkasının kurucu üyeleri arasında yer almışlardır. Hatta Şukufe Nihal Hanım Fırka'nın genel sekreterliğine seçilmiştir.⁶⁷ Naciye Faham Hanım ise Medeni Kanunu'nun hazırlanması sürecinde Türk Ocağı'nın girişimi ile kadınlardan oluşan bir komisyonda görev almıştır.⁶⁸ Aliye Esad ve Şukufe Nihal hanımlar kadınların haklarını savunmak üzere Şubat 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği içerisinde de etkin görevler almışlardır. Asri Kadın Cemiyeti'nin genel sekreterliğini yapan ve cemiyetçilikte büyük deneyim kazanmış Aliye Esad Hanım 1927-1935 yılları arasında Türk Kadınlar Birliği'nin de genel sekreterliğini yapmıştır.⁶⁹

67 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap...*, s.130-131.

68 Bernard Caporal, *Kemalizmde ve...*, s.361.

69 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap...*, s.157-158.

Sonuç

I.Dünya Savaşı yıllarında tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kadının statüsünde büyük bir değişim yaşanmış ve kadınlar sosyal ve iktisadi alanlarda kendini göstermeye başlamışlardır. Savaş yıllarında kadın örgütlerinin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan işgaller karşısında İstanbul kadınları sessiz kalmamış cemiyetler aracılığıyla tepki göstermişlerdir. İstanbul'da İnas Darülfünunu mezunları ve öğrencileri tarafından 1918 yılı sonlarında kurulan Asri Kadın Cemiyeti Mütareke Dönemi'nin en etkin kadın örgütlerinden biri olmuştur.

Asri Kadın Cemiyeti, özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali sonrasında İstanbul'da yapılan protesto mitinglerinin düzenlenmesine de öncülük yapmıştır. İlk defa açık hava toplantılarında meydanlara toplanan kadın erkek karışık topluluklar önünde kadınlar kürsüye çıkıp konuşmuşlardır. Asri Kadın Cemiyeti'nden Naciye Faham Hanım, Sabahat Hanım, Şukufe Nihal Hanımlar mitinglerde Türklük vurgusunun öne çıktığı heyecanlı konuşmalar yapmışlardır. Müslümanlık, vatan sevgisi, kadınlık, özgürlük, analık, şehitlik gibi motiflerin yer aldığı konuşmalarıyla miting kürsülerinden halkı coşturmuşlardır. Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı için erkeklerle birlikte mücadeleye hazır olduklarını haykırılmışlardır. Mitingler halk arasında millî birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirirken millî mücadele fikrinin geniş kitlelerce benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.

Cemiyet, kadınların eğitimi için de kurslar düzenleyerek çeşitli kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. Asri Kadın Cemiyeti modern İstanbul kadınının yüzü olmuş özellikle kadın hakları meselelerinde fikri sorulan bir merci haline de gelmiştir. Türkiye'nin ilk üniversite mezunu kadınları olan cemiyet üyeleri kadınların eğitimi ve hakları için çaba göstermişlerdir. Cemiyet, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali sonrasında pek etkinlik gösterememiştir. Ancak Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yapılan Millî Mücadeleyi dikkatle takip etmiştir. Cumhuriyet döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin faaliyetleri son bulurken Aliye Esad, Şukufe Nihal gibi cemiyet üyeleri Türk Kadınlar Birliği gibi örgütler içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri⁷⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

2. Süreli Yayınlar

Ati

Hadisat

İkdam

İleri

İnci

Memleket

Müşahede

Tasvir-i Efkâr

Türk Kadını

Vakit

Yeni Gazete

3. Araştırma Eserler

Argunşah, Hülya: *Bir Cumhuriyet Kadını Şukufe Nihal*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

Arıburnu, Kemal: *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1975.

Baskın, Bahar: "II.Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:38, Mart 2008, s.89-123.

Caporal, Bernard: *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

Cunbur, Müjgan: "Millî Mücadele Mitinglerinde Türk Kadınının Yaptığı Konuşmalar", *Millî Mücadelede Türk Kadını*, Haz.İnci Engünün, Müjgan Cunbur- Cahide Özdemir, Ankara, Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Yayınları, 1983, s.14-32.

Çakır, Serpil: *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2011.

Filmer, Sabahat: *Atatürk Yolunda Büyük Adımlar*, İstanbul, Gül Matbaası, 1983.

İnan, Afet: *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975.

70 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Karataş, Murat: “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Siyasal Bir Portre: Ziya Gevher Etili”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016, S.35, s.341-375.
- Kaplan, Leyla: *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, ATAM Yayınları, 1998.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 22 Ocak 1920.
- Önhan, Emine: *İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlanına Kadar Kadın Cemiyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.
- Paşaloğlu, Hacer Banu: *İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Saruhan, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Ankara, Cem Web Ofset, 2006.
- Tevetoğlu, Fethi: “Atatürk’ün Güvendiği Bir Kişi: Dr.Rasim Ferit Talay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, S.21, Temmuz 1991, s.624-638.
- Toprak, Zafer: *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Toprak, Zafer: *Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma (1908-1928)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Tuna, Serkan: “Son Osmanlı Mebusan Seçimleri Sürecinde Siyasi Bir Anket: Türk Kadınına Seçim Hakkı Verilmeli mi?,” *CTAD*, Yıl:12, S.23, Bahar 2016, s.25-52.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Türkmen, Zekeriya: *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2016.
- Zihnioğlu, Yaprak: *Kadınsız İnkılap*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Yeni Türk Alfabesinin Öğretilmesi İçin Yürüttüğü Faaliyetler

Activities Carried Out By The Minister of National Education Mustafa Necati Bey to Teach The New Turkish Alphabet

Fahri KILIÇ*

*Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bolu, Türkiye

ORCID: F.K. 0000-0002-0882-5811

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fahri Kılıç,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bolu, Türkiye

E-posta/E-mail: kilic_f@ibu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.12.2021

Kabul/Accepted: 04.01.2021

Atıf/Citation: Kılıç, Fahri. "Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Yeni Türk Alfabesinin Öğretilmesi İçin Yürüttüğü Faaliyetler." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 135-155.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-817361>

ÖZ

Mustafa Necati Bey (1892-1929), Milli Mücadele döneminde çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye hareketinin örgütlenmesinde aktif olarak yer almıştır. TBMM'de Saruhan ve İzmir milletvekilliklerinin yanı sıra İstiklâl Mahkemeleri Başkanlığı ardından Mübadele İmar ve İskân Vekilliği, Adliye Vekilliği ve Maarif Vekilliği yapmıştır. Özellikle Maarif Vekilliği döneminde milli eğitimin teşkilatlanması, yeni Türk alfabesinin hazırlanması, Millet Mektepleri'nin kurulması için yaptığı kapsamlı çalışmaları ile tanınmıştır. Bu araştırma, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey tarafından yeni Türk alfabesinin halka öğretilmesi için yürütülen faaliyetleri içermektedir. Araştırma, döneme ilişkin arşiv kaynakları, süreli yayınlar, tetkik eserler, makaleler, tezler ve anılara dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Necati Bey, Milli Mücadele, Eğitim, Millet Mektepleri, Yeni Türk Alfabesi

ABSTRACT

Mustafa Necati Bey (1892–1929), played an active role in the organization of West Anatolia National Forces through his writings in various journals and newspapers during the National Struggle Period. Being a member of the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) for Saruhan (Manisa) and İzmir after its formation, Mustafa Necati Bey also subsequently served as the head of the Independence Courts, minister of population exchange, development and housing, minister of justice, and minister of education. Especially during his ministry of education, he was well known for his comprehensive works for organizing national education, preparing the new Turkish alphabet, and founding the public schools. This research addresses the activities carried out by the

Minister of Education, Mustafa Necati Bey, to teach the new Turkish alphabet to the public, and it is based on archival sources of the period as well as periodicals, surveys, articles, theses, and memoirs.

Keywords: Mustafa Necati Bey, National Struggle, Education, Public Schools, New Turkish Alphabet

Extended Abstract

Mustafa Necati Bey was born in İzmir in 1892. Having been educated at İzmir High School and then at İstanbul Law School, he later returned to İzmir, where—besides being a lawyer—he worked as a history teacher at the Female Teachers Training College, as the principal of Private Şark High School, and as legal counselor for the Smyrna Cassaba Railway. The founder of Altay Sports Club and a notable member of the Turkish Hearts, Mustafa Necati Bey played an active role in the organization of West Anatolia National Forces through his writings on various journals and newspapers during the National Struggle Period.

Being a member of the Parliament (GNAT) for Saruhan (Manisa) after its formation, Mustafa Necati Bey served as chief judge for the Independence Courts, minister of exchange and settlement, minister of justice, and minister of education. Moreover, as the head of the Turkey Teachers' Union, Mustafa Necati Bey carried out the most significant educational reforms in Republican history during his three-year mandate as minister of education. The Law on the Organization of Education no. 789, adopted by the GNAT on March 22, 1926 formed the legal base for these reforms. With this legislation, the organization of the ministry was re-handled, a Language Committee was formed for the first time, the structure of the Board of Education was enriched, and a centralized education was aimed by setting up “Maarif Eminlikleri” he Alphabet Reform—one of the most crucial cultural revolutions of the Republican era—was implemented in this period.

The law requiring the Alphabet Reform was adopted by the GNAT on November 1, 1928, coming into force on November 3, upon being published in the Official Gazette. For the Law on Introduction and Application of Turkish Alphabet with the number of 1353 to be applied, the leadership of the ministry of education launched a literacy campaign, and the country was nearly turned into a school.

With the belief that the ministry of education had the greatest responsibility in the literacy campaign, Mustafa Necati Bey decided that teachers introducing the new Turkish alphabet had to undergo a short-term literacy course. With this aim, 15,000

teachers introducing the new alphabet were educated, enabling them to teach the new alphabet through in-service trainings launched in August and September in İstanbul, Ankara, and various districts of Anatolia. Moreover, the publication and distribution of coursebooks for all primary schools, as well as the publication of secondary school coursebooks and Turkish books, were completed, and high school books, dictionaries, and spelling and grammar books were ready to be published.

To teach the new Turkish alphabet to those over the school age, it was decided to open public schools where an all-inclusive common public education program was to be applied; people would be literate and not delay their careers; the education period would be scheduled as two, four, and six months, and itinerant schools would be formed in no-school environments. If necessary, all officers would be assigned to schools, and a few thousand people would be literate with this method. All these radical steps were taken a short while after the introduction of the Alphabet Reform: all preparations to open public schools were completed, and a regulation was implemented.

Upon completion, public schools were opened with official ceremonies on January 1, 1929, even though the Minister for Education, Mustafa Necati Bey, had lost his life. With the help of common public education offered in these schools, many people could learn how to read and write. Though interest in these schools decreased in time, as a result of the educational activities carried out between 1928 and 1951, 83,008 classes were opened in total—66,197 as (A) classes and 16,811 as (B) classes. A total of 70,047 teachers were assigned to them, 57,227 of which were men, and 12,820 were women. A total of 355,034 people graduated from the public schools—1,065,581 men and 369,890 women from (A) classes, and 274,692 men and 80,342 women from (B) classes. Within 33 years 1,790,734 people had learned how to read and write, obtaining a diploma.

This study includes the activities carried out by Minister for Education Mustafa Necati Bey in teaching the new Turkish alphabet to the people, and it employs a qualitative research method as document analysis technique. The research is based on archival sources of the period as well as newspaper and journals, surveys, articles, theses, and memoirs.

Giriş

Mustafa Necati Bey, 1892 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Babası Darendeli Halit Bey, annesi Elbistanlı Binbaşı Mustafa Necati Efendi'nin kızı Naciye Hanım'dır. Mustafa Necati Bey, ilk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamlamıştır. İzmir İdâdîsi'ni bitirdikten sonra yükseköğrenim için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitimini tamamladıktan sonra 1913 yılında İzmir'e dönmüştür. İzmir'de avukatlık ve İzmir Dârülmualimât Mektebi'nde tarih öğretmenliği yapmaya başlamıştır.¹ Daha sonra Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey'le birlikte 1915 yılında Şark Mektebi İdâdîsi adıyla özel bir okul açmışlardır.²

Mustafa Necati Bey, I. Dünya Savaşı sırasında İzmir Demiryolları İslâm Memurini Teavün Cemiyeti ve İhtiyat Zabitanı Himaye Yurdu, İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti, İzmir Türk Ocağı ile Altay Spor Kulübü gibi teşekküllerin kurucu üyeleri arasında da yer almış³, bu cemiyetler vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetlerle vatansever kişiliğiyle ön plana çıkmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra da haksız işgallere karşı oluşturulan Redd-i İlhak Cemiyeti'nin en aktif üyelerinden birisi olmuştur.⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde başlatılan Millî Mücadele faaliyetlerine bizzat katılmış, Soma ve Bergama cephelerinde çarpışmalarda yer almış, Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin düzenlenmesi için çalışmıştır.⁵ Ayrıca Vasıf Bey'le birlikte Kuvâ-yı Milliye yanlısı yayınlarıyla bilinen *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkartmıştır.⁶

I. TBMM açıldıktan sonra Saruhan (Manisa) Mebusu olarak seçilen Mustafa Necati Bey, meclisin en faal üyelerinden birisi olmuştur.⁷ I. Meclis'te 54 konuda 74 konuşma, II. Meclis'te İzmir Mebusu olarak 66 konuda 113 konuşma, III. Meclis'te yine İzmir Mebusu olarak 6 konuda 13 konuşma ile toplamda 200 konuşma yapmıştır. Millî

1 Hüseyin Ragıp Uğural, "Mustafa Necati'nin Ecdadı ve Kimliği", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 187.

2 *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C.III (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri), yay. haz. Fahri Çoker, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1994, s. 841-842.

3 M. Rauf İnan, "Mustafa Necati (Mustafa Kemal'in Maarif Vekili)", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 190.

4 Zeki Arıkan, "Mütarekede Mustafa Necati'nin İzmir'deki Çalışmaları", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 33.

5 Fuat Özer, "Millî Mücadele'de Balıkesir ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 214.

6 Mustafa Necati Bey, gazeteciliğe daha erken yaşta ilgi duymuş daha dava vekili iken 1914 yılında *Medrese-i Osmani* adıyla bir gazete çıkartma ruhsatı almıştır. Bkz. Ek-1, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Zabıtye (ZB) 25/39*, R. 26.06.1324.

7 Mustafa Safran, "Mustafa Necati Bey'in Meclis Konuşmalarından Seçmeler", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 80.

Mücadele'ye karşı isyanların baş göstermesi üzerine kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nde savcı, üye ve başkanlık görevlerinde bulunmuştur.⁸

Mustafa Necati Bey, II. Dönem TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak seçilmiş bu dönemde “Mübadele, İmar ve İskân Vekili” olmuştur. Kısa süren görevi boyunca mübadele ile gelen göçmenlerin yerleştirilmesi için çalışmalar yürütmüştür.⁹ Ardından “Adliye Vekili” seçilmiştir. Bu dönemde hukuk alanında yapılacak inkılapların temeli atılmış, Şer'i Mahkemeler kaldırılmış, 1924 Anayasası hazırlanmıştır. TBMM tarafından 1925 yılında Mustafa Necati Bey'e Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir.¹⁰

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey

Mustafa Necati Bey, Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının oluşturulmasında en önemli role sahip bakanlardan birisi olarak kabul edilir. Maarif Vekâleti görevine getirildiğinde eğitimle ilgili çözülmesi gereken çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle Maarif Vekâleti'nin mevcut teşkilat yapısı son derece yetersizdir. Öğretmen gereksinimi hem köylerde hem şehir merkezlerinde had safhadadır. Mevcut müfredat programları çağın gereksinimlerinin çok uzağındadır.¹¹

Eğitimin kullanılan alfabe ile yaygınlaştırılması da mümkün görünmemektedir. Okul binalarının çoğunun mimari yapısı eğitim öğretim koşullarına uygun değildir. Buna rağmen eğitim öğretim yine büyük imkansızlıklarla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin bu eğitim koşullarında Maarif Vekili olarak seçilen Mustafa Necati Bey, geleceğin ancak eğitimle inşa edileceğine inançla eğitim alanında yapılacak işleri belirlemek için¹² göreve başladıktan hemen sonra 27 Aralık 1925 tarihinde III. Heyet-i İlmiye'yi toplamıştır.

Toplantıda alınan kararlar gözden geçirildiğinde eğitimde reform sayılabilecek bir taslak plan ortaya konulduğu görülmektedir. Bu tavsiye kararlar doğrultusunda Mustafa Necati Bey, eğitim alanında yapılması gereken çalışmaları, çağdaş pedagojik akımlar ve programın geliştirilmesi, maarif teşkilat yapısının güçlendirilmesi, öğretmen yetiştirme sorununun ortadan kaldırılması, Maarif Eminlikleri kurularak eğitimin merkezîleştirilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması üzerine inşa etmiştir.¹³

8 Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 50.

9 Mesut Çapa, “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 69.

10 *Türk Parlamento Tarihi...*, s. 842.

11 Galip Karagözoğlu, “Atatürk'ün Eğitim Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.II, S.4, 1985, s. 193-194.

12 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, DTFC Yayınları, 1982, s. 101-102.

13 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri...*, s. 38-42.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Heyet-i İlmiye'nin görüşlerinin yanı sıra, dönemin en büyük eğitim uzmanlarından birisi kabul edilen Kolombiya Üniversitesi'nden Prof. Dr. John Dewey'in görüşleri doğrultusunda hayat bilgisi, toplu tedris ve iş kolu kavramlarına yer verilen 1926 Temel Mektepler Müfredat Programı'nı uygulamaya başlamıştır.¹⁴ Programda akıl ve bilimin doğruluğuna inançlı, zihnen ve bedenen sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinin hedeflendiği, ders kitaplarında millî kimlik, vatanseverlik duygusunu pekiştirmek için bu duygulara yönelik şiirlere ve marşlara yer verildiği görülmektedir.¹⁵

Mustafa Necati Bey, ayrıca yurt dışı gezilerle eğitimde elde edilen değişimi yerinde inceleyip Türkiye'de de uygulamaya çalışmıştır.¹⁶ Yaklaşık iki ay süren (21 Ocak- 16 Mart) gezi boyunca heyet; başta Prag, Berlin, Roma olmak üzere Avrupa'da birçok eğitim kurumunu ziyaret etmiştir. Mustafa Necati Bey ve heyet üyelerinin okulları, müzeleri, kütüphaneleri, matbaaları, resim sergilerini ve tiyatro gösterilerini kapsayan inceleme gezisi, amacına ulaşmıştır.¹⁷ Gezinin hemen ardından mesleki eğitimde, beden eğitiminde ve güzel sanatlar alanında yurt dışından uzmanlar gelmiş, çeşitli okullar açılmaya başlanmıştır.

Mustafa Necati Bey'in eğitim alanında tasarladığı uygulamaları yapabilmek için geniş kapsamlı bir eğitim yasının çıkartılması gerekmektedir. Bu dönemde çıkarılan "Maarif Teşkilatına Dair Kanun", Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarının yasal dayanağını oluşturmuştur. 789 sayılı bu kanunla ilk defa bir dil heyeti kurulmuş, Talim ve Terbiye Dairesi'nin yapısı zenginleştirilmiş, Maarif Eminlikleri ile eğitimin merkezleşmesi hedeflenmiştir.¹⁸

Maarif Teşkilatı Kanunu'na göre yapılan düzenleme ile eğitimin merkezleşmesini sağlamak için Maarif Eminlikleri oluşturulmuştur. Türkiye 13 eğitim bölgesine ayrılmış; İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Konya, Edirne, Sivas Adana, Trabzon, Elâzığ, Erzurum, Gaziantep ve Van'da Maarif Eminlikleri kurulmuştur. Maarif Eminleri, bölgelerindeki tüm eğitim-öğretim işlerinden sorumlu olacaklardır. Fakat Mustafa Necati

14 Cemil Öztürk, "Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve Harf İnkılâbı" 80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008, s. 161.

15 Hayrünisa Alp, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936)*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2017, s. 53-56.

16 Ek-2, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 22.80.15, 05.01.1927.

17 Şaban Ortak, "Mustafa Necati Bey'in Avrupa Gezisi (1927)", (Çevrimiçi), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/nf2010/makale/c12s22m6.pdf>, 25.10.2020.

18 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Yayınları, 2019, s. 344.

Bey'in ölümünden sonra eminlerin görev alanları daraltılmış ardından da 1931 yılında tamamen kaldırılmıştır.¹⁹

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey döneminde ülkedeki öğretmen eksiğinin bir an önce giderilebilmesi için bir reform programı hazırlanmıştır. Bu programa göre 10 sene- de üç bin öğretmen yetiştirilerek köylerde ve şehirlerde öğretmen ihtiyacı karşılanabilecektir. Bu amaçla şehirler için beş yıllık İlk Muallim Mektepleri ile köy okulları için üç yıllık Köy Muallim Mektepleri açılmaya başlanmıştır.²⁰ Köy koşullarına uyum sağlayacak ilk öğretmen okulları, Kayseri ve Denizli'de açılmıştır. Ardından Ankara, Konya, Balıkesir ve Erzurum'da açılan öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler, okullara atanmaya başlanmıştır. Ancak Mustafa Necati Bey'in zamansız ölümünün ardından Köy Muallim Mektepleri, 1931 yılında kapatılmıştır.²¹

Yeni Türk Alfabesinin Belirlenmesi

Osmanlı Devleti'nde alfabenin yetersizliğine dair ilk eleştiriler Maarif Nazırı Münif Efendi (Paşa) tarafından 12 Mayıs 1862 tarihinde dile getirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise alfabe sorununun ilk defa devlet içinde bir mesele haline geldiğini dile getiren kişi Mustafa Necati Bey olmuştur.²² Maarif Vekâleti'nin teşkilat kanunu için TBMM'de yapılan müzakereler sırasında yaptığı konuşmada, Maarif Vekâleti bünyesinde alfabe konusunda köklü bir hazırlık yapıldığını belirtmiştir.²³ Bu görüşmelerin ardından bir dil heyetinin kurulmasına karar verilmiştir. Ancak 1928 yılına kadar bu heyet için herhangi bir üyenin ataması yapılmamıştır.²⁴ Türkiye'de alfabe değişikliğine doğru gidişin ilk önemli belirtisi, beynelmilel rakamların kabul edilmesi olmuştur.²⁵ Kanun tasarısı, 20 Mayıs 1928 tarihinde TBMM'de oy birliği ile kabul edilmiş, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da 24 Mayıs 1928 tarihinde onaylanmıştır.²⁶

19 Ayşegül Şentürk, "Mustafa Necati Bey'in Bir Eğitim Projesi: Maarif Eminliği", *Belgi*, S.6, 2013/II, s. 749.

20 Devrim Alıcı, "Bir Eğitim Devrimcisi: Mustafa Necati", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Haziran 2008, s. 71.

21 M. Rauf İnan, *Mustafa Necati: Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980, s. 85.

22 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, II. Dönem, C.23, 1926, s. 311.

23 Faik Reşit Unat, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, S.23, Ankara, 1 Ağustos 1953, s. 726.

24 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 233.

25 Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk İnkılabları (Milletin Çağdaşlaşması)*, Ankara, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1999, s. 215-216.

26 Rekin Ertem, *Elifbe'den Alfabe'ye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991, s. 211.

Beynelmilel rakamların kabul edilmesinden sonra²⁷ İcra Vekilleri Heyeti, “alfabe” konusunu incelemek, yazı hakkında ortaya atılan çeşitli görüşleri tespit etmek ve kanaatlerini bildirmek üzere 23 Mayıs 1928 tarihinde yeni bir dil heyetinin kurulmasına karar vermiştir.²⁸ Yeni dil heyetine, milletvekillerinden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Falih Rıfkı (Atay), Talim Terbiye Kurulu üyelerinden Mehmet Emin (Erişirgil), Mehmet İhsan (Sungu) ve Avni (Başman), Darülfünun müderrislerinden Ragıp Hulusi (Özdem), Ahmet Cevat (Emre), Hariciye Vekâleti'nden İbrahim Osman (Grantay) seçilmişlerdir. Daha sonra heyete Celal Sahir (Erozan), İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Rasim, İsmail Hikmet (Ertaylan) ve Fazıl Ahmet (Aykaç) beyler de dâhil edilmiştir.²⁹

Dil heyeti, Latin alfabesinin kabulü konusunda hazırlıklara başlamış öncelikle bazı prensipler belirlemiştir. Bu prensiplere göre millî bir Türk alfabesi oluşturulacak, alfabede çift harf bulundurulmayacak, milletlerarası ses değerleri değiştirilmeyecek, işaretli harflere mümkün olduğunca az yer verilecek, İstanbul lehçesi ortak lehçe kabul edilecektir.³⁰ Ayrıca bazı alfabelerde c, ç, ş, j gibi sesleri ifade etmek için kullanılan, ikili (Diagraphe; ch, sh, sz,cs, yh gibi), üçlü (Trigraph; sch, tch gibi), dörtlü (Tetragraphe; tsch, dsch, szcz gibi) harfler yerine, tek harfli (Monographe) yazı sistemi benimsenecektir. Bazı Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde, c, s, z gibi harflerin üzerinde bulunan ayırt edici işaretler (Diacritique) yerine, ç ve ş harflerinin altına konulan çengel (Cédille) esaslı tercih edilecektir.³¹

Dil heyeti, Ankara ve İstanbul'da yürüttüğü çalışmalar sonucunda Latin alfabesi esasına dayanan yeni Türk alfabesini belirlemiştir.³² Belirlenen yeni Türk alfabesi, “a, b, c, ç, d, e, f, g, gh, ğ, h, ı, i, j, k, kh, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z.” harflerinden oluşmaktadır. Ancak gh, kh, harflerinin, halk tarafından karıştırıldığıının anlaşılması üzerine alfabeden çıkarılmıştır.³³

Yeni Türk alfabesinin belirlenmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve özellikle Maarif Vekili Mustafa

27 “Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında 1288 Numaralı Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bkz. *Resmî Gazete*, 28 Mayıs 1928, s. 800.

28 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, İstanbul, 1977, s. 1760-1761.

29 *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 29.032.20, 23.5.1928.

30 Abdullah Bağdemir, *Alfabe Raporu*, Ankara, Nobel Yayınları, 2020, s. 9.

31 M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 62.

32 *Elifba Raporu*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 7.

33 Ahmed Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960, s. 326.

Necati Bey ile diğer milletvekillerinin öncülüğünde büyük bir tanıtım kampanyası başlatmıştır. Ayrıca yeni Türk alfabesinin bürokraside uygulanabilmesi için Maarif Vekâleti'nin yürüteceği bir program hazırlanmıştır.³⁴ Programa göre Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilecek öğretmenler tarafından her bakanlıkta ve her genel müdürlük bünyesinde yeni yazı dersleri verilecektir. Kamu görevlileri 1928 yılının Ekim ayının sonuna kadar yeni yazıyı öğrenmiş olacaklardır. Yeni yazı derslerinden hiçbir memur kesinlikle muaf tutulmayacaktır. Programın eksiksiz uygulanması için vekâletler arasında iş birliği sağlanacaktır.³⁵

Program gereğince her il ve ilçede yeni yazı dersleri açılacak, bu derslerin öğretmenleri Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilecektir. Askerî birimlerde de yeni yazı derslerini Maarif Vekâleti'nin yetiştireceği subaylar verecektir. Jandarma teşkilatında da yine aynı yöntem uygulanacak, vekâletin eğittiği jandarma subaylar yeni yazıyı jandarmalara öğretecektir. Programa göre okullarda yeni Türk alfabesi ile okuma yazma eğitimi verildikten sonra o yılın müfredat programına devam edilecektir. Askerî ve diğer kurumlara bağlı okullarda da aynı uygulama yapılacaktır. Posta Telgraf Teşkilatı'na bağlı birimler için öncelikli bir program yürütülerek, PTT hizmetlerinin kesintiye uğramaması için acil tedbirler alınacaktır.³⁶

Yeni Türk Alfabesinin Öğretilmesi

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, yeni Türk alfabesinin belirlenmesi için yürütülen bütün çalışmaların içinde yer almıştır. Özellikle dil heyetinin 10 Temmuz'dan 13 Ağustos 1928'e kadar süren yeni Türk alfabesinin belirlenmesi için yaptığı çalışmalara bilfiil katılmış, fikirleri ile katkıda bulunmuştur. Dil heyeti tarafından belirlenen yeni Türk alfabesi, 10 Ağustos 1928 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kamuoyuna duyurulduktan sonra Mustafa Necati Bey, 14 Ağustos 1928'de Anadolu Ajansı'na açıklamalarda bulunarak yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir.³⁷

Bu dönemde Mustafa Necati Bey'in en öncelikli konusu, yeni Türk alfabesini öğretecek öğretmenlerin yeni alfabeyle öğrenmeleri olmuştur. 1928 yılı eğitim öğretim dönemi başlamak üzeredir ve bu kısa sürede Maarif Vekâleti büyük sorumlulukları yerine

34 Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 75.

35 Bilal Nuri Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 231.

36 Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü...*, s. 108-109.

37 Tülay Âlim Baran, *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 392-393.

getirmek zorundadır. Bu amaçla yeni yazıyı öğretecek 15.000 öğretmen; İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde açılan hizmet içi kursları ile yeni alfabeyle öğretim yapabilecek bilgi ve beceriyle donatılmış, yeni yazıyla öğretmenlik yapabileceklerine dair birer vesika verilmiştir.³⁸

Mustafa Necati Bey, 1928 yılında kız ve erkek muallim mekteplerinden yeni mezun olup mesleğe ilk adımı atacak olan muallimlere birer mektup göndermiştir. Mektupta öğretmenlerin görevlerinin kutsiyet ve mesuliyetini hatırlatmış, yeni Türk harflerinin öğretilmesinde üzerlerine düşen tarihi görevleri unutmamaları gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Bu görev için önce yeni Türk alfabesini öğrenmesi gerektiğini ardından da kadın, erkek, yoksul, zengin, köylü, şehirli, ayırt etmeksizin herhangi bir mektep kürsü armaksızın yeni alfabeyle halka öğretmesi gerektiğini belirtmiştir.

Mustafa Necati Bey, aynı zamanda başkanlığını yaptığı Türkiye Muallimler Birliği'nin 25 Ağustos 1928 tarihli IV. kongresinde yaptığı konuşmada, yeni Türk alfabesi ile okur yazar sayısının hızla arttırılacağını, eğitimin yaygınlaştırılacağını belirtmiştir. Kongreye katılan öğretmenler de yeni yazıyı tüm vatandaşlara öğretmek için kendi aralarında ant içmişlerdir. Ayrıca kongre vesilesiyle Mustafa Kemal Paşa'ya Mustafa Necati Bey tarafından gönderilen yeni Türk alfabesi ile yazılmış telgraf metninde şu ifadeler yer verilmiştir:⁴⁰

“Reisicumhur Hazretlerinin Huzuru Riyasetpenahilerine

Milletimize hedef olarak gösterdiğiniz yeni Harf İnkılâbı'nı bütün memleketde ve bilhassa Ankara'mızda hummalı faaliyetlerle ilerlemektedir. Yürüyen ve mütemediyen kuvvetlenen bu hareketin içinde yaşayan muallimlerimiz kongrelerinde heyecan ve hassasiyetlerini derin minnet memleket ve vicdan gelen aşklarla bu vazifenin memleket ve vicdan borcu olduğunu ifade ederlerken çok muthaiyyet ederek muvaffak olan ve samimimi merbutiyetle davanızın ezeli ve ebedi müdafileri olan bu genç vazifeperverlerin samimi tezahüründen duyduğum zevki maneviyi siz büyük reisime arz etmeyi vecibe ad ettim. Seferber bir ordu zabiti gibi her biri vazife başında davet edilen muallimlerimiz bütün milleti ve milletin yavrularını tasavvur edilen zamandan evvel okumağa muvaffak olacaklarına kaniim. Zatı Riyasetpenahilerinin yüksek feyz ve irşadına her an muhtaç olduğumu arz ile bipayan minnet ve tazimlerimi teyid eylerim efendim. Maarif Vekili Necati. Ankara, 25.08.1928”

38 Cemil Öztürk-Arzu M. Nurdoğan, “Millet Mekteplerinde Yurttaşlık Eğitimi: Öğretim Programı ve Ders Kitapları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.5, 2001, s. 167.

39 “Maarif Vekilimizin Yeni Muallimlere Mektubu”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1928, s. 1.

40 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*, A IV. 17-d, A-71, F13-15.

İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa da bu telgrafa karşılık yeni Türk alfabesiyle yazılmış şu kutlama telgrafını göndermiştir:⁴¹

"Maarif Vekili Mustafa Necati Efendi'ye.

Yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek hususunda memleketin her tarafında sarf edilen hummalı faaliyet ve mesaiyi derin bir haz ve memnuniyetle müşahede ediyorum. Bu işte herkesten büyük vazife ve mesuliyeti deruhte eden fedakâr ve çalışkan muallim arkadaşlarımızın iş'ar buyrulan azimkâr kararları ayrıca bais-i memnuniyet oldu. Muvafikiyetlerini temenni ve cümlesine teşekkür ve selamlarımın iblağını rica ederim efendim. Reiscumhur Gazi. Dolmabahçe, 27.08.1928"

Mustafa Necati Bey, yeni Türk alfabesinin öğretilmesi konusunda *Hâkimiyyet-i Milliye* gazetesinin muhabiri ile gerçekleştirdiği söyleşide yapılan ve yapılacak olan çalışmalarla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:⁴²

"...Harf İnkulâbının başlamasından itibaren, Yeni Türk Alfabesine ve Türkçenin didaktik gramerin yapısını meydana getirmek, Türk dilinin bağımsız olarak gelişimini ve olgunlaşmasını sağlayan lengüistik ve filolojik incelemelerde bulunmak ve bir dil bülteni yayınlamak ve sonunda büyük bir Türk Lügati hazırlamak için çalışmalar sürdürülmektedir".

Ayrıca Necati Bey, Türkçenin zenginliklerini keşfetmek için bir söz derleme komisyonunun kurulduğunu, oluşturulan dil komisyonunun çalışmalarını bitirdiğini ve bir imla sözlüğü hazırladığını belirtmiştir. Yeni Türk alfabesini öğretecek öğretmenler, Ağustos ayından itibaren Ekim ayı başlarına kadar açılan hizmet içi eğitim kurslarıyla yeni Türk alfabesi ile öğretim yapabilecek düzeye getirilmiştir. Bu kısa sürede sayısı yarım milyona varan öğrenciye de yeni harflerle okuyup yazma alışkanlığı kazandırılmıştır. Ayrıca bütün ilkokullarda okutulan ders kitaplarının basımının ve dağıtımının tamamlandığı, ortaokul kitaplarının, okuma ve Türkçe kitaplarının büyük kısmının basımının bittiği, lise kitapları ile sözlük, imla, gramer kitaplarının da basım hazırlıklarının sürdürdüğü Mustafa Necati Bey tarafından açıklanmıştır.⁴³

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in sözünü ettiği çalışmaları, Talim ve Terbiye Kurulu da aldığı kararlarla desteklemiştir. Yeni Türk alfabesine geçme kararının beyan edildiği günden itibaren Maarif Vekâleti, hazırlıklara başlamış ve öncelikle öğretmenlerin yeni alfabeyi öğrenmeleri için kurslar açılmasına ve yeni ders kitaplarının bir an önce basılmasına karar vermiştir. Planlanmış olan hazırlıkların tamamlanması için Talim ve Terbiye Kurulu, 25 Ağustos 1928'de toplanmış ve aldığı kararları yayınlamıştır.⁴⁴

41 Ek-2, C4, A IV. 17-d, D.71, F13-2.

42 Tülay Âlim Baran, *Mustafa Necati...*, s. 401.

43 Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü...*, s. 113-119.

44 *Talim Terbiye Kurulu'nun 54 No'lu Kararı*, 25 Ağustos 1928.

Talim ve Terbiye Kurulu'nun tavsiye ettiği önlemler kısa bir süre sonra gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Öncelikle okul çağını geçmiş yetişkinlerin öğretimi için okuma yazma kursları açılmıştır. Açılan halk okuma kurslarının sayısı 5.500'lere ulaşmış, buralarda 220.000 devlet memurunun dışında 30.000 vatandaş da okuyup yazabilir duruma getirilmiş, bunların alfabe ve okuma kitapları da Maarif Vekâleti tarafından dağıtılmıştır.⁴⁵ Yeni Türk alfabesinin uygulamasını gerçekleştirmek için okullar öğretmenler ve bürokrasideki ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra sıra yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi için yasal zorunlulukların yerine getirilmesine gelmiştir. 1 Kasım 1928 günü TBMM'de kabul edilen kanun tasarısı, Mustafa Kemal Paşa tarafından da onaylandıktan sonra 3 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir.⁴⁶

Millet Mekteplerinde Yürütülen Halk Eğitimi

"Yeni Türk Harflerinin Tatbiki Hakkında Kanun" yürürlüğe girdikten hemen sonra okuma yazma bilmeyen yurttaşlar için Millet Mektepleri adı ile okullar açılmasına karar verilmiştir. Millet Mektepleri'nin genel başkanlığını ve baş öğretmenliğini Mustafa Kemal Paşa üstlenmiştir. Okul çağını aşmış kişiler için okuma yazma ve temel yurttaşlık eğitimi verecek olan Millet Mektepleri için bir de talimatnâme hazırlanmıştır.⁴⁷ Millet Mektepleri'nin açılmasını öngören kanun 7 Kasım 1928'de kabul edildikten sonra hazırlanan talimatnâme, 24 Kasım 1928'de yürürlüğe girmiştir. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in hazırladığı bu talimatnâmeye göre Maarif Vekâleti'nin sorumluluğunda kurulan Millet Mektepleri'nde; okuma yazmayı hiç bilmeyenler A dershanelerine, Arap harfleri ile okuma yazma bilenler ise B dershanelerine gideceklerdir. Okulların eğitim süreleri dörder aylık kurslar şeklinde açılacak, dershanelerde haftada altı saat ders yapılacaktır.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Millet Mektepleri için hazırlanan yönetmeliği etkin bir biçimde uygulayabilmek için valiliklere bir genelge yayımlamış, hazırlıkların tamamlanarak okulların açılması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Metnini, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in hazırladığı tamim, Başvekil İsmet Paşa'nın imzası ile öğretmenlere tebliğ edilmiştir. Bu tamime göre, tek öğretmeni olan köylerde hem A hem de B dershanesinin açılması, Millet Mektepleri idare heyetlerinin hemen kurulması, dershanelerde görev alacak öğretmen listelerinin belirlenmesi yapılan hazırlıklar ve karşılaşılan sorunlarla ilgili Maarif Vekâleti'ne bilgi verilmesi istenmiştir.⁴⁸

45 Tülay Âlim Baran, *Mustafa Necati...*, s. 411.

46 *Resmî Gazete*, 3 Kasım 1928, s. 1030.

47 *Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi*, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1928, s. 4.

48 "Millet Mektepleri Teşkilî Hakkında Valiliklere Yapılan Tamim", *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S.XVII, Ankara, 1929, s. 89-90.

Ancak Mustafa Necati Bey, okulların açılmasından bir gün önce, 1 Ocak 1929'da hayatını kaybetmiştir.⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin ölüm haberini öğrendiğinde hıçkırıklara boğulduğu⁵⁰ Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in cenaze törenine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, milletvekilleri, bürokratlar ve kalabalık bir halk topluluğu iştirak etmiştir. Görevi başında iken vefat eden şehit Maarif Vekili Mustafa Necati Bey için Cumhuriyet döneminin ilk devlet protokolünün uygulandığı büyük bir cenaze töreni yapılmıştır.⁵¹

Cenaze töreni, 1 Ocak 1929 günü saat 10:30'da Ankara Numune Hastanesi'nden alınması ile başlamış; törene katılacak kortej, öğretmenler, öğrenciler, bakanlar, yakınlar, giyilmesi gereken kıyafet vb. konularda son derece dikkatli hazırlanılmış ve özenle uygulanmıştır. Törende Başvekil İsmet Paşa da mezarın başında unutulamayacak şu duygusal konuşmayı yapmıştır:

*"... İnkılâpçıların ölürken kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır: Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavranıp daha yüksekte dalgalandırılmasıdır. Necati, aziz Necati, dileğin yerine getirilecektir."*⁵²

Millet Mektepleri, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in vefat etmesine rağmen programlandığı gibi yeni yılın ilk günü, 1 Ocak 1929 tarihinde bütün ülkede yapılan resmî törenlerle açılmıştır. Millet Mektepleri, ilk yılında büyük ilgi görmüş bir milyon insan okullara kayıt yaptırmış, yaklaşık altı yüz bin kişi okuma yazma öğrenip diploma almıştır.⁵³ Ancak okulların bütün plan ve programını yapıp uygulayacak olan Maarif Vekili'nin ani vefatı ve bütün dünya ile birlikte Türkiye'de de etkisini göstermeye başlayan 1929 iktisadi buhranı, okulların öğrenci sayısının azalmasına yol açmıştır.⁵⁴

Millet Mektepleri'nin faaliyetlerini yürüttüğü 1928-1951 yılları arasında 66.197'si A dershanesi, 16.811'i B dershanesi olmak üzere toplam 83.008 dersane açılmıştır. Bu dersanelerde 70.047 öğretmen görev almıştır. Millet Mektepleri A dersanelerinden 1.065.581'i erkek, 369.890'ı kadın olmak üzere toplam 1.435.700 kişi; B dersanelerinden ise 274.692'si erkek, 80.342'si kadın olmak üzere toplam 355.034 kişi mezun

49 "Acı Bir Haber Maarif Vekili Mustafa Necati Bey Öldü", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1929, s. 1.

50 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2009, s. 513.

51 Ek-3, *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 198.352.1, 01.01.1929.

52 "Necati Bey'in Cenaze Merasimi Pek Hazin Oldu", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Ocak 1929, s. 1.

53 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III)*, Ankara, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 378-381.

54 Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 156-158.

olmuştur. 33 yılda toplamda 1.790.734 kişi, Millet Mektepleri dershanelerinden diploma olarak okuma yazmayı öğrenmiştir.⁵⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesine inanmış yurttaşlarının yetişti-rildiği bu mekteplerde, 1951 yılına kadar eğitim öğretime devam edilmiştir. Millet Mektepleri'nin yanı sıra Türk Ocakları da bu dönemde yeni Türk alfabesinin öğretilmesi için yaygın eğitim faaliyetlerine, ülke genelindeki şubeleri ve gönüllü mensupları aracılığıyla büyük bir destek vermiştir.⁵⁶ Türk Ocakları'nın dışında diğer devlet kuruluşları, resmî daireler, belediyeler, Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevleri ve Muallimler Birliği de kendi bünyelerinde Maarif Vekâleti'nden aldıkları ders araç gereçleri ve öğretmenlerin yardımıyla kısa sürede halka yeni Türk alfabesini öğretmeye başlamışlardır.⁵⁷

Sonuç

Mustafa Necati Bey, Millî Mücadele döneminde çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarla Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye hareketinin örgütlenmesinde aktif olarak yer almıştır. TBMM açıldıktan sonra da Saruhan (Manisa) Mebusu olarak meclise giren Mustafa Necati Bey, milletvekilliğinin yanı sıra İstiklal Mahkemeleri Başkanlığı yapmıştır. II. ve III. Dönem İzmir Mebusu olarak yer aldığı mecliste, Mübadele ve İskân Vekilliği ile Adliye ve Maarif Vekilliği görevlerinde bulunmuştur.

Özellikle Maarif Vekilliği döneminde gerçekleştirdikleri ile Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarında iz bırakan kişi olmuştur. Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekili olarak görev yaptığı üç yıl içerisinde Cumhuriyet tarihinin en önemli eğitim reformları gerçekleştirilmiştir. Bakanlık teşkilatı yeniden düzenlenmiş, öğretmen yetiştirme sorunu ele alınmış, eğitimin merkezileşmesi sağlanmış, Cumhuriyet tarihinin en önemli kültür devrimlerinden yeni Türk alfabesi kabul edilmiştir.

Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Harf İnkılabı'nın hayata geçirilmesi için Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in öncülüğünde bir okula dönüştürülmüştür. Öncelikle 15.000 öğretmene okuma yazma kursu verilerek yeni Türk alfabesi ile öğretim yapabilecek düzeye getirilmiştir. Ayrıca kısa sürede yeni alfabe ile ilk-orta ve lise ders kitaplarının basımı yapılarak okullara ücretsiz olarak dağıtılması sağlanmıştır.

55 Fahri Kılıç, "Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.61, Ankara, 2017, s. 218-221.

56 Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf İnkılâbı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009, s. 39-40.

57 Cengiz Dönmez, *Tarihi Gereçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s. 347-353.

Ayrıca örgün eğitimin dışında kalmış kişiler için de Millet Mektepleri açılmıştır. Bu okullarda verilen yaygın halk eğitimi sayesinde birçok insan okuma yazma öğrenmiştir. Zamanla bu okullara ilgi azalsa da Millet Mektepleri'nde yürütülen eğitim öğretim faaliyetleri sonucunda toplamda iki milyona yakın insan okuma yazmayı öğrenmiştir. Millet Mektepleri'nde sadece yeni Türk alfabesi öğretilmemiş aynı zamanda, temel yurttaşlık bilgileri de verilmiştir.

Yeni Türk alfabesinin belirlenmesinde, kabul edilmesinde, tanıtılmasında, öğretilmesinde ve bürokraside uygulanmasında Maarif Vekili Mustafa Necati Bey büyük bir özveriyle çalışmıştır. O yüzdendir ki Cumhuriyet'in kilit taşı olarak nitelendirilen bir devrim, Mustafa Necati Bey ve Maarif Vekâleti'nin bütün mensuplarının olağanüstü çabası ve gayreti ile bu kadar kısa sürede gerçekleştirilebilmiştir. Ardından da yeni alfabeyle sürdürülen örgün ve yaygın halk eğitim faaliyetleri ile okur-yazar oranında istikrarlı bir artış sağlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁵⁸

1.1. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Zabtiye (ZB)

1.2. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*

1.3. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi*

58 Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

2. Resmî Yayınlar⁵⁹

BİUM, Kültür İstatistiği

Elifba Raporu

Maarif Vekâleti Mecmuası

Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi

Resmî Gazete

Talim Terbiye Kurulu'nun 54 No'lu Kararı

TBMM Kanunlar Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

3. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

4. Araştırma Eserler

Alp, Hayrünisa: *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936)*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2017.

Akyüz, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Yayınları, 2019.

Alıcı, Devrim: "Bir Eğitim Devrimcisi: Mustafa Necati", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Haziran 2008, s. 65-79.

Âlim Baran, Tülay: *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

Arıkan, Zeki: "Mütarekede Mustafa Necati'nin İzmir'deki Çalışmaları", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s.29- 32.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III), Ankara, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2009.

Bağdemir, Abdullah: *Alfabe Raporu*, Ankara, Nobel Yayınları, 2020.

Binbaşoğlu, Cavit: *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2005.

Çapa, Mesut: "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", Ankara, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 58-70.

59 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C.III (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri), yay. haz. Fahri Çoker, , Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1994.
- Dönmez, Cengiz: *Tarihi Gereçekleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008.
- Emre, Ahmed Cevat: *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960.
- Ergün, Mustafa: *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, DTCF Yayınları, 1982.
- Ertem, Rekin: *Elifbe'den Alfabe'ye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991.
- Eski, Mustafa: *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı: Mustafa Necati*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Unat, Faik Reşit: "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, S.23, Ankara, 1 Ağustos 1953, s. 721-735.
- İnan, M. Rauf: "Mustafa Necati (Mustafa Kemal'in Maarif Vekili)", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s.189-207.
- İnan, M. Rauf: *Mustafa Necati: Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.
- Karagözoğlu, Galip: "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.II, S.4, 1985, s. 193-214.
- Kılıç, Fahri: *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Kılıç, Fahri: "Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.61, Ankara, 2017, s. 207-248.
- Özer, Fuat: "Millî Mücadele'de Balıkesir ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 208-217.
- Öztürk, Cemil: "Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve Harf İnkılâbı" *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008, s. 158-170.
- Öztürk, Cemil-Nurdoğan, Arzu M.: "Millet Mekteplerinde Yurttaşlık Eğitimi: Öğretim Programı ve Ders Kitapları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.5, 2001, s. 175-202.
- Palazoğlu, Ahmet Bekir: *Atatürk İnkılâpları (Milletin Çağdaşlaşması)*, Ankara, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1999.
- Safran, Mustafa: "Mustafa Necati Beyin Meclis Konuşmalarından Seçmeler", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 80-84.

- Şentürk, Ayşegül: “Mustafa Necati Bey’in Bir Eğitim Projesi: Maarif Eminliği”, *Belgi*, S.6, 2013/II, s. 743-754.
- Şimşir, Bilal Nuri: *Türk Yazı Devrimi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Tunçay, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Uğural, Hüseyin Ragıp: “Mustafa Necati’nin Ecdadı ve Kimliği”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, 1991, s. 184-188.
- Ülkütaşır, M. Şakir: *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Mehmet Serhat: *Harf İnkılâbı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Kastamonu Örneği)*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.

5. Elektronik Kaynaklar

- Ortak, Şaban: “Mustafa Necati Bey’in Avrupa Gezisi (1927)”, (Çevrimiçi), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/nf2010/makale/c12s22m6.pdf>, 25.10.2020.

EKLER

Ek-1: Mustafa Necati Bey'in *Medrese-i Osmani* adlı gazete çıkartma ruhsatı.

ZB.00025.00039.001

Ek-2: Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Necati Bey'e telgrafı.

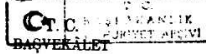
شماره: ... معارف وکالی () مسوده لکی
 دو سه اولان نومردی:

کان مخرجاتک				مردی	تاریخی	نومردی
مردی	تاریخی	نومردی	مردی			

نومردی: ... لکی: ...
 نظره: ... تاریخ سونی: ...

آنگه ...
 جوبده: ...
 بیله ترور یاز ...
 مسنده ...
 دریه برهظ و منوسیله ...
 یوانده ...
 در عمده ایده ...
 ایضا ...
 باعت منوسیت اولدی ...
 حیه ...
 رها ایده ...
 ...

Ek-3: Mustafa Necati Bey'in cenaze törenine ait program

MEVCELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Maarif Vekâleti

Cenaze merasimi

Sayı: *Merhum Necati Beyin mühterem*
naşi

1 Kas. 1929

Cenaze 1030 ta minnise hastahanesinde
haraket edecektir. Yürüyüş kolonunun sırası
ataidedir.

1- Bir müfrezesi askeriyeye .

2- Jandarma .

3- Polis .

4- Cenaze .

5- Cenazenin sağ ve sol taraflarında Muallimler ve Mekteplerin
Müessesileri .

6- Cenazenin arkasında (Maarif vekâleti Müstafarı) - Saldı ve tertibiye
Asireti reisi Darülfünun Enisi ve Akrabası .

B.M.M. Reisi . Başvekilî Erkânı harbiyesi umumiye reisi Heyeti ve
Reisi *Reisi harbiyesi umumiyeye reisi* *Reisi harbiyesi umumiyeye reisi*

7- Süfere .

8- Büyük millet meclisi azası - *Önceki azası - İhtiram müessesesi*

9- *Şehit ve Şehit müessesesi*

10- *Erkân ve Umerayı askeriyeye*

11- *Maarif Vekâleti*

12- *Vekâletler . Vilâyet ve Şehremaneti erkânı .*

Muallimler Maarif vekâleti memurini ile birlikte müessesesi Maliye
müdiranı Maliye vekâleti erkânı *ih.*

A - Mektepler güzergâhın sağ ve sol taraflarında gösterilecek ma -
hallerde ahzimevki edcekler

B - Şömendöfer köprüsüne muvazalet edilmeden evvel müfrezesi asker-
iyeye cephe alarak resmi ihtiramı ifa edecektir .

C - müteakiben cenaze otomobile var edilecek arzu buyurana zevat
otomobillerle kabristana kadar refakat buyuracaklardır .

D - kabristanda bir sabit kumandalarında ayrıca bir *Şehit asker*, *Şehit*
oller *Şehit* mekteplerden bir heyeti murahhese hazır bulunacak ve es -
nayı defindé resmi ihtiramı ifa eyleyecektir .

KINAPET :

030 10 198 352 1

Frak, beyaz boyunbağı, Silindir Şapka, Koyu Palto .

Şehit asker

İspanya ve Portekiz'in Türkiye'deki Sefarad Musevilerini Tekrar Kendi Vatandaşlığına Alma Çabaları*

Spain and Portugal's Efforts to Grant Citizenship to the Sephardic Jews in Turkey

Reyhan GÜLŞEN**

*Bu çalışma "Türkiye Cumhuriyeti'nde Musevilerin Yurtiçi ve Yurtdışına Toplu Göçleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye

ORCID: R.G. 0000-0003-1671-2670

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Reyhan Gülşen,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: magnificent09@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 14.08.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.12.2020

Kabul/Accepted: 18.12.2020

Atıf/Citation: Gülşen, Reyhan. "İspanya ve Portekiz'in Türkiye'deki Sefarad Musevilerini Tekrar Kendi Vatandaşlığına Alma Çabaları." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 157-187. <https://doi.org/10.26650/YTA2021-780536>

ÖZ

Türkiye'deki Musevilerin büyük çoğunluğu XV. yüzyılın sonlarında İspanya ve Portekiz'den sürgün edilmiş olan ve Sefaradlar olarak adlandırılan Musevilerin soyundan gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki süreçte İspanya'nın dünya genelindeki Sefarad kökenli Musevilere yönelik vatandaşlık teklifinin Türk basınında ve dolayısıyla Türk Musevi cemaati içerisinde nasıl yankı bulduğu izah edilmeye çalışılacaktır. Bu teklif tespit edildiği kadarıyla esas olarak 1931 yılı Mayıs ve Ekim aylarında Türk basının gündemine gelmiştir. Ancak yine basına yansdığı üzere o dönemde Türkiye'de İspanyol vatandaşı olmak isteyen herhangi bir Musevi yoktur. Sonraki süreçte 2000'li yılların başında İspanya, mevcut vatandaşlıklarını terk etmeleri koşuluyla dünyadaki Sefaradlara vatandaşlık hakkı vermeye başlamıştır. Son olarak 2015'de İspanya ve Portekiz tüm dünyadaki Sefaradlara belli şartları sağlamak koşuluyla çifte vatandaşlık hakkı tanımışlardır. Türkiye'deki Musevilerle ilgili yapılmış olan mevcut çalışmalarda bu konuların genel itibarıyla ihmal edilmiş olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Çifte Vatandaşlık, İspanya, Portekiz, Sefarad Musevileri, Vatandaşlık

ABSTRACT

A majority of the Jews living in Turkey are descendants of Sephardic Jews expelled from Spain and Portugal during the end of the fifteenth century. In this study, we try to explain how Spain's proposal of citizenship for Jews who were originally Sephardic was reported in the Turkish press and among the Turkish Jewish community. This proposal mainly appeared in the Turkish press between May and October 1931. Nevertheless, as we determine from the press, none of

the Jews in Turkey wanted to become Spanish citizens. At the beginning of the 2000s, Spain began to grant the right of citizenship to Sephardic Jews on the condition that they give up their existing nationality. Eventually, in 2015, Spain and Portugal granted all Sephardic Jews the right to have dual nationality without renouncing current citizenship. Generally, we see that these topics were neglected in existing studies conducted in Turkey.

Keywords: Citizenship, Dual Nationality, Portugal, Press, Sephardic Jews, Spain

Extended Abstract

A majority of the Jews living in Turkey are descendants of the Jewish ethnic division known as Sephardic Jews who were expelled from Spain and Portugal during the end of the fifteenth century. Their spoken language is a distinct dialect of Spanish, and this language has been called Judaic among the community and in some official records. In this study, an attempt will be made to explain how Spain's proposal of citizenship for Jews in the world that was originally Sephardic was reported in the Turkish press and therefore among the Turkish Jewish community. Generally, we see that topics related to this were neglected in extant studies conducted in Turkey about the Jewish people.

The historical ties Jews in Turkey with Spain first came to the fore during the abolition of the worldly powers of the Grand Rabbinate in the Republic Period. After that, discussions about "ties and loyalty" between the Spanish state of the time and Jews in Turkey had lost importance until 1931. When we look generally, the news about whether or not Jews will leave Turkey to go to Spain was first published by the *Cumhuriyet* newspaper in May 1931. Other newspapers of the period *Son Posta*, *Vakit*, *Milliyet*, and *Yarın* also reported on this subject. However, the *Akşam* and *Hakimiyet-i Milliye* newspapers did not report any news on this issue. Subsequently, however, when this issue came up on the agenda for the second time in October 1931, it was reported by the *Vakit* newspaper. *Vakit* published this news based on a report in the "Times" newspaper. The newspaper *Cumhuriyet* remained indifferent to the issue at this time. When the news on the subject published in May and October are examined, we can conclude that Jews in Turkey did not accept the invitation of Spain because members of the Jewish Community who were interviewed by the press stated that they would not accept this invitation.

To sum up, in 1931, the issue of migration to Spain by Jews in Turkey at the invitation of the Spanish government came up in the next process, and it has not been on the agenda of the press again. Only in a document in the American Archive dated December 3 1946 is there information that the Spanish consular authorities encouraged the return of Sephardic Jews from İstanbul to Spain.

In the early 2000s, Spain began to offer citizenship to Sephardic Jews worldwide provided they renounced their current nationality. However, afterwards, the right of Sephardic Jews who want to become Spanish citizens and have dual nationality without relinquishing their current citizenship has come to the fore. The Ministers of Justice and Foreign Affairs of Spain announced that they would moderate the current law so that the grandchildren of Jews expelled from the country 500 years ago, estimated at 3 million, could become citizens of Spain. Finally, the necessary regulatory decisions were accepted by the Spanish Parliament in June 2015. As of October 1, 2019, Sephardic Jews' right to obtain dual nationality without residing in Spain ended.

After the establishment of the Republic of Turkey, we did not encounter any incident on the historical ties between the Portuguese state and the Jews in Turkey. However, in 2012, shortly after Spain attempted to enact a dual citizenship law that would cover Sephardic Jews worldwide, Portugal also started giving dual citizenship rights to the Jews it had expelled during the end of the fifteenth century. Moreover, in 2015, before the Spanish intervention, Portugal granted Portuguese-origin Sephardic Jews around the world the right to apply for citizenship. This right became official with decree number 30-A/2015 of 27 February 2015. When we look generally, there is a dearth of sufficient information from the decision of Spain and Portugal to grant citizenship to Jews they had expelled from their countries centuries ago on how many of the Jews in Turkey received citizenship or migrated. Finally, we have to state that the *Şalom* newspaper was used as the main source for the 2000s.

Giriş

Türkiye'deki Musevilerin büyük bir bölümü XV. yüzyılın sonlarında İspanya ve Portekiz'den sürgün edilmiş olan ve Sefaradlar olarak adlandırılan Musevilerin soyundan gelmektedir. Konuştukları dil –günümüzde genellikle 65 yaş üzeri biliyor olsa da İspanyolcanın farklı bir lehçesidir. Bu dil devletin resmi nüfus sayımlarında ve halk arasında Yahudice olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca Judeo-Espnayol/Yahudi İspanyolcası olarak da adlandırılmaktadır. Bazı arşiv belgelerinde ve Şalom gazetesinin başlığında Musevice olarak da zikredilmiştir. Ladino sözcüğü de bu dili ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak Ladino'nun yalnızca İbranice olan kutsal metinlerin İspanyolcaya çevirisinden ibaret olduğu ve Sefaradların gündelik hayatta konuştukları dili karşılamadığı yönünde eleştiriler mevcuttur. Türkiye'de Sefaradlar haricinde farklı mezheplere mensup Museviler de mevcuttur. Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında Musevilerin mezhepsel dağılımı açıklanmamıştır. Museviler üzerine yapılan çalışmalarda da mezhepsel dağılıma çok fazla önem verilmemiştir. Fakat ilgili eserlerde genel olarak bahsedildiği haliyle Türkiye'deki Museviler öncelikle Rabbaniler ve Karaylar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrıma göre kutsal kitap olan Tevrat (Tora) ile beraber Yahudi din bilginlerinin yorumlarından oluşan Talmud'u da dini uygulamalarda rehber olarak kabul edenler Rabhani mezhebine mensuplardır. Karaylar ise dini uygulamalarda sadece Tevrat'ı kabul edip Talmud'u reddedenlerdir. Bu ayrımı aktaran ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde Hahambaşılığı inceleyen çalışmada Rabhani mezhepleri dil, köken ve geleneklerine göre 5 temel başlık etrafında toplanmıştır:

1) Romaniotlar: Bizans kökenli olanlar, 2) Eşkanaziler (Aşkenazlar): Orta ve Doğu Avrupa kökenli olanlar, 3) Sefaradlar: İspanya ve Portekiz kökenli olanlar, 4) Musta'ribeler: Afrika'da yaşayan ve Arapça konuşanlar, 5) İtalyan Yahudileri¹. Bu başlıklarda Türkiye'nin Doğu illerinde yaşayan Musevilere ayrıca değinilmemiştir. Ancak bir başka çalışmada bu konuya açıklık getirilmiştir². Tarihçi Minna Rozen'in verdiği bilgilere göre 1492'de Museviler İspanya'dan sürgün edildiğinde “pek çoğu” Osmanlı Devleti'ne doğru giderken, takriben 120.000'i sınırın ardındaki Portekiz'e göç etmiştir. Hıristiyan olmak veyahut da mal varlıklarını bırakıp İspanya'dan ayrılmak üzere tercih yapmaya mecbur edildiklerinde gitmeyi tercih etmeleri onların Museviliğe olan bağlılıklarının göstergesidir. 1497 yılına gelindiğinde Portekiz, Musevilere göç etme hakkı

1 Ülkühan Özdemir, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler Ve Hahambaşılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s.18- 26.

2 Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s.9-13.

dahi vermeden onları zorla Hıristiyan yapmaya başlamıştır. Ancak 1492 yılında İspanya'dan Portekiz'e gelmiş olan 120.000 Musevi bu durumu kabullenmemiştir. İçlerinden bazılarının kaçmayı başararak İber Yarımadası'ndan Osmanlı Devleti'ne doğru ikinci bir göç dalgası yaşanmıştır. Portekiz'de kalanlar ise baskılardan dolayı "bir Yeni Hıristiyan" cemaati teşkil etmişlerdir. Fakat Museviliği alenen icra edebilecekleri herhangi bir yere gidebilmek için imkân arayışında olmuşlardır. 1506 yılında Lizbon'da "Yeni Hıristiyanlara" karşı ayaklanmaların çıkması akabinde bu kişilere seyahat etme müsaadesi verilmiştir. Bunun üzerine "pek çoğu" bu imkândan faydalanarak Hıristiyan egemenliği haricindeki topraklara gitmek için yola çıkmıştır. En mühim hedeflerinden bir tanesi İstanbul'dur. Böylece tekrar "göç dalgası" yükselmiştir. Portekiz'de kalmaya devam eden "potansiyel göçmenler" için "nezaket dönemi" 1521 yılında son bulmuştur. Portekiz'den bir diğer "göç dalgası" 1536-1560 seneleri içerisinde yaşanmıştır. Zira 1536 yılında Portekiz'de "bir milli Engizisyon" başlamıştır. Bu sebeple de daha evvel Portekiz'de kalıp "Yeni Hıristiyan" kimliğiyle "çifte bir hayat" yaşama ve dahası Museviliği "tamamen terk etme" ihtimalini düşünmeye başlamış olanlar bunlara imkân kalmadığına kanaat getirmişlerdir. Bu kişiler sırasıyla Hıristiyan memleketlere giderek birkaç sene oralarda "oyalandıktan sonra" nihayetinde yolculuklarını Osmanlı Devleti'nde sonlandırmışlardır. Onlar için İstanbul yine "gözde bir hedef" olmuştur. Engizisyonundan kaçan bu insanların göçlerindeki yegâne sebep Museviliğe olan bağlılıkları değildir. Çünkü Engizisyon dini sebeplerle birlikte ırksal sebeplerle de "zulm" ediyordur. Neticede "pek çoğu" Engizisyon'un "aralıksız saldırılarından" kurtulmak amacıyla İber Yarımadası'ndan ayrılmışlardır³. Biz bu çalışmada Türkiye'ye geliş süreçlerini yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız Sefaradlara yönelik İspanya'nın, farklı yıllarda sunmuş olduğu vatandaşlık tekliflerinin Türk basınında ve dolayısıyla Türk Musevi Cemaati içerisinde nasıl yankı bulduğunu inceleyeceğiz. Ayrıca bilhassa Türk basını üzerinden görebildiğimiz kadarıyla yalnızca 2012 yılı itibarıyla Sefaradlara vatandaşlık teklifinde bulunmak için teşebbüslere başlayan ve 2015 yılında çifte vatandaşlık yasasını kabul eden Portekiz'in bu faaliyetlerini de konumuza dâhil ettik.

1. 1931 Yılında İspanya'nın Musevilere Vatandaşlık Teklifi

Türkiye'deki Musevilerin İspanya ile olan tarihsel bağları Cumhuriyet döneminde öncelikle Hahambaşılığın dünyevi yetkilerinin ilga edilmesi sürecinde gündeme gelmiştir. Bu süreç aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın azınlıklara aile hukuku gibi alanlarda

3 Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2013, s.47-49.

imtiyaz sağlayan 37. ilâ 45. maddelerinden Musevi Cemaati'nin feragatidir⁴. Genel olarak kabul edildiği üzere Museviler, Lozan'ın 42. maddesindeki haklarından -dolayısıyla antlaşmanın sağladığı tüm imtiyazlardan- 15 Eylül 1925'te Adliye Vekaleti'ne sundukları mazbatayla feragat etmişlerdir⁵. Ancak Avner Levi ve Rıfat Bali'ye göre Musevilerin Lozan'daki haklarından tamamıyla feragat etmesi Türk Basınında 1926 yılı Şubat ayında ortaya çıkan bir haber üzerine olmuştur⁶. Bu haber 18 Şubat 1926 günü itibarıyla dönemin pek çok gazetesinde büyük ölçüde aynı içerikte birbiri ardına çıkmıştır⁷. Habere göre İstanbul ve İzmir'deki Musevilerden 300 kişi İspanya'ya, Türkiye'deki Museviler adına sadakat bildiren bir telgraf göndermiştir. Telgraf, Amerika'nın keşfinin yıl dönümü dolayısıyla 1925 yılı ekim ayında İspanya'nın düzenlemiş olduğu şenlikler esnasında çekilmiştir. Gazetelerde Musevileri nankörlükle suçlayan ve istiyorlarsa İspanya'ya gitmelerini söyleyen yazılar çıkmıştır. Gazetelere beyanat veren Hahambaşı Becerano Efendi, çekildiği iddia edilen telgrafın gerçek olamayacağını söylemiştir. Levi ve Bali'ye göre telgraf olayı Musevilerin Lozan'daki haklarından tamamen feragat etmeleri için uydurulmuştur⁸. Bizim konumuz açısından bu yazıların önemi Musevilerin İspanya ile olan tarihsel bağlarının gündeme getirilmesi ve İspanya'nın geçmişte Musevilere yaptıklarının hatırlatılarak şayet bunları yeniden yaşama ihtimalini göze alabiliyorlarsa “gidebilecekleri” adres/ülke olarak gösterilmesidir. Örneğin Cumhuriyet gazetesi telgraf olayıyla ilgili haberinin sonunda Musevilerin istedikleri takdirde İspanya'ya gidebileceklerini yazmıştır:

“...Bu üç yüz Yahudi'nin isimlerini neşr etmek ve Türkiye'yi istemeyen, sevmeyen, İspanyolluk taslayan nankörleri Türk efkâr-ı umumiyyesine bildirmek de Türk matbuatının vazifesidir. Onun için bu vazifemizi ifâ edeceğiz icap ettiği gün bu İspanyol taslaklarının ileri gelenlerinden bazılarının isimlerini neşr edeceğiz. Bu münasebetle şunu söylemek istiyoruz ki bu gibilere en iyi ceza onları kollarından tutup hudud-ı milliye haricine atmaktan ibarettir. Eğer Türkiye'de mesud ve müreffeh yaşayan Yahudilerin hepsi hakikaten kendilerini İspanyol ve saire ad ediyorlar ve

-
- 4 Süreç hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Reyhan Gülşen, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Musevilerin Yurtiçi Ve Yurtdışına Toplu Göçleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s.14-19.
- 5 Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 2018, s.369 ve s.408.
- 6 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler Hukukî ve Siyasî Durumlar*, Redaksiyon: Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.70-73.; Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.77-90.
- 7 “Yahudiler De Nankörlüğe Başladılar!”, *Cumhuriyet*, nr.641, 18 Şubat 1926, s.1-3.; “Museviler İspanyol İmişler”, *İkdam*, nr.10365, 18 Şubat 1926, s.1.; “İstanbul'da ve İzmir'de Yaşayan Yahudiler İspanyol Irkından Mıdır?”, *Vakit*, nr.2924, 18 Şubat 1926, s.1-4.; “Onların Da İpliği Pazara Çıkdı: Yahudiler İspanya'ya Arz-ı Ubudiyet Ediyorlar”, *Milliyet*, nr.9, 19 Şubat 1926, s.3.; “İstanbul Yahudilerinin İleri Gelenleri Vaziyeti Tavzih Etmelidirler”, *Son Saat*, nr.333, 19 Şubat 1926, s.1-2.; “İspanya'ya Ubudiyet”, *Halk Gazetesi*, nr.82, 19 Şubat 1926, s.1-2.
- 8 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler...*, s.70-74.; Rıfat N. Bali, ...*Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945)*, s.81.

*İspanya'ya, Filistin'e ve yahud diğer devletlere lâ-yezal bir muhabbet besliyorlarsa biz de onlara söyle deriz? Kapılar açıktır. Büyük bezirganlar İspanya'ya ve istediğiniz yere.....!*⁹.

Bir başka dikkat çekici ifadelerin olduğu haber İkdam gazetesine aittir. İkdam, Türkiye'deki Museviler arasında Sefarad ve Aşkenaz ayırımına da değinmiştir:

"...Fakat artık bu ayıptır. İspanyol iseler İspanya'ya gitsinler. Burada ne duruyorlar biz onları kırmızı mumlar ile davet etmiyoruz. Zaten bu memleketin iktisadiyatına hiçbir hizmetleri yok. Bütün meşgaleleri hariçten buraya mal getirip yüzde elli kâr ile satmaktır. Memlekette sanayiye müteallik müesseseler mi vücuda getirdiler, mahsulat-ı ziraatimizi tezyide mi himmet ettiler? Çörçör balığı gibi yemi kapınca kaçarlar. Bizim burada bahs etmek istediğimiz Museviler vaktiyle İspanya'dan muhaceret edenlerdir. Yoksa Eskenazi¹⁰ denilen Alman, Leh, Macaristan Yahudileri bahsden hariçtir. Onlar zaten İspanyolca söylemezler. Biz Türkler Yahudilere çok iyi muamele ettik. Adriyan? Onlardan birkaç yüz bin kişiyi kesti. Konstantin Yahudilere zulm etti. Herakliyos onları Kudüs'ten çıkardı. Hazret-i Ömer onları Filistin tarafından tard etti. Halife-i mütevekkil bunların bellilerine bir enli kayış takarak hizmet-i devlete onları sokmadı. Hakem billah? boyunlarına dana? kafası astırdı. Türkler ise onlara çok lütuf ile muamele ettiler. Hatta onları Anadolu'nun içerisine kadar kabul ettiler"¹¹.

Konuyla ilgili olarak yayın yapan Son Saat gazetesi bir haberinde, dönemin Musevi basınından "La Gazet" gazetesinin meseleye ilişkin yorumunu doğrudan aktarmıştır:

"Dün Türkiye'de yaşayan Musevilere karşı bir kısım Türkçe refiklerimiz tarafından gayr-i kabil münakaşa bir surette ağır bir itham sarf edildi. Bu itham ağır olduğu kadar da hayret -?- . Refiklerimizin anlattıklarına göre İspanya ırk bayramını tas'id ederken İstanbul'da ve İzmir'de yaşayan Musevilerin ileri gelenlerinden üç yüz zat Madrid'e bir telgraf çekerek arz-ı ubudiyet etmişler.. Doğrusu bu haber oldukça gayr-i muntazırdır ve bu itibarla da bize gayr-i kabil-i kabul gibi görünmektedir. Zira kendi kendimize bu nev' bir arızaya vaz'-i imza edenlerin ne gibi bir gaye takip etmekte olduklarını sorabiliriz. İrkdaşlarımız İspanya'dan lütuf görmüş değillerdir. Bilakis o memleketten feci bir surette kovulmuşlardır. İspanya'ya tekrar kabul edilmeğe başladıkları zamandan bugüne gelinceye kadar da aradan fazla müddet geçmemiştir. Bu ancak birkaç senelik bir iş-tir. Şu halde hissiyat-ı kalbiye böyle bir vaziyette Yahudilere aksi harekete amirdir. Menfaat bahsine gelince Museviler maddi ve hayal peşinde koşmaya gayr-i mütemayil bir millet olmakla maruftur. Bu memlekete ise bir his-i minnetdaraneden başka iş rabitalarıyla da merbuturlar. Bugünkü vaziyetlerini neden ihlal etsinler¹².

9 "Yahudiler De Nankörlüğe Başladılar", *Cumhuriyet*, nr.641, 18 Şubat 1926, s.1,3.

10 Doğu Avrupa kökenli Yahudiler için kullanılan "Aşkenaz" tabiri dönemin basınında Eskenazi olarak yazılmaktadır.

11 "Museviler İspanyol İmişler", *İkdam*, nr.10365, 18 Şubat 1926, s.1.

12 "Yahudiler Böyle Bir Mesele Yokdur Diyorlar", *Son Saat*, nr.334, 20 Şubat 1926, s.1.

Halk Gazetesi ise Musevi bir okuyucusundan aldığı mektuptan bahsetmiştir. Bu mektupta Türkiye Musevilerini İspanya'ya göç ettirmek amacıyla faaliyette olan bir cemiyetin var olduğu iddia edilmiştir:

“Musevi karimizin (okuyucumuzun) iddiasına göre Musevileri derin bir endişe ve teessüfe sevk eden ve bizi de şiddetle alaka-i evvel eden İspanya'ya arıza göndermek meselesi bu günlerde nasıl? olmuş yeni bir şey değil, belki de Mondros Mütarekesinden sonra sabık Osmanlı İmparatorluğunun son günlerini yaşadığını takdir eden bazı gayretkeşlerin çok ve vâsi bir safhada ibzâl ettikleri propaganda faaliyetinin bir neticesidir. Vaktiyle İspanya'nın beynelmilal iktisadi ve ticari vaziyetinde büyük roller oynamış olan Musevilerin İspanya'dan ihracını müteakib İspanya'nın pek müsaide ve vasi olan servet-i muteberlerine rağmen son zamanlarda iktisadi ve siyasi ehemmiyetine halel geldiğini görenler, Türkiye'den kat'ı ümid edildiği bir zamanda, İspanya'dan ayrılan Musevilerin tekrar eski mevki-i nüfuzlarını temin etmeleri çaresini düşünmüşler ve Beyoğlu'nda tesis edilen bir cemiyet ve kulüp vasıtasıyla bu propagandaya girmiş (sıcaklık) vermişlerdir. Bir vakitler, mahud Sevr muahedesinin imzalandığı zamanlarda bu cemiyet faaliyetine bir müddet fasıla vermiştir. Türk Cumhuriyeti'nin memlekette iktisadi mesai hususunda gayet sıkı davranması üzerine bu cemiyet faaliyetini her nedense, tecdide lüzum görmüş ve mevzu'u bahs teşebbüsatta bulunmuştur. Karimizin tasvip ettiği bu faaliyet, İspanya'nın Museviler için iyi bir kazanç yeri olduğuna kani bulunmaktan ileri geliyormuş. Yine karimizin beyanına göre İspanyol mehâfili de böyle bir muhacereti tervic ediyorlarmış”¹³.

Telgrafi kimlerin gönderdiğiyle ilgili olarak yapılan tahkikat hakkında çıkan bir habere göre, “İspanya zenginlerinden birçoğunun” İstanbul'daki zengin Musevilere mektuplar yolladıkları anlaşılmıştır. Bu mektuplarda Yahudilerin İspanya'ya döndükleri takdirde “azami suhulete mazhar olacakları” yazılmıştır. Bunlardan “cesaret alan Yahudiler arz-ı ubudiyet telgrafi” göndermişlerdir¹⁴.

Bundan sonraki süreçte 1 Ağustos 1926 itibarıyla hahambaşılığın dini ve dünyevi yetkilerinin ayrılıp dünyevi yetkilerinin yok edilmesi ve Lozan'daki haklardan feragat edildiğinin bir kez daha açıklanması üzerine¹⁵ dönemin İspanya devleti ile Türkiye'deki Museviler arasında “bağ ve sadakat” olduğu yönündeki tartışmalar 1931 yılına kadar önemini kaybetmiştir.

10 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinin bir haberine göre İspanya'daki Cumhuriyet hükümeti; “vaktile İspanyol Kralları tarafından Katoliklik taassubu saikasıyla memleketten ihraç olunan ve şimdiye kadar İspanyolcayı bırakmayan Yahudileri tekrar memlekete kabul etmeğe ve bunlardan avdet edeceklere her türlü teshilatı (kolaylıklar)”

13 “Musevilerin Müracaatı”, *Halk Gazetesi*, nr.84, 21 Şubat 1926, 1,2.

14 “Museviler Hakkında Tahkikat”, *Halk Gazetesi*, nr.86, 23 Şubat 1926, s.4.

15 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler...*, s.73-74.; Rifat N. Bali, ...*Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945)*, s.90.

göstermeyi kararlaştırmıştır¹⁶. 11 Mayıs 1931’de Cumhuriyet gazetesi, Türkiye’deki Musevilerin İspanyol hükümetinin bu davetine “*icabet edip etmeyecekleri hakkında*” soruşturma yaptıklarını duyurmuştur. Gazete yetkilileri öncelikle Hahambaşı Becerano Efendi ile görüşmek istemişlerdir. Ancak Becerano Efendi “*80 yaşında ve hasta olduğundan*” görüşmemişlerdir. Buna rağmen Becerano Efendi’nin “*Türkiye Musevilerinin İspanya’ya gitmeyeceklerine kani olduğu*” sonucuna ulaşmışlardır. İlaveten gazetenin bir muharriri dönemin Musevi Eskenazi Cemaati¹⁷ başhahamı ve aynı zamanda felsefe doktoru olan Marküs ile görüşme yapmıştır. Marküs şu açıklamayı yapmıştır:

“-Bundan takriben beş sene evvel de İspanya Kralı Musevileri İspanya’ya davet etmişti. Fakat kimse gitmedi. Türk vatandaşı olan ve burada yerleşmiş bulunan Musevilerin yerlerinden bile kıvıldamayacaklarına emin olabilirsiniz. Belki üç beş kişi iş bulmak için gider. Fakat bu diğerleri hakkında bir hüküm vermeği istilzam ettirmez. Son senelerde binlerce Musevi Türkiye’yi terk etmiştir. Gidenler sırf iktisadi sebeplerden İngiltere’ye, Fransa’ya, Almanya’ya, Amerika’ya ve sair memleketlere hicret etmektedirler. Binaenaleyh bu defa da İspanya’ya kimse gitmeyecektir”.

Muharririn görüşbildiği bir başka kişi ise dönemin Beyoğlu Musevi Lisesi katibi-umumisi olan Bohor Baroh Efendi’dir. Baroh Efendi de başhaham Marküs’e benzer bir açıklama yapmıştır:

*“-İspanya Cumhuriyeti kat’iyyen bilmelidir ki hiçbir Musevi Türkiye’den kalkıp oraya gitmez. Museviler; bunca seneden beri yaşadıkları ve vatandaşlık sıfatını haiz oldukları Türkiye’de kalacaklardır. Mez-kûr beyannameye kulak asacak bir tek Musevi olduğunu zannetmiyorum”*¹⁸.

16 “İspanya, Musevileri Davet Ediyor!...”, *Cumhuriyet*, nr.2515, 10 Mayıs 1931, s.2. Haberin devamında İspanya’nın ünlü kraliçesi İsabella tarafından ülkeden çıkarılan Yahudilerin “*kısmı küllisini Türk şefkati ve merhameti Türkiye’ye celp (davet) ve kabul etmişti*” hatırlatması yapılmıştır.

17 Türkiye’deki resmi nüfus sayımlarında Musevilerin mezhepsel dağılımı gösterilmemiştir. İlaveten Cumhuriyet Arşivi’nde de Musevilerin mensup oldukları mezheplerle alakalı –erişime açık- herhangi bir belge yoktur. Ancak genel olarak bilindiği üzere İspanya kökenli olan ve Sefaradlar olarak bilinen Museviler daima çoğunluğu oluşturmuşlardır. Sefaradlar haricinde Orta ve Doğu Avrupa kökenli olan Aşkenaz Musevileri de mevcuttur. Amerikan Arşivindeki bir kayda göre 1932 yılında Türkiye’deki toplam Musevi nüfus yaklaşık olarak 80 bindir ve bu nüfusun 72 binini Sefarad Musevileri oluştururken geriye kalan 8 binini Aşkenaz Musevileri oluşturmaktadır. Bkz. Amerikan Elçisi Charles H. Sherrill’in Türkiye’deki Musevi nüfus hakkındaki Washington’daki devlet sekreterliğine gönderdiği 11 Temmuz 1932 tarihli yazı *Amerikan Arşivi*, Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression, Massacres. Pogroms., July 15, 1930 – May 1, 1936. July 15, 1930 – May 1, 1936. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930 -1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://limk.gale.com/apps/doc/SC51114711985/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=499d933f>. Accessed 7 Apr. 2020. Fakat kanaatimizce Musevi nüfusun mezhepsel dağılımı için verilen rakamların kesinliği şüphelidir. Zira Türkiye’deki Museviler arasında Aşkenaz ve Sefaradlar haricinde de mezhepler mevcuttur.

18 “Museviler, İspanya’ya Gitmek İstemiyorlar”, *Cumhuriyet*, nr.2516, 11 Mayıs 1931, s.4. Haberde kendisiyle görüşme yapılmış olan dönemin Eskenazi (Aşkenaz) Cemaati başhahamının yalnızca soyadı yazılmıştır. Başhahamın tam adı Dr. David Markus’dur. Bu haberde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise İspanya’nın davet ettiği Musevilerin -İspanya kökenli olan ve İspanyolca konuşan- Sefarad Yahudileri olmasına rağmen Eskenazi (Aşkenaz) Cemaati başhahamının da muhabirlerce bu davetin muhatabı olarak kabul edilmesidir.

11 Mayıs günü Son Posta gazetesi de İspanya'daki Cumhuriyet hükümetinin Musevileri “*davet ve kabul etmeye*” karar verdiğini birkaç cümleyle duyurmuştur. Ancak Türkiye'deki Musevilerin bu çağrı karşısındaki tutumlarına ilişkin hiçbir açıklama yapılmamıştır¹⁹.

12 Mayıs'ta Vakit gazetesi, Cumhuriyet gazetesinin haberlerindeki bilgileri kısaca aktarıp İspanya'nın davetinin “*eski bir meselenin tazelenmesine*” neden olduğunu ifade etmiştir. Bu mesele Türkiye'deki Musevilerin Türkçe konuşmak yerine asırlar önce kovuldukları ülkenin dili olan İspanyolca'yı konuşmalarıdır. Bu vaziyet onları iyi bir şekilde kabul etmiş olan bu ülkeye karşı “nezaketsizlik eseri” olarak görülmektedir. Musevi aydınlarının bazıları bu durumu dikkate alarak Türkçeyi yaygınlaştırmak ve İspanyolca'yı bıraktırmak amacıyla bir Musevi cemiyeti kurmayı istemektedirler²⁰. Aynı günkü Milliyet gazetesi de İspanya'nın yapmış olduğu davetle, “*kendilerini adeta bir vatandaş telakki etmesine bir cevap olmak*” amacıyla Musevi vatandaşların “*Türkçeyi tamim için Musevi Cemiyeti*” teşkil etmeye karar verdiklerini duyurmuştur²¹.

20 Mayıs'ta daha önce Cumhuriyet gazetesinin İspanya'nın davetiyle ilgili olarak dönemin önde gelen Musevileriyle yapmış olduğu röportajların bir benzeri de Yarın gazetesi tarafından yapılmıştır. Yarın'a göre, Musevilerin İspanya tarafından davet edildikleri ve orada toplanacaklarına dair haberler sızmıştır. Üstelik haberlerin “ecnebi mehafillerinde” zuhur ettiği iddiası mevzuya daha fazla “ehemmiyet” vermiştir. Bu yüzden de gazete yetkilileri konuyla alakalı araştırma yapmışlardır. Buna göre “kral Ferdinand ve kraliçe İzabel” tarafından Musevilerin sürgünü için çıkarılan “emirname” nin lağv edilmesi söz konusudur. Zaten İspanya hükümetince bu emirnamenin ilgası için uzlaşma sağlanmış olduğundan sonuç, “*Musevilerin Türkiye'den ayrılıp ayrılmayacağına bağlı*” olmalıdır. Konuyla ilgili olarak görüşlerine başvuru yapılan Milaslı Got (Gad) Franko E., “*Böyle bir teklif kat'iyen yoktur*” demiştir. Musevi Lisesi müdürü M. Marküs, “*150 sene evvel bizi İspanya'dan tardedtiler. Allahtan olmuş ki biz buraya gelmişiz. Katolikler tarafından bunca mezalime duçar olduktan sonra İspanya'ya avdetimize imkân ve ihtimal yoktur*” cevabını vermiştir. Galata Musevi Mektebi müdürü M. Benvaniste, “*Biz Türküz 450 seneden beri buradayız. Türklere karşı minnettarız. İspanya'ya avdet lâfını gülererek dinleriz ve Engizisyon başrahibin Terkemado'nun ismini lanetle anarız. İspanyolların (otodafe)lerindeki mezalini unutmuyoruz.*” demiştir. Musevi Lisesi kâtipi umumisi M. Bruh, “*Kat'iyen gitmeyiz. Maziyi unutmadık. Hem İspanya'daki cemaat*

19 “Yahudiler ve İspanya”, *Son Posta*, nr.283, 11 Mayıs 1931, s.2.

20 “Museviler İspanya'ya Gitmeyecekler”, *Vakit*, nr.4789, 12 Mayıs 1931, s.3.

21 “Türkçe”, *Milliyet*, nr.1884, 12 Mayıs 1931, s.3.

heyeti idaresi bura hahamlığına yolladığı mektupta, oradaki sefaleti uzun uzadıya anlatmıştır.” açıklamasını yapmıştır. Musevi Mektebinin Fransızca öğretmeni M. Vatan, “Henüz tarihi unutmadık. Engizisyon devri gözümüzün önünde, o kadar ki, şimdi yakında manastırların alevleri tarihi bir sadadır.” diyerek düşüncesini belirtmiştir. Eşkenazi Musevi Cemaati Muhtelit Mektebi müdürü Mm. Süryano ise “Bunu şimdi işitiyorum. Çatı başıma yıkılsaydı bu kadar şaşırmazdım. Eğer siz Musevi olsaydınız böyle bir şeyi düşünmeyeceğinizi bilir ve sormazdınız bile!” diyerek daha ilginç bir tepki vermiştir²². Dikkat edilirse bu haberde kendileriyle görüşme yapılmış olan Musevilerin isimleri ve hatta unvanları Cumhuriyet gazetesinden daha farklı bir şekilde yazılmıştır. Ayrıca Eşkenazi Cemaatinin Muhtelit Mektep müdürü olarak tanıtılan “Mm. Süryano”, dönemin Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano olmalıdır.

21 Mayıs 1931’de Cumhuriyet gazetesi Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya gidip gitmeyecekleri konusunda yeniden haber yapmıştır. Bu haberde; İstanbul Musevilerinden ve Dışişleri eski memurlarından Yuşa Efendi’nin, İspanya’nın Musevileri daveti hakkında, gazeteye göndermiş olduğu mektup yayınlanmıştır. Bu mektupta Türkiye’deki Musevilerin İspanya’nın davetine neden icabet etmedikleri şöyle anlatılmıştır:

“-Türkiye Musevi’leri vaktile İspanya’dan hicret eden felâketzedelerin evlât ve ahfadındandır. Bunların bu memlekette ecdadına yapılan zalimane katliamdan kalpleri cerihadar olduğuna göre nasıl olur da babalarının kanlarıyla boyadıkları İspanya toprağına ayak basarlar? Engizisyona ait feci vekayii yerinde tahattur etmekle pek müteessir olması icap eden Musevi’ler eski vekayiin cereyan ettiği bu meş’um yerlerde tekrar tavattun edecek kadar belâhati fikriyeye mi maliktirler?

Bundan maada Türkiye Musevi’leri müreffeh bir halde yaşamakla beraber asıl hakim olan milletten şikâyeti mucip bir tazyik görmedikleri gibi daima vatandaşlık hukukunu muhafaza etmek suretile mes’ut yaşamaktadırlar. Bu şerait dahilinde nasıl olur da bize mihmännüazlık gösteren aziz bir vatani unutup ecdadımıza fenalık eden bir memlekete gideriz?

Umuni bir maraz olan iktisadî buhran Türkiye’de en hafif hissedildiğinden Türkiye’de yaşamak İspanya’da yaşamaktan daha hayırlıdır. Bizi buradan uzaklaştırmak isteyenler beyhude çalışıyorlar. Biz gördüğümüz müşfikane muameleden dolayı bu memlekete medyun- u şükranız ve ömrümüz oldukça buradan ayrılmayacağız”²³.

Amerikan Arşivinin Türk basımında çıkan haberlerle ilgili kayıtlarında 1931 yılı Mayıs ayında Cumhuriyet gazetesi başta olmak üzere- bu konuyla ilgili yapılan haberler hakkında şöyle bir değerlendirme vardır:

22 “Museviler Şiddetle Reddediyorlar!”, *Yarın*, nr.506, 20 Mayıs 1931, s.1,3. Anlaşıldığı kadarıyla röportaj yapılan Musevilerin genellikle soyadları yazılmış ve öncesinde kullanılan “M.” kısaltması ile Fransızca bir hitap sözcüğü olan Mösyö (Bay) tabiri kullanılmak istenmiştir.

23 “Türkiye Musevileri”, *Cumhuriyet*, nr.2526, 21 Mayıs 1931, s.4.

“Basın, İzabella ve Ferdinand zamanında ülkeden sürgün edilenlerin soyundan gelen İspanyolca konuşan Musevilerin İspanya'ya geri dönmelerine kolaylık sağlamak için yeni İspanya hükümetinin bildirilen kararına hatırı sayılır ölçüde önem vermekte. Muhabirler tarafından danışılan önde gelen Musevilerin, Türkiye'nin İspanyolca konuşan Musevileri arasında bu fırsattan avantaj elde etmek için hiçbir eğilim olmadığını ifade ettikleri iddia edilmekte. Aksine ifade ediliyor ki “Türk Dilinin Genel Kullanımı İçin Dernek” oluşturulması üzerinde düşünülmekte. Anlaşıyor ki çoğu Musevi şahsi olarak, ekonomik sebeplerden ayrıca Türklerin belirgin Musevi karşıtlığından (dolayı) taşındıklarından, en azından İspanya'ya taşınmanın olabirliğinin düşüncesine sahipler. Bununla birlikte onlar (Museviler) çok fazla zekiler; bir topluluk olarak alenen İspanya'ya göç ilanı da Türklerin kötü davranması için daha ileri bir bahane verir. Hasta olduğu iddia edilen Hahambaşı konuyu muhabirlerle tartışmayı reddetmiştir²⁴”.

Türk basınında İspanya'nın Musevileri daveti hakkında başka haberlerin olup olmadığını öğrenebilmek amacıyla -1931 yılı mayıs ayındaki ulaşabildiğimiz sayılarını- incelediğimiz Akşam ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde bu konuya dair herhangi bir habere rastlamadık. Dönemin diğer gazetelerinin 1931 yılı mayıs ayına ait sayılarına ulaşamadık. Bu konu hakkında Rıfat Bali'nin Türkiye'deki Musevileri 1923-1945 yılları içerisinde etkileyen olayları konu edindiği eserinin ekler kısmında oluşturduğu kronolojide bir bilgi geçmektedir. Onun verdiği bilgiye göre 13 Ekim 1931 tarihinde basında “Türkiye Yahudileri İspanya'ya yerleşiyorlar” söylentisi çıkmıştır. Ancak bu bilgiyi hangi kaynak üzerinden elde ettiğini açıklamamıştır²⁵. Ayrıca Musevilerin İspanya'ya gidip gitmeyecekleri hakkında 1931 yılı Mayıs ayı içerisinde gündeme gelen haberlerden bahsetmemiştir.

Öte yandan bu konuyla ilgili olarak Rıfat Bali'nin vermiş olduğu tarihle örtüşebilecek bir bilgiye Amerikan Arşivi'nde Türk basını üzerine tutulan kayıtlardan 3 Eylül 1931 ile 14 Ekim 1931 tarihlerini kapsayan belgede rastlamaktayız. Belgeye göre Türkiye'deki Musevilerin İspanya'ya göç etmeyeceklerini bildiren ayrıntılı bir açıklama bu tarihler arasında Akşam gazetesine Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano tarafından verilmiştir. Soriano bu açıklamayı dönemin Times gazetesinde yer alan bir söylenti üzerine yapmıştır. Times'a göre Türkiye'deki ve diğer Akdeniz ülkelerindeki İspanyolca konuşan Yahudiler, İspanya'daki son devrimin yaratmış olduğu yeni durumdan avantaj elde

24 Türk basınında 30 Nisan 1931 ile 15 Mayıs 1931 tarihleri arasında çıkan haberler hakkında Amerikan Konsolosluğunun 4 Haziran 1931 tarihli derleme dosyası. *Amerikan Arşivi*, Central Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspaper., Turkey, Clippings And Items., JAN, 15 1930 – JUL. 29 1931. January 15, 1930 – July 29 1931. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930- 1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511482485/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=ee4252c.9>. Accessed 6 Apr. 2020.

25 Rıfat N. Bali, ...*Bir Türkleştirme Sertveni (1923-1945)*, s.564.

etmek için İspanya'ya toplu halde göç etmeyi tasarlamaktadırlar. Belgedeki kaydın devamı şöyledir:

“Soriano'ya göre Türkiye'deki Yahudiler, Türklerle birlikte en iyi şartlar altındadırlar ve onların göç etmelerini akla getirecek hiçbir şey olmamıştır. Aksine onlar, gitgide İspanyol dilini bırakarak Türkçeye adapte olmaktadır. Soriano'nun söylediklerine karşın sır değildir ki Türkiye'de Yahudi unsuru göç yöntemi sayesinde hızlıca gözden kayboluyordu ve onlar bilhassa Latin Amerika'nın İspanyolca konuşan ülkelerine doğru cezbedildiler. Ki onların çoğunun, daha yakın ve Avrupalı olan İspanya'ya gitmeyi düşünüyor olmalarına şaşırarak için hiçbir sebep olmayacaktır. Soriano'nun yarı resmi pozisyonu göz önüne alınca almış olduğu pozisyonundan başka uygun bir pozisyon olamazdı”²⁶.

Yukarıda aktardığımız belgede yer alan bilgileri teyit etmek amacıyla Akşam gazetesinin 3 Eylül-14 Ekim 1931 arasındaki sayılarını inceledik. Gazetenin bu zaman dilimindeki nüshalarından yalnızca 2 Ekim 1931 ve 14 Ekim 1931 tarihli nüshalarının tamamı ile 1 Ekim 1931 tarihli nüshasının ilk sayfası haricinde bütün sayılarına ulaşabildik. Fakat ne yazık ki bahsi geçen haberi tespit edemedik. Bu sebeple haberin günümüze ulaşmayan bu nüshalarda ve yahut da başka bir gazetede bulunma ihtimali mevcuttur. Zira Amerikan Arşivi'nde Türk gazeteleriyle ilgili olarak tutulan kayıtlar incelediğimiz kadarıyla detaylı ve dikkatli bir şekilde yazılmıştır. Dolayısıyla haberin mevcut olmama ihtimali kanaatimizce çok zayıf bir olasılıktır. İlâveten Avram Galante de bu belgede yer alan gazete haberinden bahsetmiştir. Ancak onun verdiği bilgiye göre Vakıf gazetesi²⁷, Hanri Soriano'nun bu konuyla alakalı düşüncelerini sormuştur. Soriano da şu cevabı vermiştir:

“Özellikle Türkiye Yahudileri İspanya'ya dönmeyi düşünmezler. Zira onlar, memleketin sahipleriyle en iyi ilişkiler içinde olmayı sürdürüyorlar. Aramızda hiçbir uyumsuzluk olmamıştır. Bunun bilinmesi iyi bir şeydir”²⁸.

Galante, Vakıf gazetesini zikretmiş olduğundan Amerikan Arşivi'ndeki bilgileri dikte alarak Vakıf gazetesinin -1931 yılı- eylül ve ekim aylarındaki sayılarını inceledik. Böylece 13 ve 14 Ekim tarihlerinde bu konuyla ilgili iki haberin mevcut olduğunu gördük. 13 Ekim'de öncelikle Times gazetesinde çıkan haber²⁹ anlatılmıştır. Buna göre;

26 Türk basınında 3 Eylül 1931 ile 14 Ekim 1931 tarihleri arasında çıkan haberler hakkında Amerikan Konsoloslüğünün 11 Kasım 1931 tarihli derleme dosyası. *Amerikan Arşivi*, 867.9111. numaralı belge.

27 Her ne kadar ana metinde Vakıf gazetesi demiş olsa da dipnotunda İstanbul'da çıkan *Hamenora* dergisinin 1931 yılındaki 10-12. sayılarına ve sayfa olarak da 239. sayfasına atıf yapmıştır. İlâveten ay ve güne dair açıklama yapmamıştır.

28 Avram Galante, *Türkler Ve Yahudiler*, 3. Baskı, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 1995, s.76.

29 Vakıf gazetesi tarafından çevirisi yapılan bu haber Times gazetesi tarafından 7 Ekim 1931'de yayımlanmıştır. Yapılan tercüme içerikle uygun olduğu için burada haberi ayrıca aktarmadık. Haberin kaynağı Times'ın Madrid'de bulunan muhabiridir. Bkz. “The Sephardic Jews”, *The Times*, 7 Ekim 1931, s.13.

İspanya'nın krallık döneminde 1492 yılında sürgün ettiği Yahudiler, Cumhuriyet devrinin getirdiği özgürlüklerden faydalanmak niyetindedirler. Zira 400 yıldır ilk defa Madrid'de bir Yahudi'nin "resmen evlenmesi" bunu kanıtlayan delillerden biridir. Fas Yahudilerinden biri de İspanya hükümetine başvurarak 1492 yılındaki fermanın ilga edilmesini talep etmiştir. İspanya'dan 1492'deki fermanla sürgün edilen Musevilerden geriye Madrid ve Barselona şehirlerinde ticaret ve sarraflıkla uğraşan "küçük" bir topluluk kalmıştır. 1931 yılında bu topluluk hem Barselona'da sinagog inşa etmeye hem de Toledo'daki eski sinagoglarını "istirdat etmeye" (geri almaya) çalışıyordu. Yakın Doğu'da yaşayan Musevilerin okullarında ve gazetelerinde İspanyolca'yı koruduklarını gören "İspanya ricali", Doğu Yahudileri ile "anavatanları" arasında resmi bir ilişki kurmak için uğraşmışlardır. Hatta vefat etmiş olan diktatör Primo de Rivera, İspanyol nüfuzunu yaymak için yaptığı planlarda, zamanında İspanya'dan sürülen Yahudileri düşünerek onlardan faydalanmayı ihmal etmemiştir. Diktatör planını uygulamak için İspanya Dışişlerine bağlı bir daire meydana getirip "Harsî Münasebetler Heyeti" adını vermiştir. Cumhuriyet idaresi de bu teşkilatı korumuştur. Teşkilatın amacı İspanyol kültürünü yaymak için çalışmaktır. İspanya, bu teşkilatın kuruluşundan sonra İspanyol yazarlarından Don Ernesto Cabellero'yu Doğu'ya göndermiştir. Don Ernesto, Yunanistan ve diğer Balkan ülkelerini gezdikten sonra Türkiye'ye gelerek araştırmalar yapmıştır. Sonrasında İspanya'ya geri dönüp ilgili heyete bilgi vermiş ve ardından yine Doğu'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Don Ernesto'nun tespitlerine göre zamanında İspanya'dan sürülen Yahudilerden 65.000'i Selanik'te, 26.000'i Yugoslavya'da, 20.000'i Romanya'da ve 14.000'i Bulgaristan'dadır. Don Ernesto'nun Türkiye'deki Museviler hakkında ne söylediği bilinmemektedir. Muhtemeldir ki şu andaki ikinci gezisinde bu konuyla ilgilenecektir. Öte yandan ilk gezisinde gittiği ülkelerdeki Yahudilerle alakalı bazı tespitler yapmıştır. Buna göre Yahudiler İspanyol filmlerini ve müziklerini çok sevmektedirler. Bunu öğrenen İspanya hükümeti Yakın Doğu'ya pek çok kitaplar göndermeye ve Yahudilerin çıkardığı gazetelerin modern İspanyolca ile yayınlanmasını teşvik etmeye başlamıştır³⁰.

Ertesi gün (14 Ekim'de) "Günün Haberleri" köşesinde –kendisiyle görüşme yapılmış olan- Musevi Cemaati Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano'nun bu konu hakkında söyledikleri okuyucuya sunulmuştur:

"İngiliz gazetesinde yazılan malumat muharririn muhayyalesinde vücut bulmuş olsa gerek. İspanya cumhuriyetinin birkaç asır evvel Yahudilerin kovulmasından memlekete gelen büyük zararı takdir etmesi kadar tabii bir şey yoktur.

30 "Memleketimizdeki Yahudiler İspanya'ya Mı Gidiyor?", *Vakit*, nr.4943, 13 Teşrinievvel (Ekim) 1931, s.5. Haberin alt başlığı "İspanya'dan gelen Don Ernesto Balkanlarda Yahudileri toplayıp eski memleketlerine götürmek için hazırlık yapıyor!" şeklindedir.

Fakat Museviler ananeleri icabı kendilerine yapılan iyilik ve kötülükleri asla unutmadıkları için hiçbir vakit toplu bir halde ve bir teşkilat dairesinde avdetleri mevzuu bahsolamaz.

Don Ernesto namında bir adamın mevcudiyetinden haberim olmadığı gibi bugüne kadar da yapıldığı yazılan teşebbüsler hakkında bir şey işitmedim. İspanya hükümet erkanını böyle bir teşebbüsün semere vermiyeceğini anlayacak kadar zeki zannediyorum. Vaktile İspanya'dan hicret etmiş olan Musevilerin hepsi buldukları memleketlerde az çok refah içinde yaşamakta ve hiçbir şikayette bulunmamaktadırlar.

Bilhassa Türkiye Musevileri öteden beri öz Türklerle gayet iyi münasebette buldukları ve hiçbir vakit arada münafereti mucip ahval olmadığı cihetle İspanya'ya dönmeyi hayallerinden bile geçirmemektedirler.

Toplu bir şekilde muhaceret ancak bir zaruret karşısında olabilir. Böyle bir zaruret olmadığına göre yazılanlar Taymis'de de olsa yalandır... ”.

Soriano konuşmasının devamında Musevilerin İspanyolca'yı bırakmamalarının İspanya hükümetinin aldığı kararda etkili olduğu mevzusuna da değinmiştir. Dilin öneminin farkındadır. Ona göre İspanyolcanın Museviler arasında korunmasının pek çok nedeni vardır. Eski dönemlerde Museviler kimi diğer unsurlar gibi ayrı ikamete mecbur bırakılmışlardır. Böylece “hâkim unsurlarla” ilişkileri “gayet az” olmuştur. Doğal olarak bu şartlar içerisindeki Musevi çocukları anne ve babalarının konuştuğu İspanyolca'yı öğrenmişlerdir. Fakat Türkiye’de şu anki durum çok farklıdır. Türkiye Musevileri Türkçeyi anadil olarak “tedricen” de olsa kabul edeceklerdir. Bunun için gerekli “tedbirler” alınmıştır³¹. Soriano'nun bu röportajı Times gazetesine 15 Ekim günü –İstanbul’daki muhabiri aracılığıyla- yansımıştır. Haberde konuyla ilgili olarak yapılan açıklama şöyledir:

“439 yıl önce İspanya’dan sürgün edilen Sefarad Yahudilerinin soyundan gelenlerin (İspanya’daki) yeni Cumhuriyetçi Hükümet tarafından ülkeye geri dönmeleri için teşvik edildiklerine dair Madrid’den The Times’da yayınlanan haberlerle ilgili olarak İstanbul’daki Musevi Toplumunun Laik Konsey Başkanı basına açıklama yaptı.

O, Türkiye’de yaşayan İspanyol Yahudilerinin orada Türk hükümetinden her düşüncüyü/anlayışı aldıklarına ve oldukları yerde oldukça rahat olduklarından İspanya’ya geri dönmeyi arzu etmediklerine dikkat çekiyor. Gerçek şu ki okullarındaki tüm öğretimin şimdi Türkçe olarak devam ettirilmesi ve (müfredatın) iyi Türk vatandaşlıklarının ortaya çıkarılması maksadıyla çerçevelenmesi, onların Türkiye’yi benimsedikleri ülke olarak tanıdıklarının kanıtıdır”³².

14 Ekim günkü Milliyet gazetesine göre de bazı yabancı gazetelerde Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya çağırıldıkları, oraya gitmelerinin söz konusu olduğu

31 “Yahudiler Gidiyor Mu?”, *Vakit*, nr.4944, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1931, s.4. Gazetenin ilk sayfasının sağ üst köşesinde bu haberin reklamı yapılarak “Türkiye Yahudileri ve İspanya” başlığı atılmıştır.

32 “The Jews In Turkey”, *The Times*, 15 Ekim 1931, s.13.

yazılmaktadır ve Musevi Cemaati bu rivayetleri ortaya atanları “protesto” etmektedir. Gazete, dönemin “tanınmış” Musevilerinden “şair İsak Frera B.” ile görüşerek onun bu mevzudaki görüşlerini aktarmıştır:

“Türkiye Musevileri böyle bir seyahati hayallerinden bile geçirmezler. Bunlar İspanyol propagandasıdır ki, Türkiye Yahudilerinde kat’iyen makes (yansıma) bulmamıştır.

Türkiye Musevileri kendilerini Türk camiası haricinde ad etmez ve Yahudi denilmesini hakaret sayar.

İspanyolcayı bilmekliğimiz hisslen çoktan veda ettiğimiz topraklara avdetimizi mucip olamaz. Hem bu propaganda meselesi bugünün meselesi değildir. Biz daha beşikte iken İspanyollar bu propagandayı yaparlardı. Biz Türküz ve daima Türk kalacağız. Bununla iftihar ederiz. Türklük içinde ayrı bir camia olamaz ve bu gibi propaganda neşriyatı Türklük aleyhinde olduğu için nefretle protesto ederiz!... ”³³.

Genel olarak baktığımızda Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya gidip gitmeyeceklerine dair haberler ilk olarak 1931 yılı Mayıs ayında Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılmıştır. Dönemin diğer bazı gazeteleri de konuyla ilgilenmiştir. Akabinde bu mevzu 1931 yılının ekim ayında ikinci kez gündeme geldiğinde Vakit gazetesi tarafından haber yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesi bu defa konuya karşı ilgisiz kalmıştır. Gerek mayıs ayındaki gerekse de ekim ayındaki konuyla ilgili haberler incelendiğinde Türkiye’deki Musevilerin İspanya’nın davetine icabet etmedikleri sonucuna varabilmekteyiz³⁴.

2. İspanya Konsoloslğunun Musevileri Göçe Teşvik Etmesi

1931 yılında gündeme gelen Türkiye’deki Musevilerin, İspanyol hükümetinin daveti üzerine İspanya’ya gitmeleri meselesinin sonraki süreçte bir daha kamuoyunun gündemine geldiğini söyleyebileceğimiz başka bir habere rastlamadık. Ayrıca Cumhuriyet arşivinde de bu konuyla ilgili olarak ne 1931 yılı ve öncesine ne de sonrasına ait herhangi bir arşiv belgesine ulaşabildik. Yalnızca Amerikan Arşivinde 3 Aralık 1946 tarihli bir belgede İspanyol konsoloslğu otoritelerinin İstanbul’daki Sefarad Musevilerini İspanya’ya geri döndürmeyi teşvik ettikleri bilgisi mevcuttur. Belgede konuyla ilgili olarak şu izahat yapılmıştır:

“İstanbul’daki İspanyol Konsoloslğu yetkililerinin, şehrin önde gelen Sefarad Yahudilerinden bazılarına İspanya’ya geri dönmeyi isterlerse onlara her (türli) kolaylığın sunulacağını haber verdikleri (konusunda) genel olarak güvenilir bir kaynak tarafından Elçiliğin bilgilendirildiğini

33 “Musevileri Davet”, *Milliyet*, nr.2039, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1931, s.3.

34 İspanya’nın Musevileri davetiyle ilgili olarak 1931 yılı içerisinde konunun gündeme geldiği Mayıs ve Ekim ayları için incelediğimiz gazeteler aynıdır. Ancak Yarı gazetesi 19 Ağustos 1931 tarihinde kendi kendisini kapatmıştır. Bkz. “Yarın, Neşriyatını Tatile Karar Verdi”, *Yarın*, nr.597, 19 Ağustos 1931, s.1.

rapor ettiğim için onur duyuyorum. (Bu Yahudiler Engizisyon zamanında İspanya'dan ayrılanların soyundan gelenlerdir. O zamandan beri Türkiye'de olmalarına rağmen kendi aralarında İspanyol dilini konuşmaya devam ediyorlar. Onların çoğu ticarette başarılı oldular.) İspanyol otoritelerinin Yahudilere, bu ülkeye (Türkiye'ye) geri dönmeyi istedikleri takdirde kendilerine İspanyol pasaportlarının verileceği ve Türk pasaportlarını tutmalarına müsaade edileceği bilgisini verdikleri söyleniyor. Bununla birlikte Türk hükümeti iki ulusluluğu tanımamaktadır ve eğer Sefarad Yahudileri İspanyol vatandaşlığı elde ederlerse Türk vatandaşlıklarını kaybetmiş sayılacaklardır.

İspanyol elçiliği personelinin bir üyesi bu elçiliğin (Amerikan) bir memuruyla olan konuşmasında İspanyol hükümetinin 1920'lerin başında³⁵ Yakın Doğu'daki Sefarad Yahudilerine İspanyol vatandaşlığı teklif ettiğini ifade etti. O, ilgilerini (o zaman) belirtmiş olanların şimdi İspanya'ya geri dönmek için teşvik edildiğini söyledi. Bu İspanyol yetkilisi İspanya'da antisemitizmin hiç olmadığını vurgulamak için bu olayı ele aldı.

Yukarıda bahsedilen kaynak ayrıca Yunan hükümetinin Selanik'te ikamet eden Sefarad Yahudilerinin İspanya'ya geri dönmesine hiçbir itirazı olmadığını ve (yine Yunan hükümetinin) bu Yahudilere verilen İspanyol pasaportlarını kabul edeceğini de bildirdi.

Türk hükümetinin ülkeden sermayenin ayılmasına izin vermek (konusunda) direnç göstermesi Türkiye'den ayrılan İspanyol Yahudilerini vazgeçirebilecek bir faktör olabilir. Büyükelçilik (Amerikan), büyük bir servet toplayan Yahudilerin kendileriyle birlikte İspanya'ya paralarını alabileceklerine dair herhangi bir düzenleme duymamıştır.

Bu durumla ilgili ileri gelişmeler rapor edilecektir”³⁶.

Her ne kadar yazının sonunda bu durumla ilgili ileri gelişmelerin rapor edileceği belirtilmişse de biz konuyla alakalı başka hiçbir belgeye ulaşamadık. Yine de Amerikan Arşivinin 1949 yılına kadar olan kısıtlı bir bölümünü inceleme imkânımız olduğu için şayet arşivin tamamı incelenebildiği takdirde başka belgelerin de tespit edilebileceği kanaatindeyiz. Öte yandan bu belgede geçen çift ulusluluk meselesinin Türkiye tarafından tanınmadığı ve bu sebeple de İspanyol vatandaşı olacak Musevilerin Türk

35 Burada İspanya'nın Sefaradlara –önceki- vatandaşlık teklifi hakkında “1920'lerin başı” olarak verilen bu tarih ile Eskenazi Cemaati başhahamı Dr. Markus'un 1931 yılındaki röportajında “*bundan takriben beş sene evvel de İspanya kralı Musevileri İspanya'ya davet etmişti*” sözünde geçen tarihin işaret ettiği gerçek bir olay olmalıdır. Burada net bir tarih ifade edilmediği için 1920'den itibaren basın üzerinde araştırma yapılırsa belki de İspanya'nın 1931'den daha önceki bir tarihte Musevilere vatandaşlık teklifi sunduğu bilgisine ulaşılabılır. Ancak hangi gazetede ne zaman haber yapılmış olacağına dair herhangi bir ipucu olmadığı için böyle bir incelemeyi gerçekleştiremedik. Öte yandan dikkat çekici bir diğer nokta ise bu tarihin 1926'da Türk basınında gündeme gelen İspanya'ya Telgraf Olayı hadisesine yakın bir tarihe denk düşebilme ihtimalidir.

36 Amerikan Elçisi Herbert S. Bursley tarafından Washington'daki Devlet sekreterliğine 3 Aralık 1946 tarihinde gönderilen yazı. *Amerikan Arşivi* Cental File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511190131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&sid=ccc319f>. Accessed 6 Apr. 2020.

vatandaşlığından çıkarılacak olmasına yapılan vurgu dikkat çekicidir. Burada bahsedilen Türkiye'nin çifte vatandaşlığa karşı tutumu zaman içerisinde değişmiştir. Örneğin Almanya gibi ülkelerle çifte vatandaşlığa müsaade etmiştir. Oysaki ileride aktaracağımız üzere İspanya, 2000'li yılların başında dünyadaki ve dolayısıyla Türkiye'deki Sefaradlara vatandaşlık hakkı tanıdığına bu haktan yararlanmak isteyenler İspanyol yasaları gereğince -2015 yılındaki yasa değişikliğine kadar- mevcut vatandaşlıklarını kaybetmek zorunda kalmışlardır.

3. 2000'Lİ YILLARDA İSPANYA VE PORTEKİZ'İN SEFARADLARA VATANDAŞLIK HAKKI SUNMASI

3.1. İspanya'nın Sefaradlara Çifte Vatandaşlık Hakkı Sunması

2000'lerin başında İspanya, mevcut vatandaşlıklarından feragat etmeleri koşuluyla tüm dünyadaki Sefaradlar'a vatandaşlık hakkı sunmaya başlamıştır. Ancak daha sonra, İspanyol vatandaşı olacak Sefaradların mevcut vatandaşlıklarını bırakmadan çifte vatandaşlık sahibi olma hakları gündeme gelmiştir. Bu amaçla İspanya Adalet Bakanı Alberto Ruiz Gallardon ve Dışişleri Bakanı Jose Manuel Garcia-Margallo 22 Kasım 2012'de Centro Sefarad'ın Madrid binasında düzenledikleri basın toplantısında 1492 senesinde Katolik olmadıkları için ülkeden çıkarılan “*tüm Sefaradlara vatandaşlık haklarının iade edileceğini resmen*” ilan etmişlerdir. Adalet Bakanı Gallardon, bundan önceki prosedüre uygun olarak yapılmış ve bir müddettir bakanlıkta beklemede olan “2900 civarındaki” vatandaşlık başvurusunun çok kısa sürede sonuçlandırılacağını da ifade etmiştir. Ayrıca dünyadaki toplam “300.000 kadar” Sefarad'ın istedikleri takdirde bu haktan yararlanabileceklerini ve hızlıca işlemlerin sona ereceğini ve “*İspanya halkının bunu Sefarad kardeşleri ile tekrar buluşma olarak gördüklerini*” belirtmiştir. Böylece iki bakanlık tarafından ortaklaşa yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bu konuyu haberleştiren Şalom gazetesinden Rafael Algranti, yeni yasanın Türkiye Yahudileri üzerine etkisini şöyle yorumlamıştır:

“Türkiye Yahudileri için ilk bakışta ‘Shengen vizesinden kurtulmak’ anlamına gelen ancak geri planda birçok avantajı içeren İspanyol vatandaşlığının oldukça rağbet göreceğini tahmin etmek zor olmasa gerek!...”³⁷.

Tasarının açıklanması üzerine Türkiye'de bilhassa Şalom gazetesi konuyla ilgili haberler ve röportajlar yayımlamıştır. Yasa tasarısının İspanya hükümetince onaylanması 2014 yılı Şubat ayında gerçekleşmiştir. İspanya Adalet bakanı Alberto Ruiz Gallardon,

37 Rafael Algranti, “İspanya Tarihi İle Barışıyor”, *Şalom*, nr.3266, 28 Kasım 2012, s.1,10.

1492 yılında ülkeden gönderilen Sefaradların İspanyol kültürü ve dilini dünya yaydıkları için onlara “borçlu” olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca “*onaydan geçen yasa tasarısı sadece bu yüz kızartıcı olayın telafi çabası olarak görülmemeli. Bu yasanın aynı zamanda İspanya’nın açık çeşitliliğe önem veren bir ülke olduğunu göstermesi açısından tarihi önemi var*” demiştir. Öte yandan Amerikan Sefarad Federasyonu Başkanı Lynne Winters de İspanya hükümetinin Sefaradlara mevcut vatandaşlıklarını terk etmek mecburiyetine düşmeden çifte vatandaşlık hakkının verilecek olmasından “memnuniyet duyduklarını” söylemiştir³⁸.

Bu onaydan birkaç hafta sonra Şalom gazetesinden Virna Banastey, İspanya’nın İstanbul Başkonsolosu Pablo Benavides Orgaz ile röportaj yapmıştır. Orgaz’a göre zaten Sefarad Yahudilerine vatandaşlık hakkı veren bir yasa vardır ancak yeni yasa tasarısı çifte vatandaşlığa müsaade edecektir. Orgaz, yürürlüğe girecek olan bu yasanın “*asıl amacının tarihte yapılan hatayı düzeltmek*” olduğunu vurgulayıp tasarının meclisten “oybirliği” ile geçmesini beklediğini söylemiştir. İspanyol Dışişleri Bakanlığı ile Adalet Bakanlığı müştereken bu tasarımı meclise sunmuşlardır. Eski yasaya göre yapılmış olan başvurular halen geçerlidir. Zira yeni yasa ile eskisi uyumludur. Ancak eski yasaya göre başvuru yapmış olanların yenisine başvurmak istemeleri halinde konsolosluga gelip başvuru formu doldurmaları gerekecektir. Orgaz, Türk Yahudilerinin bu değişiklikten nasıl etkileneceklerine de değinmiştir:

“...Birçok kişi aralarında ben de bulunuyorum, eski uygulamanın haksızlık olduğunu düşünüyordu zaten. Yani bir kişiden, mevcut vatandaşlıktan feragat etmesini istemek doğru değil. Sonuçta Sefaradlar uzun yıllardan beri İstanbul’da Türkiye’de yaşıyorlar; mutlu Türk vatandaşları. Onların Türk vatandaşlığını feragat etmelerini istemek neden? Son birkaç yıldır, bu uygulamanın adil olmadığını savunanların sayısı artıyordu. Bu adaletsizliği önlemek için kendi medeni kanunumuzu değiştirmemiz gerekiyordu. Bu, çok önemli bir yasa değişikliği, bu nedenle de meclisten geçmesi şart”³⁹.

Gerekli belgelerle vatandaşlık başvurusunda bulunan birinin nihayetinde mutlaka İspanyol pasaportu alıp alamayacağı sorulması üzerine Orgaz şu yanıtı vermiştir:

“Biz burada süreci başlatıyoruz, ardından dosyayı İspanya’ya gönderiyoruz. Sonrasında bu Bakanlar Kurulu’nun bir kararıdır. Adalet Bakanlığı başvuruyu destekleyen belgelerin doğruluğunu onaylar. Bu belgeler arasında en önemli olan da Hahambaşılıktan alınacak olan sertifikadır. Bunun yanı sıra, başvuruya başka belgeler de eklenebilir. Bazen durum çok kolay, çünkü isimden-soyadından kolayca anlayabiliyorsunuz. İspanya’da akrabası olanlar, İspanya’da

38 “İspanya Sefarad Yahudilerinin Çifte Vatandaşlık Hakkını Onayladı”, *Şalom*, nr.3327, 12 Şubat 2014, s.1,9.

39 Virna Banastey, “Amaç Tarihi Hatayı Düzeltmek”, *Şalom*, nr.3330, 5 Mart 2014, s.1,4.

malı, mülkü olanlar Ladino konuşanlar, bunlarla ilgili belgeleri Hahambaşılıktan alınan sertifikaya tamamlayıcı unsur olarak ekleyebilir”⁴⁰.

Son yıllarda İspanyol pasaportu alan kimselere rastlanmadığı ve İspanya'nın her sene için bir kota sınırı olduğu bu sebeple de önceliğin Güney Amerika Yahudilerine verildiğinin ne derece doğru olduğunu ise şöyle açıklamıştır:

“Mevcut sistemde Latin Amerikalılara uygulanan sistem farklıydı. Onların bir istisnası vardı; ülkeler arasındaki özel ilişkilerden dolayı İspanyol vatandaşlığı alan Latin Amerikalıların mevcut vatandaşlıklarından feragat etmelerine gerek yoktu. Şimdi herkes bu uygulamadan yararlanacak.

İkinci olarak son yıllarda Türk Yahudilerinin İspanyol vatandaşlığı almadığı doğru değil, çünkü bizim burada işlemlerini tamamladığımız ve pasaportlarını teslim ettiğimiz kişiler oldu. Tam rakamı hatırlamıyorum ancak pasaport alan birkaç kişi oldu.

Problem şu ki gecikme gerçekten çok fazla. İnsanların gerçekten çok uzun zaman beklemesi gerekiyor ama bunun sebebi sadece bürokratik, yani bir kota sorunu değil. İspanyol Adalet Bakanlığı, sadece Sefaradların başvurularını değil, dünyanın herhangi bir yerinden yapılan tüm başvuruları –İspanyol biriyle evlendiği için ya da İspanya’da mülk aldığı için vatandaşlık isteyenleri- değerlendiriyor. Bürokrasi ile ilgili bir sorunumuz olduğu doğru, umalım ki yeni yasa bu durumu düzeltebilsin...

Ancak yeni yasa öyle bir beklenti yarattı ki, bundan sonra çok daha fazla başvuru alacağız, ve bu durum beni endişelendiriyor. Yine de yeni durum hakkında çok olumlu ve pozitif düşüncelerimiz var çünkü bu Sefarad Cemaatine borcumuz. Tarihte yaşanmış olayı düzeltmek istiyoruz. O dönemin politik gelişmelerini 500 yıl sonra tartışmak doğru değil ama şunu söyleyebilirim ki yeni yasada asıl amaç hatayı düzeltmek”⁴¹.

Yine Orgaz'ın verdiği bilgilere göre İspanyol vatandaşlığı alan kişilerin diğer tüm İspanyol vatandaşlarıyla aynı hak ve sorumluluklara sahip olabilmeleri için İspanya anayasasına uygun olarak yemin etmeleri gerekecektir. Ancak İspanya'ya gitmeleri zorunlu değildir. İlaveten İstanbul'da yaşayan ve başvurmak isteyen herkesin konsolosluğa bizzat gelmesi gereklidir. Zira Hahambaşılıktan temin edilen “sertifikanın” konsolosluğa ulaşması şarttır. Yine de bu işlerde “uzman olan bazı avukatlar” olduğu doğrudur ve bazı durumlarda bu insanlar süreci hızlandırmak için yardımcı olmaktadır⁴².

2014 yılı Mart ayında İspanya Adalet Bakanı Ruiz Gallardon, “Türkiye ve Venezuela gibi ülkelerde Yahudiler takip ediliyor, can güvenlikleri yok” diyerek Türkiye’yi eleştiren bir açıklama yapmıştır. Bakan, Türkiye’deki Sefaradların “can güvenliklerinden endişe duyduklarını ileri sürerek bu yüzden bu kişilerin parlamentoya sevk ettikleri çift

40 Virna Banastey, “Amaç Tarihi Hatayı Düzeltmek”, *Şalom*, nr.3330, 5 Mart 2014, s.1,4.

41 Virna Banastey, “Amaç Tarihi Hatayı Düzeltmek”, *Şalom*, nr.3330, 5 Mart 2014, s.1,4.

42 Virna Banastey, “Amaç Tarihi Hatayı Düzeltmek”, *Şalom*, nr.3330, 5 Mart 2014, s.1,4.

vatandaşlık hakkından yararlanmak istediklerini” ifade etmiştir. İlaveten Türkiye’ye geldiğinde Kapalıçarşı’yı ziyaret ettiğinde Toledo’dan sürülen Yahudilerin soyundan gelenlerle karşılaştığını ve bu kişilerin isterlerse kendi vatandaşlıklarını koruyarak İspanyol vatandaşı olabileceklerini söylemiştir⁴³. Gallardon sözlerinin Türk basınına yansımaları üzerine Anadolu Ajansına yaptığı açıklamada; “Bu sözleri söylediniz mi?” sorusuna “net cevap” vermekten kaçınmış ve ilaveten konuyla ilgili olarak tamamen aksi yönde görüşler bildirmiştir:

“Benim söz konusu medya kuruluşu aracılığıyla yaptığım Türkiye’de dini özgürlüklerin tam anlamıyla var olduğuna dair İspanyol hükümetinin yaptığı bir saptamayı dile getirmek, beş yüz yıl önce haksız bir biçimde İspanya’dan sürülen Sefarad Musevilerini kabul ettiklerinden dolayı müteşekkirdiğimizi ifade etmektir. Ayrıca şimdi bizim İspanya’da yerleştireceğimiz model ve Sefaradlara vatandaşlık vermek Türkiye’nin günümüze kadar yüzyıllardır uyguladığı modeldir. İspanyol hükümeti hiçbir şekilde Türkiye’de Sefarad Musevileriyle ilişkili dini özgürlüklerin ya da tam anlamıyla ve mutlak hoşgörünün kesintiye uğradığına yönelik bir düşünceye sahip değildir. İspanyol hükümetinin, Türkiye’de dini özgürlüklerin tam ve kesin bir şekilde var olduğunu bildiğini ve bu ülkenin, bizim beş yüz yıl önce kötü yaptığımız şeyin doğrusunu yaptığını ısrarla söyleyebilirim. Şimdi sıra bizde. Biz de bu vatandaşlık hakkını vererek doğru bir davranışta bulunacağız”⁴⁴.

Gallardon konuşmasının devamında Türkiye’nin II. Bayazıt zamanındaki davranışını “modernite örneği” olduğunu da belirtmiştir:

“Bence Türkiye’nin bu davranışı sadece bir ev sahipliği ya da hoşgörü örneği değil, ayrıca zamanının çok ötesinde bir modernite örneğidir. Türkiye, İspanya’dan sürülen Musevilere kapılarını açmakla, yanılanın biz İspanyollar olduğumuzu ve bu durumda doğru davranan tarafın Osmanlı İmparatorluğu olduğunu göstermiş oldu. Ben, gösterilen bu hoşgörünün tarihi bir olay değil, bugün bile var olan bir durum olduğunu birinci elden deneyim sahibi olma fırsatı buldum. Kapalı Çarşı’da dolaşırken Musevi Sefarad Türk vatandaşları ile karşılaştım. Bana İspanyol Musevilerinin dili olan Ladino ile İspanyolca konuşmalarına, Türkiye gibi bir ülkede tam ve mutlak bir hoşgörü çerçevesinde nasıl projelerini hayata geçirdiklerini heyecanla anlatmalarına bizzat tanık oldum. Ne yazık ki biz İspanya’da onların bütün bunları yapmasına izin vermedik. Bu nedenle Türkiye’nin beş yüz yıl önce İspanyol Musevilerine gösterdiği bu tarihi davranışına duyduğum derin hayranlığı dile getirmek istiyorum. Ayrıca Sefarad Musevilerin gördüğü söz konusu kabulün, hoşgörünün ve topluma tam anlamıyla katılımlarının 21. Yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti için de tam anlamıyla geçerli olduğunun bilincindeyim”⁴⁵.

43 Mehmet Çiftçi, “İspanyol Bakan: Türkiye’deki Yahudilerin Can Güvenliği Yok”, *Milliyet*, nr.21165, 21 Mart 2014, s.26.

44 “İspanya’dan Türkiye’ye ‘Tarihi Şükran’”, *Hürriyet*, 27 Mart 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ıspanyadan-turkiyeye-tarihi/sukran-26093009> Son Erişim Tarihi 27 Temmuz 2020.; “İspanya’dan Şükran Mesajı”, *Milliyet*, nr.21172, 28 Mart 2014, s.19.

45 “İspanya’dan Türkiye’ye ‘Tarihi Şükran’”, *Hürriyet*, 27 Mart 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ıspanyadan-turkiyeye-tarihi/sukran-26093009> Son Erişim Tarihi 27 Temmuz 2020.; “İspanya’dan Şükran Mesajı”, *Milliyet*, nr.21172, 28 Mart 2014, s.19.

Gallardon ayrıca Türk kamuoyuna teşekkür içeren bir mesaj vermiştir:

“Öncelikle tarihi bir şükran mesajı vermek isterim. Daha önce de söyledim, şimdi de söylüyorum. Türkiye'nin, İspanya'dan haksız bir şekilde sürülen İspanyollara kapılarını açan ülke olması, şükran borcu doğuran bir durumdur. İkinci olarak, Türkiye'nin beş yüzyıl boyunca ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla kadar vatandaşlarının dinine saygı göstermesinden ve dini inançları yüzünden kişilere ayrımcılık uygulamamasından ve bana İspanyol olmak istediklerini söyleyen ancak Türk vatandaşı olmaktan tam anlamıyla mutlu olduklarını söyleyen Sefarad Musevilerine vatandaşlık hakkı vermiş olmasından dolayı duyduğum hayranlığı dile getirmek istiyorum. Türkiye, kapılarını açtığı için örnek bir ulustur ve bizim bugün yerleştirmek istediğimiz modeli bize büyük ölçüde Türkiye göstermiştir. Bunu Türkiye'den öğrendik. Bu nedenle müteşekkirim”⁴⁶.

2014 yılında yine mart ayında Milliyet gazetesi tarafından yapılan bir haberde İspanyol diplomatik kaynaklarına göre Türkiye'den 2 bin 422 Yahudi vatandaşın İspanyol vatandaşı olmak için başvuru yapmış olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu başvurular yapılırken çifte vatandaşlığın tanınmadığı 2000-2010 arasında Türkiye'den sadece 127 Yahudi'ye İspanyol vatandaşlığı verildiği bildirilmiştir. Üstelik bu başvurular avukatlar aracılığıyla yapıldığı için maliyetli olmuştur. Haberi yapan Gülsin Harman, Türkiye'deki farklı yaş ve meslek gruplarından Musevilerle yeni çifte vatandaşlık meselesiyle ilgili görüşmeler yapmıştır. Görüştüğü kişilerden genel olarak “köklerimiz burada, vatanımız artık Türkiye'dir” düşüncesini duymuştur. Görüşme yapılanlardan 30 yaşındaki V.K. ise şu yorumu yapmıştır:

“İspanya'nın hatırası iyi değildir, engizisyonundan canımızı kurtararak kaçtık. İnsanların baş vurduğunu yıllar önce ilk duyduğumda “Bu onursuzluk, başka bir ülkenin vatandaşlığımı istediğinizi gururla söyleyebilecek misiniz” demiştim. Ama bir azınlık olarak tehdit altında olduğumuzu düşünüyorum, her ihtimale AB vatandaşlığımın olmasını isterim”⁴⁷.

2014 yılının Haziran ayında İspanya hükümeti 1492 senesinde kovulmuş olan Sefarad Yahudilerinin soyundan gelenlere mevcut vatandaşlıklarını bırakmak zorunda kalmadan çifte vatandaşlıkla İspanyol vatandaşı olabilmelerini sağlayacak yasa tasarısını onaylamıştır. Bu haktan yararlanmak isteyenlerin kökenlerini kanıtladıktan sonra İspanyol kültürüyle ilgili bir sınavı geçmeleri gereklidir. İktidar partisinin parlamentoda salt çoğunluğa sahip olması sebebiyle tasarının meclisten kolaylıkla geçeceği tahmin edilmektedir. İspanya'nın daha önce yalnızca Latin Amerikalılara uyguladığı çifte vatandaşlık hakkı, tasarının yasallaşmasıyla Sefarad Yahudilerine de verilecektir⁴⁸.

46 “İspanya'dan Türkiye'ye ‘Tarihi Şükran’”, *Hürriyet*, 27 Mart 2014. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ıspanyadan-turkiyeye-tarihi/sukran-26093009> Son Erişim Tarihi 27 Temmuz 2020.; “İspanya'dan Şükran Mesajı”, *Milliyet*, nr.21172, 28 Mart 2014, s.19.

47 Gülsin Harman, “Köklerimiz Burada Asla Terk Etmeyiz”, *Milliyet*, nr.21174, 30 Mart 2014, s.22.

48 “İspanya Vatandaşlık Yasasını Onayladı”, *Şalom*, nr.3344, 11 Haziran 2014, s.1,8.

Nihayetinde 2015 yılı Haziran ayında Sefaradlara çifte vatandaşlık yasası İspanya parlamentosu tarafından 3 hayır oyuna karşın 224 evet oyu ile kabul edilmiştir. Akabinde ekim ayı itibariyle “üç yıl boyunca” devam edecek olan başvuru süreci başlamıştır. Zira yasanın geçerlilik süresi üç yıldır. Yürürlüğe giren bu yasa ile Sefaradlar yaşadıkları ülkelerde sahip oldukları vatandaşlıktan feragat etmeden ve İspanya’da yaşama zorunluluğu olmadan İspanyol vatandaşlığı elde edeceklerdir. Ancak bazı şartların yerine getirilmesi gereklidir. Bu şartlar dil ve kültür sınavından geçmektir. Bu konuyu haberleştiren Şalom gazetesinden Karel Valansi’ye göre dil ve kültür sınavı yerine getirilmesi zor şartlardır. İlaveten Türkiye’deki Yahudilerin “çoğunluğunu” meydana getiren Sefaradlar kendilerine sunulan bu haktan yararlanmak isteyeceklerdir. Çünkü bu hak aynı zamanda “çifte pasaport sahibi olma, vize kolaylığı, AB vatandaşı olmanın getirdiği avantajlar” olarak kabul edilebilir niteliktedir. Fakat bununla birlikte İspanya’ya göç edilmediği de şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Türk Yahudileri ülkeyi terk ediyor hele hele İspanya ve Portekiz’e göç ediyor sonucunu çıkarmak yanlış. Türkiye’deki antisemit söylemlerin getirdiği huzursuzluk, zorlaşan ekonomik şartlar ve ülkenin genel durumu birçok cemaat bireyinin göç etmeyi düşünmesine yol açıyor, doğru. Göç edenler de var. Ancak kimse rota olarak ekonomik krizle boğuşan İspanya ve Portekiz’i ilk tercih olarak düşünmüyor.

İspanya’dan kovulduklarından beri içlerinde bir parça İspanya’yı her zaman taşıyan, bunu Ladino ile, kültürleri ile yaşatan ve yeni nesillere aktaran Sefaradlara karşı bu çok geç kalmış bir davetin gerçek anlamda bir özür olabilmesi için herhangi bir şarta bağlanmaması gerekirdi...⁴⁹”.

Türk Musevi Cemaati Başkanı İshak İbrahimzadeh ise İspanya’nın şartlar koşarak çifte vatandaşlık hakkı vermesine twitter üzerinden tepki göstermiştir:

“İspanya’nın kabul ettiği Sefaradlara dönüş yasası sanki bir lütuf! Özü kabahatinden büyük bir yasa... Bu bir özürdür ve hak iadesidir, herhangi bir şarta bağlı olmamalıydı”⁵⁰.

İspanya’nın çifte vatandaşlık hakkının yasallaşması üzerine Şalom gazetesinden Karen Gerson Şarhon, dil ve kültür sınavını düzenleyecek olan Cervantes Enstitüsünün müdürü Pablo Martin Asuero ile röportaj yaparak okurları bu konuda bilgilendirmiştir. Zira Judeo-Espanyol bilmek İspanyolca sınavını geçmek için yeterli değildir. Bu yüzden enstitü tarafından sınava yönelik ücretli kurslar hazırlanmıştır⁵¹.

49 Karel Valansi “İspanya’dan Sefaradlara (Bol Şartlı) Davet”, *Şalom*, nr.3395, 17 Haziran 2015, s.1,3.

50 Karel Valansi “İspanya’dan Sefaradlara (Bol Şartlı) Davet”, *Şalom*, nr.3395, 17 Haziran 2015, s.1,3.

51 Karen Gerson Şarhon, “İspanyol Vatandaşlığı Yolunda Türk Yahudilerini Ne Bekliyor?”, *Şalom*, nr.3399, 22 Temmuz 2015, s.1,5.

5 Ekim 2015'te Sefarad kökenli olduğunu ilgili İspanyol otoritelerine ispat edebilmiş olan dünya genelinde 4302 kişinin vatandaşlık başvurusunun kabul edilmiş olduğu Şalom gazetesi tarafından açıklanmıştır. Bu kişilerin “çoğunluğunu *Venezüella, Fas ve Türk Yahudileri*” teşkil etmektedir. Gazete internet sitesinde bu bilgiye kaynak olarak Associated Press'i (AP) göstermiştir⁵².

11 Kasım 2015'te İspanyol vatandaşlığı kazan Sefaradların pasaportlarını nasıl alacaklarına açıklık getirmek üzere İspanya'nın İstanbul konsolosu Pablo Benavides Orgaz ile bir görüşme yapılmıştır. Orgaz'ın açıkladığı üzere Türkiye'den İspanyol vatandaşı olmak için 2006 yılından itibaren eski kanuna göre başvuru yapmış 2400 Yahudi'nin başvuruları kabul edilmiştir. Ancak başvuru sahiplerine pasaport verilme işlemlerinin başlaması 29 Ocak 2016 itibariyle olacaktır. İlaveten başvuru dilekçelerinin verildiği tarih dikkate alınarak erken başvuranlara öncelik tanınacaktır. Orgaz'ın tahminine göre bir aksilik yaşanmadığı takdirde herkesin işlemlerinin tamamlanması bir yıl içinde olacaktır. Pasaportunu alacaklar için üç etaplık bir süreç vardır. Öncelikle listede adı olanların 10 Kasım 2015 itibariyle konsolosluğun internet sitesindeki formları bilgisayar üzerinden veyahut elle İspanyolca olarak doldurmaları gereklidir. Akabinde bu formlar konsolosluğa mail atılacaktır. Konsolosluk da 29 Ocak 2016 itibariyle başvuru sahiplerini davet edecektir. Kişiler gerekli belgelerle görüşmeye gideceklerdir. Daha sonra konsolosluk kendilerine ikinci bir davette bulunacaktır. Bu davete aileleriyle gideceklerdir. Konsolosluk önünde yemin töreninin yapılmasıyla İspanyol olacaklardır. Üçüncü ve son olarak pasaportları hazır olunca konsolosluğa yeniden gelip pasaportlarını alacaklardır. Pasaport alan kişilerin 18 yaşından küçük olan çocukları otomatik olarak İspanyol vatandaşı sayılacaktır. 18-20 yaş aralığında yurt dışında okuyan veya yaşayan çocuklar için henüz İspanya Dışişleri Bakanlığı'ndan talimat gelmemiştir. Fakat talimat geldiği anda 18 yaşına gelmeden önce anne veya babasından biri İspanyol vatandaşı olanlar İspanyol konsolosluğuna başvuru yapabileceklerdir⁵³.

1 Ekim 2019 itibariyle Sefaradların İspanya'da ikamet etmeksizin çifte vatandaşlık alma hakları sonra ermiştir. 2015 itibariyle dünya genelinde İspanya'da yaşamadan çifte vatandaşlık için başvuru yapan Sefaradlar toplamda 132.226 kişidir. İlaveten bu başvuruların yarısı Eylül 2019'da yapılmıştır. Sefaradlar bundan sonraki süreçte -2015'te çıkan kanun öncesinde olduğu gibi- İspanya'da ikamet etmek koşuluyla vatandaşlık elde edebileceklerdir⁵⁴.

52 “4302 Sefarad Yahudi'si İspanyol Vatandaşı Oluyor”, *Şalom*, nr.3409, 7 Ekim 2015, s.1,10.

53 “İspanyol Vatandaşlığına Hak Kazanan Sefaradlar Pasaportlarını Nasıl Alacak?”, *Şalom*, nr.3413, 11 Kasım 2015, s.4.

54 “130 Binden Fazla Sefarad Yahudisi İspanyol Vatandaşlığına Başvurdu”, *Şalom*, 2 Ekim 2019. http://www.salom.com.tr/haber-111986-130_binden_fazla_safarad_yahudisi_ismpanyol_vatandasligina-basvurdu.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

3.2. Portekiz'in Sefaradlara Çifte Vatandaşlık Hakkı Sunması

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye'deki Museviler ile Portekiz devleti arasında tarihsel bağ olduğuna değinen herhangi bir olaya tesadüf etmedik. Örneğin 1931 yılında İspanya'nın dünya üzerindeki Sefaradlara yönelik vatandaşlık teklifinde bulunması ve sonraki süreçte Portekiz'in de böyle bir teklifinin olup olmadığına dair hiçbir bilgiye/habere ulaşamadık. Ancak 2012 yılında İspanya'nın tüm dünyadaki Sefaradları kapsayacak nitelikte çifte vatandaşlık yasası çıkarmak için teşebbüste bulunmasından kısa bir süre sonra Portekiz de XV. yüzyılın sonlarında kovmuş olduğu Musevilere çifte vatandaşlık hakkı vermek için çalışmalarına başlamıştır.

2012'de İspanya'nın Sefaradlara çifte vatandaşlık hakkı vermek için yasa tasarısı hazırlamaya başlamasından sonra 2013 yılı nisan ayı itibariyle benzer şekilde Portekiz de Sefarad Yahudilerine vatandaşlık sağlayacak bir kanunu parlamentodan geçirmiştir. Portekiz'in vatandaşlık kanunda yaptığı bu değişiklikte Engizisyon döneminde sürgün edilmiş olan Sefaradların soyundan gelen bir kimse Portekiz kökenli olduğunu ispat edebildiği takdirde Portekiz vatandaşlığına kabul edilecektir. Kanun teklifini, sosyalist ve merkez sağ partiler parlamentoya sunmuş ve teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir. Kanun tasarısı için lobi faaliyetleri yürütmüş olan Portekiz Yahudi Cemaati Başkanı Jose Oulman Carp, vatandaş olmak isteyenlerde "Portekiz kökenine ilişkin Sefaradlık belgesi aranacak" açıklamasını yapmıştır. İlaveten başvuracak adayların Sefarad isimlerini göstermeleri mecburidir. Portekiz'de ikamet zorunluluğu yoktur. Oysaki değişiklik öncesindeki kanuna göre Portekiz vatandaşlığına başvurabilmek için ülkede en az 6 sene ikamet etmiş olmak gereklidir. Başkan Carp'a göre başvurudan sonraki adım bürokratik incelemelerin yapılmasıdır. Bu noktada Lizbon Yahudi Cemaati ve devlet yetkililerinin birlikte çalışacağını düşünmektedir. Ayrıca Portekiz'de 1000 kişiden ibaret olan Yahudi Cemaati'nin 1500 kişiye yükselmesini beklemektedir⁵⁵.

Şalom gazetesinin verdiği bilgilere göre Portekiz, parlamentosundan geçirmiş olduğu kanun ile İsrail'den sonra "Dönüş Yasası" çıkartan ikinci ülke olmuştur. Bu yasanın gündeme gelme süreci 60 yaşındaki sağ görüşlü politikacı, meclis üyesi ve gazeteci olan Ribeiro e Castro'nun Facebook üzerinden pek çok Sefaradla iletişim kurmasıyla başlamıştır. Castro, Portekiz'in yapmış olduğu "bu tarihi haksızlığı giderme" amacıyla kovulan Sefaradların soyundan gelen Yahudilere vatandaşlık hakkı tanınması için kanun çıkarılmasına öncülük yapmaya başlamıştır. Yasanın 2013 yılı nisan ayında parlamentodan oybirliğiyle geçmesi ve akabinde resmi gazetede yayımlanmasıyla Portekiz, İsrail

55 "Portekiz 16. Yüzyıldaki Mültecilerinin Soyundan Gelenlere Kucak Açıyor", *Şalom*, nr.3288, 1 Mayıs 2013, s.10.

dışında Yahudiler için “Dönüş Yasasına sahip tek ülke” konumuna gelmiştir. Portekiz'in bu teşebbüsü Avrupa ülkelerinde, Yahudi mirasını simgeleyen eserlerin geliştirilmesi amacıyla yapılan yatırımların ardından olmuştur. Bu yatırımların özünde Avrupa'nın “kıtanın renkli Yahudi tarihini geç de olsa” fark etmeye başlamasının olduğu söylenece de iktisadi durgunluğun olduğu bir dönemde turistlerin gelmesini sağlama çabası olarak da görülmektedir. Ribeiro e Castro'nun öncülüğüyle oluşturulan yasa metninde “*Hükümet, Portekiz Yahudi Cemaati kökenli ataları olan Sefarad Yahudilerine Portekizle olan bağlantılarını soy isimleri, dilleri ve kökenleri ile tarafsız biçimde ispat etme ön koşuluna dayanarak vatandaşlık verecektir*”, hükmü bulunmaktadır. Yine aynı yasa dünyadaki 100.000 Musevi'nin konuştuğu İspanyolca temelli Yahudi lehçesi olan Ladino'yu “geçerli dilsel bağlantı” olarak kabul etmektedir. Öte yandan 2012 yılında Sefaradlar için geri dönüş yasası olduğunu duyuran İspanya ise henüz bunun için “somut” bir adım atmamıştır⁵⁶. Ancak Portekiz Parlamentosundan 2013 yılı nisan ayında geçen mevzu bahis yasa tasarısının yürürlüğe girmesi de 2015 yılında mümkün olabilmıştır.

Portekiz Hükümeti, 29 Ocak 2015'te yaptığı açıklamada vaktiyle İber Yarımadasından sürgün edilmiş olan Sefarad Yahudilerine vatandaşlık hakkı sağlamak amacıyla, kanunlarında çifte vatandaşlığa müsaade edecek bir değişiklik yapılacağını ilan etmiştir. Lizbon Yahudi Cemaati Başkanı Jose Oulman Carp da 2013 yılında parlamentodan geçmiş olan kanun değişikliğinin 6 Şubat günü resmen yayınlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca “*kanunun Şubat ayı ortası veya Mart ayı başında yürürlüğe gireceğini umuyoruz*” demiştir. Portekiz vatandaşı olmak isteyen adayların başvuruları Yahudi toplumunun ve hükümetin bazı kuruluşlarınca incelenecektir⁵⁷.

Sonunda Portekiz'in Sefaradlara çifte vatandaşlık hakkı vermesi 27 Şubat 2015 tarihli 30-A/2015 sayılı kararname ile resmiyete geçmiştir. Kanuna göre Portekiz kökenli olduğunu kanıtlayabilen Sefaradlar mevcut vatandaşlıklarından feragat etmeden çifte vatandaşlık sahibi olacaklardır. Eşlerden birinin vatandaşlık kazanması diğerinin vatandaş olması için yeterli değildir. Benzer şekilde çocuklar için de ayrı bir başvuru yapılması gereklidir⁵⁸. Portekiz'in bu kanunu 1 Mart 2015 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Başvuru sahiplerinin “*atalarının Portekiz Yahudi'si olduğunu gösteren belgeyi*” Portekiz'de bulunan Lizbon ve Porto Yahudi cemaatlerinin herhangi birinden alarak başvurularına eklemeleri mecburidir. İlâveten başvuru sahibini herhangi bir sabıka

56 “Portekiz Yahudilere Dönüş Yolunu Açtı”, *Şalom*, nr.3299, 17 Temmuz 2013, s.1,7.

57 “Sefaradlara Portekiz Vatandaşlığı”, *Şalom*, nr.3376, 4 Şubat 2015, s.1,20.

58 Ela Cenudioğlu, “Portekiz'den Sefarad Yahudilerine Vatandaşlık Hakkı”, *Şalom*, nr.3400, 29 Temmuz 2015, s.1,3.

kaydının olmadığını belirten noter onaylı bir belgenin bulunması da gereklidir⁵⁹. Çifte vatandaşlık konusunda çalışmalara daha önce başlayan İspanya'nın ilgili kanunu ise yukarıda izah ettiğimiz üzere ancak 1 Ekim 2015 itibarıyla yürürlüğe girebilmiştir ve geçerlilik süresi üç yıldır.

2015 yılı Haziran ayında -yasanın çıkmasından üç ay sonra- Türkiye'den 150 Musevi'nin Portekiz vatandaşı olduğu açıklanmıştır. Ayrıca Portekiz'in Porto kenti Yahudiler Cemiyeti sözcüsü Michael Rothwell 3 ay içerisinde yapılan toplam 900 başvurudan 200 tanesini olumlu sonuçlandırdıklarını ve bunların 150'sinin Türk vatandaşlarına ait olduğunu ifade etmiştir. Hatta Rothwell "*Türk Sefaradlarının diğerleri gibi sadece pasaport için değil, Türkiye'den ayrılıp burada yaşamayı planladığını*" belirtmiştir⁶⁰. 2016 yılında Şalom gazetesinin Portekiz'de yayımlanan Publico gazetesinden aktardığına göre 2015'ten beri dünya genelinde yalnızca 292 Sefarad'ın vatandaşlık başvurusu onaylanmıştır. Öte yandan Portekiz nüfus dairesi -yine 2015 itibarıyla yapılmış olan- 3.546 başvuruyu henüz işleme almamıştır⁶¹.

2017 yılına gelindiğinde Portekiz hükümeti, yaptığı bir değişiklikle Sefaradlara vatandaşlık verme şartlarını daha da kolaylaştırmıştır. Buna göre aileden bir kişinin Portekiz vatandaşı olmak için başvurması durumunda çocukları da aynı haktan faydalanacaktır. Bu sayede her aile bireyi tek tek başvurmadan ailecek Portekiz vatandaşlığı elde edebilecektir. Ayrıca Portekiz vatandaşlığı elde etmenin bir diğer kolaylığı da önceden olduğu gibi Portekizce dil sınavı şartının olmamasıdır. Bu sebeple Sefaradların çoğu İspanyol vatandaşlığına kıyasla daha kolay elde edilebilen Portekiz vatandaşlığını tercih etmektedirler⁶².

Portekiz'in Ankara Büyükelçisi Paula da Silva'nın 2018 yılındaki açıklamalarına göre son iki yıl içerisinde dünyanın farklı ülkelerinden toplamda 12 binden fazla Sefarad vatandaşlık başvurusunda bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye'den de 2 binden fazla Yahudi Portekiz vatandaşlığı elde etmek için başvurmuştur. İlaveten Büyükelçiliğin

59 "Portekiz, Sefarad Yahudilerinin Vatandaşlık Başvurularını Kabul Etmeye Başladı", *Şalom*, 3 Mart 2015. http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94293-portekiz_sefarad_yahudilerinin_vatandaslik_basvurularini_kabul_etmeye_basladi.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

60 "150 Sefarad Yahudisi Portekiz Uyuşuna Geçti", *Milliyet*, 26 Haziran 2015. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/150-sefarad-yahudisi-portekiz-uyruguna-gecti-2078701> Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

61 "Portekiz, Sefarad Başvuruların Sadece Yüzde 8'ini Onayladı", *Şalom*, 25 Ekim 2016. http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100820-portekiz_sefarad_basvurularin_sadece_yuzde_8ini_onayladi.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

62 "Portekiz Sefaradlara Vatandaşlık Kanununun Kapsamını Genişletti", *Şalom*, 2 Mayıs 2017. http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102949-portekiz_sefaradlara_vatandaslik_kanunun_kapsamini_genisletti.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

tahminine göre Türkiye'de 17 bin Sefarad yaşamaktadır⁶³. 2020 yılına gelindiğinde Portekiz'de iktidarda bulunan Sosyalist Parti, tüm dünyadaki Seferadlara ikamet şartı olmaksızın vatandaşlık hakkı veren mevcut kanunu değiştirmek üzere teklif vermiştir. İktidara yakın kaynaklara göre hükümetin değişiklik düşüncesinin sebebi “*kanunun ticari bir kâr kaynağına dönüşmesi*” ve başvuruların Portekiz'de yaşamak yerine pasaportun sunduğu avantajlardan yararlanmak istemeleridir. Hükümetin yeni yasa teklifi kabul edildiği takdirde 2022 yılından itibaren başvuru yapacakların “*en az iki yıl*” resmi olarak Portekiz'de ikamet etmiş olma şartını yerine getirmeleri gerekecektir. İlaveten 2020 yılına kadar dünya genelinde yarısı 2019'da olmak üzere toplamda 50 bin kişi Portekiz vatandaşlığına başvurmuştur. Bunlardan 10 bin kişi de vatandaş olabilmıştır⁶⁴.

Sonuç

Basın üzerinden tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'deki Musevilerin İspanya'ya göç etme meselesi 1931 yılı Mayıs ayında İspanya hükümetinin dünya genelindeki Sefaradlara vatandaşlık davetinde bulunmasıyla gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili ilk haber Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılmış ve hemen akabinde diğer gazeteler de bu meseleyle ilgilenmişlerdir. Ardından aynı yılın Ekim ayında yeniden bu konu ortaya atılmıştır. Fakat bu defa ilk haber Vakit gazetesi tarafından yapılmış Cumhuriyet gazetesi ise konuyla alakalı herhangi bir haber yapmamıştır. Gerek Mayıs ayındaki gerekse de Ekim ayındaki haberler üzerine Musevi cemaati adına görüş bildiren herkes İspanya'ya göç etmenin Museviler açısından söz konusu bile olamayacağını belirten açıklamalar yapmışlardır. Zira İspanya Engizisyonun ve 1492 yılındaki sürgünün trajik hatırası yüz yıllar geçse de zihinlerde kalmaya devam etmiştir. Amerikan Arşivi'ndeki 1946 yılının Aralık ayına ait bir belgeye göre İstanbul'daki İspanya Konsolosluğu buradaki Musevileri İspanya'ya göç etmeleri yönünde teşvik etmiştir. Ancak bu teşviklerin başarılı olduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşamadık. Ayrıca yerel kaynaklardan Cumhuriyet Arşivi'nde –erişim sağlayabildiğimiz belgeler içerisinde- Musevilerin İspanya'ya göç etmeleriyle ilgili hiçbir belge mevcut değildir. Sonraki süreçte 2015 yılında İspanya ve Portekiz dünya genelindeki Sefaradlara yaşadıkları ülkelerde kalabilme imkanıyla çifte vatandaşlık sahibi olma hakkı tanımaya başlamıştır. Ancak bu haktan yararlanabilmek için belli koşulları sağlamak gereklidir. Türkiye'deki Museviler de bu ülkelere çifte vatandaşlık başvurusunda bulunmuşlardır ve dil sınavı şartı aramayan

63 “Türkiye'deki 2000 Yahudi, Portekiz Vatandaşlığına Başvurdu”, *Cumhuriyet*, nr.33816, 8 Mayıs 2018, s.12.

64 “Portekiz'de ‘Yaşamadan Vatandaşlık Hakkı’ Kanunu Değişebilir”, *Şalom*, 15 Mayıs 2020.

http://www.salom.com.tr/haber-114645-portekizde_yasamadan_vatandaslik_hakki_kanunu_degisebilir.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

Portekiz’i daha çok tercih etmişlerdir. Konuyla ilgili haberler incelendiğinde Türkiye’deki Musevilerin göç etmeden yalnızca Avrupa Birliği vatandaşlığı ve ikinci bir pasaport elde etme olanakları için başvurular yaptıkları anlaşılmaktadır. Fakat çifte vatandaşlık hakkının Türkiye’den Musevi göçlerine sebep olup olmadığı net değildir. Zira İspanya ve Portekiz’in yüzyıllar önce kendi ülkelerinden sürgün etmiş oldukları Sefaradlara vatandaşlık hakkı verme kararlarının Türkiye’deki Musevilerden kaç kişinin göç etmesine sebep olduğuna veyahut da olmadığına dair kayda değer herhangi bir bilgiye henüz sahip değiliz. İlaveten her iki ülkenin de vatandaşlık vereceği Sefaradlara çifte vatandaşlık hakkı tanınması ve ikamet zorunluluğu istememesi gerek dünya genelindeki gerekse de Türkiye’deki Sefaradların çoğunlukla göç etmeden, ikinci bir vatandaşlık ve aynı zamanda AB vatandaşlığı kazanma amacıyla bu kararı dikkate aldıklarını göstermektedir. Ayrıca İspanya ve Portekiz’in zihinlerdeki acı hatırası halen mevcuttur. Bu nedenle de Yahudice ile İspanyolca birbirine çok benzeyen diller olmasına rağmen İspanya ve Portekiz, Museviler için hiçbir zaman İsrail benzeri göç edilecek bir “anavatan” kategorisinde olmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.2. Amerikan Arşivi

Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression, Massacres. Pogroms., July 15, 1930 – May 1, 1936. July 15, 1930 – May 1, 1936. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930 -1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC51114711985/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=499d933f>. Accessed 7 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspaper., Turkey, Clippings And Items., JAN, 15 1930 – JUL. 29 1931. January 15, 1930 – July 29 1931. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944. National Arcihives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511482485/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=ee4252c.9>. Accessed 6 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.4016, İnternal Affairs Of States, Social Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511190131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&sid=ccc319f>. Accessed 6 Apr. 2020.

2. Süreli Yayınlar⁶⁵

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halk Gazetesi

İkdam

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Şalom

The Times

Vakit

Yarın

3. Araştırma Eserler

Bali, Rıfat N: *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Galante, Avram: *Türkler Ve Yahudiler*; 3. Baskı, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995.

65 Adı geçen gazetelerin kullanılan sayılarının tarih, numara ve sayfa sayıları dipnotlarda verilmiştir. Yalnızca The Times'in numaralarına -erişim farklılığından ötürü- ulaşılamamıştır.

- Güllü, Ramazan Erhan: *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018.
- Gülşen, Reyhan: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Musevilerin Yurtiçi Ve Yurtdışına Toplu Göçleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.
- Levi, Avner: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler Hukukî ve Siyasî Durumları*, Redaksiyon: Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Özdemir, Ülkühan: *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler Ve Hahambaşılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Rozen, Minna: *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)*, Çev. Serpil Çağlayan, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2013.
- Şanlı, Süleyman: *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, Yeditepe University Department Of Anthropology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

4. İnternet Kaynakları⁶⁶

- <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ispanyadan-turkiyeye-tarihi/sukran-26093009> Son Erişim Tarihi 27 Temmuz 2020.
- http://www.salom.com.tr/haber-111986-130_binden_fazla_safarad_yahudisi_ismanyol_vatandasligina-basvurdu.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.
- http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-94293-portekiz_sefarad_yahudilerinin_vatandaslik_basvurularini_kabul_etmeye_basladi.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.
- <https://www.milliyet.com.tr/gundem/150-sefarad-yahudisi-portekiz-uyruguna-gecti-2078701> Son Erişim Tarihi 27.07.2020.
- http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100820-portekiz_seferad_basvurularin_sadece_yuzde_8ini_onayladi.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.
- http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-102949-portekiz_sefaradlara_vatandaslik_kanunun_kapsamini_genisletti.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.
- http://www.salom.com.tr/haber-114645-portekizde_yasamadan_vatandaslik_hakki_kanunu_degisebilir.html Son Erişim Tarihi 27.07.2020.

66 Linkleri verilen haberlere, gazetelerin matbu nüshalarında mevcut olmadığı için yalnızca internet üzerinden erişim sağlanabilmektedir.

Millî Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması*

Penal Provisions of the National Protection Law and Its Implementation During the Democratic Party Period

Aydın DOĞU**

*Bu makale, Doç. Dr. Serkan Tuna'nın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Türkiye

ORCID: A.D. 0000-0002-5189-1670

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aydın Doğu,
Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: aydindogru@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 09.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
07.06.2021

Kabul/Accepted: 07.06.2021

Atıf/Citation: Dogu, Aydın. "Millî Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 189-228.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-856957>

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisini yürütmek amacıyla çıkarılan Millî Korunma Kanunu, 1960 yılına dek kesintiye uğramadan uygulanmaya devam etmiştir. Millî Korunma Kanunu ile ekonominin her alanıyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmasının yanında özellikle karaborsanın önlenmesine yönelik uygulamalara girilmiştir. Demokrat Parti dönemindeki yeni düzenleme ile kanuna aykırı davranışlara ağır cezalar getirilmiştir. Buna karşın ekonomide yokluklar ve darlıklar önlenememiştir. Bu çalışmada, Millî Korunma Kanunu'na aykırılığın hukuki dayanakları ve bu kanunun ceza hükümlerinin uygulanması ele alınmıştır. Bu çalışmanın ana kaynaklarını arşiv belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları, T.C. Resmî Gazete ile dönemin ulusal gazeteleri ve dergileri gibi birinci el kaynaklar oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra çalışmayı destekleyecek ikinci el kaynaklar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Millî Korunma Kanunu, Millî Korunma Mahkemeleri, Türkiye Ekonomisi, Karaborsa

ABSTRACT

The National Protection Law, which was enacted to guide the war economy during the Second World War, was continuously implemented until 1960. With this law, various regulations were made in every field of the economy and practices were initiated especially for the prevention of the black market. With a new regulation implemented during the Democratic Party period, heavy penalties were imposed on those who acted against the law. However, preventing shortages and hardships in the economy was impossible. Thus, the study discussed the legal basis of violations of the National Protection Law and its implementation of penal provisions. Along with secondary ones, the primary data sources were archival documents, Minutes of the Grand National Assembly of Turkey,

Confidential Minutes of the Democratic Party Parliamentary Group, Official Gazette of the Republic of Turkey, and national newspapers and magazines published during this period.

Keywords: Democratic Party, The National Protection Law, The National Protection Courts, Economy of Turkey, Black Market

Extended Abstract

Turkey initially followed the neutrality policy during the Second World War. After the defeats of the Axis powers, it pursued a policy in favor of the allies to delay participation in the war as much as possible. Turkey implemented a war economy due to the constant threat from countries that joined the war and with which it engaged in foreign trade. For this reason, the National Protection Law was enacted on January 18, 1940, which was implemented without interruption within the Democratic Party (DP) period. With this law, various regulations were made regarding the industry, mining, employment, agriculture, animal husbandry, and trade sectors, as well as practices that aim to ensure rent control and prevent the establishment of the black market.

After approximately 27 years, the single-party era, named the DP, came to power in Turkey. During the first few years of the DP period, the economy of the country experienced short-term improvements due to the formulation of economic policies based on agriculture and foreign trade. However, this “success” period failed to prevent the emergence of economic difficulties. Conversely, long-term economic policies were not established at this point.

After this period, the DP government realized the importance of public investments and implemented a mixed economy similar to statism. However, its scheme provided more support to the private sector. As of 1954, instead of the liberal economy and plans of abolishing statism, the country enhanced interventionism.

In fact, with the adoption of the National Protection Law in 1956, important regulations were made in the economy, whereas punishments afforded to those who acted against the law were increased. In this manner, the government gained new powers. As the restrictions imposed by the National Protection Law increased with the objective of preventing the black market, increases were observed in poverty, strictures, and prices. Thus, the economy became strained and the law eventually lost its effect. In addition to price controls made by the government on the basis of the National Protection Law, economic policies led to inflation despite restrictions on loans and increased

interest rates. Although the National Protection Law was actively implemented with the effects of economic necessities, difficulties in the production structure and irregularities in the implementation of the law prevented efficient results.

By 1958, imported goods were not brought to Turkey and the country entered a bottleneck. For this reason, the DP government, which applied economic measures known as the August 4 Decisions, lowered the value of Turkish money and obtained new loans from foreign countries. During this period, efforts began for the abolition of the National Protection Law. However, the implementation of the law continued.

After the DP period, which ended with a military coup on May 27, 1960, the control of the market was appointed to municipalities, and the National Protection Law was abolished in September 1960. In addition, another law was enacted to provide amnesty for crimes committed under the National Protection Law.

Despite the claim of implementing the requirements of the liberal economy, the DP applied an interventionist regulation to the National Protection Law due to economic necessities and problems. In this respect, the law enacted an important economic regulation that remained in force without interruption from 1940 to 1960.

Although many important decisions were made by applying the National Protection Law in nearly every aspect of the economy during the DP period, the law was only partially beneficial because it failed to eliminate basic problems in production and to avoid irregularities in decisions.

This study collected data from primary sources, such as the Official Gazette of the Republic of Turkey, Official Records of the Grand National Assembly of Turkey, and Confidential Minutes of the Democratic Party Parliamentary Group. In addition, newspapers, such as Cumhuriyet, Zafer, Milliyet, and Akşam, and magazines of the 1950s were examined. Secondary sources that contribute to the topic were also evaluated and included in the study.

Giriş

Avrupa'da başlayıp dünyaya yayılan İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yönetimle olan önce Refik Saydam sonra Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, çeşitli ekonomik problemlerle başa çıkmaya çalışmıştı. Savaş koşulları nedeniyle yaşanan üretim ve ithalat sıkıntıları ile bunlara paralel darlık ve enflasyon, bu yılların temel sorunları olmuştu. Saydam döneminde, fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el konulmasıyla sorunlar giderilmeye çalışılmıştı. Saraçoğlu döneminde ise piyasa kontrolünün azaltılması yoluna gidilmiş; ancak aşırı kazanç ve enflasyonun yayılması Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamaları ortaya çıkarmıştı. Bu dönemde dış ticarete yaşanan daralmalar, yetişkin erkek nüfusun askere alınması ile üretimde görülen azalmalar ve savunma harcamalarının bütçeye egemen olması, Türkiye ekonomisinde gerilemeye yol açmıştı.¹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra savaşa fiilen girmeyen ancak savaş ekonomisini yaşamaya başlayan Türkiye'de, Saydam Hükümeti tarafından -başka ülkelerde girilen uygulamalara benzer şekilde²- savaşın ekonomi üzerindeki yükünü azaltmak ve ekonomiyi ayakta tutmak için çalışmalara girişilmişti. Bu amaçla 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen Millî Korunma Kanunu, 19 Şubat 1940 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı ile uygulanmaya başlamıştı.³ Millî Korunma Kanunu, olağanüstü koşullarda ekonomi ve millî savunma açısından devletin bünyesini güçlendirme amacıyla çıkarılmış olup İcra Vekilleri Heyeti'ne kanunda belirtilen şekil ve şartlarda görev ve sorumluluk yüklemişti.⁴ Bu dönemde çeşitli bakanlardan oluşturulan Koordinasyon Heyeti'nin yanı sıra karaborsaya çözüm bulmak, fiyat istikrarı sağlamak, piyasada bulunan malları belirlemek ve denetlemek amacıyla Fiyat Murakabe Komisyonu; iâşe ile ilgili her türlü işleri yürütmek için Ticaret Vekaleti İâşe Teşkilatı; elde edilmesi zor olan mallara herkesin eşit olarak ulaşabilmesi amacıyla Dağıtma Ofisi ve Halk Dağıtma Birlikleri; petrol ve türevlerinin ticaretini yapmak ve gerektiğinde stoklamak ile görevli olarak Petrol Ofisi; her çeşit iâşe maddelerinin ticareti ve stoklama işleri için Ticaret Ofisi; hububata yönelik ihtiyacın artması ve ekmek sıkıntısının baş göstermesi halinde buldukları alanda üretim miktarını belirlemek ve bunların ilgili makamlara

1 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 9. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s. 81-91. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945: Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

2 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması Olarak Millî Korunma Kanunu*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 36-43.

3 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 110-111.

4 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 69-70; *T.C. Resmî Gazete*, S.4417, 26 Kânunusani 1940, s. 13213.

bildirilmesini sağlamak amacıyla Subaşı Teşkilatı; İstanbul halkına yakacak temini ve bunların satışı ile dağıtımını için İstanbul Mahrukat Ofisi kurulmuştu. Öte yandan Millî Korunma Kanunu hükümlerine aykırı davrananları yargılamak üzere İstanbul, Ankara, İzmir ve Zonguldak'ta Millî Korunma Mahkemeleri faaliyete geçirilmişti.⁵

Millî Korunma Kanunu, içerdığı hükümler dolayısıyla ekonomiyi çok çeşitli alanlarda etkilediği için değişen ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle zaman içinde değişikliğe uğramıştı. Nitekim 1945 yılına dek 3954, 4156, 4180 ve 4648 sayılı kanunlarla dört defa değişikliğe gidilirken⁶ 1950 yılındaki iktidar değişikliğine kadar süren dönemde ise üç yeni düzenleme yapılmış ve bu kanuna dayalı çalışmalar devam ettirilmişti.

Türkiye, bu dönemde siyasi olarak da bir dönüşüm sürecine girmekteydi. 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP) kurularak⁷ Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş; 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen seçimle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dönemi sona ererken, DP dönemi olarak anılacak yıllara gelinmişti.⁸

1. Millî Korunma Kanunu'nda Cezalar ve Ceza Muhakemesine Dair Hükümleri

Yaklaşık yirmi yedi yıllık bir tek parti döneminin ardından iktidara gelen DP'nin ilk yılları, Metin Toket'in deyişiyile “*DP'nin altın yılları*” olmuştu.⁹ Ekonomide tarıma dayalı büyüme ve ithalatın temel alındığı bu yıllarda Türkiye ekonomisi kısa dönemde gelişme gösterirken, savaş sonrası kurulan CHP Hükümetleri döneminde ekonomiye verilen yön DP tarafından devam ettirilmiş; kısacası “*dünya ekonomisiyle farklı bir eklenme denemesini*” kesintiye uğratmamıştı. Bu iki partinin bazı ekonomik görüşlerinde farklılıklar olsa da burjuvazi, kalkınma ve dış ticaret politikaları hususunda neredeyse aynı görüşler savunulmaktaydı.¹⁰

5 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları...*, s. 109-143.

6 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları...*, s. 90-91.

7 Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s. 11-18.

8 Cem Eroğul, *Demokrat Parti...*, s. 70-71. Bu döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 1985; Metin Toket, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Parti'den Çok Parti'ye 1944-1950*, 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 1990; Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000; Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 5. bs., çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 2015.

9 Ayrıca 1950'lerin ilk yarısının bolluk dönemi olarak görülmesiyle ilgili olarak bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 102; Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s. 395.

10 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 93-103.

DP'nin ekonomiye bakışı genel olarak Birinci Hükümet Programı'nda özetlenmişti. Buna göre devlet işletmelerinin ancak istisna olması uygun görülürken, ticari alanda zorlayıcı şartlar ortaya çıkmadan serbestliğin esas alınması benimsenmişti. Bunların yanında hükümet tarafından ziraat sektörünün ekonominin “temeli” olduğu kabul edilerek bu alanda gerekli adımların atılacağı açıklanmıştı.¹¹

Bu yıllarda Avrupa'da ekonomilerin toparlanması ve Kore Savaşı, diğer bazı malların yanında özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarını artırmıştı. Türkiye'de de buna uygun olarak tarımsal üretimde gelişmeler sağlanmıştı. Ülke çapına yayılan makineleşme ile yeni tarım alanlarının açılması, üretimin artması sonucunu doğurmuştu. Türkiye, 1953 yılında buğday satışında dünyada dördüncü büyük ülke olmuş, aynı dönemde pamuk fiyatları da yükselmişti.¹² Ancak Türkiye için olumlu olan bu gelişmelerin giderek azalmasıyla birlikte ekonomide problemler ortaya çıkmıştı. 1954 yılından itibaren DP, ekonomik güçlükler karşısında uzun vadeli politikalar oluşturmamıştı.¹³ Bunun yerine kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimindeki önemini fark ederek devletçiliğe benzeyen fakat özel sektöre desteğin daha fazla olduğu bir karma ekonomi yürütülmeye çalışılmıştı. 1954 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisi; serbest bir dış ticaret politikası ile ithalat ve ihracat dengesinin oluşamayacağı, dış kontrollerin yapıldığı, dış ticaret açıklarının azalmak yerine devamlı hale geldiği bir ekonomi haline gelmekteydi.¹⁴ Aradan geçen dört yıldan sonra DP, karşılaştığı güçlükler karşısında ekonomiyi serbest ve normal işleyişine bırakmaktan vazgeçecekti.¹⁵ Bu dönemde ödemeler dengesindeki bozulma ve dış kredi olanaklarının¹⁶ azalmasıyla ithalatta düşüş yaşanmış, daha önceden ithal edilen birçok maddenin piyasaya gelmemesi kıtlık ve yoklukları ortaya çıkarmıştı. Bunun yanında para arzının fazlalaşması ülkede fiyatların artışına neden olmuş, ayrıca ülkedeki üretim miktarının talepleri karşılayamaması nedeniyle fiyat artışları ve darlıklar meydana gelmiş, bazı mallar ancak karaborsada ulaşılabilir olmuştu.¹⁷

11 *Hükümetler ve Programları*, C.I, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Ankara, TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Yayın no. 12, 1988, s. 153-165.

12 Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 197.

13 1954 yılı ABD başta olarak birçok ülkede ekonominin sıkıntılar yaşadığı bir yıl olmuştur. Bkz. Serdar Turgut, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991, s. 148,168.

14 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 108-109.

15 Nazif Kuyucuklu, *Türkiye...*, s. 196.

16 1950'li yıllardaki iç ve dış borçlar için bkz. Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 962, 1962, s. 529-530. Bu dönemde NATO ödemeleri 1955 ve devam eden yıllarda gelmeye devam etmesine rağmen yeni kredi alınmaması nedeniyle dış açıklara karşı önlemler alınmaya çalışılacaktır. Bkz. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 105.

17 Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin...*, s. 381, 430.

Bütün bunlar göz önüne alındığında DP döneminde dış piyasaya açık ve tarıma dayalı kalkınma çabası başarıya ulaşamayacak¹⁸; DP Hükümetleri, yaşanan ekonomik gelişmeler karşısında Millî Korunma Kanunu'ndan yoğun bir şekilde faydalanmak zorunda kalacaktı. Millî Korunma Kanunu, DP döneminde 5766, 6084, 6444, 6731 ve 6751 sayılı kanunlarla beş defa değişikliğe uğramıştı. Bunların yanında Millî Korunma Kanunu'nun kiralarla ilgili otuzuncu maddesinden doğan ve on dokuz maddeden oluşan 6570 sayılı Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun çıkarılmış; 6634, 6767 ve 7023 sayılı kanunlarla bu kanunda değişikliklere gidilmişti. 5712, 5845, 5941, 5942, 6097, 6107, 7123, 7128, 7147, 7148 ve 7172 sayılı kanunlarla ise 1945-1955 yıllarına ait Millî Korunma Kanunu'na göre yapılan harcamalara ilişkin bilançolar kabul edilmişti. Ek olarak bu dönemde Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak çeşitli yönetmelik, tebliğ ve sirküler de yayımlanmıştı. DP döneminden önce çıkarılan 808 adet kararın yanında 1950-1960 yılları arasında K/809-K/1277 sayılı 469 adet Koordinasyon Heyeti kararı bulunmaktadır.¹⁹

DP, Millî Korunma Kanunu'nu uygularken geçmişte alınan bazı kararları aynen devam ettirdiği gibi yeni düzenlemeler de getirmişti. Bu kapsamda kanunla ilişkili sermayenin veznedarlık işlerinin yapılması için daha önce Ziraat Bankası'nda kurulan Millî Korunma Muhasebe Bürosu faaliyetlerini sürdürmüştü. Bu süreçte Koordinasyon Heyeti kararlarının yürütülmesi ise çeşitli vekâlet, valilik ve belediye gibi mülki ve yerel idareler ile TMO, Sümerbank ve Petrol Ofisi gibi farklı kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmişti. Dönem içerisinde Millî Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinde düzenleme yapıldığı gibi kanunun uygulandığı takvim yıllarına ait bilançoların hazırlanmasına da devam edilmişti. İlk olarak 1950'den önceki bilançolar meydana getirilmiş, ardından 1955 yılına kadar olan bilançolar hazırlanarak TBMM'de kabul edilmişti. Buna karşılık 1956-1960 dönemine ait hiçbir bilanço kabul edilmemişti. DP döneminde sanayi, maden, tarım, hayvancılık ve ticaret sektörlerini kapsayacak şekilde ülke ekonomisinin tümünü ilgilendiren birçok konuda Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak çeşitli kararlar alınmıştı. Bunların en önemlileri, kâr hadleri belirlenerek fiyat düzeyinin ayarlanmasından oluşmaktadır. Bu konuya ilişkin çeşitli tartışmalar yaşanırken bu alanlarda Millî Korunma Kanunu'ndan olabildiğince faydalanılmaya çalışılacaktı. Bu doğrultuda 1950 yılından önce kabul edilen ve bazı maddelere kâr hadleri uygulanmasını içeren kararlar devam ettirildiği gibi 1954 yılından itibaren bu konuda birçok yeni düzenlemeye imza

18 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 232.

19 Resmî Gazete ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan araştırmalarda bu kararların 446 tanesine ulaşılmış, 23 tanesine ise ulaşılamamıştır.

atılarak bu konudaki sorunlar çözülmeye çalışılmıştı. Bu kararlar ile birçok ürünün kâr hadleri ve satış fiyatları belirlenerek fiyat artışları ve karaborsa ile mücadele edilmek istenmişti. Ancak bu kararların fiyat artışları ve karaborsayı önleme konusunda başarılı sonuçlar verdiğini söylemek mümkün değildir. Yine de karaborsacılığın önüne geçilmesine yönelik uygulamada özellikle Millî Korunma Kanunu'nun ceza hükümlerinin çok sıkı bir şekilde uygulanmasıyla fayda sağlanmaya çalışılmıştı.²⁰

Millî Korunma Kanunu, ekonominin işleyişiyle ilgili birçok konuda düzenleme yapma yetkisi verirken, diğer yandan da bazı hareketleri yasaklamıştı. Buna göre eşya fiyatlarının haklı bir sebep olmadan artırılması, mevcut malların satılmaması veya olmadığı söylenerek saklanması, fazla fiyata satma amacıyla kaçırılması, muvazaa ile elden çıkarılması, kabul edilebilir bir sebebe dayanmadan gümrükten çekilmemesi, gereğinden fazla mal satın alınması, bu malların hakir görülmesi, üretici veya tüketici aleyhine fiyat birliği yapılması ya da yaptırılması, bir malın tüketiciye sunulmadan önce çeşitli tacirler arasında yapılan zincirleme faaliyetler, mevcut malın satıştan kaldırılması bu amaçlardan herhangi biri ile propaganda yapılması ve çeşitli şekillerle yapay olarak fiyat yükseltilmesi yasaklanmıştı.²¹ Daha sonra 3954, 4180, 4648 ve 4945 sayılı kanunlarla ele alınan otuz ikinci maddede yasak olan fiiller, fiyat artışlarını ve karaborsayı önlemeye yönelik genişletilecekti.²²

Millî Korunma Kanunu ile bazı fiiller yasaklanırken buna uyulmaması durumunda verilecek cezalar da öngörülmüştü. Buna göre elli üçüncü ve altmış sekizinci maddeler arasında cezai hükümler yer alırken Millî Korunma Kanunu'nun sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on beşinci, on yedinci, yirmi birinci, yirmi ikinci, yirmi dördüncü, yirmi yedinci, yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu, otuzuncu, otuz birinci, otuz ikinci, otuz beşinci, otuz altıncı, otuz sekizinci ve kırkıncı maddelerinde bulunan iktisadi hükümlere aykırı davranışlara çeşitli para ve hapis cezaları uygulanacağı belirtilmişti.²³ Zaman içinde yapılan değişikliklerle para ve hapis cezalarının daha çok günün şartlarına uyarlanmasına çalışılmıştı. Diğer yandan ekonomide şartların zorlaşması, bazı cezaların çok ağır olması sonucunu doğurmaktaydı. Nitekim savaş yıllarında 4648 sayılı kanunla

20 Millî Korunma Kanunu'nun DP dönemindeki uygulamaları için bkz. Aydın Doğu, *Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

21 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 73; *T.C. Resmî Gazete*, S.4417, 26 Kânunusani 1940, s. 13214.

22 Bu kanun değişiklikleri için bkz. Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 94, 100, 107; *T.C. Resmî Gazete*, S.6338, 20 Haziran 1946, s. 10794.

23 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 76-79; *T.C. Resmî Gazete*, S.4417, 26 Kânunusani 1940, s. 13215-13216.

yapılan düzenleme ile otuz ikinci maddede yazılı fiilleri, memleketin iktisadi bünyesini kökünden sarsmak veya memlekette büyük ve kapsamlı iktisadi buhran yaratmak amacıyla teşekkül halinde işleyenler hakkında ölüm cezası uygulanması öngörölmüştü.²⁴

DP döneminde belirtildiği üzere Millî Korunma Kanunu'na ihtiyaç duyulup başvurulurken değişiklikler de gündeme gelmişti. Nitekim ekonomide ortaya çıkan problemlerin korumacılık yerine dünya ekonomisi ile bütünleşme yolunun devam ettirilerek giderilmesi yönünde yabancı devletlerin, özellikle IMF aracılığıyla yaptığı öneriler ve baskılar, 1954 yılından başlamak üzere etkili olmuştu. Ancak DP iktidarı; devalüasyon, deflasyonist politikalar²⁵ ve dış ticaret rejiminde serbestliğe karşı başka arayışlara yönelmiş ve Millî Korunma Kanunu böyle bir dönemde önem kazanmıştı.²⁶ Bu kanunla ilgili olarak önce muhtekirlere karşı ağır cezalar getirilmesiyle ilgili hükümetin bir tasarısı hazırlamakta olduğu duyurulmuş²⁷; 16 Ekim 1954 tarihinde DP'li Emrullah Nutku²⁸, daha sonraki aylarda ise DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan²⁹ tarafından kanun teklifleri verilmişti. 25 Temmuz 1955 tarihine gelindiğinde ise DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban, verdiği teklifle cezaların arttırılması gerektiğini belirterek muhtekirlere ölüm cezası istemişti.³⁰

1956 yılının başlarında Millî Korunma Kanunu'nun on beş yıllık uygulamasında karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi ve günün şartlarına uymayan cezaların yeniden düzenlenmesi amacıyla hazırlanan hükümet tasarısı ile diğer üç milletvekilinin teklifi, Geçici Komisyon'da görüşölmeye başlanmıştı.³¹ Bu komisyonda genel olarak tasarısı ve tekliflere olumlu bir bakış bulunmakta olsa da³² bazı milletvekilleri çekincelerini dile getirerek ekonomik önlemler gerektiğini belirtmiş, diğer yandan bazı milletvekilleri ağır cezalarla ihtikâra engel olunacağını savunmuş hatta bazıları gerekirse idam cezasının uygulanmasını istemişti.³³ Ancak idam cezası uygun bulunmayıp muhtekire en az 6 ay, en çok 30 yıl

24 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması...*, s. 107-108; *T.C. Resmi Gazete*, S.5780, 11 Ağustos 1944, s. 7466.

25 Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1956 yılı TBMM açış nutkunda: "*Paramızın devalüe edilmesi gibi bir şey asla mevzu bahis değildir*" diyerek bu durumu vurgulayacaktır. Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D.10, C.14, İ.1, 1 Kasım 1956, s. 9.

26 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat...*, s. 110.

27 "Hükümet Millî Korunma Kanununu Değiştiriyor", *Akşam*, 10 Temmuz 1954, s. 1-2.

28 *TBMMZC*, D.10, C.2, İ.1, 1 Kasım 1954, s. 5.

29 *TBMMZC*, D.10, C.4, İ.26, 12 Ocak 1955, s. 69. Ayrıca Ahmet Gürkan'ın bir başka teklifi daha bulunmaktayken ilerleyen günlerde bu teklifini geri alacaktır. Bkz. *TBMMZC*, D.10, C.8, İ.17, 21 Aralık 1955, s. 372.

30 "Muhtekirlere Ölüm Cezası", *Milliyet*, 25 Temmuz 1955, s. 1.

31 "Millî Korunma Tasarısı Dün Geçici Komisyonunda Görüşöldü", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1956, s. 1, 5.

32 "İhtikara Karşı Ağır Cezalar İsteniyor", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1956, s. 1, 5.

33 "İhtikarla Mücadele Tasarısı", *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1956, s. 1, 5.

hapis cezası öngörülmüştü.³⁴ Bu dönemde pahalılığın tüccarlardan ya da karaborsacılar-
dan kaynaklanmadığı, bunun esas nedeninin hükûmetin yürüttüğü maliye ve para politi-
kaları olduğu değerlendirilmesinde bulunulurken; hükûmetin pahalılığı önlemek için sa-
dece mahkemelerin kurulmasını öngörmesinin ekonomi politikalarındaki “*fikir*
kısırlığı” gösterdiği yönünde eleştiriler getirilmekteydi.³⁵ Buna karşın hükûmetin ih-
tikâra karşı alacağı önlemler olumlu görülerek muhtekirlere karşı tepkiler ortaya kon-
maktaydı. Bu kapsamda “*Muhtekirle mücadele bugünkü meselelerimiz arasında hususi*
bir yere sahip olan davalardan biridir. Türk halkını zaruri ihtiyaç maddeleri üzerinde sı-
kıntıya sokan, memleketin istikbaliyle yakından alakalı olan kalkınma davasını sabote
eden, onu kuvvetlendirerek bir manevi zemini adeta tahrip eden muhtekirdir. Muhtekir
teşkilatlıdır. Haberlidir, en ufak fırsatları istismar edecek kadar kurnazdır. Hatta kendine
yarıyacak fırsatları suni olarak tertiplemekte maharet sahibidir. Bu uğurda her vasıtayı
kendisi için mübah bilir”³⁶ denilerek bu işleri yapan tüccarlara karşı hükûmetin politikası
savunulurken, diğer yandan para, hapis veya sürgün cezasıyla toplumun etkilenebileceği-
ne ve bunun ancak belli bir dönem için yararlı olacağına dikkat çekilmişti.³⁷

Millî Korunma Kanunu'nda değişiklik yapıp ağır cezalar getirileceğine dair haber-
ler genel olarak olumlu görülse de³⁸ tepki gösterenler de bulunmaktaydı.³⁹ Millî
Korunma Kanunu'nun on altı yıllık geçmişinin, ceza ve baskı politikasının ekonomik
gerçekler karşısında işlemeyeceğinin kanıtı olduğu söylenmiş, pahalılığın önlenmesi
için ekonomik ve mali önlemler alınabilecekken, “*demode*” yöntemlere başvurulması-
nın uygun olmadığı vurgulanmıştı.⁴⁰ Benzer şekilde cezalarla sorunların çözülemeyece-
ği öne sürülerek “*Farzedelim ki zar zor bir kaç hakiki muhtekiri yakalamak ve cezalan-*
dırmak mümkün oldu. Bu bir adalet isteğidir, bir suçun cezalandırılmasıdır; iktisadî
derde deva değildir. Bizim hastalığımız, muhtekirin fiilinden ziyade iktisadi politika ha-
talarından doğmuştur. Bunun için, muhtekir tutulup tevkif edile dursun, fiat artışını,
para kıymetinin mütemediyen düşmesini tevkif etmeğe bakmakta hayır vardır”⁴¹ denil-

34 “Millî Korunma Tadil Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1956, s. 1, 5.

35 “Pahalılığın Çaresi Mahkeme Midir?”, *Forum*, C.4, S.43, 1 Ocak 1956, s. 8-9.

36 “İhtikara Karşı Sert Tedbirler”, *Zafer*, 27 Ocak 1956, s. 1.

37 Nadir Nadi, “Vurguna Savaş”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1956, s. 1.

38 “Yüksek Kazançlı Bazı Esnaf Vergi Vermiyor”, *Milliyet*, 16 Ocak 1956, s. 7.

39 “Sanayiciler Yeni Muamele Vergisinden de Şikayetçi”, *Milliyet*, 15 Şubat 1956, s. 2; “Tüccar Ağır Ceza İstemiyor”, *Milliyet*, 25 Mart 1956, s. 1; Nurullah Kunter, “Tüccar M. Korunma Kanununun Tadili Tasarısından Neden Endişe Ediyor?”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1956, s. 2; *Yetmiş Dördüncü Faaliyet Yılı Rapor ve Hesapları 1955*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, M. Ali Basımevi, 1956, s. 5-6; Ömer Terzioğlu, “Çok Mühim Bir Kanun Tasarısı”, *Vergi ve Resimler Dergisi*, S.252, s. 5.

40 Feridun Ergin, “Modası Geçmiş Usuller”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1956, s. 1.

41 “Millî Korunma”, *Akis*, C.6, S.101, 14 Nisan 1956, s. 20.

mişti. Buna ek olarak hayat pahalılığında suçun sadece ticaretle uğraşanlara yüklenmesinin doğru olmadığı ileri sürölmüş, cezalardan korkan tüccarın ilk dönemlerde ucuz mal satacağı ancak üzerinden biraz süre geçtikten sonra yine fiyatlarda yükselmeyle karşılaşılabacağı dile getirilmişti.⁴²

Millî Korunma Kanunu hakkındaki değişiklik, 7 Mayıs 1956 tarihinde TBMM’de göröşölmeye başlanırken bu toplantılarda özellikle Hürriyet Partisi (HP) tarafından DP’nin ekonomi politikaları eleştirilmiş ve gerekli önlemler alınmazsa cezaları arttırmanın bir önemi olmayacağı öne sürölmüşü. Buna karşılık DP’liler tarafından cezaların arttırılması istenmiş, özellikle karaborsacılara yönelik ağır sözlerle kanun değişikliği savunulmuşü. Nitekim DP’li Mehmed Özbey, “*Bu imansız muhtekirleri vatan sathı dışına atmalı, İstanbul’un havasını dahi teneffüs ettirmemeli*”⁴³ derken DP’li Kemal Özçoban tarafından muhtekirlerin idamla cezalandırılmaları yönünde önerge verilmişü. Bu önerge, birçok milletvekili tarafından savunulurken Adliye Vekili, hükümet olarak ihtikâra karşı idam cezasını uygun görmediklerini söylemiş, ardından komisyon sözcüsü de aynı yönde açıklama yapmışü.⁴⁴ Nitekim bu önergenin oylanmasında 117 olumlu oy kullanılacaktı.⁴⁵ Ayrıca yine DP’liler tarafından, kalkınma içinde olan Türkiye’de fiyat artışlarının normal görölmeli gerektiği belirtilmişü.⁴⁶ Öte yandan görüşmelerde CHP’lilerin söz almaması gündeme getirilerek ekonomiyle ilgili çok önemli bir tasarıya dair konuşmama politikasının uygun görölmeyeceği ifade edilmişü.⁴⁷

6 Haziran 1956 tarihli toplantıda Millî Korunma Kanunu’nun değişikliği üzerine yapılan görüşmeler sona ermiş ve kanun tasarısı kabul edilmişü.⁴⁸ Millî Korunma Kanunu’nda değişiklik yapan 6731 sayılı kanunun oylamasında kullanılan 393 oydan; 321 kabul, 67 ret ve 5 çekimser oy çıkarken CHP, HP ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) tarafından ret oyu kullanılmış; ayrıca bazı DP’lilerin de kanuna hayır oyu verdikleri görölmüşü.⁴⁹

42 Haluk Cillov, “Piyasa ve Millî Korunma Kanunu Tadil Tasarısı”, *Milliyet*, 22 Mayıs 1956, s. 2; “Yeni Bir Ticari Nizam İsteniyor”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1956, s. 1, 5.

43 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.62, 7 Mayıs 1956, s. 290-306; “Meclis Millî Korunma Tadil Tasarısını Görüşü”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1956, s. 1, 5.

44 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.71, 1 Haziran 1956, s. 5-29, 31-35; “Muhtekirlere Ölüm Cezası Talebi Mecliste Reye Kondu”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1956, s. 1, 5.

45 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.72, 4 Haziran 1956, s. 42-78; “Muhtekir İdamdan Kurtuldu”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1956, s. 1, 5.

46 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.64, 16 Mayıs 1956, s. 333-361; “Mecliste İktisadi Durum İçin Dünkü Tartışmalar”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1956, s. 1, 5.

47 “Dünkü Meclisten Notlar”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1956, s. 5.

48 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.73, 6 Haziran 1956, s. 81-91; “Millî Korunma Kanunu Kabul Edildi”, *Milliyet*, 7 Haziran 1956, s. 1.

49 *TBMMZC*, D.10, C.12, İ.73, 6 Haziran 1956, s. 222-226.

6731 sayılı kanunla hükümetin gerekli gördüğü malların fiyatlarını ve kâr hadlerini belirleme yetkisini düzenleyen otuz birinci madde genişletilmiş, yine bu hususla ilgili iki geçici madde eklenmişti. Millî Korunma Kanunu'nun öngördüğü işler için hükümet emrine verilen sermaye miktarı da 250 milyon liraya yükseltilmişti. Ayrıca yine 6731 sayılı kanunla birlikte cezalara dair maddelerde yapılan düzenlemeyle para ve hapis cezaları ağırlaştırılmış, ceza muhakemesine ait maddeler de değiştirilmişti.⁵⁰

6731 sayılı kanunun kabulüyle ekonomideki sorunların esas sorumluluğunu ihtikâra veren ve muhtekirlere şiddetli ceza verilmesini isteyen görüş kabul edilmişti.⁵¹ Nitekim İktisat ve Ticaret Vekili Zeyyat Mandalıncı, kanunun çıkarılmasıyla ilgili “*Memlekette kötü bir ticaret sistemi kurulmak üzere bulunuyordu. Herhangi bir maliyet ve piyasa nizamı yoktu. Herkes istediği gibi hareket etmekte kendini serbest görüyordu. İşte bunun içindir ki, hükümet bu kanunu çıkardı*”⁵² diyerek bunu doğrulayacaktı.

Millî Korunma Kanunu'nda değişiklik yapan 6731 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği ilk zamanlarda piyasada ucuzluk görülmeye başlandığı sıklıkla vurgulanmıştı.⁵³ Gerçekten de 1956 yılının yaz aylarında fiyatlarda düşüşler yaşanmaya başlamıştı.⁵⁴ Piyasadaki iyimserliğe karşın muhalefet partileri, Millî Korunma Kanunu'nun hedefine ulaşamayacağını daha ilk günden itibaren belirtmeye başlamış ve bu kanuna karşı

50 T.C. Resmî Gazete, S.9329, 11 Haziran 1956, s. 14521-14522. 6731 sayılı kanunun maddeleri hakkında şerh ve izahlar için bkz. *Son Değişikliklere Göre İçtihatlı No.lu Millî Korunma Kanunu*, haz. Şevket Türe, Mesut Albaz, Ankara, İstiklal Matbaası, 1956; Mithat Tuyyun, *Yeni Millî Korunma Kanunu Tüccar ve Esnafa Rehber*, İstanbul, Tuyyun Yayinevi, 1956; Muhterem Orhan, *Yeni Millî Korunma Kanunu ile Karar ve Tebliğlerin Şerh ve İzahları*, İzmir, Piyasa Matbaası, 1956; Tarık B. Sesyılmaz-Turgut H. Çarıklı, *Şerh ve İzahlı Millî Korunma Mevzuatı*, İstanbul, Tan Matbaası, 1956; Sedat Bircik-Muzaffer Uyguner, *Son Defa Yapılan Tadile Göre Millî Korunma Kanunu: Cezai Hükümler ve Kâr Nisbetleri*, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1956; A. Recai Erdil, *6731 Sayılı Millî Korunma Kanunu ve Kararnameleri Hakkında*, Ankara, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyat, no. 6, Ağustos 1956.

51 Esat Tekeli, “Millî Korunma Kanununa Dair”, *İktisadi Uyanış*, S.88, Mayıs 1956, s. 2.

52 “Sanayi Himaye Edilecek”, *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1956, s. 1.

53 “Piyasada Bariz Bir Ucuzluk Başladı”, *Milliyet*, 15 Haziran 1956, s. 1, 3; “Piyasada Ucuzluk Daha da Genişliyor”, *Milliyet*, 17 Haziran 1956, s. 1; “İzmirde Ucuzluk”, *Milliyet*, 19 Haziran 1956, s. 5; “Eğlence Yerleri Tarifesi Yarın Tatbik Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1956, s. 1, 5; “Tüccara Verilen İzin Sona Erdi”, *Milliyet*, 25 Haziran 1956, s. 1; “Konya’da Ucuzluk”, *Milliyet*, 27 Haziran 1956, s. 5; “Belediye, Hizmet Erbabı Ücretlerinin Tesbiti İçin Hazırlık Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1956, s.1, 5; “Burdurda Ucuzluk”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1956, s. 5; “Millî Korunma Kanunu Çok Müsbet Tesirler Yarattı”, *Zafer*, 29 Temmuz 1956, s. 1, 4.

54 “İhtiyaç Maddelerinin Satış Fiyatları Düşüyor”, *Zafer*, 12 Haziran 1956, s. 1, 4; “İstanbul’da Fiyatlar Yüzde 40-60 Düştü”, *Zafer*, 14 Haziran 1956, s. 1, 2; “Piyasada Bariz Bir Ucuzluk Başladı”, *Milliyet*, 15 Haziran 1956, s. 1, 3; “Eşya Satış Fiyatları Yüzde 35 Kadar Düştü”, *Zafer*, 16 Haziran 1956, s. 1; “Ticaret Vekili’nin Radyo Konuşması”, *Zafer*, 16 Haziran 1956, s. 1; “Ucuzluk Geçici Olmıyacak”, *Milliyet*, 16 Haziran 1956, s. 1, 3; “Piyasadaki Ucuzluk ve Ferahlık Artıyor”, *Zafer*, 17 Haziran 1956, s. 1, 4; “Fiatlar Her Gün Düşüyor”, *Milliyet*, 23 Haziran 1956, s. 1; “Piyasada Ucuzluk ve Bolluk Bir Birine Muvazi Gidiyor”, *Zafer*, 25 Haziran 1956, s. 1, 4; “Millî Korunma ve Müspet Neticeleri”, *Zafer*, 2 Temmuz 1956, s. 1; “Altın ve Döviz Fiatları Düşüyor”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1956, s. 1; “Döviz ve Altın Fiatı Düşüyor”, *Milliyet*, 5 Temmuz 1956, s. 5.

eleştiriler getirmişlerdi.⁵⁵ Diğer yandan çeşitli kesimlerden de uygulamaya dönük eleştiriler gelmekteydi.⁵⁶ Kanuna yönelik eleştiriler, toplum kesimleriyle ve muhalefetle sınırlı kalmayıp iktidar partisinde de karşılık bulacaktı. Bu bağlamda DP içerisinde uygulamadaki eksikler ve hatalara yönelik ciddi eleştiriler getirilmişti.⁵⁷ Ayrıca getirilen cezaların ucuzluğu ortaya çıkardığı vurgulanarak kanunun gerçek etkisinin bundan sonra görüleceği öne sürülmekteydi.⁵⁸

DP döneminde Millî Korunma Kanunu ile ilgili yapılan değişikliklerden biri olan 6731 sayılı kanun ile cezai hükümler döneme uygun hale getirilmeye çalışılmış, kanunun elli üçüncü, elli dördüncü, elli beşinci, elli altıncı, elli yedinci, elli sekizinci, elli dokuzuncu, altmış üçüncü, altmış beşinci ve altmış altıncı maddelerinde değişikliğe gidilmişti. Böylelikle DP, cezaları daha da arttırarak kanunu ağır bir şekilde uygulamaya başlamıştı. Bu kanunun ilk yıllarında para cezaları 10 katına, hapis cezaları 6-10 katına çıkmıştı. Buna göre 1940 yılında 3 gün olan en alt hapis cezası 30 güne, 5 yıl olan en üst hapis cezası 30 yıla yükseltilmiş; 10 lira olan en düşük para cezası 100 lira, 5.000 lira olan en yüksek para cezası ise 50.000 lira olmuştu.⁵⁹ Ancak bu tasarıdaki para ve hapis cezalarının ağır olmadığını savunanlar da bulunmaktaydı.⁶⁰

6731 sayılı kanunla elli altıncı maddede yapılan değişiklik, Millî Korunma Kanunu'na göre en ağır cezayı öngörmüştü. Buna göre otuz birinci maddede belirtilen

55 “İnönü'nün Konuşması”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1956, s. 5; “Bölükbaşı C.M.P. İl Kongresinde Konuştu”, *Milliyet*, 2 Temmuz 1956, s. 3; “Gülek Son Nutkunu Vapurda Okudu”, *Milliyet*, 4 Ağustos 1956, s. 1; “Bölükbaşı Dün Kastamonu'da 3 Saat Konuştu”, *Milliyet*, 21 Eylül 1956, s. 1; “C.M.P. Büyük Kongresi Ankara'da Toplandı”, *Milliyet*, 26 Ekim 1956, s. 1. Daha önce yine Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasıyla ilgili olarak CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, “*Polis tedbirleri ile iktisadi buhrana çare bulunamaz. Zaman olmuş eski devirlerde muhtekirler asılmış bile, amma ihtikar önlememiştir.*” sözleriyle tepkisini ortaya koymuştu. Bkz. “Kasım Gülek'in Basın Toplantısı”, *Milliyet*, 13 Temmuz 1955, s. 7; “C. H. Partisi İhtikara Aid Kararnameyi de Beğenmedi”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1955, s. 1, 7.

56 “Plastikçiler Ankara'ya Bir Heyet Gönderiyor”, *Milliyet*, 21 Ağustos 1956, s. 2; “32 Ticaret ve Sanayi Odası Reisi Ankarada Toplanıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1956, s. 1; “İzmir Tacirlerin Şikayetleri”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1956, s. 1; “Kar Hadleri Yeniden Tanzim Edilecek”, *Milliyet*, 4 Ekim 1956, s. 1; “Karaca Tiyatrosu Rejisörü Geldi”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1956, s. 5; “Millî Korunma”, *Akis*, C.8, S.133, 24 Kasım 1956, s. 22-23; “Esnaf Yine İstedığı Gibi Harekete Başladı”, *Milliyet*, 24 Aralık 1956, s. 3.

57 “İnönü Beklenen Nutkunu Söyledi”, *Milliyet*, 28 Ekim 1956, s. 3; “Millî Korunma Kanununun Gayesi Ucuzluk Değildir”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1956, s. 2; “Gazinolarda Murakebe Tavşadı”, *Milliyet*, 11 Aralık 1956, s. 1, 5; “İnönü İç ve Dış Politikadan Bahsetti”, *Milliyet*, 19 Aralık 1956, s. 3; “Piyasada Sun'î Fiat Artışları Başladı”, *Milliyet*, 30 Aralık 1956, s. 2; *Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları (DPMGGMZ)*, S.184, 15 Ocak 1957; “Ticaret Politikası İçin Bütçe Komisyonunda Tenkitler”, *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1957, s. 1, 5; *TBMMZC*, D.10, C.17, İ.42, 21 Şubat 1957, s. 384-385; *TBMMZC*, D.10, C.17, İ.47, 26 Şubat 1957, s. 939-951; *TBMMZC*, D.10, C.10, İ.46, 27 Şubat 1957, s. 932.

58 “Ucuzluk ve Ötesi”, *Forum*, C.5, S.57, 1 Ağustos 1956, s. 4.

59 Mustafa Albayrak, “Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C.23, S.67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s. 232-237.

60 A. Edip Kuşdemiroğlu, “Millî Korunma Kanununun 12 nci Değişikliği Münasebetiyle”, *İktisat ve Maliye*, C.2, S.12, 15 Mart 1956, s. 526-528.

fiyatları ve kâr hadleri belirlenen malların bu fiyatlardan fazla satılması, satışa sunulması, geçerli bir neden olmadan satışa sunulmaması, satıştan kaçınılması, kaçırılması, satılmış gibi gösterilmesi; fiyatı hükümet tarafından belirlenen bir malın bu fiyatlar üzerinden satılması veya satışa sunulması; ithalatçılık ile toptancılık veya perakendeciliğin, toptancılıkla perakendeciliğin birleşmeyeceği hükmüne ve belirlenen ithalatçı, toptancı, perakendeci kârlarına aykırı davranılması; kullanılan eşyanın yenisinden fazla fiyatla satılması ile otuz ikinci maddede yazılı suçları işleyenlere, bunlara teşebbüs edenlere, bu fiillere katılanlara veya bunları yaptırınlara 10 seneden 30 seneye kadar ağır hapis ve 10.000 liradan 30.000 liraya kadar ağır para cezası getirilmişti.⁶¹

Millî Korunma Kanunu'nun altmışıncı ve altmış dokuzuncu maddeleri arasında ise ceza muhakeme usullerine dair hükümler bulunmaktaydı. Buna göre kanunun suç kabul ettiği fiilleri işleyenlere verilen cezaların tecil edilmesinin önüne geçilmiş, başta Türk Ceza Kanunu⁶² olmak üzere diğer kanunlarda daha ağır cezaların bulunması halinde o cezaların verileceği belirtilmişti.⁶³

Kanunun altmış ikinci maddesinde; elli beşinci maddenin altıncı ve yedinci fıkraları, elli altıncı maddenin dördüncü, beşinci ve altıncı fıkraları ve elli sekizinci maddenin birinci fıkrasında yazılı suçları işleyenler hakkında uygulanacak para cezalarında çalıştıkları işletmeler, maddi ve müteselsilen sorumlu kabul edilmişti. Altmış üçüncü maddeye göre de verilen ve kesinleşen hükümlerin özetlerinin masrafı mahkûma ait olmak üzere yayımlanması kabul edilmişti. Ayrıca dükkan, mağaza ve ticarethanenin kapatılmasına dair verilen hüküm özetlerinin büyük harflerle yazılarak ilgili işletmenin göze çarpan yerine yapıştırılması hükmü eklenmişti.⁶⁴ 4648 sayılı kanunla ise konu itibariyle yayımlanmasında fayda görülmeyen, seyyar satıcıların ve küçük tacirlerin işledikleri basit suçlara ve iş mükellefiyetine uymayanlara dair hükümlerle ilgili, mahkemelerin yayımlanmama kararı verebileceği hükmü ilâve edilmişti.⁶⁵

Kanunun altmış dördüncü maddesine göre kanunu ilgilendiren işlerde görev ve sorumluluğu suiistimal edenler veya bu yolla suç işleyenler ile görevlerinde ihmal ve gecikmede bulunanlar hakkında Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunlarda yazılı olan cezaların iki kat uygulanacağı belirtilmişti. Memur ve hizmetlilerin, bu kanunun

61 *T.C. Resmî Gazete*, S.9329, 11 Haziran 1956, s. 14523.

62 "765 sayılı Türk Ceza Kanunu", *Resmî Ceride*, S.320, 13 Mart 1926, s. 1065-1143.

63 Cezaların tecil edilmemesi sadece Millî Korunma Kanunu'na özgü değildir. Bkz. N. Ruhi Özüarı, "Tecil Müessesesi ve Tecilli Kabil Olmayan Cezalar", *Ankara Barosu Dergisi*, Y.16, S.3, 1959, s. 150.

64 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 77-78; *T.C. Resmî Gazete*, S.4417, 26 Kânunusani 1940, s. 13216.

65 *T.C. Resmî Gazete*, S.5780, 11 Ağustos 1944, s. 7467.

uygulanması nedeniyle işledikleri suçlardan veya bu kanunun uygulanmasıyla yükümlü makam ve mahkemelerin emir ve taleplerini ve bu kanunla kendilerine verilmiş takip ve soruşturma görevlerini ihmal veya suiistimal etmelerinden dolayı haklarında yapılacak cezai soruşturmalarda “*Memurin Muhakematına Dair Kanun*” hükümlerinin uygulanmayacağı ortaya konmuştu. Ancak vali, vali yardımcıları, kaymakamlar, belediye başkanları ve heyet halinde alınan kararlardan dolayı Belediye Daimî Komisyonları ile merkezin emriyle soruşturma ve kontrol için gönderilenlerle ilgili olarak bu hükmün geçerli olmadığı belirtilmişti. Ayrıca kanunu ilgilendiren işlerde, iktisadi devlet teşekkül ve işletmelerinin idare ve denetim kadroları ile memur ve hizmetlilerinin ve bu kanuna göre görevlendirilen özel hukuk hükümlerine bağlı işletmelerin memur ve hizmetlileri ile bu işletmelerden tüzel kişiliğe sahip olanların idare ve denetim kadroları gerçek kişilere ait olanlarının, sahiplerinin ve müdürlerinin devlet memuru gibi cezalandırılmaları öngörülmüştü. Kanunu yürütmekle görevlendirilen kişilere, ilgililere veya üçüncü şahıslara ait ticarethane, imalathane, depo, mağaza ve benzeri yerlerde arama talebinde bulunma yetkisi verilmişti. Ayrıca bu görevlilerin aramalarda yer alabileceği ve arama ile zabıt işlerinin genel hükümler çerçevesinde uygulanacağı belirtilmişti. 4156 sayılı kanunla altmış beşinci madde genişletilmiş ve altı fıkra halinde düzenlenmişti. Buna göre kanunun uygulanması için vali, kaymakam veya bunların yazılı emri ile görevlendirilen memurlara, ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık ve mal konulabilecek diğer yerlerde arama yapabilme yetkisi verilmişti. Aramalarda mahalli zabıta amiri veya memurunun bulunması şart koşulmuş, aranılacak yerin sahibinin, bunlar bulunmazsa sırasıyla temsilcilerinden, akrabalarından, kendisiyle oturanlardan veya komşularından birinin bulundurulacağı belirtilmişti. Köylerde yapılacak aramalarda muhtar ile ihtiyar heyetinden biri, muhtar bulunmadığı durumda ihtiyar heyetinden biri ile komşulardan biri, muhtar ve ihtiyar heyetinden kimsenin bulunmadığı durumlarda komşulardan ikisinin hazır bulundurulacağı ifade edilmişti. Gecikmesinde sakınca bulunan olağanüstü haller dışında evler ve diğer binalarda ise gece arama yapılamayacağı belirtilmişti.⁶⁶

4648 sayılı kanunla aramalara dair hükümlerde değişiklik ve bazı eklemeler yapılmıştı. Buna göre kanun hükümlerini uygulamakla görevli memurlara her türlü bilginin verilmesi ve her çeşit belge ve defterlerin gösterilmesi zorunlu kılınmıştı. Bu memurlar, görevlerinin yaparken kanunun suç saydığı fiiller hakkında bilgi sahibi olduklarında “*Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Kanunu*”nun⁶⁷ dördüncü maddesi hükümlerini

66 Alev Özbil, *Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 97-98; *T.C. Resmî Gazete*, S.4991, 28 Kânunuevvel 1941, s. 2078-2079.

67 “5699 sayılı Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S.3329, 13 Haziran 1936, s. 6618-6619.

uygulayacaklardı.⁶⁸ 4945 sayılı kanunla son şekli verilen altmış altıncı maddedeki düzenleme ile yiyicilikten, rüşvet alıp vermekten, ihtilas ve zimmetine para geçirmekten, doğrudan veya memurluk görevini suiistimal ile kaçakçılıktan ve resmî alım-satımlara fesat karıştırmak ile dışişlerine ait gizli evrak veya şifreleri açıklamaktan veya açıklanmasına neden olmaktan ve bu suçlara katılmaktan sanık olanlar hakkındaki duruşmaların, tutuklu olarak yapılması kabul edilmişti.⁶⁹ Ayrıca kanun kapsamına giren suçların yargılamalarının bütün davalardan önce ele alınacağı ve ertelenenin zorunlu olduğu hallerde mücbir sebep olmadıkça bir haftadan fazla ertelenemeyeceği belirtilmiş; kanunun suç kabul ettiği fiillerin Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'nun⁷⁰ dört yüz yirmi üçüncü maddesi uyarınca tatil zamanında görülen acele işlerden sayılacağı bildirilmişti.⁷¹

4180 sayılı kanunun altmış yedinci maddesi ile Adliye Vekâleti, gerekli görülen yerlerde bu kanunun hükümlerine giren suçlarla bu kanunun altmış dördüncü maddesinde yazılı memurların işledikleri suçlara ilişkin davaları görmek üzere Hâkimler Kanunu'nun⁷² her sınıf veya derecesindeki hâkimlerden oluşan toplu veya tek hâkimli mahkemeler kurma olanağına kavuşmuştu. Adliye Vekâleti'ne mahkemelerin yargı çevrelerini ve kurulmadığı yerlerde bu kanuna göre görevli mahkemeyi belirleme yetkisi verilmişti.⁷³ 4648 sayılı kanunla altmış yedinci maddede yapılan düzenleme ile Adliye Vekâleti'nin kuracağı mahkemelerin alanları genişletilmişti. Buna göre 1609⁷⁴ ve 4237⁷⁵ sayılı kanunların hükümlerine giren suçlarla ve bu davaların görüldüğü sırada işlenen yalan yere şahitlik suçlarına ilişkin davaları da görebileceklerdi.⁷⁶ 4945 sayılı kanunla altmış yedinci maddede yapılan değişiklikle ise Adliye Vekâleti'nin gerekli gördüğü yerlerde kurulacak mahkemelerin bakmakla yükümlü olduğu davalarla ilgili düzenlemeye gidilmişti.⁷⁷

68 *T.C. Resmî Gazete*, S.5780, 11 Ağustos 1944, s. 7467-7468.

69 *T.C. Resmî Gazete*, S.6338, 20 Haziran 1946, s. 10795.

70 "1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu", *T.C. Resmî Gazete*, S.1172, 20 Nisan 1929, s. 6963-7030.

71 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 78; *T.C. Resmî Gazete*, S. 4417, 26 Kânunusani 1940, s. 13216.

72 "766 sayılı Hâkimler Kanunu", *Resmî Ceride*, S.326, 20 Mart 1926, s. 1173-1177.

73 Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 101; *T.C. Resmî Gazete*, S.5023, 3 Şubat 1942, s. 2240-2241.

74 "1609 sayılı Bazı Cürümlerden Dolayı Memurlar ve Şerikleri Hakkında Takip ve Muhakeme Usulüne Dair Kanun", *T.C. Resmî Gazete*, S.1498, 20 Mayıs 1930, s. 8932.

75 "4237 sayılı Fevkalade Hallerde Haksız Olarak Mal İktisap Edenler Hakkında Kanun", *T.C. Resmî Gazete*, S.5122, 3 Haziran 1942, s. 3044-3045.

76 *T.C. Resmî Gazete*, S.5780, 11 Ağustos 1944, s. 7468.

77 *T.C. Resmî Gazete*, S.6338, 20 Haziran 1946, s. 10795.

4180 sayılı kanunla altmış sekizinci maddede yapılan değişlikle Millî Korunma Kanunu'na göre kurulan veya bu kanunu uygulama ile görevlendirilen mahkemelerde “*Meşhut Suçların Muhakeme Usulü Hakkındaki Kanun*”un usule dair hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Kanunun altıncı ve son bölümünde de çeşitli hükümler belirlenmişti. Bu bölümde yer alan altmış dokuzuncu maddeye dayanarak alınan kararlar ve yapılan uygulamalar hakkında yargı kurumlarından icranın geri bırakılması ve ihtiyati tedbir kararları alınmayacağı bildirilmişti.⁷⁸ 4648 sayılı kanunla ayrıca 1609 ve 4237 sayılı kanunlarda yazılı suçları yetkili makamlar tarafından haber alınmadan önce bu makamlara haber veren veya bu suçları fiilen ortaya çıkaran kimselere belli şartlarda ikramiye verilmesi kabul edilmişti.⁷⁹

DP döneminde Millî Korunma Kanunu, ilk olarak Birinci Adnan Menderes Hükümeti'nin programında belirtilen “*belli başlı antidemokratik hükümleri ihtiva eden kanunların*” demokrasiye uygun hale getirilmesi⁸⁰ söz konusu olduğunda ele alınmıştı. Buna göre antidemokratik kanunlar içinde sayılan Millî Korunma Kanunu hakkında konuşan Adliye Vekili Halil Özyörük, özellikle tutuklama ve ev aramaları hakkındaki hükümlere değinerek bunların değiştirileceğini, tutuklamaların hâkim takdirine bırakılacağını ve hâkim kararı olmadan arama yapılamayacağını belirtmişti.⁸¹ Hükümet, buna uygun olarak Millî Korunma Kanunu'nun altmış beş ve altmış altıncı maddelerinde yeni düzenleme yapılmasına karar vermişti. Kanun tasarısının gerekçesinde bu hükümlerin Anayasa'ya ve CMUK'ye aykırı durumlara neden olduğu belirtilmişti. Ancak değişikliğin Dâhiliye Komisyonu'nda görüşülmesinde bir bütün olarak yürürlükte bulunan Millî Korunma Kanunu'nun “*bir Anayasa meselesi*” yapılarak kanunun ruh ve özünü içeren maddelerinde değişikliğe gidilmesi veya bazı maddelerin kaldırılması “*yersiz ve mevsimsiz*” bulunacak ve tasarı reddedilecek, Adliye Komisyonu'nda ise hükümet tarafından öne sürülen değişiklik gerekçeleri yerinde görülerek Millî Korunma Kanunu'nun altmış ve altmış altıncı maddelerinin kaldırılmasına oy birliği ile karar verilecekti.⁸² TBMM'de de 30 Nisan 1951 ve 16 Mayıs 1951 tarihlerinde yapılan görüşmeler sonucu kanun tasarısı, önce madde madde sonra da tümü oylanarak kabul edilmişti.⁸³

78 *T.C. Resmî Gazete*, S.5023, 3 Şubat 1942, s. 2241.

79 *T.C. Resmî Gazete*, S.5780, 11 Ağustos 1944, s. 7468.

80 *T.C. Resmî Gazete*, S.7583, 3 Haziran 1950, s. 18581.

81 “Tadil Edilecek Kanunlar”, *Milliyet*, 12 Eylül 1950, s. 1, 5. Ayrıca bkz. “Adalet Bakanının Demeci”, *Milliyet*, 29 Kasım 1950, s. 1, 5.

82 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, D.9, C.6, B.70 ek, s. 1-4.

83 *TBMMTD*, D.9, C.6, B.70, 30 Nisan 1951, s. 352-353; *TBMMTD*, D.9, C.7, B.77, 16 Mayıs 1951, s. 296. 5766 sayılı kanun metni için bkz. *T.C. Resmî Gazete*, S.7816, 24 Mayıs 1951, s. 1181.

5766 sayılı kanun değişikliğinden sonra 6731 sayılı kanun değişikliğinde de Millî Korunma Kanunu'nun ceza muhakemesine dair hükümleri hakkında düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre hüküm özetleri ile ilgili altmış üçüncü madde değiştirilmiş, kanunun uygulanmasında yapılacak aramaları düzenleyen altmış beşinci madde ile genişletilmişti. Altmış altıncı maddede yapılan düzenleme ile elli yedinci maddenin birinci ve ikinci fıkraları ile elli dokuzuncu maddenin yedinci fıkrasında yazılı suçlardan biri nedeniyle mahkûmiyet hali ortaya çıkarsa ve suçlu tutuklu değilse mahkeme, tutuklama ile zorunlu kılınmıştı. Altmış dokuzuncu maddede yapılan düzenleme ile önceki hükümler korunmakla beraber bazı değişiklikler yapılmıştı. Buna göre ihbar sonucunda ikramiye verilecek suçlar açıkça belirtilmiş ve genişletilmişti. Ayrıca verilecek ikramiye tutarı, suç teşkil eden malların satış kıymetinin %10'undan %25'ine çıkarılmıştı.⁸⁴

Millî Korunma Kanunu'nun hem cezalara hem de ceza muhakemesine dair hükümleri ile “*çok ağır bir cezalar sistemi*” getirilmekteydi.⁸⁵ Bu kanunun ceza hukuku bakımından birçok özelliği bulunmaktadır. Bunlar idari makamların suç belirlemesi, bazı hükümlerin geçmişe yürümemesi, teşebbüste kalan fiile tamamlanmış gibi ceza verilmesi, çok kişinin işlediği suçlarda ayırım yapılmaması, bir suçun tekrar olması için cezanın çekilmesinin aranmaması, teşhir edilme, tecil edilmeme ve faillerden başka kişilerin de cezalandırılabilmesidir. Türk hukukunda esas olarak suç olan fiilleri belirleyen kanun koyucu TBMM'dir. Ancak Millî Korunma Kanunu'nda suç olan bütün fiillerin ön şartı, İcra Vekilleri Heyeti kararnameleleridir. Ayrıca hükümet, bu konuda valilere ve belediyelere de yetki verebilmektedir. Millî Korunma Kanunu'na göre suç kabul edilen fiil suç olmaktan çıkarılsa bile cezalandırılmaya devam edilmiştir. Türk Ceza Hukuku'nda yarım kalan fiillere tamamlanmış fiillerden daha az ceza verilirken Millî Korunma Kanunu'nda birçok suç için teşebbüse tamamlanması gibi sebeplerle cezalar verilmektedir. Ayrıca suça katılanlar arasında “*asli ve fer'i*” ayırımı yapılırken Millî Korunma Kanunu'nda bu ayırım kaldırılarak suça katılanlara aynı ceza verilmişti. Öte yandan tekrar suçu için cezanın çekilmiş olması veya kanunen düşmesi gerekirken, Millî Korunma Kanunu'nda hükmün kesinleşmesi suç tekrarı için yeterli görülmüştü. Diğer taraftan verilen cezalar yanında gazete, radyo ile ilan ya da ticaret yerine hükmün asılmasıyla teşhir cezası da verilmişti. Bir başka nokta da cezaların ertelenmemesidir. Ayrıca altmış ikinci maddede açıklanan cezayla çalışan kişinin işlediği suçtan dükkân kapatılmasına dair verilen cezalar bulunmaktadır. Bunların yanında Millî Korunma Kanunu, ceza usul hukuku açısından bazı suçlarda tutuklu yargılama zorunluluğu getirilmesi, bazı

84 T.C. Resmi Gazete, S.9329, 11 Haziran 1956, s. 14524-14525.

85 Öztekin Tosun, “Türkiyede İktisadi Suçlar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.26, S.1-4, 1960, s. 9.

cezaların temyize götürülememesi, ihbarcılara ikramiyeler verilmesi ve ayrı bir mahkemesinin olması gibi özelliklere sahiptir.⁸⁶ Bu kanunda cezalar ayrıntılı olarak düzenlen- se de her şeyi kapsayacak şekilde hazırlanmadığından kimi zaman bu hükümlerin uygu- lanmasında problemler yaşanacağı öne sürülmekteydi.⁸⁷

Millî Korunma Kanunu'nun ceza hükümlerinin uygulanması süreci, ilk olarak Millî Korunma Mahkemelerini ortaya çıkarmıştı. 1950 yılı öncesinde millî korunma mevzuatına giren suçlara bakmak üzere Toplu Millî Korunma ve Millî Korunma Mahkemeleri kurulmuştu. Daha sonra bu mahkemeler aşamalı olarak 1948 yılına kadar kaldırılmıştı.⁸⁸

DP dönemine gelindiğinde ise özellikle ekonomik zorlukların başladığı yıllarda sa- dece ihtikâr suçlarıyla ilgilenecek mahkemelerin kurulacağı kaydedilirken⁸⁹ 1955 yılın- da kurulan yeni hükümet programında “...sebepsiz ve haksız fiyat yükselişlerini behe- mahal önlemek, ihtikar ve karaborsayı şiddetle tenkil etmek için gereken bütün tedbirleri alacağız ve hatta icabederse bu maksatla hususi mahkemeler ihdas etmek ka- rarında olduğumuzu da açıkça ifade ederiz”⁹⁰ denilmektedir.

6731 sayılı kanun değişikliği sonrasında da millî korunma suçlarına dair davaları görmek üzere Millî Korunma Mahkemelerinin tekrar kurulacağına dair haberler duyul- maktaydı.⁹¹ Bu haberler ilerleyen günlerde gerçeğe dönüşmüş, İstanbul'da bir Toplu Millî Korunma Mahkemesi ve bir Millî Korunma Mahkemesi, Ankara'da da bir Toplu Millî Korunma Mahkemesi ve bir Millî Korunma Mahkemesi kurulmuştu.⁹² 8 Kasım 1956 tarihinde yürürlüğe giren K/1057 sayılı kararla da Millî Korunma Kanunu'nun altmış yedinci maddesine göre Adliye Vekâleti tarafından kurulacak toplu ve tek hâkim- li Millî Korunma Mahkemeleri ile bu mahkemelerin muhasebe işlerini yürütmek üzere

86 Öztekin Tosun, “Türkiyede İktisadi Suçlar”, s. 7-13.

87 Yusuf Ziya İsmailçebi, “Fatura Vermek Mecburiyeti, Vergi Usul Kanunu ve Milli Korunma Kanunundaki Müeyyideler, Mevzuatta Bu Hususta Mühim Olan Bir Boşluk”, *Vergi Mecmuası*, C.3 S.36, s. 5-8.

88 *Mahkumlar İstatistiği 1943-1959*, Ankara, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat no. 405, 1961, s. 107.

89 “Hükümet İhtikara Karşı Şiddetli Tedbirler Alıyor”, *Akşam*, 31 Mart 1955, s. 1-2; “İhtikar Suçlarını Süratle Ceza Görecek”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1955, s. 1, 7; “Kâr Hadlerinin Tatbik Şekli Esas Surette Kontrol Edilecek”, *Milliyet*, 31 Mart 1955, s. 2; “Piyasadaki Spekülatif Hareketler Önlenecek”, *Milliyet*, 7 Nisan 1955, s. 7.

90 *Hükümetler ve Programları...*, s. 206.

91 “Toplu Milli Korunma Mahkemeleri Kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1956, s. 1, 5.

92 “İki Toplu Milli Korunma Mahkemesi İhdas Olundu”, *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1956, s. 1, 5.

kurulacak büronun teşkilat kadroları⁹³ belirlenmişti. Bu teşkilatın bir yıllık giderleri için Adliye Vekâleti emrine Millî Korunma fonundan 987.786 lira verilmişti.⁹⁴ Daha sonra çıkarılan K/1067⁹⁵, K/1098⁹⁶, K/1113⁹⁷, K/1127⁹⁸, K/1183⁹⁹ ve K/1254¹⁰⁰ ve K/1057 sayılı kararlarla kabul edilen Millî Korunma Mahkemeleri teşkilatı ve bu teşkilat için Adliye Vekâleti'ne verilen ödenekle ilgili düzenlemeler yapılacaktır.

6731 sayılı kanun değişikliği sonrasında mahkemelerle ilgili açıklama yapan Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk, Millî Korunma Mahkemelerinin kanunun uygulanmasında çok önemli olduğunu vurgulamıştı.¹⁰¹ İstanbul'da yeni kurulan Millî Korunma Mahkemesi, 20 Aralık 1956 itibarıyla çalışmaya başlarken ilk duruşma, sinema bileti karaborsacılığı yapan birinin yargılanması ile olmuştu.¹⁰² İlerleyen günlerde İstanbul Toplu Millî Korunma Mahkemesi de sahte fatura ile satış yaparak fahiş kâr elde ettikleri iddiasıyla yargılanan üç tacirin davasıyla ilgili çalışmaya başlamıştı.¹⁰³

1956 yılı Haziran ayında cezaların artması sonrasında Millî Korunma Kanunu'nun uygulanması esas olarak mahkemeler eliyle gerçekleştirilirken birçok kişi soruşturmaya uğramış, bu kişiler hakkında davalar açılmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

2. Ceza Hükümlerinin Uygulanması

DP döneminde, Millî Korunma Kanunu'na göre açılan davalar ve sonuçlarına dair tüm bilgilere erişilememesine rağmen TBMM'de sorulan bazı yazılı soruların cevapları sayesinde belli dönemlere ait bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu dönemde Millî Korunma Kanunu'na muhalefet suçlarıyla 1950 yılında 1.158 davada 1.547 kişi; 1951 yılında 958

93 K/1057 sayılı kararlar 24 adet reis, hakim aza, c. müddeiumumi baş muavini, c. müddeiumumi muavini, 5 adet başkatip, 10 adet zabıt katibi, 5 adet mübaşir, 1 adet muhasip, 2 adet memur ve 5 adet hademe kadrosu verilmiştir. Daha sonra K/1113 sayılı kararlar başkatip sayısı 9'a, mübaşir sayısı 9'a, hademe sayısı 9'a çıkarılırken reis, hakim aza, c. müddeiumumi baş muavini, c. müddeiumumi muavini sayısı 20'ye, zabıt katibi sayısı da 9'a düşürülmüştür. K/1127 sayılı kararlar da muhasip kadrosunun derecesi değiştirilmiş, memur kadrosu çıkarılmış, 1 adet şef, 1 adet daktilo, 1 adet müvezzi, 1 adet hademe kadro eklenmiştir.

94 *T.C. Resmi Gazete*, S.9452, 8 Kasım 1956, s. 15857-15858.

95 *T.C. Resmi Gazete*, S.9530, 8 Şubat 1957, s. 16380.

96 *T.C. Resmi Gazete*, S.9657, 17 Temmuz 1957, s. 17550.

97 *T.C. Resmi Gazete*, S.9718, 28 Eylül 1957, s. 17917-17918. Bu karar Resmî Gazete'de beş aylık masrafları şeklinde yayımlanmıştır. Ancak 28 Ekim 1957 tarihli ve 9743 sayılı Resmî Gazete'de bu süre üç ay olarak düzeltilmiştir.

98 *T.C. Resmi Gazete*, S.9799, 4 Ocak 1958, s. 18425.

99 *T.C. Resmi Gazete*, S.10051, 7 Kasım 1958, s. 20475.

100 *T.C. Resmi Gazete*, S.10389, 24 Aralık 1959, s. 305.

101 "Adliye Vekili'nin Zafer'e Beyanati", *Zafer*, 30 Aralık 1956, s. 1, 4.

102 "Millî Korunma Mahkemesi Dün İlk Duruşmasını Yaptı", *Milliyet*, 21 Aralık 1956, s. 5.

103 "Toplu M. Korunma Mahkemesi Dün İlk Davaya Baktı", *Milliyet*, 27 Aralık 1956, s. 1.

davada 1.163 kişi yargılanmıştı.¹⁰⁴ 1952 yılında ise 1.407 davada 1.876 sanık yargılanmış, aynı yıl görölen 399 davada 439 sanık mahkûm olmuş, 688 davada 912 sanık ise beraat etmişti. 1953 yılına gelindiğinde toplam 1.538 sanıklı 995 dava açılmış, aynı yıldıki 218 davada 235 kişi mahkûm olmuş, 287 davada ise 324 kişi beraat etmişti. 1954 yılında 1.922 dava açılmış, 2.213 kişi sanık olmuştu. Görölen davalardan 434'ü mahkûmiyet, 530'u beraatla sonuçlanmış, toplam 472 kişi mahkûm olmuş, 654 kişi ise beraat etmişti. 1955 yılında toplam 6.345 dava açılmış ve 7.687 kişi sanık olmuştur. Mevcut davalardan 1.580 tanesinde 1.730 kişi suçlu bulunmuş, 2.275 tanesinde ise 2.776 kişi beraat etmişti.¹⁰⁵ Yukarıda verilen sayılara göre 1956 yılına dek Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak 12.785 dava açılmış ve bu davalarda yargılanan sanık sayısı 16.024 olmuştu.

Millî Korunma Kanunu'na dair 6731 sayılı kanun değişikliğinin yürürlüğe girdiği 11 Haziran 1956 tarihinden 24 Ekim 1956'ya kadar adliyeye toplam 2.775 olay sevk edilirken, toplam 3.794 davalı bulunmaktadır. Bunlardan 148'i takipsizlik, 499'u beraat ve 385'i mahkumiyetle sonuçlanmıştı. 2.762 sanığı olan 1.743 davanın ise sürdüğu belirtilmişti.¹⁰⁶

6731 sayılı kanunun kabulü sonrası ilk uygulama olarak İstanbul'da bir kağıtçı, fazla fiyatla satış yapma¹⁰⁷; Ankara'da ise bir tacir, cilt bezini fazla fiyatla satma ve sahte fatura düzenleme iddialarıyla mahkemeye verilmişti.¹⁰⁸ İlk mahkûmiyet kararlarında İstanbul'da fazla fiyatla bonfile satan bir kasap; 1 yıl hapis, 1.000 lira para, mallarına el koyma, 3 yıl ticaretten men ve 3 yıl dükkan kapatma cezaları alırken¹⁰⁹ Ankara'da ise 350 liralık otomobil yedek parçasını 750 liraya satan bir tacirin davası sonucunda 3 yıl 3 ay hapis, 3 yıl 7 ay ticaretten men, 6.000 lira para ve radyoda teşhir cezaları almış; muhbirlere ise ödöl verilmesi kararına varılmıştı.¹¹⁰

Bu dönemde CHP Tokat Milletvekili Faruk Ayanoğlu'nun sorusuna Adliye Vekâleti tarafından verilen cevapta ise 6731 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 11 Haziran 1956 tarihinden yıl sonuna kadar 1.274, 1957 yılında 1.859, 1958 yılı başından aynı yılın 14

104 1950 yılında kadın ve erkek 345 kişi, 1951 yılında ise 282 kişinin Millî Korunma Kanunu'na göre hüküm giydiği görölmektedir. Bkz. *Hükümlüler İstatistiği 1938-1954*, Ankara, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğu, Neşriyat no. 362, 1956, s. 146.

105 *TBMMZC*, D.10, C.13, İ.84, 2 Temmuz 1956, s. 40-42.

106 *TBMMZC*, D.10, C.14, İ.8, 26 Kasım 1956, s. 145-146.

107 "Bir Tüccar, 10 Sene Hapis Talebiyle Adliyeye Verildi", *Milliyet*, 14 Haziran 1956, s. 1.

108 "Ankarada Biri Hakkında 10 Sene Hapis Cezası İstendi", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1956, s. 1.

109 "Bonfileyi 7 Liradan Satan Kasap 1 Sene Hapis Yatacak", *Milliyet*, 30 Eylül 1956, s. 1.

110 "Bir Muhtekire Ağır Ceza Verildi", *Milliyet*, 28 Haziran 1956, s. 1.

Mayıs tarihine kadar ise 570 kişi olmak üzere toplam 3.703 kişinin Millî Korunma Kanunu'na göre cezalandırıldığı açıklanmıştı.¹¹¹ Buna göre sadece bu dönemde; fazla fiyatla satış yapmak, fahiş fiyatla mal satmak, fazla ücret almak, fazla komisyon ücreti almak, ihtikâr, satıştan imtina, etiket koymama, usulsüz etiketle satış yapmak, yanlış etiket koymak, işçiyi eksik göstermek, eksik vezin, fatura vermemek, faturasız mal bulundurmamak, faturasız mal satmak, usulsüz fatura düzenlemek, fatura saklamamak, sahte fatura düzenlemek, şantaj, rüşvet, zimmet, irtikap, görevi suiistimal, gayrimuayyen satış, şartlı satış, tahsis malı başka amaçla kullanmak, tevzi edilen malı satmak, tevzie bağlı malı taşımak, beyanname vermemek, eksik beyanname vermek, gerçek dışı beyanname vermek, belge ibraz etmemek ve tarife asmamak suçlarıyla birçok kişi cezalandırılmıştı. Bunlar içinde en çok, yüksek fiyatla satış yapma suçu işlenmişti. Diğer yandan suç işleyenlerin toplam maddî çıkarı 314.810 lira 10 kuruş olurken verilen para cezalarının toplamı ise 2.926.182 lira 77 kuruştur.¹¹²

DP döneminde özellikle 1954 yılından itibaren daha çok 6731 sayılı kanun değişikliği sonrasında birçok kişi hakkında Millî Korunma Kanunu hükümlerine aykırı davranışları için soruşturma açılmış, bunlar kanunda öngörülen çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Buna göre tahsis ve tevzie bağlı malı satma¹¹³, istifçilik veya stokçuluk yapma¹¹⁴,

111 TBMMZC, D.11, C.5, İ.8, 28 Kasım 1958, s. 792-795. Bu cevapta hangi ilde hangi ilçede kaç kişi hangi suçtan ne kadar ceza aldı, tek tek açıklanmıştır.

112 "Millî Korunma Kanunu ile 3.548 Kişi Cezalandırıldı", *Milliyet*, 21 Ocak 1959, s. 3.

113 Bkz. "Fahiş Fiyatla Mal Satışı", *Milliyet*, 27 Temmuz 1954, s. 3; "Çimento İhtikarı Yapanlar", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1956, s. 5; "İzmir ve Eskişehirde Millî Korunmaya Verilenler", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1956, s. 3; "Tahsis Malını Dışarı Satan Biri Tutuldu", *Milliyet*, 20 Ekim 1956, s. 2; "Tahsis Malı Arabaları Fazla Fiyatla Satmış", *Milliyet*, 14 Ocak 1957, s. 2; "İzmir Zafer Gazetesi Sahibi Savcılığa Verildi", *Milliyet*, 6 Nisan 1957, s. 1; "İzmir'de Tanınmış 3 İş Adamı Tevkif Edildi", *Milliyet*, 15 Mayıs 1957, s. 1; "Fazla Fiyatla Mal Satan 8 Kişi Hapse Mahkum Oldu", *Milliyet*, 24 Mayıs 1957, s. 2; "İzmir'de Üç Tacir 2,5 Yıla Mahkum Oldu", *Milliyet*, 5 Şubat 1958, s. 5; "Tahsisli Demir Satışı İddiası", *Milliyet*, 5 Şubat 1960, s. 1.

114 Bkz. "Karaborsaya Karşı Daha Şiddetli Tedbirler Alınıyor", *Milliyet*, 6 Temmuz 1954, s. 3; "Soğan Çuvalından Çıkan Şekerler", *Milliyet*, 7 Temmuz 1954, s. 3; "İzmir'de Yakalanan İstifçi Tacirler", *Milliyet*, 8 Temmuz 1954, s. 3; "İstifçilik Yapan 7 Büyük Firma Daha Adliyeye Verildi", *Milliyet*, 20 Ağustos 1954, s. 2; "Bir Stokçu Yakalandı" *Milliyet*, 8 Temmuz 1955, s. 3; "İzmirde de Beyanname Tasnifi Sona Erdi", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1955, s. 1, 7; "Stok Yapan ve Yanlış Beyanda Bulunan 8 Firma Adliyede", *Milliyet*, 14 Kasım 1955, s. 2; "250 Bin Liralık İstif Edilmiş Oto Yedek Parçası Ele Geçti", *Milliyet*, 7 Eylül 1956, s. 2; "Çay İstifçileri ile Mücadele Başladı", *Milliyet*, 13 Aralık 1956, s. 2; "Hamam Kubbesinde 150 Paket Çay Bulundu", *Milliyet*, 15 Aralık 1956, s. 2; "Yağ Stoku Yapan Bir Kadın Adliyeye Verildi", *Milliyet*, 8 Aralık 1957, s. 2; "Gıda Maddeleri İstif Edilen İki Ev Basıldı", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1957, s. 1; "İzmir Belediyesi Peynire El Koydu", *Milliyet*, 9 Eylül 1958, s. 3.

beyanname vermeme¹¹⁵, satışa mal arz etmeme veya satıştan kaçınma¹¹⁶, etiket zorunluluğuna uymama¹¹⁷, fatura vermeme¹¹⁸, sahte fatura düzenleme¹¹⁹, ordino sahteciliği¹²⁰, faturasız mal satma¹²¹, eksik vezinli satış¹²², gümrükten zamanında mal çekmemek¹²³ nedenleriyle birçok soruşturma yapılmış, davalar açılmış ve cezalar verilmiştir. Diğer

- 115 Bkz. “Şeker Beyanamesi Vermeyen 50 Bakkal Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1955, s. 2; “Yakup Soyugenc Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 7 Nisan 1956, s. 1; “İhtikar Yapan 73 Büyük Firma Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 7 Şubat 1958, s. 2.
- 116 Bkz. “Yedek Parça Satan İki Firma Dün Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 12 Şubat 1955, s. 1; “Kağıtçımın Duruşmasına Dün Başlandı”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1956, s. 2; “Urfada Sümerbank Satış Müdürü Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1957, s. 3; “Et Satmayan Bir Kasap Yakalandı”, *Milliyet*, 22 Şubat 1957, s. 2; “Bir Mezeci ile İki Bakkal Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 5 Haziran 1957, s. 2; “Meyva ve Sebze Fiatları Salı Günü İlan Edilecek”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1956, s. 5; “Milli Korunmaya Verilen Muhtekirler”, *Milliyet*, 13 Haziran 1957, s. 2; “Bir Züccaciyeçi 1,5 Yıl Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 13 Ağustos 1957, s. 3; “Bir Pastahane Sahibi Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 27 Kasım 1957, s. 2; “M. Korunmaya Verilen Esnaf ve Şoförler”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1957, s. 3; “Satıştan İmtina Eden İki Tacir Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 10 Ocak 1958, s. 2; “Çifte Suç İşleyen Kasap Yakalandı”, *Milliyet*, 12 Ocak 1958, s. 3; “Sümerbank da Milli Korunmaya Verildi”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1958, s. 1, 5; “Milli Korunma Suçları Son Zamanlarda Arttı”, *Milliyet*, 21 Şubat 1958, s. 2; “Milli Korunmada Mahkumiyet ve Beraet Kararları”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1958, s. 5; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 26 Eylül 1958, s. 2; “Mersin’de Halk Ekmeksiz Kaldı”, *Milliyet*, 23 Kasım 1958, s. 1.
- 117 Bkz. “İstanbul Cumhuriyet Savcılığından”, *Milliyet*, 9 Ocak 1954, s. 8; “11 Esnaf Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 16 Ocak 1956, s. 7; “Milli Korunmada Dün 12 Kişi Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1957, s. 2; “Bir Mezeci ile İki Bakkal Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 5 Haziran 1957, s. 2; “Milli Korunma Kanununa Aykırı Hareket Eden Tacirler”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1957, s. 2; “Etiketsiz Mal Satan Bir Bakkal Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 1 Ağustos 1957, s. 5; “Etiketsiz Mal Satan Belediye Meclis Azası”, *Milliyet*, 9 Eylül 1957, s. 3; “Milli Korunmada Bir Mahkumiyet”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1958, s. 3; “Milli Korunma Mahkemesinde İki Mahkumiyet Kararı”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1959, s. 5.
- 118 Bkz. “Fatura Vermeyen Altmış Şoför Adliyyede”, *Milliyet*, 14 Ekim 1956, s. 2.
- 119 Bkz. “Bir Meclis Üyesi İhtikardan Sanık”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1955, s. 1; “Fatura Sahtekarlığı Yapan 10 Kişi Yakalandı”, *Milliyet*, 21 Mart 1956, s. 2; “Bir Tacir Daha Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 14 Temmuz 1956, s. 5; “Kaçak Olarak Binlerce Saat Getirmişler”, *Milliyet*, 7 Aralık 1956, s. 1, 5; “Saat Kaçakçılığından Yakalananlar 19’a Çıktı”, *Milliyet*, 8 Aralık 1956, s. 2; “Milli Korunmaya Aykırı Hareketten 10 Kişi Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 29 Mart 1957, s. 2; “Sahte Fatura Kesen Bir Şebeke Ortaya Çıkarıldı”, *Milliyet*, 14 Nisan 1957, s. 1; “Sahte Fatura Kesen Bir Kişi Dün Yakalandı”, *Milliyet*, 30 Nisan 1957, s. 2; “Milyonluk Sahte Fatura Tahkikatı”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1957, s. 2; “Sahte Fatura Tanzim Eden Tacir Adliyye’de”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1957, s. 5; “Üç Muhtekir Dün 12 Şer Sene Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 1 Ekim 1957, s. 2; “İki Muhtekir Dün İkişer Yıl Hapse Mahkum Edildi”, *Milliyet*, 19 Kasım 1957, s. 2; “Bir Tacir Sahte Fatura Tanziminden Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 20 Kasım 1957, s. 3; “Sahte Fatura Tanzim Eden İthalatçı Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 6 Şubat 1958, s. 2. Ayrıca yanlış fatura için bkz. “Adanada Milli Korunma Kanununa Aykırı Hareketten Mahkemeye Verilenler”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1956, s. 3.
- 120 Bkz. “Sahte Evrakla Lastik Almak İsteyen Şebeke Yakalandı”, *Milliyet*, 3 Ocak 1957, s. 2; “Bir Ordino Sahtekarlığı Daha Meydana Çıkarıldı”, *Milliyet*, 21 Ocak 1957, s. 2.
- 121 Bkz. “Fatura İbraz Edemiyen Tacir Hapse Girdi”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1955, s. 1,7; “Bir Tacir Dün Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 22 Haziran 1956, s. 1; “Milli Korunma Mahkemelerinin Faaliyeti”, *Milliyet*, 4 Ocak 1957, s. 2; “Tanınmış Üç Firmanın Sahibi İhtikardan Adliyyeye Veriliyor”, *Milliyet*, 29 Ekim 1957, s. 2; “İki Firma Milli Korunma Mahkemesine Verildi”, *Milliyet*, 17 Ocak 1958, s. 2; “Milli Korunma Mahkemesinde Mahkum Olanlar”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1958, s. 5.
- 122 Bkz. “İki Oduncu Ağır Cezaya Sevkedildi”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1956, s. 2; “Noksan Gramajlı Et Satan Gazino Sahibi”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1958, s. 2.
- 123 Bkz. “Dört Tacir Daha Adliyyeye Verildi”, *Milliyet*, 23 Temmuz 1957, s. 2.

yandan Millî Korunma Mahkemelerinde birçok kişi hakkında zimmet¹²⁴, irtikap¹²⁵, görevi kötüye kullanmak¹²⁶ ve rüşvet suçlarını işledikleri iddiasıyla davalar açılmış ve bu kişiler yargılanarak mahkûm olmuşlardır. Rüşvet suçunu ise rüşvet vermek¹²⁷ ve rüşvet almak¹²⁸ şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar içinde doğrudan Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasıyla görevli vekâlet¹²⁹ ve belediye personelleri¹³⁰ de bulunmaktadır. Ancak Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak açılan davaların büyük çoğunluğu karaborsacılık ve ihtikâr iddialarıyla ortaya çıkmıştır. Bu davalara başta gıda maddeleri olmak üzere ticareti yapılan neredeyse bütün mallar konu olmuştur. Sebze-meyve¹³¹,

-
- 124 Bkz. “Bir Mutemet 5 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1957, s. 2; “Bir Veznedar 4 Yıla Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 17 Ağustos 1957, s. 3; “Zimmetine Para Geçiren Veznedar Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 19 Şubat 1958, s. 2; “Zimmetine Para Geçiren Bir Memur Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1958, s. 5; “Kabataş Lisesi Muhasibi Memuriyet Yapamıyacak”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1958, s. 3; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 30 Eylül 1958, s. 2; “Zimmetine Para Geçiren Veznedar 70 Ay Hapis Yatacak”, *Milliyet*, 12 Mayıs 1959, s. 5; “Zimmetine Para Geçiren İcra Katibi Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1959, s. 2; “Süt Tozu Hırsızları”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1959, s. 5.
- 125 Bkz. “Bir Doktor 1 Yıl 8 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1957, s. 5; “Tehditte Para Alan 3 Kişi Beşer Yıla Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 4 Ağustos 1957, s. 1.
- 126 Bkz. “Ticaret Vekaletinde Bir Suiistimal”, *Milliyet*, 24 Ocak 1958, s. 1; “Dosyayı Kaybeden Adliye Katibi Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 6 Mart 1958, s. 2.
- 127 Bkz. “Bir Bakkal Rüşvet Verirken Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1957, s. 5; “1500 Lira Rüşvet Teklif Eden Bir Bakkal Yakalandı”, *Milliyet*, 6 Şubat 1957, s. 3; “İki Musevi Tacir 2 Bin Lira Rüşvet Verirken Yakalandı”, *Milliyet*, 17 Şubat 1957, s. 2; “Belediye Zabıtasına Rüşvet Teklif Eden Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1958, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 28 Şubat 1959, s. 2.
- 128 Bkz. “Cürmümeşhut Davası Başladı”, *Milliyet*, 7 Nisan 1957, s. 1; “Rüşvet Alan Bir Memur Tevkif Edilerek Cezaevine Gönderildi”, *Milliyet*, 20 Kasım 1957, s. 2; “Bir Hakim, Mübaşiri ile Katibini Tevkif Etti”, *Milliyet*, 20 Haziran 1958, s. 2; “Rüşvet Alan Belediye Polisleri Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 20 Eylül 1958, s. 3; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 24 Aralık 1958, s. 2; “Belediye Zabıtasında Mahkumiyetler”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1959, s. 5; “Kurtuluş'ta Bir Polis Rüşvet Alırken Suçüstü Yakalandı”, *Milliyet*, 16 Mayıs 1959, s. 1; “Dün 2 Polis Memuru Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1959, s. 1; “Rüşvetten Sanık Bir Doktor Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 8 Ağustos 1959, s. 3; “Rüşvetten Sanık İki Memur Yargılandı”, *Milliyet*, 10 Kasım 1959, s. 2; “Rüşvet Alan İki Doktor Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 13 Şubat 1960, s. 3; “2 Belediye Memuru ile Bir Polis Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 17 Şubat 1960, s. 2; “Hırsızdan Rüşvet Alan Bekçi Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 1 Mart 1960, s. 1; “Rüşvet Alan Muhasebe Şefi Dün Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 18 Mart 1960, s. 2; “Bir Nikah Memuru Rüşvet Almaktan Sanık”, *Milliyet*, 7 Nisan 1960, s. 1; “Rüşvet Alan Zabıta Memuru 3 Yıla Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1960, s. 3; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 19 Nisan 1960, s. 2.
- 129 Bkz. “25 Bin Lira Rüşvet Alan Kontrolörler”, *Milliyet*, 26 Şubat 1957, s. 5; “25 Bin Liralık Rüşvet Davasına Dün Başlandı”, *Milliyet*, 23 Mart 1957, s. 1,3.
- 130 Bkz. “Rüşvet Alan Memurlar Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1957, s. 2; “2 Belediye Zabıta Memuru Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1958, s. 1.
- 131 Bkz. “İhtikar Yapan Üç Dükkan Belediyece Kapatıldı”, *Milliyet*, 12 Ocak 1954, s. 2; “Bursa'lı Bir Manav 6 Ay Hapis Yatacak”, *Milliyet*, 29 Aralık 1957, s. 3; “Millî Korunma Mahkemesinde Mahkumiyetler”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1958, s. 3; “Millî Korunma Mahkemesine Verilenler”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1958, s. 3; “Millî Korunma Yeni Mahkumiyetler”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1958, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 5 Aralık 1958, s. 2.

peynir¹³², řeker¹³³, kahve¹³⁴, pasta¹³⁵, yumurta¹³⁶, zeytinyađı¹³⁷, řiře su¹³⁸, pastırma¹³⁹, süt¹⁴⁰, meřrubat¹⁴¹, tavuk¹⁴², sinema bileti¹⁴³, maç bileti¹⁴⁴, kumař¹⁴⁵, gómlek¹⁴⁶,

- 132 Bkz. “şehrimizde 40 Bakkal Mahkemeye Verildi”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1954, s. 1; “Fahiş Fiatla Mal Satan 4 Kişi Yakalandı”, *Akşam*, 7 Ağustos 1955, s. 1; “2,5 Ay Hapse Mahkum Olan Bakkal”, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1956, s. 3; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 28 Kasım 1957, s. 2; “İhtikar Suçundan Dün İki Kişi Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 17 Aralık 1957, s. 2; “Peynirlerini Saklayanlara Karşı Harekete Geçildi”, *Milliyet*, 24 Aralık 1957, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 24 Aralık 1958, s. 2; “İhtikar Yapan Bakkal 5 Bin Lira Ceza Verecek”, *Milliyet*, 8 Mart 1958, s. 2; “Bir Bakkal ve Bir Tacir Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 29 Kasım 1958, s. 3.
- 133 Bkz. “İzmirde şeker Karaborsası Yapmak İsteyenler”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1954, s. 3.
- 134 Bkz. “Bir Bakkal Kilosu 20 Liradan Kahve Satmış”, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1956, s. 3; “Bir Kurukahveci Adliyeye Verildi”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1956, s. 2; “Fazla Fiatla Mal Satan 8 Kişi Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 24 Mayıs 1957, s. 2; “Bir Kahve Karaborsacısı Ele Geçti”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1957, s. 2; “Milli Korunma ile İlgili Suçlar Arttı”, *Milliyet*, 30 Mayıs 1957, s. 2; “Giyim Eşyası Fiatları Tetkik Edilmeye Başlandı”, *Milliyet*, 22 Haziran 1957, s. 2.
- 135 Bkz. “Markiz Pastahanesinin Sahibi Dün Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 7 Eylül 1957, s. 2.
- 136 Bkz. “Fazla Fiatla Mal Satan Bir Bakkal Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 20 Nisan 1957, s. 2; “Milli Korunma Mahkemesinde Verilen 3 Mahkumiyet Kararı”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1957, s. 2.
- 137 Bkz. “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 10 Ekim 1958, s. 2.
- 138 Bkz. “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 4 Mart 1959, s. 2.
- 139 Bkz. “Pastırma ve Sucuk Satışı El Altından Yapılıyor”, *Milliyet*, 19 şubat 1958, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 17 Aralık 1958, s. 2.
- 140 Bkz. “Fiyatlar Her Gün Düşüyor”, *Milliyet*, 23 Haziran 1956, s. 1.
- 141 Bkz. “Milli Korunma Mahkemesinde Mahkumiyetler”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1958, s. 3.
- 142 Bkz. “Milli Korunmada Yeni Tevkifler”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1958, s. 5.
- 143 Bkz. “Bilet Karaborsacıları Takip Ediliyor”, *Milliyet*, 12 Kasım 1956, s. 2; “3 Bilet Karaborsacısı Ağır Ceza Mahkemesine Veriliyor”, *Milliyet*, 11 Aralık 1956, s. 5; “Karaborsacılığın Adı Değişti”, *Milliyet*, 12 Aralık 1956, s. 3; “Üç Karaborsacı Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 28 Aralık 1956, s. 2; “Bilet Karaborsacıları”, *Milliyet*, 29 Aralık 1956, s. 1; “Ayaksız Karaborsacı 2,5 Aya Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 17 Ocak 1957, s. 2; “Bir Sinema Bileti Karaborsacısı 2,5 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 3 Ocak 1958, s. 5; “Yirmi Sinema Bileti Karaborsacısı Yakalandı”, *Milliyet*, 5 Ocak 1958, s. 3; “Bir Sinema Müdürü İhtikar Suçundan Adliyeye Verildi”, *Milliyet*, 14 Ocak 1958, s. 2; “6 Bilet Karaborsacısı Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 19 Ocak 1958, s. 3; “Dört Karaborsacı Daha Adliyeye Verildi”, *Milliyet*, 31 Ocak 1958, s. 2; “Bir Bilet Karaborsacısı Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 8 şubat 1958, s. 3; “Sinema Karaborsası Kralı 2 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 25 Nisan 1958, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 19 Nisan 1959, s. 2.
- 144 Bkz. “Hala Karaborsa”, *Milliyet*, 24 Aralık 1956, s. 3; “Bilet Karaborsacılığı Yapan İki Kişi Dün Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 28 Ocak 1958, s. 2; “Maç Bileti Karaborsası Yapanlar Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 17 Eylül 1958, s. 2; “Karaborsa Maç Bileti Satan Genç Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 7 Ekim 1958, s. 2; “Maç Bileti Karaborsacısı İki Genç Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 10 Ekim 1958, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 2 Aralık 1958, s. 2; “2 Maç Bileti Karaborsacısı Daha Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 13 Aralık 1958, s. 2; “Bir Bilet Karaborsacısı Daha Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 23 Aralık 1958, s. 2; “6 Maç Bileti Karaborsacısı Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1959, s. 2; “Bilet Karaborsacılığından 10 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1959, s. 2; “2 Maç Bileti Karaborsacısı Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1960, s. 2.
- 145 Bkz. “Bir Kumaş ve Bir Demir Karaborsacısı Yakalandı”, *Akşam*, 4 Haziran 1955, s. 1; “Kumaş Karaborsası Yapan 4 Kişi Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 9 Nisan 1957, s. 3; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 10 Ekim 1958, s. 2.
- 146 Bkz. “Bir Tuhafiyeci 15 Ay Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 4 Aralık 1957, s. 2.

gelinlik¹⁴⁷, kereste¹⁴⁸, kağıt¹⁴⁹, oyun kağıdı¹⁵⁰, tuvalet kağıdı¹⁵¹, kalay¹⁵², demir¹⁵³, jilet¹⁵⁴, teneke¹⁵⁵, çivi¹⁵⁶, ayakkabı çivisi¹⁵⁷, kösele¹⁵⁸, ıstampa¹⁵⁹, elektrik malzemesi¹⁶⁰, elektrik motoru¹⁶¹, fotoğraf filmi¹⁶², plastik hammaddesi¹⁶³, çocuk muşambası¹⁶⁴, trikotaj iğnesi¹⁶⁵, parafin yağı¹⁶⁶, yapay ipek¹⁶⁷, yapay gübre¹⁶⁸, traktör¹⁶⁹, otomobil¹⁷⁰, otomobil

- 147 Bkz. “Gelinliği 2032 Liraya Diken Bir Terzi Adliyeye Verildi”, *Milliyet*, 8 Ocak 1958, s. 3.
- 148 Bkz. “Eğlence Yerlerinde Yeni Tarife”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1956, s. 1, 5; “Millî Korunma Mahkemesinde Yeni Kararlar”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1958, s. 5.
- 149 Bkz. “Fazla Fiatla Kağıt Satan 4 Tacir Dün Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 13 Nisan 1957, s. 2; “Fazla Fiatla Satış Yapan 7 Kişi Dün Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 11 Mayıs 1957, s. 2; “İki Tacir 3'er Sene Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 22 Kasım 1957, s. 2.
- 150 Bkz. *T.C. Resmî Gazete*, S.8122, 30 Mayıs 1952, s. 3803.
- 151 Bkz. “70 Kuruşluk Tuvalet Kağıdı Nasıl 215 Kuruş Oluyor”, *Milliyet*, 29 Aralık 1955, s. 1, 7.
- 152 Bkz. “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 11 Ocak 1957, s. 2.
- 153 Bkz. “İhtikar Yapan İki Firma Hakkında Tahkikat”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1953, s. 2; “Ticaret Vekilinin Tetkikleri”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1954, s. 8; “İzmirde İhtikar Yapan 9 Kişi Yakalandı”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1955, s. 7; “Şehrimizde Bir Demir Malzeme Taciri Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1956, s. 5; “İhtikar Yapan Bir Demirci 15 Aya Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 21 Mayıs 1957, s. 2.
- 154 Bkz. “İhtikar Yapan Üç Tacir Dün Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 1 Mart 1958, s. 2.
- 155 Bkz. “Antalyada İhtikar Yapan Bir Tenekeciye Verilen Ceza”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1956, s. 3.
- 156 Bkz. “İhtikar Yapan İki Kişi Birer Yıla Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 22 Şubat 1958, s. 2.
- 157 Bkz. “İki Muhtekir Birer Yıl Hapis Yatacak”, *Milliyet*, 19 Eylül 1957, s. 2.
- 158 Bkz. “Turgutlu'da Bir Tacir Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 23 Kasım 1956, s. 3.
- 159 Bkz. “Bir Kırtasiyecî Ağır Ceza Mahkemesine Verildi”, *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1956, s. 3.
- 160 Bkz. “Fahiş Fiatla Mal Satan Elektrikçi Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 13 Eylül 1956, s. 2; “İhtikar Yapan Elektrikçi Bir Yıl Hapis Yatacak”, *Milliyet*, 9 Kasım 1956, s. 2.
- 161 Bkz. “Beş Büyük Firma Dün Millî Korunma Mahkemesine Verildi”, *Milliyet*, 11 Şubat 1958, s. 2.
- 162 Bkz. “2 Tacir İhtikar Suçundan Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 16 Ağustos 1957, s. 2.
- 163 Bkz. “M. Korunma Mahkemesine Verilen 8 Tacir Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 29 Mart 1957, s. 2; “Kısa Haberler”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1958, s. 2; “Millî Korunmada Mahkumiyetler”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1958, s. 5.
- 164 Bkz. “Dört Tacir Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 19 Şubat 1958, s. 3; “Millî Korunma Mahkemesinde 4 Kişi Mahkum Oldu”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1958, s. 2.
- 165 Bkz. “16 Liralık Malı 80 Liraya Satan 2 Firma Tesbit Edildi”, *Milliyet*, 21 Nisan 1957, s. 2; “Fahiş Fiatla Trikotaj İğnesi Satan Birisi Yakalandı”, *Milliyet*, 11 Mayıs 1957, s. 2.
- 166 Bkz. “Bir Yağcı Mahkemeye Verildi”, *Milliyet*, 12 Ocak 1957, s. 2; “İhtikar Yapan Bir Yağcı Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 19 Ocak 1957, s. 2.
- 167 Bkz. “Fazla Fiatla Sun'î İpek Satanlar”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1955, s. 2.
- 168 Bkz. “İhtikar Yapan Gübreli Bir Sene Hapis Yatacak”, *Milliyet*, 9 Kasım 1957, s. 2.
- 169 Bkz. “Fahiş Fiatla Köylüye Satılan Traktörler”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1957, s. 2.
- 170 Bkz. “Hileli Bir Otomobil Satışı Meydana Çıkarıldı”, *Milliyet*, 25 Kasım 1956, s. 2.

motoru¹⁷¹, otomobil lastiği ve yedek parçası¹⁷², bisiklet¹⁷³, ilaç¹⁷⁴, karpit¹⁷⁵, buzdolabı¹⁷⁶, radyo¹⁷⁷, radyo lambası¹⁷⁸, yüzük¹⁷⁹, çiçek¹⁸⁰, çimento¹⁸¹, gaz¹⁸², gaz sobası¹⁸³, odun¹⁸⁴ ve kömür¹⁸⁵ bunlardan kamuoyuna yansıyanlar olmuştur. Diğer yandan belirlenen ücret tarifelerine uymayanlar da Millî Korunma Kanunu'na göre soruşturmaya uğramıştı.¹⁸⁶ Ancak kimi zaman çok farklı durumlarda karaborsacılık iddiaları ortaya atılmaktadır. Nitekim İzmir'de bir hoca fazla fiyatla ölü yıkadığı iddiasıyla mahkemeye verilmiştir.¹⁸⁷ Bunlara ek olarak Millî Korunma Kanunu'na aykırı davranan kasaplara ayrıca değinmek gerekmektedir. Bu dönemde birçok kasap hakkında dava açılmış ve bunların

171 Bkz. "970 Liralık Motörü 1250 Liraya Satmak İstemişler", *Milliyet*, 2 Şubat 1957, s. 2.

172 Bkz. "Millî Korunma Kanununa Aykırı Hareket Edenler", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1956, s. 5; "Altı Yedek Parçacı Ağır Cezaya Verildi", *Milliyet*, 16 Eylül 1956, s. 1; "Bir Oto Tamirci Dün Tevkif Edildi", *Milliyet*, 22 Eylül 1956, s. 2; "Kısa Haberler", *Milliyet*, 19 Mayıs 1957, s. 2; "Millî Korunmaya Verilen Muhtekirler", *Milliyet*, 13 Haziran 1957, s. 2; "Bin Liraya Otomobil Lastiği Satarken Yakalandı", *Milliyet*, 5 Eylül 1957, s. 2; "Millî Korunma Mahkemesinde Mahkumiyetler", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1958, s. 5.

173 Bkz. "Belediyeye Fahiş Fiatla Bisiklet Satmış", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1956, s. 5.

174 Bkz. "Fazla Fiatla İlaç Satan İki Eczacı Tevkif Edildi", *Milliyet*, 18 Aralık 1957, s. 2.

175 Bkz. "2 Tacir İhtikar Suçundan Mahkemeye Verildi", *Milliyet*, 16 Ağustos 1957, s. 2; "İki Muhtekir Mahkum Oldu", *Milliyet*, 6 Aralık 1957, s. 2.

176 Bkz. "İki Tacir Birer Sene Hapse Mahkum Oldu", *Milliyet*, 14 Ekim 1957, s. 2.

177 Bkz. "İki İthalatçı Dün Adliyeye Verildi", *Milliyet*, 13 Nisan 1955, s. 2.

178 Bkz. "Balıkesir'de İlk İhtikar", *Milliyet*, 27 Haziran 1956, s. 5.

179 Bkz. "Bir Kuyumcu Adliyeye Verildi", *Milliyet*, 28 Temmuz 1956, s. 2.

180 Bkz. "Millî Korunma Kanununa Aykırı Hareket Edenler", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1956, s. 1, 5.

181 Bkz. "Eğence Yerleri Tarifesi Yarın Tatbik Ediliyor", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1956, s. 1, 5; "Bir Çimento Karaborsacısı 14 Aya Mahkum Oldu", *Milliyet*, 15 Kasım 1956, s. 3; "Fazla Fiatla Mal Satan Nalbur Mahkum Oldu", *Milliyet*, 6 Şubat 1957, s. 2; "Bir Çimento Karaborsacısı Dün Suçüstü Yakalandı", *Milliyet*, 19 Ekim 1957, s. 2.

182 Bkz. "Fazla Fiatla Gaz Satan 3 Kişi Yakalandı", *Milliyet*, 19 Ocak 1957, s. 2.

183 Bkz. "Gaz Sobaları Üzerinde Zincirleme İhtikar", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1956, s. 3.

184 Bkz. "İstihsal Maddeleri İçin de Narh Konacak", *Milliyet*, 10 Temmuz 1956, s. 5; "İhtikar Yapan Oduncu Dün Hapse Mahkum Oldu", *Milliyet*, 18 Şubat 1958, s. 2.

185 Bkz. "Mahkemeye Verilen Mahrukut Satıcıları", *Milliyet*, 2 Aralık 1953, s. 2; "Fazla Fiatla Kömür Satışı", *Milliyet*, 17 Şubat 1954, s. 1,7; "4 Kömürücü ile 6 Bakkal Mahkemeye Verildi", *Milliyet*, 11 Aralık 1955, s. 4.

186 Bkz. "Bir Otel Sahibi Tevkif Edildi", *Milliyet*, 18 Temmuz 1956, s. 5; "Bir Tabak Fasulyayı 120 Kuruşa Satmışlar", *Milliyet*, 3 Ağustos 1957, s. 2; "İki Kabzımal Mahkum Oldu", *Milliyet*, 11 Ağustos 1957, s. 1; "Halkın Lokantalarından Şikayeti Önlenemedi", *Milliyet*, 25 Eylül 1957, s. 2; "Millî Korunmada Yeni Hüküm ve Tevkifler", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1957, s. 3; "Fazla Fiatla İlaç Satan İki Eczacı Tevkif Edildi", *Milliyet*, 18 Aralık 1957, s. 2; "Bir Otelci, Millî Korunma Mahkemesine Verildi", *Milliyet*, 9 Ocak 1958, s. 2; "Bir Otel Müdürü 1000 Lira Para Cezasına Mahkum Oldu", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1958, s. 2; "Kısa Haberler", *Milliyet*, 13 Eylül 1958, s. 2.

187 "Ölü Yıkama Karaborsası Yapan Hoca", *Milliyet*, 19 Nisan 1957, s. 3.

birçoğu ceza almıştır.¹⁸⁸ Hatta bu durum öyle boyutlara ulaşmıştır ki 1959 yılı Ocak ayı itibariyle sadece İstanbul'da 1.223 kasaptan 250'si hapiste iken 70'inin ise davası devam etmektedir.¹⁸⁹ Bunların yanında 6731 sayılı kanunla getirilen ihbar müessesesi de işlemektedir.¹⁹⁰

Bu dönemde İzmir'de görülen bir dava sonrası verilen cezalar, aslında Millî Korunma Kanunu'nun ceza hükümlerinin özeti gibidir. Buna göre ihtikâr suçunu oluşturan fiyatla 2 torba çimento satışı yapan bir kişi 1 yıl 2 ay ağır hapis, 1.166 lira 60 kuruş ağır para cezası alınırken; mağaza, ticarethane, imalathane ile sınaî faaliyetleri ve hissesine göre iştiraklerinin tasfiyesine, kalan kısmının müsadereğine, 3 yıl ticaretten yasaklanmasına, ayrıca verilen cezanın İzmir'de gazetelerde yayımlanmasına, radyo ile ilanına, dükkan, mağaza, depo ve ticarethanenin kapatılması hakkındaki hüküm özetinin kapatılan yerlerde göze çarpacak şekilde yapıştırılmasına, para cezası ile müsadere olunan mallarının %5'i kadarcının muhbir ve memurlara ikramiyeler olarak verilmesine karar verilmiştir.¹⁹¹

Bu süreçte dönemin İstanbul Valisi Mümtaz Tarhan, şehirdeki incelemeleri sırasında bizzat bir sinema bileti karaborsacısını yakalamıştır. Bu olayda dikkat çeken nokta ise karaborsadan bilet alan kişinin DP'li eski İzmir Milletvekili Mehmed Ali Sebük olmasıdır.¹⁹² Ancak karaborsacılığa maruz kalanlar sadece Türk vatandaşları değildir. İzmir'de ABD'li denizcilere 50 kuruşluk karpuzu 10 liraya satan bir kişiye 2 ay 15 gün hapis ve 733 lira para cezası verilmiş¹⁹³; bundan başka Galata'da bir kişi ABD'lilere fazla fiyatla kartpostal satarken yakalanmıştır.¹⁹⁴

188 Bkz. "İstanbul Cumhuriyet Savcılığında", *Milliyet*, 9 Ocak 1954, s. 8; "Etin Kilosu 400 Kuruşa Düşürüldü", *Milliyet*, 8 Ocak 1956, s. 7; "Belediye, Hizmet Erbabı Ücretlerinin Tesbiti İçin Hazırlık Yapıyor", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1956, s. 1, 5; "Et Fiatları 4,5-6 Lira Arasında Oynuyor", *Milliyet*, 10 Ocak 1956, s. 1,7; "Adliye Verilenler", *Milliyet*, 26 Temmuz 1956, s. 1; "Doktorların Vizite Ücretleri", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1956, s. 1, 3; "Sebze ve Meyva Fiatları Dün Yeniden Ayarlandı", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1956, s. 1, 5; "5 Liraya Et Satan Kasap Tevkif Edildi", *Milliyet*, 1 Ağustos 1956, s. 2; "Bir Kasab ve Cırağı Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1956, s. 1; "Bonfileyi 7 Liradan Satan Kasap 1 Sene Hapis Yatacak", *Milliyet*, 30 Eylül 1956, s. 1; "970 Liralık Motörü 1250 Liraya Satmak İstemişler", *Milliyet*, 2 Şubat 1957, s. 2; "2 Kasab 7 Ayda 85 Bin Lira Haksız Menfaat Sağlamış", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1957, s. 1, 5; "Fazla Fiatla Mal Satan 7 Kişi Ceza Yedi", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1957, s. 1, 5; "Son Bir Hafta İçinde 16 Kişi Mahkemeye Verildi", *Milliyet*, 12 Ocak 1958, s. 2; "İhtikar Yapan Bir Kasap Dün Hapse Mahkum Oldu", *Milliyet*, 12 Mart 1958, s. 2; "Fazla Fiatla Mal Satanlar Mahkum Oldu", *Cumhuriyet*, 26 Mart 1958, s. 2; "Bir Kasap Millî Korunma Mahkemesine Verildi", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1958, s. 2; "Fazla Fiatla Et Satan Bir Kasap Yakalandı", *Milliyet*, 5 Nisan 1958, s. 3; "Bir Kasab 2 Ay 15 Gün Hapse Mahkum Oldu", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1958, s. 2; "Fazla Fiatla Et Satan Kasap Mahkum Oldu", *Milliyet*, 8 Ekim 1958, s. 2; "Kısa Haberler", *Milliyet*, 18 Mayıs 1958, s. 2; "Kısa Haberler", *Milliyet*, 17 Ocak 1960, s. 2.

189 "1223 Kasaptan 250'si Hapishanede Yatıyor", *Milliyet*, 27 Ocak 1959, s. 2.

190 "Halde Eksik Mal Satan Esnaf Hakkında Takibata Geçildi", *Milliyet*, 31 Aralık 1956, s. 2.

191 *TBMMZC*, D.11, C.5, İ.8, 28 Kasım 1958, s. 928.

192 "Vali, Bir Karaborsacı Yakaladı", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1958, s. 5.

193 "Amerikalılara 10 Liraya Karpuz Satan İzmir'li", *Milliyet*, 8 Kasım 1956, s. 3.

194 "Amerikalılara Fahiş Fiatla Kartpostal Satarken Yakalandı", *Milliyet*, 2 Mart 1954, s. 2.

Mahkemelerin verdiği kimi cezalar ise kanunun ayırım yapılmadan uygulandığını göstermektedir. Nitekim Sivas'ta bir köylü, satış fiyatı 30-31 kuruş olan buğdayı 32 kuruştan sattığı için¹⁹⁵; bir bakkal, beyaz peynirin kilo fiyatından 2,5 kuruş fazla aldığı için¹⁹⁶; bir kasap, 5 kuruş fazla para aldığı için¹⁹⁷ dava edilmiş; etiketsiz yumurta satan bir esnaf 833 lira para cezasına çarptırılmıştır.¹⁹⁸ Bir bakkalın ise narh fiyatından 10 kuruş fazla fiyatla peynir sattığı için 1 yıl hapsine, 1.000 lira para cezasına ve mahkûmiyet süresi kadar ticaretten yasaklanmasına karar verilmiştir.¹⁹⁹ Bir sebzeçi ise 70 kuruş fazla para alması nedeniyle 10 ay hapis ve 2,5 yıl ticaretten men cezasına çarptırılmıştır.²⁰⁰ Bu konudaki diğer örneklere göre müşteri almayan bir taksici, 3 ay hapis, 3 ay meslekten men ve 1.000 lira para cezası alırken²⁰¹; İzmir'de bir zahireçi, 100 kuruşluk darıyı 105 kuruşa sattığı için yargılanmış ve tutuklanmıştır.²⁰² Samsun'da bir bakkal, 9 kuruşluk zarfı 10 kuruşa sattığı için ihbar edilmiş, savcılıktaki sorgusundan sonra tutuklanmıştır.²⁰³ Antalya'da bir berber ise 25 kuruş fazla tıraş ücreti aldığı için 2 ay 15 gün hapis ve 833 lira para cezası ile fazla aldığı 25 kuruşu tazmin cezasına çarptırılmıştır.²⁰⁴ Ancak verilen bu cezalar tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Ahmet Gürkan, DP Meclis Grubu'nda bu konuyu dile getirerek *"Mahkum olanların pek çoğu 25 kuruş ihtikar yapanlardır. Yüzbin, beş yüz bin ihtikar yapanlardan kimi getirdiler. Yapmadılar ve yapmıyacaktılar da. Bu gidiş devam ettiği müddetçe böyle olacaktır. Hakim bu gün karşısına geleni düşünüyor, fakat bir şey yapamıyor. Çünkü kanun hatayı dahi kabul etmiyor. 25 kuruş ihtikar için vatandaş hapse atılıyor."*²⁰⁵ sözleriyle bir eleştiri getirmiştir. Ayrıca aldığı bir mektubu aktararak bir köylünün armut ve elmasını şehre götürdüğu ve etiketi olmadığı için 3 ay hapis yattığını söylemiştir.²⁰⁶

Kanun gereği ağır cezalar verilen birçok dava da vardır. Fazla fiyatla mal satma ve sahte fatura düzenleme suçlarıyla yargılanan üç kişi, 12'şer yıl hapis ve 10.000'er lira

195 "1 Kuruş İçin Milli Korunma Mahkemesine Verildi", *Milliyet*, 5 Eylül 1956, s. 1.

196 "2,5 Kuruş Fazla Para Alan Bir Bakkal Mahkemedede", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1956, s. 3.

197 "Beş Kuruş Fazla Alan Kasap Tevkif Edildi", *Milliyet*, 12 Şubat 1959, s. 3.

198 "Etiketsiz Yumurta Satan Bir Mezeci Mahkum Oldu", *Milliyet*, 5 Mart 1958, s. 2.

199 "10 Kuruş İçin Bir Yıl Hapis Yatacak", *Milliyet*, 23 Kasım 1957, s. 1.

200 "Kısa Haberler", *Milliyet*, 12 Kasım 1958, s. 2.

201 "Müşteri Almayan Bir Şoför Dün 3 Ay Hapse Mahkum Oldu", *Milliyet*, 11 Haziran 1957, s. 2.

202 "5 Kuruş İçin Tevkif Edildi", *Milliyet*, 5 Haziran 1957, s. 1.

203 "Bir Kasap ve Cırağı Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1956, s. 5.

204 "25 Kuruş İçin 2 Ay, 15 Gün Hapis...", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1959, s. 3.

205 Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)", s. 241. Ayrıca bu görüşmelerin tamamı için bkz. *DPMGGMZ*, S.184, 15 Ocak 1957.

206 *DPMGGMZ*, S.184, 15 Ocak 1957.

para cezası²⁰⁷ alırken aynı suçlardan dolayı başka iki kişiye ise 12'şer yıl hapis, 10.000'er lira para cezası, 3'er yıl ticaretten ve kamu hizmetlerinden men cezaları verilmiştir.²⁰⁸ Fazla fiyatla satış yapan bir başka tacir ise 11 yıl 8 ay hapse mahkûm olmuştur.²⁰⁹ Diğer yandan karaborsa suçunu organize olarak işleyenler de vardır.²¹⁰ Ayrıca hileli mal satışları millî korunma kapsamında değerlendirilmektedir. Yerli ürün olan çivitleri sahte ambalajla Avrupa malı gibi satan bir tüccar²¹¹, sentetik tiner yerine petrol satan bir başkası²¹², koyun eti yerine keçi eti satan bir kasap²¹³, yemeklik yağı tereyağı diye satanlar²¹⁴ mahkemeye verilmişlerdir. Üsküdar'da 900 gram şekeri 1 kilo olarak satmaya çalışan bir bakkal, adliye verilmiş ve terazisinin 90-100 gram arası eksik tartacak şekilde ayarlı olduğu belirlenmiştir.²¹⁵ Bunlara benzer şekilde millî korunma müfettişleri, yeni bir ihtikârî keşfetmişlerdir. Buna göre ithal malı tabakların kenarını değiştirerek maliyet fiyatlarını arttıran ve 250 kuruşa satılması gereken tabakları 750 kuruşa piyasaya çıkardıkları belirlenen bir firma mahkemeye verilmiştir.²¹⁶

Bu dönemde gündemi meşgul eden önemli davalardan biri İstanbul eski Belediye Başkanvekili Ferruh İlter başta olmak üzere belediye yetkilileri hakkında millî korunma suçlarını ilgilendiren bazı belgeleri saklayıp görevini kötüye kullandığı iddiasıyla dava açılmasıdır.²¹⁷ Bazı işletmeler ve kişilerle ilgili tutulan millî korunma zabıtlarını işleme koymadıkları iddiasıyla başlanan duruşmalarda 5 yıl içinde 22 dosyanın saklandığı belirtilirken bunlara karşı Ferruh İlter, belediyede zabıtlarla ilgili incelemeler yapıldıktan sonra imza için kendisine geldiğinde doğru olmayan veya yanlış ihbar olan evraklarla ilgili görüşlere yargı makamlarını “boş yere işgal etmemek” için katıldığını söylemiştir. Başka bir dosyayla ilgili olarak da DP'nin önde gelenlerinden bazılarının bu kişilerin suçsuz olduğuna yönelik başvuruları nedeniyle işlem yaptırmadığını belirtmiştir.²¹⁸ Yapılan yargılamaların sonucunda belediyede görevli 14 kişi hakkında açılmış olan 17

207 “Üç Muhtekir Dün 12 şer Sene Hapse Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 1 Ekim 1957, s. 2.

208 “Millî Korunmada İki Mahkumiyet Kararı”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1958, s. 5.

209 “Bir Tacir 11 Yıla Mahkum Oldu”, *Milliyet*, 15 Ağustos 1958, s. 1.

210 “Milyonlarca Liralık Karaborsa Malı Ele Geçirildi”, *Milliyet*, 2 Şubat 1958, s. 5.

211 “Bir Çivit Tüccarı Yakalandı”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1956, s. 1.

212 “Memleketten Kısa Haberler”, *Milliyet*, 13 Nisan 1958, s. 3.

213 “Koyun Eti Yerine Keçi Eti Satan Kasap”, *Milliyet*, 15 Ağustos 1956, s. 2.

214 “Yemeklik Yağları Tereyağı Diye Satıyorlar”, *Milliyet*, 10 Eylül 1957, s. 2; “Hileli Mal Satan İki Tacir Adliyeye Verildi”, *Milliyet*, 1 Ocak 1958, s. 2.

215 “Eksik Şeker Satan Bir Bakkal Tevkif Edildi”, *Milliyet*, 17 Haziran 1955, s. 2.

216 “Muhtekirlerin Yeni Bir Buluşu”, *Milliyet*, 13 Haziran 1957, s. 1.

217 “Ferruh İlter'e Ait 6 Dosya Daha Dün Savcılığa Verildi”, *Milliyet*, 17 Aralık 1957, s. 3; “Ferruh İlter Hakkında Dün İki Dava Açıldı”, *Milliyet*, 21 Aralık 1957, s. 2.

218 “Ferruh İlter ve Arkadaşlarının Duruşması”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1958, s. 3.

davada beraat kararı çıkmıştır.²¹⁹ Bununla birlikte millî korunma zabıtları işlemden kaldırıldığı için başka davalar da açılmıştır.²²⁰ Bir diğer önemli davada eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte rüşvet alma suçlamasıyla Millî Korunma Mahkemesi'nde yargılanmıştı.²²¹

Bu dönemde kamuoyunu gündemindeki bir diğer konu, İstanbul'da istimlak yolsuzluğu iddiasıyla Millî Korunma Mahkemesi'nde görülen dava olacaktır.²²² Ancak daha bu dava sonuçlanmadan yeni istimlak yolsuzluğu davaları görülmeye başlanmış²²³; hatta bu nedenle davalara birinci, ikinci ve üçüncü istimlak yolsuzluğu isimleri verilmiştir. Daha sonra birinci istimlak yolsuzluğu davasında 2 kişiye 36'şar yıl, 1 kişiye 16 yıl, 1 kişiye de 6 yıl hapis cezası ve hepsine memuriyetten men cezası verilmiştir. 36 yıllık hapis cezası, Toplu Millî Korunma Mahkemesi'nin verdiği en yüksek ceza olarak kayıtlara geçecektir.²²⁴

Millî Korunma Kanunu'nun ceza hükümlerinin uygulanmasına devam edilirken "ikide birde değişmesi ile de meşhur olan Milli Korunma Kanunu"²²⁵ hakkında değişiklik yapılacağı söylenmeye başlamış ve kanunun sorunlu yerlerinin yeniden ele alındığı ileri sürülmüştür.²²⁶ Bu dönemde değişikliğe dair tartışmaların²²⁷ yanında DP İçel

219 "Ferruh İter ve Arkadaşları Dün Beraat Ettiler", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1959, s. 2.

220 "Toplu Millî Korunma Mahkemesinde 2 Yeni Dava", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1958, s. 3.

221 "Eski İstanbul Defterdarı Dün Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1958, s. 1, 5; "Eski Defterdarın Tahliye Talebi Reddedildi", *Milliyet*, 21 Ocak 1959, s. 1; "Eski Defterdarın Davasında Muhbir Tekrar Dinlendi", *Milliyet*, s. 2; "Eski Defterdar 1000 Lira Kefaletle Tahliye Edildi", *Milliyet*, 25 Şubat 1959, s. 2; "Eski Defterdarın Ağır Hapsi İstendi", *Milliyet*, 2 Aralık 1959, s. 2; "Bakanların Şahitlik Ettiği Dava", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1959, s. 1; "Yırcalı ve Kalafat Şahitlik Yaptılar", *Milliyet*, 24 Haziran 1959, s. 1; "Eski Defterdarın Duruşması Son Safhada", *Milliyet*, 3 Şubat 1960, s. 2.

222 "İstimlak Yolsuzluğu Sanıkları M.Korunma Mahkemesine Veriliyor", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1957, s. 1, 5; "Mahmut Yener Yola Çıkarıldı", *Milliyet*, 7 Eylül 1957, s. 1; "İstimlak Yolsuzluğu Suçluları Adliyede", *Milliyet*, 22 Eylül 1957, s. 2; "Üç Sanığın 57 Şer Sene Hapsi İstendi", *Milliyet*, 29 Eylül 1957, s. 1, 5; "İstimlak Davasına Dün de Devam Edildi", *Milliyet*, 7 Kasım 1957, s. 3; "İstimlak Suistimali Davasına Devam Edildi", *Milliyet*, 28 Kasım 1957, s. 2; "İstimlak Davasında İki Şahit Tevkif Edildi", *Milliyet*, 15 Aralık 1957, s. 3; "İstimlak Yolsuzluğu Davası", *Milliyet*, 29 Aralık 1957, s. 3; "İstimlak Yolsuzluğu Davasına Devam Edildi", *Milliyet*, 16 Şubat 1958, s. 2; "İstimlak Yolsuzluğu Sanıklarının 15-36 Yıl Hapsi İstendi", *Milliyet*, 4 Mayıs 1958, s. 5; "İstimlak Yolsuzluğu Duruşmasına Devam Edildi", *Milliyet*, 29 Mayıs 1958, s. 2.

223 "Belediyedeki Yeni İstimlak Yolsuzluğu", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1958, s. 1, 5; "Yeni Bir İstimlak Yolsuzluğu Daha", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1958, s. 1, 5.

224 "İ. İstimlak Yolsuzluğu Sanıklarından Dördü 94 Yıl Hapis Yatacaklar", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1959, s. 1.

225 "Millî Korunma", *Akis*, C.10, S.161, 8 Haziran 1957, s. 18.

226 "Millî Korunma Kanununda Tadilat Yapılıyor", *Milliyet*, 18 Şubat 1957, s. 1; "Millî Korunma Kanunu Tadil Edilecek", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1957, s. 1.

227 *TBMMZC*, D.10, C.17, İ.47, 26 Şubat 1957, s. 850; "Odalar Birliği Kongresi", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1957, s. 1, 5; "Millî Korunma Kanununda Yapılacak Tadilat", *Milliyet*, 29 Nisan 1957, s. 1, 5; "Millî Korunma Kanununda Yapılacak Tadilat", *Milliyet*, 30 Mayıs 1957, s. 2; "Millî Korunma Kanun Layihası Hazırlandı", *Milliyet*, 1 Haziran 1957, s. 1; "M. Korunma Kanununun Tadiline Dair Tasarı Tereddütlere Yol Açtı", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1957, s. 1, 5; *DPMGGMZ*, S.216, 6 Şubat 1958.

Milletvekili Yakup Karabulut tarafından Millî Korunma Kanunu'na göre mahkûm olanların affedilmesi için kanun teklifi verilmiştir. Karabulut, Millî Korunma Kanunu'ndan özellikle "...köylü vatandaşın şikayetçi olduğunu, sokak satıcılarının bile çeşitli cezalara çarptırılmış bulunduğunu, bir demet maydanoz satanla, binlerce lira ihtikar yapanların aynı cezalara çarptırıldığını..." bir eleştiri olarak dile getirmiştir.²²⁸

Öte yandan 1957 yılında muhalefet partileri yoğun bir şekilde Millî Korunma Kanunu'nu eleştirirken²²⁹ ana gündem, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak genel seçimler olacaktır. Bu seçimlerde başta Millî Korunma Kanunu olmak üzere ülkenin ekonomik durumu seçim gündeminin ana unsurunu teşkil etmiştir.²³⁰ Bu durum, partilerin seçim afişlerine de yansımıştır.²³¹

Şekil 1: 1957 Yılına Ait Seçim Afişleri
(*Millî Kütüphane Kitap Dışı Materyaller Koleksiyonu*).

228 "Yeni Bir Af Kanunu Tasarısı Hazırlandı", *Milliyet*, 4 Mayıs 1958, s. 1, 5.

229 "Gülek İzmir'de Sıcaktan Şikayet Etti", *Milliyet*, 15 Mayıs 1957, s. 3; "Gülek Seçim Dürüst Olacaktır Diyor", *Milliyet*, 24 Haziran 1957, s. 5; "Hür. P. Bergama Kongresinde D.P. liler Dün Hadise Çıkaradı", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1957, s. 5; "Hür. P. İşbirliği İçin Müsavi Şart İstiyor", *Milliyet*, 22 Temmuz 1957, s. 5; "Fethi Çelikbaş'ın Menderese Cevabı", *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1957, s. 5; "Hür. P. Yuvarlak Masa Toplantısına İştirake Hazır", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1957, s. 5; "Hür. P. İl Kongresine Başvekil de Davet Edildi", *Milliyet*, 29 Ağustos 1957, s. 1.

230 "Sivas'ta: Şehirli C.H.P.'yi Köylü D.P. yi Tutuyor", *Milliyet*, 17 Eylül 1957, s. 3; "Erzincan'da Köylü, Ağası Ne Derse Onu Yapacakmış", *Milliyet*, 18 Eylül 1957, s. 3; "Hür. P. Afişleri", *Milliyet*, 2 Ekim 1957, s. 1; "Kuzey Doğu Anadolu'da C.H.P. Kuvvetli Görünüyor", *Milliyet*, 10 Ekim 1957, s. 3; "1957 C.H.P. Seçim Beyannamesi", *Milliyet*, 12 Ekim 1957, s. 3; "İstanbul'da 11 Seçim Toplantısı Yapıldı", *Milliyet*, 13 Ekim 1957, s. 3.

231 1957 seçimlerinde kullanılan afişlerin başlıkları şöyledir: "Kuyruk Kuyruk Bu Mu Bolluk", "Yok'lara Son!", "Kahve Gitti Adı Kaldı Yedigâr", "Nal Mihî Kalsiyum Penisilin Et Kahve Lastik Yedek Parça Gözlük Camı Defter Yay Mürekkep İnşaat Malzemesi Demokrasi Yok", "Demokrat Parti Yedi Yılda Türkiye'yi Büyük Devlet Yapan Parti 5 Misli Artan Sanayi 1 Misli Artan Ekim Sahası 5 Misli Artan İşçi 3 Misli Artan Elektrik, Oyunu D.P.ye Ver", "Pahalılık Var Diyorlar Şekerin Kilosunu 5 Liraya Yedirdiklerini Unutma, Reyini Demokrat Partiye Ver", "Türkiye'de İş Azaltacaklara Yapılan İşleri Durduracaklara Rey Verme, Reyini Demokrat Partiye Ver", "Ucuzluk Dedikleri Şey: Senin Ücretinden Senin Kazancından Kesmekdir Reyini Demokrat Partiye Ver". Bkz. *Millî Kütüphane Kitap Dışı Materyaller Koleksiyonu*.

Seçimlere gidilirken Başvekil Adnan Menderes, aksaklıkları görülen Millî Korunma Kanunu'nun değiştirileceğini ya da kaldırılacağını söylerken²³² başta CHP olmak üzere muhalefet partileri de kanunun kaldırılması yönündeki görüşlerini açıklamıştır.²³³ Ancak seçim sonucunda iktidarını koruyan DP'nin lideri ve Başvekil Adnan Menderes tarafından kurulan Beşinci Hükümet programında “İktisâdi düzene zararlı tesirler icra eden amilleri ortadan kaldırmak ve hususiyle fiyat murakabesini tam manasiyle temin edebilmek için Millî Korunma Kanunu üzerinde ehemmiyetle durmak, bu çalışma devremizin farik vasıflarından olacaktır. İstihşâli, ihmali, ithali zamanında, yerinde ve kaynağında ele almak ve müstahsilin, imalâtçının, ithalâtçının velhasıl iş hayatındaki vatandaşların, meşru kazançlarını korumakla beraber malların müstehlîke intikalinde gayritabii ve gayrimeşru telakki edilebilecek bütün fiyat artırmalarına imkân ve mahal vermemek esaslı vazifemiz olacaktır. İtimadınıza mazhar olduğumuz takdirde Hükümet bu vazifeyi bir gün dahi ihmal etmeyecek ve sebepsiz fiyat artışlarıyla daimi müacadele halinde bulunacaktır.”²³⁴ denilerek Millî Korunma Kanunu'nun uygulanmasına devam edileceği açıklanmıştı. Nitekim bu durum 1958 yılı Ağustos ayına kadar sürecektir.

1958 yılına gelindiğinde Türkiye, yurtdışından mal getirilemez hale gelmiş, ülke adeta bir darboğaza girmişti.²³⁵ Bu nedenle “4 Ağustos Kararları” olarak bilinen ekonomik önlemleri alan DP Hükümeti, Türk parasının değerini düşürmüş ve Batı ülkelerinden yeni krediler almıştı. Böylece 234 milyonu ABD, 25 milyonu IMF ve 100 milyonu OEEC'den olmak üzere toplam 359 milyon dolar kredi sağlanmıştı. Alınan bu kredilerin büyük bölümü, eski borç ve faizlerin kapatılmasında kullanılmış ayrıca 400 milyon dolar tutarındaki borç da ertelenmişti. Bunları alabilmek için hükümet tarafından bir istikrar programı sunulmuş ve buna uyulacağı belirtilmişti.²³⁶ 4 Ağustos kararlarıyla dış ve iç dengenin sağlanması amaçlanmıştı. İç denge bir stabilizasyon işlemi olup bunun için Merkez Bankası kaynakları sınırlandırılmıştı. Dış denge için de ihracata daha çok imkân verecek bir kur belirlenmesi yapılmıştı.²³⁷

232 “Menderes Bugün Fatih'te Konuşacak”, *Milliyet*, 21 Ekim 1957, s. 5.

233 “C.H.P. ve Hür. P. nin İktidara Hücumları”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1957, s. 5; “Hür. P. Seçim Beyannamesi”, *Milliyet*, 20 Ekim 1957, s. 3; “Seçim Beyannamesi”, *Milliyet*, 22 Ekim 1957, s. 3.

234 *Hükümetler ve Programları...*, s. 215-216.

235 Nazif Kuyucuklu, *Türkiye...*, s. 198.

236 Cem Eroğul, *Demokrat Parti...*, s. 209-210. Bununla ilgili olarak bkz. Burhan Ulutan, *Türkiyede Devalüasyonlar*, İstanbul, Güler Matbaası, 1970, s. 21-47.

237 Nazif Ekzen, *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Yayın no. 1980/226, 1980, s. 82.

4 Ağustos kararları alındıktan sonra Millî Korunma Kanunu'nun yeniden ele alınacağı ve mahkûm tacirlere af geleceği belirtilirken²³⁸ Millî Korunma Kanunu'na yaklaşımlar değişmeye başlamıştı. Bu kanunu düzenleme konusunda hazırlık yapan hükûmetin Maliye Vekili Hasan Polatkan, bu kararlar sonrası kanunun kaldırılma ihtimalinden bahsetmişti.²³⁹ Ayrıca Ticaret Vekili Abdullah Aker de aynı doğrultuda kanunun kaldırılacağı veya değiştirileceğini söylemişti.²⁴⁰ Ancak 4 Ağustos kararlarıyla hükûmet, bazı ekonomik önlemlere girişmesine karşın Millî Korunma Kanunu ve kâr hadleri uygulamasına, bazı malların azami satış fiyatı belirlenmesine devam edecek, tahsis ve tevzi sistemi azaltılsa da ortadan kaldırılmayacaktı.

Esasında 4 Ağustos 1958 tarihinde alınan ekonomik önlemlerden önce Menderes Hükûmeti tarafından IMF'ye verilen raporda Millî Korunma Kanunu'na değinilmişti. Bu raporda Millî Korunma Kanunu'nun fiyatları ve kâr hadlerini kontrol etmek için yürürlükte olduğu; fakat bunun piyasada fiyatların ortaya çıkışını bozduğu belirtilerek diğer önlemlerin yanında hükûmet tarafından bu kanunun kaldırılmasının teklif edileceği dile getirilmişti.²⁴¹ Özellikle 4 Ağustos kararları sonrasında Millî Korunma Kanunu üzerindeki tartışmalar yoğunluk kazanmış ve 4 Ağustos önlemlerine paralel olarak Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması sürekli gündemde kalmıştı. Buna binaen farklı zamanlarda kanunun kaldırılması yönünde çalışmaların yapıldığı dile getirilmişti²⁴², kanunun değiştirilmesi yerine tamamen kaldırılması fikri kabul görmüştü. Nitekim toplumun farklı kesimlerinden de Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması yönünde talepler gelmeye devam ediyordu.²⁴³

238 "Millî Korunma Kanunu Tadil Ediliyor", *Milliyet*, 5 Ağustos 1958, s. 1, 5; *DPMGGMZ*, S.232, 8 Ağustos 1958; "Millî Korunma Kanunu Tadilatı Hazırlanıyor", *Milliyet*, 9 Ağustos 1957, s. 1, 5.

239 "Millî Korunma Kanunu Değişiyor", *Milliyet*, 15 Ağustos 1958, s. 1.

240 "İzmir Fuarı Açıldı Rejim Açıklanmadı", *Milliyet*, 21 Ağustos 1958, s. 1.

241 Rıza Arslan-Dilek Süreççi, *Adnan Menderes Hükûmeti'nin IMF'ye Sunduğu İlk Ekonomik İstikrar Programı*, Bursa, Dora Yayınları, 2009, s. 140. Bu kitapta Millî Korunma Kanunu, "*Ulusal Koruma Kanunu*" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

242 "Yeni Dış Ticaret Rejimi 20 Ağustosta İlan Edilecek", *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1958, s. 1, 5, "Muhalefete Karşı Tedbir Alınıyor", *Milliyet*, 10 Ağustos 1958, s. 1, 5; "Polatkanın Riyasetinde Bankacılar Şehrimizde Bir Toplantı Yaptılar", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1958, s. 1, 5; "Piyasayı Tanzim İşi", *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1958, s. 1; "Vekiller Hey'eti 2,5 Saat Toplandı", *Milliyet*, 17 Ocak 1959, s. 1; "Kredi Darlığına Karşı Tedbirler Alınıyor", *Milliyet*, 31 Ocak 1959, s. 3; "İthal Kotolarının İlanı Gecikecek", *Milliyet*, 3 Şubat 1959, s. 1; "Millî Korunma Kanunu ile Alakalı Çalışmalar 10 Güne Kadar Bitiyor", *Milliyet*, 1 Nisan 1959, s. 3; "Millî Korunma Kanunu Yakında İlgâ Ediliyor", *Milliyet*, 17 Mayıs 1959, s. 1, 5.

243 "Tüccar Millî Korunmanın İlgâ Edilmesini İstedi", *Milliyet*, 31 Mayıs 1957, s. 3; "İzmirli Tacirler Millî Korunma Kanununun İlgâsını İstiyor", *Milliyet*, 8 Ekim 1957, s. 5; "Tüccar Ticaret Rejimini Tenkid Etti", *Milliyet*, 1 Mayıs 1958, s. 3; "Tüccar Tedbirler Alınmasını İstiyor", *Milliyet*, 26 Temmuz 1958, s. 5; "Bir D.P. Kongresinde Otomobil Saltanatına Son Verilmesi İstendi", *Milliyet*, 31 Temmuz 1958, s. 5; "Tekel Maddelerine Zam Yapılmayacak", *Milliyet*, 8 Ağustos 1958, s. 5; "Bakkallar da Basından Şikayetçi", *Milliyet*, 19 Mart 1959, s. 1; "Oda Seçimleri Bugün Yapılıyor", *Milliyet*, 29 Aralık 1959, s. 3; "Kredinin Arttırılması İmkansız Görülüyor", *Milliyet*, 26 Mart 1960, s. 1, 5; "Tüccar Millî Korunma ve İcra İflas Kanunlarından Şikayetçi", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1960, s. 5; "Ticaret Odası Heyeti Ankara'ya Gidiyor", *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1960; s. 2; "Ticaret Odası Heyeti Bugün Ankara'ya Gidiyor", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1960, s. 2.

Bu dönemde hükümetten gelmeyen teklif muhalefetten gelecek, 28 Kasım 1958 tarihinde CHP tarafından Millî Korunma Kanunu'nun kiralar hariç diğer hükümlerinin kaldırılması için teklif verilecekti.²⁴⁴ Buna karşılık hükümet de yayımladığı bir tebliğ ile Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılmasına karar verildiğini açıklamıştı.²⁴⁵ Yine de kanunun kaldırılmasına yönelik adım atılmamaktaydı. 20 Nisan 1959 tarihine gelindiğinde CHP Ankara Milletvekili Hasan Tez, daha önce verdikleri Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması hakkındaki kanun teklifinin TBMM gündemine alınmasına dair önerge vermişti. Buna karşılık Ticaret Komisyonu Başkanı Nafiz Tahralı, Millî Korunma Kanunu'nun ülkenin ticareti ve ekonomisine “*kök salmış ve büyük müesseseler*” kurmuş olduğunu, diğer yandan hükümetin de bu konu üzerine bir tasarı hazırladığını belirterek bu konuda gerekli hazırlıkların yapılması nedeniyle bu kanun teklifinin bekletildiğini söylemişti.²⁴⁶ Nitekim aynı dönemde kanunun kaldırılması yönündeki çalışmaların sona erdiği ve ilerleyen günlerde meclise geleceği söylenmekteydi. Buna göre meclise Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması, millî korunma suçlarının affı ve Millî Korunma Kanunu'nun yerine gelecek kanun olmak üzere üç tasarı gelecekti. Ayrıca kanunun kaldırılmasıyla kararname ve sirküler hükümsüz olacak ve “*fevkalade hal*” kalkacak, Millî Korunma Mahkemeleri ile diğer kurum ve kuruluşlarının görevi “*otomatikman*” sona erecek, bunların yanında kanunun kaldırılması sonrası doğabilecek boşluklar için hükümete geniş çaplı yetkiler verilecekti.²⁴⁷ Bu haberlerin duyulmasından sonra yeni tartışmalar ortaya çıkarken²⁴⁸ hazırlanan tasarı, “*ismi değiştirilmiş bir Millî Korunma Kanunu*” olarak nitelendirilmişti.²⁴⁹ Öte yandan bu tasarı için uzun bir süre beklenilmişti. Buna göre ancak 16 Nisan 1960 tarihinde hükümet tarafından meclise sunulmuş²⁵⁰ bu tasarıya göre yine “*fevkalade zamanlar*” ele alınarak hükümete geniş yetkiler verilmekte ve hükümlerine aykırı davranacaklara çeşitli cezalar getirilmekteydi. Bu cezalarda en yüksek hapis cezası 10 yıl, en çok para cezası da 100 bin lira olarak belirlenmişti. Öte yandan Millî Korunma Teşkilatı'nın görevlerini devralacak bir iktisadi tedbirler teşkilatının kurulacağı açıklanıyordu.²⁵¹

244 “Millî Korunmanın İlgası İsteniyor”, *Milliyet*, 28 Kasım 1958, s. 1; *TBMMZC*, D.11, C.6, İ.9, 1 Aralık 1958, s. 3-4.

245 “Hükümet Bir Tebliğ Neşretti”, *Milliyet*, 27 Aralık 1958, s. 1, 5.

246 *TBMMZC*, D.11, C.8, İ.59, 20 Nisan 1959, s. 350-358; “Mecliste Milli Korunma Kanunu Üzerinde Dün Tartışmalar Oldu”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1959, s. 1, 5.

247 “Piyasada İstikrar Tedbirleri Alınıyor”, *Milliyet*, 2 Nisan 1959, s. 1, 5.

248 “İktisadi Tedbirler Kanununu Tenkid”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1959, s. 1, 5; “Ticaret Borsası Alınacak Yeni İktisadi Tedbirleri Beğenmedi”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1959, s. 1, 5.

249 “İsmi Değiştirilmiş Bir Milli Korunma Kanunu”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1959, s. 1. Benzer değerlendirmeler için Bkz. Haluk Cillov, “İktisadi Tedbirler Kanunu”, *Milliyet*, 22 Temmuz 1959, s. 2; “İktisadi Tedbirler Kanununun Uyandırdığı Reaksiyonlar”, *Forum*, C.11, S.129, 1 Ağustos 1959, s. 5.

250 “Millî Korunma'yı İlgâ Eden Tasarı Meclis'te”, *Milliyet*, 16 Nisan 1960, s. 1; “İktisadi Tedbir Kanunu Dün Meclise Verildi”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1960, s. 1. Ayrıca bkz. *TBMMZC*, D.11, C.13, İ.58, 18 Nisan 1960, s. 189.

251 “İktisadi Tedbirler Tasarısı Meclis Komisyonlarında”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1960, s. 1, 5.

Millî Korunma Kanunu'nun kaldırılması yönünde çalışmalar son aşamaya gelmişken DP, 27 Mayıs 1960 tarihinde kendilerine sonradan Millî Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup subay tarafından askerî darbeye iktidardan düşürülmüş ve askerî yönetim kurulmuştu.²⁵² Bu dönemde kanunun kaldırılması yönündeki çalışmalar başlatılmıştı.²⁵³ 1960 yılı Eylül ayına gelindiğinde İcra Vekilleri Heyeti, 5/322 sayılı kararnameyle²⁵⁴ Millî Korunma Kanunu'nu uygulamadan kaldıracak²⁵⁵; bu kararname-nin yanında 10 Eylül 1960 tarihli ve 79 sayılı “*Millî Korunma Suçlarının Affına, Millî Korunma Teşkilat, Sermaye ve Fon Hesaplarının Tasfiyesine ve Bazı Hükümler İhdasına Dair Kanun*” Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girecekti. Bu kanunla Millî Korunma Kanunu'na aykırı davrananlar hakkında açılan soruşturmaların ve mahkûm olanların affedilmesine karar verilmişti.²⁵⁶ Böylece 1940 yılında uygulamaya konulan Millî Korunma Kanunu, yirmi yılı aşan bir sürenin ardından uygulamadan kaldırılmıştı.²⁵⁷

Millî Korunma Kanunu'nun uygulandığı süre içinde bu kanuna dayanılarak hüküm giyenlerin sayıları, genel bir bakış açısı yakalamamıza olanak sağlamaktadır. Buna göre 1940 yılında kabul edilen Millî Korunma Kanunu'na göre 1940 yılında 4, 1941 yılında 100, 1942 yılında 391, 1943 yılında 721, 1944 yılında 405, 1945 yılında 257, 1946 yılında 104, 1947 yılında 45, 1948 yılında 25, 1949 yılında 22 kişi hüküm giymişti. DP döneminde ise 1950 yılında 9, 1951 yılında 3, 1952 yılında 249, 1953 yılında 146, 1954 yılında 340, 1955 yılında 1.392, 1956 yılında 2.559, 1957 yılında 2.164, 1958 yılında 1.973, 1959 yılında 919 ve 1960 yılında 262 kişi para ve hapis cezasına çarptırılmıştı. Buna göre Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak 1950 yılı öncesinde 2.074 kişi, DP döneminde 10.016 kişi olmak üzere toplam 12.090 kişi ceza almıştı.²⁵⁸ Bu durum da göstermektedir ki DP döneminde CHP dönemine göre neredeyse 5 katı kadar kişi Millî

252 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 350-352.

253 Bu çalışmalar için bkz. “Millî Korunma Kanununun Bugün İlgası Muhtemel”, *Milliyet*, 4 Temmuz 1960, s. 1; “Millî Korunma Yerine Kanun Konmayacak”, *Milliyet*, 30 Temmuz 1960, s. 1; “Millî Korunma Kanunu 3 Ay Yürürlükte”, *Milliyet*, 3 Ağustos 1960, s. 1; “Millî Korunma Kanunu 15 Gün İçinde Kalkıyor”, *Milliyet*, 19 Ağustos 1960, s. 1.

254 *T.C. Resmî Gazete*, S.10605, 16 Eylül 1960, s. 2139.

255 “Millî Korunma Suçları Affedildi”, *Milliyet*, 16 Eylül 1960, s. 1, 5; Alev Özbil, *Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulanması...*, s. 82-83.

256 *T.C. Resmî Gazete*, S.10605, 16 Eylül 1960, s. 2137-2138. Bu kanun ile Millî Korunma Kanunu ve tadillerinin uygulamadan kaldırılmasına karar verilmişse de bu durum birçok soruyu beraberinde getirmiştir. Bununla ilgili olarak bkz. Oğuz Onaran, “Millî Korunma Kanununun Tatbikten Kaldırılmasıyla İlgili Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Y.1962, C.17, S.2, s. 493-500.

257 Millî Korunma Kanunu sadece uygulamadan kaldırılmış olup yürürlüğü devam etmektedir.

258 *Hükümlüler İstatistiği...*, s. 146; *Mahkûmlar İstatistiği...*, s. 55; *Adalet İstatistiği 1959-1960*, Ankara, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no. 422, 1962 s. 44; *Adalet İstatistiği 1959-1961*, Ankara, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no. 443, 1963, s. 42.

Korunma Kanunu'na dayanılarak cezalandırılmıştır. Bir bakıma bu kanun, DP döneminde daha katı bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamakla birlikte savaşın ekonomik etkilerinin önüne geçmek için 18 Ocak 1940 tarihinde Millî Korunma Kanunu'nu kabul etmiştir. 21 Ocak 1940 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren bu kanunla genel veya kısmî seferberlik, bir savaşa girme ihtimali ve Türkiye'yi ilgilendiren başka devletlerarası savaş halinde hükûmete çeşitli şekil ve şartlar çerçevesinde oldukça geniş yetkiler verildiği gibi bazı görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bu amaçla İcra Vekilleri Heyeti üyelerinden oluşan Koordinasyon Heyeti kararlarıyla savaş yıllarında ekonominin düzenlenmesine yönelik birçok karar hayata geçirilmiş ve savaşın sona ermesinden sonra da bu kanunun uygulanmasına devam edilmiştir. Bu bağlamda 1940-1950 döneminde Millî Korunma Kanunu, hükûmetlerin ekonomi politikalarında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Liberal ekonominin gereklerini uygulama amacı taşımasına karşın DP hükûmetleri, tıpkı kendinden önceki hükûmetler gibi ekonomik gereklilik ve problemlerin etkisiyle müdahaleci bir düzenleme olan Millî Korunma Kanunu'na başvurmuştur. Nitekim bu kanun, 1940-1960 yılları arasında kesintisiz bir şekilde yürürlükte kalan önemli bir ekonomik düzenleme olmuştur. DP döneminde ekonominin hemen her alanıyla ilgili Millî Korunma Kanunu kapsamında kararlar alınmasına karşın üretim konusundaki temel problemler giderilemediği için bunlardan ancak kısmen fayda sağlanabilmiştir. Ekonomik gereklilik ve zorlukların etkisiyle bu kanun aktif bir şekilde uygulanmaya başlanmakla birlikte öncelikle üretim yapısındaki sıkıntılar daha sonra da kanunun hayata geçirilmesindeki düzensizlikler, istenilen sonucun elde edilmesini engellemiştir. Ayrıca bu kararlar, toplumun çeşitli kesimlerinde tepkilerle yol açmıştır. Bu bağlamda Millî Korunma Kanunu'na dayanılarak karaborsayı önleme amacıyla cezaların artırılması ve etkin bir şekilde uygulanması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylelikle fiyat artışları, mal yoklukları ve darlığın esas sorumlusunun “bazı tüccarlar” olduğuna yönelik söylemlerin yanlışlığı ortaya çıkarken DP döneminde Türkiye ekonomisinin yaşadığı sorunların yapısal nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları²⁵⁹

1.1. TBMM Arşivi

1.2. Millî Kütüphane Arşivi

2. Resmî Yayınlar²⁶⁰

Adalet İstatistiği 1959-1960

Adalet İstatistiği 1959-1961

Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları (DPMGGMZ)

Hükümlüler İstatistiği 1938-1954

Mahkumlar İstatistiği 1943-1959

Resmî Gazete

Resmî Ceride

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

3. Süreli Yayınlar²⁶¹

Akis

Akşam

Ankara Barosu Dergisi

Cumhuriyet

Forum

İktisadi Uyanış

İktisat ve Maliye

Milliyet

Vergi Mecmuası

Vergi ve Resimler Dergisi

Zafer

259 Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

260 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

261 Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

3. Araştırma Eserler

- Ahmad, Feroz: *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 5. bs., çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 2015.
- Akandere, Osman: *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Albayrak, Mustafa: “Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C.23, S.67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s. 219-250.
- Arcaşyürek, Cüneyt: *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 1985.
- Arslan, Rıza-Sürekçi, Dilek: *Adnan Menderes Hükümeti'nin IMF'ye Sunduğu İlk Ekonomik İstikrar Programı*, Bursa, Dora Yayınları, 2009.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *İkinci Adam*, C.II, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.
- Birecik, Sedat-Uygüner, Muzaffer: *Son Defa Yapılan Tadile Göre Milli Korunma Kanunu: Cezai Hükümler ve Kâr Nisbetleri*, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1956.
- Boratav, Korkut: *Türkiye İktisat Tarihi*, 9.bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Cillov, Haluk: *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, no. 962, 1962.
- Çavdar, Tevfik: *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Doğu, Aydın: *Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ekzen, Nazif: *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Yayın no. 1980/226, 1980.
- Erdil, A. Recai: *6731 Sayılı Milli Korunma Kanunu ve Kararnemeleri Hakkında*, Ankara, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyat, no. 6, Ağustos 1956.
- Eroğul, Cem: *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul, Yordam Kitap, 2014.
- Hükümetler ve Programları*, C.I, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Ankara, TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Yayın no. 12, 1988.
- Kazgan, Gülten: *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Koçak, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945: Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

- Koçak, Cemil: *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Kuyucuklu, Nazif: *Türkiye İktisadi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993.
- Onaran, Oğuz: "Milli Korunma Kanununun Tatbikten Kaldırılmasıyla İlgili Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, 1962, s. 493-500.
- Orhan, Muhterem: *Yeni Milli Korunma Kanunu ile Karar ve Tebliğlerin Şerh ve İzahları*, İzmir, Piyasa Matbaası, 1956.
- Özbil, Alev: *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulanması Olarak Milli Korunma Kanunu*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.
- Pamuk, Şevket: *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Sesyılmaz, Tarık B.-Çarıklı, Turgut H.: *Şerh ve İzahlı Milli Korunma Mevzuatı*, İstanbul, Tan Matbaası, 1956.
- Son Değişikliklere Göre İçtihatlı Notlu Milli Korunma Kanunu*, haz. Şevket Türe, Mesut Alpbaz, Ankara, İstiklal Matbaası, 1956.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim: *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Toker, Metin: *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Parti'den Çok Parti'ye 1944-1950*, 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 1990.
- Tosun, Öztekin: "Türkiyede İktisadi Suçlar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.26, S.1-4, 1960, s. 3-15.
- Turgut, Serdar: *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi: Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991.
- Tuygun, Mithat: *Yeni Milli Korunma Kanunu Tüccar ve Esnafa Rehber*, İstanbul, Tuygun Yayınevi, 1956.
- Ulutan, Burhan: *Türkiyede Devalüasyonlar*, İstanbul, Güler Matbaası, 1970.
- Yetmiş Dördüncü Faaliyet Yılı Rapor ve Hesapları 1955*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, M. Ali Basımevi, 1956.
- Zürcher, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretleri'nin Ulusal Basına Yansımaları

Reflections on Queen Maria of Romania's Visits to Turkey in the National Press in 1930

Gülşah ESER*

ÖZ

Kraliçe Maria (1875-1938) Büyük Britanya Kraliyet Ailesi'nin bir üyesi olarak dünyaya geldi ve "Edinburgh Prensesi Marie" olarak tanındı. Ayrıca, 1930'da tahta geçen Romanya Kralı II.Carol'un (1893-1953) annesiydi. Aynı zamanda Kraliçe Marie, Romanya'yı temsil amacıyla birçok ülkeyi ziyaret etti. Bu bağlamda ilki 1928 yılında olmak üzere Türkiye'ye de çeşitli zamanlarda turistik amaçlı ziyaretler gerçekleştirdi. Her ne kadar diplomatik bir yanı olmasa da bu ziyaretler Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerin gelişmesinde aracı bir rol oynamıştır. İki devlet arasındaki ilişkilerin 1930'ların başından itibaren yeni bir boyut kazanması ise Kraliçe Maria ile Prenses Ileana'nın 1930 yılı ziyaretlerini daha da anlamlı hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Romanya Kraliçesi Maria, Prenses Ileana, Romanya, Türkiye-Romanya İlişkileri

ABSTRACT

Queen Maria (1875-1938) was born as a member of the Royal Family of Great Britain and became known as "Princess Marie of Edinburgh. She was the mother of King Carol II of Romania (1893-1953) who ascended the throne in 1930. Queen Maria also visited many countries to represent Romania. In this regard, Queen Maria had made touristic visits to Turkey at various times, the first of which was in 1928. Although there was no diplomatic, these visits played an instrumental role in the development of relations between Turkey and Romania. The fact that the relations between the two states gained a new dimension in the early 1930s makes the visits of Queen Maria and Princess Ileana in 1930 even more meaningful.

Keywords: Queen Maria of Romania, Princess Ileana, Romania, Turkish-Romanian relations.

*Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ORCID: G.E. 0000-0002-3306-1569

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gülşah Eser,
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye
E-posta/E-mail: gulsaheser@harran.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.10.2020

Kabul/Accepted: 18.12.2020

Atıf/Citation: Eser, Gulsah. "Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretleri'nin Ulusal Basına Yansımaları." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 229-249. <https://doi.org/10.26650/YTA2021-810589>

Extended Abstract

It is a well-known fact that both women and men have had formal and informal roles in diplomacy throughout various periods of history. Heads of state and their wives were evaluated as a team, in particular with the emergence of the concept of the “diplomatic couple” after the 19th century. As part of this team, men began to pursue the political side of diplomacy and women dealt with the social aspect. However, in terms of inter-state relations, visits do not necessarily have to be for diplomatic purposes, especially as regards high-level ones. However, it is an undeniable fact that a bridge is sometimes established between states during short or long visits for the purposes of vacations. In this context, the visits of Queen Maria Regina (1875-1938), who was King Ferdinand of Romania's wife, are worthy of study.

Queen Maria was born as a member of the Royal Family of Great Britain and became known as “Princess Marie of Edinburgh.” It is claimed that the beauty, elegance, and intelligence befitting of a queen played a role in her marriage to Prince Ferdinand I of Romania (1865-1927) and her transformation into Queen Maria. In addition, she was the mother of King Carol II of Romania (1893-1953) who ascended the throne in 1930. Queen Marie also represented Romania many times in the international arena and established a virtual bridge between her country and other states. In this context, Queen Mary made some visits to Turkey at various times, the first in 1828.

Although these visits were made for the purposes of a vacation, they helped to develop relations between Turkey and Romania. With the changing balance of power and politics in the world, relations between the two countries began to gain a new dimension and to develop from the early 1930s onward, thus the visits of Queen Maria to Turkey were even more meaningful.

Queen Maria made diplomatic visits to Turkey many times, the first being in 1928, and there was an almost diplomatic aspect to this visit. In her book, “The Story of My Life,” while many parts of her life are described, there are no details about the visit to Turkey. In the study detailing the visit of Queen Maria to the National Center in Turkey, Ömer Metin's doctoral dissertation, “Atatürk Period Turkey-Romania Relations (1923-1938)” is noteworthy. In this study, although the visits of the Queen after 1930 are examined in detail, the 1930 visits are not discussed. In the master's thesis prepared by Ayşegül Çatakçı, entitled “Ataturk's Turkey-Romania Relations Period (1923-1938),” the Queen's visits in 1930 are mentioned in detail.

The purpose of this study is examine the visits of Queen Maria of Romania at the very beginning of Turkey-Romania relations in the 1930s, and reveal how she attached importance to certain people and places. Investigations into the welcome ceremony for the Queen, although not official, plus reflections on these visits and relations between Turkey and Romania are among other objectives of this article.

Giriş

Tarihin çeşitli dönemlerinde erkeklerin yanı sıra kadınların da diplomaside resmî ya da gayriresmî rollerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle 19. yüzyıl sonrasında “diplomatik çift” kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte devlet başkanları ve eşleri bir ekip olarak değerlendirilmiş ve bu ekipte erkekler diplomasinin siyasi yönünü, kadınlar ise daha çok sosyal yönünü yürütmeye başlamıştır.¹ Bununla birlikte devletlerarası ilişkilerde gerçekleştirilen ve bilhassa üst düzey olan ziyaretlerde söz konusu ziyaretin her zaman diplomatik amaçlı olması gerekmemektedir. Kimi zaman turistik amaçlı yapılan kısa ya da uzun ziyaretlerde devletlerarasında bir köprü kurulduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda Romanya Kralı Ferdinand'ın eşi Kraliçe Regina Maria'nın² (1875-1938) Türkiye ziyaretleri incelenmeye değerdir. Bu ziyaretler turistik amaçlı yapılmış ziyaretler olmasına rağmen Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkileri daha da geliştirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin, dünyada değişen denge ve politikalarla birlikte 1930'lu yılların başından itibaren yeni bir boyut kazanmaya başlaması ve gelişmesi³ Romanya Kraliçesi Maria'nın Türkiye ziyaretlerini daha da anlamlı kılmaktadır.

Kraliçe Maria, ilki 1928 yılında olmak üzere Türkiye'ye pek çok kez ziyarette bulunmuştur ve belirtildiği gibi bu ziyaretlerin hemen hemen diplomatik bir yönü yoktur.⁴ Kraliçenin kaleme aldığı *The Story of My Life* adlı eserinde hayatının pek çok kesiti yer almakla birlikte Türkiye ziyaretlerine ilişkin herhangi bir detaya rastlanılamamıştır. Ulusal Tez Merkezi'nde Kraliçe Maria'nın Türkiye ziyaretlerini detaylandıran ilk çalışma olarak Ömer Metin'in *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)* başlıklı doktora tezi dikkati çekmektedir. Bu tezde Kraliçe'nin özellikle 1930 yılı sonrasındaki ziyaretleri detaylı olarak verilmiş olmakla birlikte 1930 yılı ziyaretleri üzerinde durulmamıştır.⁵ Ayşegül Çatakçı tarafından hazırlanan *Atatürk Döneminde*

1 Rahime Süleymanoğlu Kürüm-Bahar Rumelili, “Diplomaside Kadın ve Egemen Maskülenlik: Değişen Normlar ve Pratikler,” *Uluslararası İlişkiler*, C. XV, S. 57 (2018), s.7-8.

2 Kraliçenin adı kaynaklarda Maria'nın yanı sıra Marie, Mari ve Mary şeklinde de geçmektedir. Kraliçe ise annesinin kendisini “Marie” şeklinde çağırıldığını nakletmektedir. Bu ad onun hem annesinin hem de anneannesinin adı idi. *The Story of My Life Marie Queen of Roumania*, New York, Charles Scribners Sons, 1934, s.3. Kraliçenin ulusal basında yer alan ayrıntılı biyografisi için bkz.: *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1938, s.7.

3 Ömer Metin, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 242.

4 Ayşegül Çatakçı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2018, s. 18.; Temuçin Faik Ertan, “Balkan Antantı'nın Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya'dan Türkiye'ye Diplomatik Ziyaretler”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Yay. Haz. Duygu Türker Çelik, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 641.

5 Bkz.: Ömer Metin, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*.

Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938) başlıklı yüksek lisans tezinde ise Kraliçe'nin 1930 yılı ziyaretlerine elle tutulur bir biçimde değinilmiştir.⁶

Bu çalışmanın amacı Türkiye-Romanya ilişkilerinin yeni bir boyut kazanmaya başladığı 1930'lu yılların hemen başında Romanya Kraliçesi Maria'nın Türkiye ziyaretlerini incelemek ve Türkiye'de önem verdiği kişiler ile mekânları ortaya koyabilmek olmuştur. Gayriresmî mahiyette olsa da Kraliçe'nin karşılanması ve Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilere bu ziyaretlerin yansımalarının araştırılması da ayrıca amaçlanmıştır.

Bu araştırmada, Kraliçe Maria'nın 1930 yılı ziyareti önceki çalışmalar temel alınarak ve ulusal basından elde edilen bilgilerle detaylandırılmaya çalışılmıştır. Önceki çalışmalarda yararlanılan Cumhuriyet ve Akşam gazetelerine ek olarak Milliyet, Vakıf ve Politika gazeteleri de taranmıştır.

1. Kraliçe Maria'nın 1930 Yılı Öncesindeki Türkiye Ziyaretleri

Kraliçe Maria, Türkiye'yi yıl bazında üç kez ziyaret etmiştir.⁷ İlk ziyaretini 1928 yılında gerçekleştirmiştir ve ziyaretin nedeni hava değişikliğidir. 26 Mart 1928 tarihinde İstanbul'a gelen Kraliçe; İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ ve hariciye memuru tarafından karşılanmıştır. Burada birkaç gün kaldıktan sonra ise kızı Ileana ile birlikte Kıbrıs'a geçmiştir.⁸

Kraliçe Maria'nın bu ziyarette Sanat Evi'ni gezdiği bilinmektedir. Sanat Evi esasen Balkan Savaşları'nın yol açtığı göçmen sorununa çözüm niteliğinde bir girişim olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulmuştur. Buranın öncelikli amaçlarından biri göçmenlerin el sanatlarıyla üretime katkıda bulunmaları ve böylelikle elde edecekleri gelirle kendi ihtiyaçlarını karşılamaları olarak belirlenmiştir.⁹ Kraliçe de 1928 yılı İstanbul ziyaretinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul Merkezi Başkanı Dr. Ali Paşa ve üyelerden Safiye Hüseyin ve Saadiye hanımlar tarafından kabul edilip Sanat Evi'nde hanımların el sanatlarından satın almıştır.¹⁰

Kraliçe'nin ikinci ziyareti ise 1929 yılının ocak ayında gerçekleşmiştir. Kızı Ileana ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve protokol tarafından karşılanmıştır. İstanbul'un tarihi ve turistik yerlerini gezen Kraliçe, Köstence yoluyla Bükreş'e geri dönmüştür.¹¹

6 Bkz.: Ayşegül Çatakçı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*.

7 <https://familiaregala.ro/istoric/regina-maria>, 30.09.2020 (Çevrimiçi).

8 Ayşegül Çatakçı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, s. 18.

9 Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara, TDV Yayınları, 2002, s. 157.

10 Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, C. II, Ankara, Türk Hava Kurumu Basımevi, [t.y.], s. 167.

11 Ayşegül Çatakçı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, s. 18.

2. Köstence'den İstanbul'a Geliş (21 Şubat 1930)

Kraliçe Maria, 1930 yılında İstanbul'a 21 Şubat Cuma günü gelmiştir.¹² Bu ziyaretin hemen bir gün öncesinde Kraliçe ile kızı Prenses Ileana'nın 21 Şubat 1930 Cuma günü Romanya bandıralı Daçya (Dacia) vapuru¹³ ile Köstence'den İstanbul'a¹⁴ geleceği basına yansımıştır. Kraliçeyi Vali Vekili Fazlı Bey¹⁵ ile polis müdürü¹⁶ karşılamıştır.¹⁷ Vapur, Tophane'ye yanaşmış ve Kraliçe çok sayıda buketle karşılanmıştır.¹⁸

İstanbul'a gelen Romanya kraliçesi gibi gözde bir isim olunca özellikle de ulusal basın Kraliçe'nin ziyaretini yakından takip etmiş ama bununla birlikte bu ziyaretin bazı gazete haberlerine bir gün gecikmeli olarak yansıdığı da olmuştur. Örneğin *Politika*'da yer alan bir haberde Kraliçe ile Prenses Ileana'nın 22 Şubat 1930 tarih ve 15.00 itibarıyla Daçya Vapuru ile İstanbul'a geleceği, şehirde bir gün ve muhtemelen Robert Kolej'de konaklayacağı bilgisi yer almıştır.¹⁹ Oysaki Kraliçe 21 Şubat'ta İstanbul'a gelmiştir.

12 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.246.666.17.; *Milliyet*, 21 Şubat 1930, s. 1.; <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).

13 Bkz.: Ek-1.

14 Kraliçe 20 Şubat 1930'da Bükreş'ten ayrılarak Köstence'ye gelmiş ve döneminin en modern ve konforlu gemisi olan Dacia ile yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculukta deniz dalgalıdır ve Kraliçe ile maiyeti 21 Şubat 1930 günü İstanbul'a varmıştır. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).

15 Fazlı Güleç, 28 Mayıs 1891'de Midilli Adası'na bağlı Efsunde Köyü'nde doğmuştur. Babası Efsunde Köy Muhtarı Musa Efendi ve annesi Zeynep Hanım'dır. Öğrenim hayatına köy okulunda başlamış ve daha sonra İstanbul'da devam etmiştir. Sırasıyla Beyazıt Rüştiyesi'ni, Mercan İdadisi'ni ve Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra 20 Aralık 1913'te Aydın (İzmir) Vilayeti Maiyet Memurluğu, 9 Nisan 1914'te Bergama Ayazment Müdürlüğü, 7 Ağustos 1915'te Kınık Nahiy Müdürlüğü ve 8 Mart 1917'de Söke Bağararası Nahiy Müdürlüğü'ne atanmıştır. 15 Ağustos 1917 tarihinde ise Çal Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Çal'ın ardından Dinar, Adalar, Bayındır ve Bergama kaymakamlığı görevlerini yürütmüştür. 1927'de İzmir'de Vali Kazım Dirik'in muavinliğini ve ardından 1928'de ise İstanbul vali muavinliği görevlerini yürütmüştür. 1934'te Bursa Valiliği'ne atanmıştır. 1935 yılı itibarıyla da İzmir valisidir. Memuriyet hayatının geri kalanında milletvekilliği ve çeşitli illerin valiliği görevlerini yürüten Güleç, Edirne valisi iken 31 Mayıs 1950'de kendi isteğiyle istifa etmiş ve emekliye ayrılmıştır. 1 Ocak 1966 gecesini geçirdiği kalp krizi sonucu hayata veda etmiştir. Kabri Edirnekapı Şehitliği'ndedir. Filiz Çolak, "Atatürk Dönemi Mülki İdarecilerinden Fazlı Güleç ve İzmir Valiliğindeki Çalışmaları (1935-1939)", *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Yay. Haz. Pınar Pınarcık vd., Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017, s. 193-195.

16 Kraliçe Maria'nın İstanbul'a geldiği dönemde İstanbul Emniyet Müdürü M. Rıfat Danişman'dır (21 Eylül 1925-5 Ağustos 1930). Bkz.: <https://www.egm.gov.tr/genelmuudurlerimiz>, 21.06.2019 (Çevrimiçi). Bununla birlikte ilgili bir gazete haberinde Kraliçe'yi vali vekili ile karşılayan M. Şerif adında bir polisin bahsi geçmektedir. *Cumhuriyet*, 22 Şubat, 1930, s. 1. *Milliyet* gazetesinde ise polis müdürünün adı Şerif Bey'dir. *Milliyet*, 22 Şubat 1930, s. 1.

17 *Politika*, 22 Şubat 1930, s. 1.; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1930, s. 1.; *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 1.; *Milliyet*, 22 Şubat 1930, s. 1.; *Vakit*, 22 Şubat 1930, s. 1.

18 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 1.

19 Yine aynı gazetede İstanbul'un ardından Suriye, Filistin ve Mısır'a gideceği ancak Kıbrıs'a gitmeyeceği ve nihayetinde Nisan 1930'da Romanya'ya dönüş için İstanbul'a tekrar geleceği bilgisi de detaylar arasındadır. *Politika*, 21 Şubat 1930, s. 2. Ayrıca bkz.: *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 2. Bazı gazete haberlerinde ise Kraliçe'nin İstanbul'dan sonra Rodos'a gideceği dillendirilmiştir. *Akşam*, 20 Şubat 1930, s. 1.; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1930, s. 1.; *Politika*, 22 Şubat 1930, s. 1.

Üstelik konaklaması muhtemel olan yer Robert Kolej olarak gazete haberlerine yansımış olsa da burası esasen Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'dir.²⁰

Kraliçe Maria ile Prenses Ileana'yı karşılayanlar arasında protokol mensuplarının yanı sıra 1928 yılında İstanbul'da Tophane'de açılan Ford fabrikasının²¹ mümessili de vardır. Kraliçe ile Ford mümessili arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:²²

- *Haniya fabrikayı Köstencede yapacaktınız?*
- *Haşmetpenah, bidayetteki o proje Karadeniz'de suya düştü!*

Kraliçe ile Prenses refakatlerindeki kişiler tarafından takip edilerek vapurdan çıkmış ve kendilerini selamlayanları onlar da selamlayarak kol kola geçmişlerdir. Bu karşılama vilayet tarafından verilen otomobilin yanında Ford da yepyeni bir reklam otomobili tahsis etmiştir. Kraliçe ile Prenses bu otomobile binerek Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin yolunu tutmuştur²³ ve orada Kraliçe adına bir ziyafet verilmiştir.²⁴

Kraliçe'nin 22 Şubat'ta ise Ford Fabrikası'nı ziyaret edeceği bilgisi basında yer almıştır.²⁵ *Milliyet* ve *Vakit* gazetelerinin haberlerine göre, Ford'un montaj fabrikasına planlanan ziyaret gerçekleşmiştir.²⁶ Bu fabrika Yunanistan, Romanya, İran, Afganistan gibi ülkelerin ve Kafkasya'nın gerekli ihtiyaçlarını karşılayacak bir üretim merkezi olarak tasarlanmış olup²⁷ coğrafi konumu nedeniyle ulaşımında her türlü kolaylığı sağlama

20 Ayşe Aksu'ya göre, o dönemde Robert Kolej'in kız öğrenciler için bir kampüsü mevcutken Kraliçe Maria'nın erkek öğrencilerin kampüsünde ağırlanmış olması düşünülemez. Bkz. Ayşe Aksu'nun yazmış olduğu 12 Ekim 2020 tarihli mektup için bkz. EK-2. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Robert Kolej ile yapılan yazışmalarda Kraliçe Maria'nın okula ziyaretiyle ilgili bilgi ve belge talep edilmiştir. Okulun arşiv sorumlusu olan Zeynep Torkak tarafından araştırmaya yardımcı olmak üzere Kraliçe'nin 1930 yılındaki ziyarette çektiği fotoğrafı tarafımıza gönderilmiştir. Bu fotoğraflarda Kraliçe ile kızının önünde durmuş olduğu mekân Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'dir. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin fotoğrafı için bkz. EK-3. Kraliçe Maria ve kızı Ileana'nın Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ndeki fotoğrafları için bkz. EK-4.

21 Bu fabrika 1929 yılı itibarıyla 400 işçi ile çalışmakta ve 8 otomobil üretmekteydi. Özlen Doğan, *Otomotiv Endüstrisinde Üretim İlişkileri: 'Ford Otosan Örneği'*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, s. 97.

22 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 1-2.; *Vakit*, 22 Şubat 1930, s. 2. Daha sonraki bir gazete haberinde de fabrikanın Köstence'ye nakledileceği bilgisinin doğru olmadığı detayı yer almıştır. *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930, s. 4. Kraliçe ile Ford mümessili arasındaki diyalog için ayrıca bkz.: *Milliyet*, 22 Şubat 1930, s. 1-3.

23 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 2.; *Milliyet*, 22 Şubat 1930, s. 3.; <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).

24 *Vakit*, 22 Şubat 1930, s. 2.

25 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 2.

26 *Milliyet*, 23 Şubat 1930, s. 3.; *Vakit* 22 Şubat 1930, s. 2.; *Vakit* 23 Şubat 1930, s. 1.; <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).

27 Adem Yulu-Kaan Kapan, "Bir Sanayi Coğrafyası İncelemesi: Ford'un İstanbul'daki Montaj Fabrikası," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 59 (2018), s. 387.

imkânına sahip İstanbul'da kurulmuştur. Hatta ilerleyen yıllarda bu fabrika kapatıldığına buradaki üretim bandı ve makinelerin bir kısmı Mısır'daki İskenderiye'ye, diğer bir kısmı ise Romanya Bükreş'teki montaj fabrikalarına gönderilmiştir.²⁸ Dolayısıyla Kraliçe'yi karşılama töreninde Ford mümessilinin de bulunmasının Romanya-Türkiye ilişkilerinin yanı sıra bir nevi Romanya-ABD ilişkilerinin de seyri açısından önem arz etmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bahsi geçen gündeki öğle yemeği ise İngiliz Sefareti tarafından verilmiştir.²⁹

3. İstanbul'dan Akdeniz'e Yolculuk

Akşam gazetesine göre 23 Şubat ve Cumhuriyet gazetesine göre ise 22 Şubat itibarıyla Kraliçe Maria ve kızının, Romanya Bandıralı Daçya (Dacia) Vapuru ile İskenderiye'ye hareket ettiği iddia edilmiştir.³⁰ Uğurlamada Romanya konsolosu ve Rumenler vardır.³¹ Kraliçe ile kızı esasen Kıbrıs'a gitmiştir.³² İçişleri'nin Başvekâlete vermiş olduğu raporda ise Kraliçe ile maiyetinin geldikleri vapurda geceyi geçirdikleri bilgisi yer almıştır.³³ Fakat Kıbrıs'tan sonra İskenderiye'ye geçmiş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Prenses Ileana'nın fotoğraf albümünde annesiyle birlikte Mısır'da ve 1930 yılında çekilmiş bir fotoğraf söz konusudur.³⁴

Kraliçe kendisini uğurlamaya gelenlere ise şu sözleri söylemiştir:³⁵

“Güzel şehrinizi ziyaretim ilk defa değildir. Bu sefer çok az kaldığım ve bozuk giden hava dolayısıyla şehri iyice gezemediğim için müteessirim. Avdetimde bunu telâfi etmek ümidindeyim.”

Kraliçe Maria ve Prenses Ileana'nın İstanbul ziyaretinde bu ziyaretin muhtevası kadar neden gerçekleştirildiğine dair fısıllara da basında yer verilmiştir. Buna göre

28 Adem Yulu-Kaan Kapan, “Bir Sanayi Coğrafyası İncelemesi: Ford'un İstanbul'daki Montaj Fabrikası,” s. 390.

29 *Vakit*, 22 Şubat 1930, s. 2; *Vakit*, 23 Şubat 1930, s. 1.; <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).

30 *Akşam*, 24 Şubat 1930, s. 2.; *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1930, s. 2. *Vakit* gazetesi de İskenderiye'ye ve sırasıyla Kahire, Yafa, Hayfa ve Filistin'i ziyaret edeceğini nakletmiştir. *Vakit*, 22 Şubat 1930, s. 2.; *Vakit* 23 Şubat 1930, s. 1.; <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant> (iskenderiye), 11.10.2020 (Çevrimiçi).

31 *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1930, s. 2.

32 *BCA*, 030.10.246.666.17.

33 *BCA*, 030.10.246.666.17.; *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930, s. 2.; *Milliyet*, 22 Şubat 1930, s. 3.

34 <https://www.library.kent.edu/special-collections-and-archives/queen-marie-romania-papers#Ileana>, 30.09.2020 (Çevrimiçi).

35 *Milliyet*, 23 Şubat 1930, s. 3.

Prenses Ileana'nın nişanı³⁶ bozulmuştur³⁷ ve İstanbul gezisi Kraliçe tarafından Prenses için moral ya da hava değişikliği olarak planlanmıştır.³⁸ Daha sonra Prenses Ileana ve nişanlısının ayrıldığı resmen duyurulmuştur.³⁹

4. Kraliçe Maria'nın Akdeniz'den İstanbul'a Dönüşü (8 Nisan 1930)

Kraliçe Maria ve Prenses Ileana'nın 8 Nisan 1930 Salı günü İstanbul'a dönmeleri beklenmiştir. Pera Palas'ta onlar için bir oda hazırlanmakla birlikte Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde kalma ihtimalleri de düşünülmüştür.⁴⁰ Daha önce İstanbul'a gelip oradan seyahate çıkan⁴¹ Kraliçe 8 Nisan 1930 tarihinde saat 12.00 itibarıyla Toros Ekspresi ile Haydarpaşa İstasyonu'na inmiştir. Burada Vali Vekili Fazlı Bey, Romanya konsolosu, konsolosluk erkânı ve Rumenler tarafından karşılanmıştır. Kraliçeye Rumenler tarafından bir buket çiçek hediye edilmiştir. Kraliçe Maria, buradan Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne geçerek, gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla kendisinin eski okul arkadaşı ve aynı zamanda okulun müdiresi olan⁴² Kathryn N. Adams'a⁴³ misafir olmuştur. Kraliçenin yanında Prenses Ileana yoktur.⁴⁴ Prensesin İstanbul'a dönüşü ise haziran ayı ortalarını bulacaktır.⁴⁵

36 Prenses Ileana, Alman asilzadelerinden Kont Aleksander ile nişanlanmıştır. Nişanlısı aynı zamanda İngiliz kralının vaftiz oğludur. *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1930, s. 7.

37 *Akşam*, 21 Şubat 1930, s. 1; Ayşegül Çatakcı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, s. 18.

38 Ayşegül Çatakcı, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, s. 18.

39 *Cumhuriyet*, 9 Mart 1930, s. 6.

40 *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1930, s. 2.

41 Gazete haberinde Suriye ve Filistin'i ziyaret ettiği yazmaktadır. *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1930, s. 1.

42 Gazete haberlerine Kraliçe Maria ile o dönemin okul müdiresinin (O dönemde görevli olan Müdire Adams) okul arkadaşı olduğu bilgisi yansımıştır. Kraliçe ile müdirenin okul arkadaşı olup olmadığı ya da nereden tanıştığına dair bir bilgi edinilememekle birlikte yaşlarının birbirine çok yakın olması hasebiyle çocukluk dönemlerinde İngiltere'de tanışmış olabilecekleri ihtimali düşünülmektedir.

43 1876'da Paraguay'da doğan Miss Adams, Radcliffe College ve Colombia University'den diploma almıştır. Wheaton College tarafından onur derecesine de sahiptir ve Oxford'da da eğitim görmüştür. Bahçeciliği çok seven Miss Adams pek çok kolejde öğrenci başmuaviniği yapmıştı ve 1924'de Türkiye'ye gelmeden önce Kawalo İlahiyat Okulu'nda görev yapmaktaydı. 1931 yılında kolejden emekli olmuş ve Amerika'ya dönmüştür. May N. Fincancı, *The History of Robert College Old and New*, İstanbul, Inter Media, 2001, s. 127. 1920'den beri Kolej'de İngilizce Bölümü'nün başkanlığını yürütmüş olan Kathryn N. Adams, Dr. Patrick'ten sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin (ACG) müdürelğini üstlenmiştir. Miss Patrick'in tanımlamasıyla "yüksek idealleri ve yerine getirilecek önemli hedefleri olan coşkulu bir yöneticidir. 1931'deki istifasına kadar Kolej'e sadık bir şekilde hizmet etmiştir. Mary M. Patrick, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, çev. Şeyma Akın, İstanbul, Tez Yayınları, 2001, s. 131. Osman Ergin ise Adams'ın edebiyat öğretmeni olduğunu nakletmektedir. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 785.

44 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1930, s. 1.; *Milliyet*, 9 Nisan 1930, s. 1.; *Vakit*, 9 Nisan 1930, s. 1.

45 *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1930, s. 1.

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin ikinci direktörünün evinde bazı ziyaretleri kabul eden Kraliçe, şehri de gezmiştir.⁴⁶ 9 Nisan'da Adalar ve Boğaz'da bir gezintiyeye çıkmıştır.⁴⁷ 10 Nisan'da Topkapı Sarayı'nın harem dairesini gezmek istemiş, burayı gezeceğine ilişkin bilgi basına yansımakla birlikte⁴⁸ hava yağmurlu olduğundan dolayı bu gezi ertelenmiştir.⁴⁹ 11 Nisan'da önce harem dairesini gezmiş ve ardından Kilyos'a kadar gezinti yapmıştır.⁵⁰ 12 Nisan'da Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew tarafından Kraliçe şerefine bir ziyafet verilmiştir.⁵¹ Joseph Grew daha sonraları, Türkiye ile ilgili gelişmeleri kaleme alırken 17 Aralık 1929 tarihli Türk-Rus Protokolüne atıfta bulunmuş ve o dönemde Rusların endişelerinden birinin onlara karşı planlanmış bir Türkiye-Polonya-Romanya bloku korkusu olduğunu belirtmiştir.⁵² Bu rapordan yaklaşık iki buçuk ay kadar sonra Romanya Kraliçesinin şerefine Büyükelçi Grew tarafından bir ziyafet verilmiş olması tesadüf olmasa gerekir. Kraliçe bu öğlen ziyafetini müteakip küçük bir otomobil gezintisi yapmış ve oradan Robert Kolej'e (burasının kızlar kampüsü olan Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne) geçmiştir.⁵³ O dönemde Robert Kolej Müdürü Dr. Caleb Gates'tir ve kendisi Büyükelçi Grew'in birlikte çalıştığı ve desteğini aldığı isimlerden biridir.⁵⁴ Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin müdiresi ise belirtildiği üzere Kathryn N. Adams'tır.

5. Kraliçenin Bursa Ziyareti

Kraliçe, 15 Nisan 1930 tarihinde Marmara Vapuru ile Mudanya'ya geçmiş⁵⁵ ve burada Umuru Hukukiye Müdürü Rıza Bey, Polis Müdürü Mustafa Bey, Mudanya Kaymakamı Faik Bey ve Belediye Reisi Saip Bey tarafından karşılanmıştır. Selamlamanın ardından otomobiline binen Kraliçe, Bursa'ya geçmiştir. Brotte Oteli'nde (Madam Brotte tarafından işletilen Anadolu Oteli'nde)⁵⁶ bir süre istirahat etmiş ve ardından yerli malları sergisini gezmiştir. Buradan Bursa Ulucamii, Yeşil Camii ve çeşitli

46 *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1930, s. 4.

47 *Milliyet*, 10 Nisan 1930, s. 2.

48 *Vakit*, 10 Nisan 1930, s. 3.

49 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1930, s. 2.

50 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930, s. 4.

51 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 2.

52 Joseph C. Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, çev. Gülşen Ulutekin-Kamil Yüceoral, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s. 171.

53 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 2.

54 Joseph C. Grew, *Atatürk ve Yeni...*, s. 138.

55 *Milliyet*, 15 Nisan 1930, s. 3.

56 *Milliyet* gazetesine göre Anadolu Oteli için bkz. *Milliyet*, 16 Nisan 1930, s. 1.

türbeleri gezerek otele geri dönmüştür.⁵⁷ 16 Nisan 1930 tarihi itibarıyla ise maiyetiyle birlikte otomobillerle Uludağ'ın yarısına kadar çıkmış ve oradan İstanbul'a hareket etmiştir.⁵⁸

6. Bursa'dan İstanbul'a Dönüş ve Romanya'ya Yolculuk

Eski Romanya Hariciye Nazırı Duca, İstanbul'a geldiğinde Tokatlıyan Oteli'ne mi-safir olmuş ve Romanya Kraliçesi ile Robert Kolej'deki⁵⁹ dairesinde görüşmüştür.⁶⁰ Tokatlıyan'da Kraliçe ile görüşmeleri ilgili olarak ise şunları dile getirmiştir:⁶¹

“İstanbulda sadece bir seyyah sıfatıyla hususi surette geldim. Burada kraliçe Mare Hz. İle mülâkatım tamamen tesadüfî olmuştur. Bu seyahat ve mülâkatın prens Karol meselesine alâkadar olduğuna dair vaki neşriyat kat'iyen doğru değildir. Esasen prens karolun Romanyaya avdeti artık hiç mevzuu bahsolunamaz. Bu, çoktan halledilmiş bir meseledir. Bu garip neşriyat çok hayretimi mucip oldu. Salı günü Sofya tarikile Bükreşe avdet edeceğim. İstanbulu 20 sene evvel de görmüştüm. Fakat şimdi çok değişmiş ve daha güzelleşmiş buldum. Ankarayı da ziyaret etmek ve Lozanda tanıdığım İsmet Pş. Hz. ile Tevfik Rüştü Beyi görmek istiyordum. Lâkin vaktim müsait olmadı. Bunu sonra yapacağım. Türkiye ile münasebetimiz çok dostanedir ve günden güne daha ziyade kuvvetlenmektedir...”

Kraliçe Maria, 19 Nisan 1930'da öğleden önce Üsküdar'a geçmiş ve Anadolu sahili-ni takiben Boğaz'a çıkmıştır. Öğleden sonra Belgrad ormanlarında bir gezinti yapmış-tır.⁶² 20 Nisan 1930 tarihiyle de Vali ve sefaret erkânı tarafından uğurlanmıştır.⁶³ Bu uğurlamada Amerika sefiri ve Robert Kolej müdürü de vardır.⁶⁴

Sonuç

Kraliçe Maria, ilki 1928 yılında olmak üzere Türkiye'ye pek çok kez ziyarette bulunmuştur. 1930 yılında ise biri şubat ve diğeri nisanda olmak üzere Türkiye'ye iki kez gelmiştir. Türkiye-Romanya ilişkilerinin değişen denge ve politikalarla birlikte

57 *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1930, s. 3; *Milliyet*, 16 Nisan 1930, s. 1.

58 *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1930, s. 2. *Cumhuriyet* gazetesi saat 10.00, *Milliyet* gazetesi ise saat 11.00 itibarıyla yola çıktığını yazmaktadır. *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1930, s. 2.; *Milliyet*, 17 Nisan 1930, s. 2.

59 Arnavutköy Amerikan Kız Koleji.

60 *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1930, s. 1.

61 *Milliyet*, 19 Nisan 1930, s. 3.

62 *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1930, s. 2.

63 *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1930, s. 2.

64 *Vakit*, 21 Nisan 1930, s. 5.

1930'lu yılların başından itibaren yeni bir boyut kazanması ve ayrıca gelişmesi, her ne kadar turistik amaçlı olsa da Kraliçe Maria'nın Türkiye ziyaretlerini daha da anlamlı kılmaktadır.

Kraliçe Maria ile kızı Prenses Ileana, 21 Şubat 1930 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Pek çok etkinliği şehirde kaldıkları birkaç günlük süreye sığdıran Kraliçe ile Prenses ulusal basın tarafından da yakından takip edilmiştir. İstanbul'un ardından Akdeniz'e doğru yolculuk başlamış ve bu yolculukta durakların neresi olacağı sorusu bile dönemin ulusal basınının gündemini meşgul etmiştir. Ziyaretlerin nedeni, karşılama törenleri, ziyaret boyunca neler yapıldığı ve uğurlamalar da yine aynı şekilde ulusal basının tartıştığı konular arasında yer almıştır.

Kraliçe'nin İstanbul'a dönüşü ise nisan ayının başlarında olmuştur ve yanında Prenses Ileana yoktur. Dönüşünde İstanbul'da daha uzun bir süre kalan Kraliçe Maria, pek çok küçük seyahat ve ziyaret gerçekleştirmiştir. İstanbul'a gelişinde ve dönüşünde Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni ziyaret etmesi ise son derece ilginç olmakla birlikte Kraliçe'nin gerek eğitime gerekse Romanya-Türkiye ve ABD üçlüsünün ilişkilerine verdiği önemin adeta bir göstergesi gibidir.

Kimilerine göre alelade ve kimilerine göreyse yalnızca turistik amaçlı olan bu ziyaretler hangi nedenle olursa olsun Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde aracı bir rol oynamıştır. Türkiye ise Kraliçe Maria'nın ziyaretlerine ulusal basında ayrıcalıklı olarak yer vererek Türkiye-Romanya ilişkilerine verdiği önemin bir kez daha altını çizmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri⁶⁵

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Politika

Vakit

3. Araştırma Eserler

Çatakçı, Ayşegül: *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2018.

Çolak, Filiz: “Atatürk Dönemi Mülki İdarecilerinden Fazlı Güleç ve İzmir Valiliğindeki Çalışmaları (1935-1939)”, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Yay. Haz. Pınar Pınarcık vd., Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Doğan, Özlen: *Otomotiv Endüstrisinde Üretim İlişkileri: ‘Ford Otosan Örneği’*, Maltepe Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Ergin, Osman: *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

Ertan, Temuçin Faik: “Balkan Antantı’nın Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya’dan Türkiye’ye Diplomatik Ziyaretler”, *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Yay. Haz. Duygu Türker Çelik, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 639-663.

Fincancı, May N.: *The History of Robert College Old and New*, İstanbul, Inter Media, 2001.

Grew, Joseph C.: *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, çev. Gülşen Ulutekin-Kamil Yüceoral, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003.

Karal Akgün, Seçil-Uluğtekin, Murat: *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Ankara, TDV Yayınları, 2002.

_____ : *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a II*, Ankara, Türk Hava Kurumu Basımevi İşletmeciliği, [t.y.]

65 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

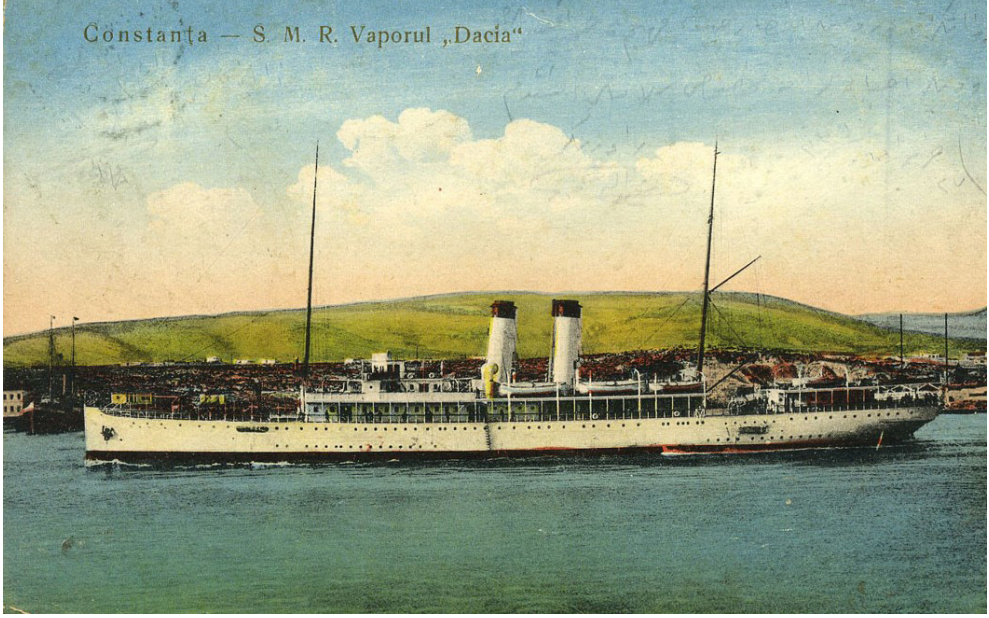
- Metin, Ömer: *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, Gazi Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Patrick, Mary M.: *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, çev. Şeyma Akın, İstanbul, Tez Yayınları, 2001.
- Süleymanoğlu Kürüm, Rahime-Rumelili, Bahar: “Diplomaside Kadın ve Egemen Maskülenlik: Değişen Normlar ve Pratikler,” *Uluslararası İlişkiler*, C. XV, S. 57, 2018, s. 3-18.
- The Story of My Life Marie Queen of Roumania*, New York, Charles Scribners Sons, 1934.
- Yulu, Adem- Kapan, Kaan: “Bir Sanayi Coğrafyası İncelemesi: Ford’un İstanbul’daki Montaj Fabrikası,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 59, 2018, s. 384-391.

4. Elektronik Kaynaklar

- http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_003706.jpg, 11.10.2020 (Çevrimiçi).
- <https://famiaregala.ro/istorie/regina-maria>, 30.09.2020 (Çevrimiçi).
- <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).
- <https://www.egm.gov.tr/genelmudurlerimiz>, 21.06.2019 (Çevrimiçi)
- <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/regina-maria-in-egipt-si-in-levant>, 11.10.2020 (Çevrimiçi).
- <https://www.library.kent.edu/special-collections-and-archives/queen-marie-romania-papers#Ileana>, 30.09.2020 (Çevrimiçi).

EK-1

Dacia Vapuru

Kaynak: http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_003706.jpg ,
11.10.2020 (Çevrimiçi).

EK-2

Ayşe Aksu Tarafından Gönderilen 12 Ekim 2020 Tarihli Mektup

Sevgili Dr. Gülşah Eser,

Kraliçe Marie'nin 1930'daki ziyaretlerini konu edindiğin makaleni hazırlarken Kraliçe'nin İstanbul'daki iki Amerikan kolejini ziyaretini de incelemektесin. Bu başlık altında yararlanmış olduğun gazete haberinde "Robert Kolej'e gitti" ibaresinin geçmesi sende bir tereddüt meydana getirmiş. Acaba Kraliçe erkek öğrencilerin öğrenim gördüğü Robert Kolej'de mi kaldı, diye düşünmüşsün. Halbuki onun "Arnavutköy Kız Koleji" kısmında ağırlanması gerekmektedir. Oysa gazete haberinden yola çıktığında tam tersi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Öte yandan günümüz Robert Kolej yöneticileriyle yazışmaların sonucu sana gönderilen iki fotoğrafın çekildiği mekanın erkek öğrencilerin mi, kız öğrencilerin mi kampüsü olduğuna tespit etmeye çalışmışsın. Bu minvalde benim görüşlerimi almak istedim.

Tereddütlerinde haklısın. Fakat şurası kesindir ki, Kraliçe'nin Robert Kolej kampüsünde ağırlanması vaktiye ters bir durumdur. Hele de kızlar kampüsü mevcut iken böyle bir şey düşünülemez. Ayrıca "Kraliçe'nin mektup arkadaşı olan müdire" ifadesi açıkça erkek öğrenciler kampüsünün müdiresinin bir hanım olduğunu gösterir durumdadır. Ancak yirmi yılı aşkındır Amerikan okulları ve felsefesi üzerine çalışan biri olarak diğer Amerikan okullarında olduğu gibi burada da erkek öğrencilerin okuduğu bir okulda hanım bir müdire rastlamadım. Bu konuda okul idarecileri hem kendi dünya görüşlerine uygun davranmış hem de içinde yaşadıkları toplumun hassasiyetlerini dikkate almışlardır.

Gazete haberini kaleme alan gazetecinin ya yanlışlıkla iki kurumu birbirleriyle karıştırdığını ya da o dönemde genellikle rastlandığı üzere Robert Kolej'in daha fazla tanınması dolayısıyla onun adının yazılmış olabileceğini düşünüyorum. Kraliçe'nin yer aldığı fotoğraflardan birinin Arnavutköy kampüsü olduğuna şüphe yoktur. Zira aynı mekanda çekilmiş pek çok "toplulu okul fotoğrafı mevcut." İkincisinin ise o mekanın hangi kampüse ait olduğunu tespit etmek çok mümkün olmamakla birlikte oranın da kızlar kampüsü olduğu baskın durumda.

Umarım zihnindeki tereddütlerin giderilmesinde bir faydam dokunmuştur. Çalışmada kolaylıklar dilerim.

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Aksu
Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

EK-3

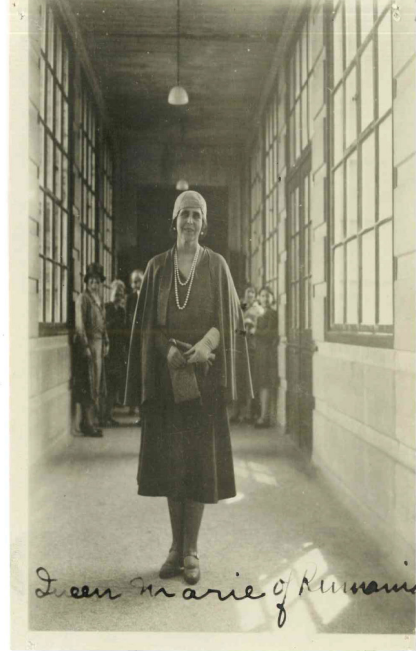
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji

Kaynak: <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>,
11.10.2020 (Çevrimiçi).

EK-4

Kraliçe Maria ve Prenses Ileana, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde (1930)

Kaynak: Robert Kolej Arşivi

Post-Komünist Süreçte Başmüftülük ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri

The Grand Muftiate and Religious Freedom of Bulgarian Turks in the Post-Communist Period

Ali HÜSEYİNOĞLU* , Hayri EMİN**

*Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Balkan
Araştırma Enstitüsü, Edirne, Türkiye

**Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler
Doktora Programı, Edirne, Türkiye

ORCID: A.H. 0000-0002-2101-217X;
H.E. 0000-0001-9159-3080

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Hüseyinoğlu,
Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma
Enstitüsü, Edirne, Türkiye
E-posta/E-mail: alihuseyinoglu@trakya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 20.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.02.2021

Kabul/Accepted: 09.02.2021

Atf/Citation: Hüseyinoğlu, Ali ve Emin,
Hayri. "Post-Komünist Süreçte Başmüftülük
ve Bulgaristan Türklerinin Dinî Hürriyetleri."
*Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent
Period Turkish Studies* 39 (2021): 247-287.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-865431>

ÖZ

Balkanların azınlıklarından olan Bulgaristan Türkleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığından günümüze bölgedeki diğer Müslüman toplumlarına nazaran farklı evrelerden geçmiştir. Komünist rejimin, Türkçe isimlerin zorla değiştirilmesi gibi en temel insan hak ihlalleriyle gündelik hayatın güçlüklerini tecrübe etmiştir. Bu çalışma, Bulgaristan Türklerinin dinî hak ve özgürlüklerini, komünizm sonrasında günümüze kadar bölgesel, ulusal ve uluslararası yönleriyle derinlemesine bir analizdir. Çalışmanın temel argümanı şudur: Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde Müslüman azınlığın dinî özgürlükleri artmaya devam ediyor olsa da Bulgaristan, 2007'deki AB üyeliğinden günümüze Müslümanların dinî hürriyetlerini tam anlamıyla sağlamamakta; insan ve azınlık haklarıyla ilgili AB normlarını vatandaşları arasında eşit bir şekilde uygulamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Avrupa Birliği, İnsan Hakları, Müslümanlar, Dinî Özgürlükler

ABSTRACT

Bulgarian Turks, one of the minorities of the Balkans have gone through different phases from Bulgaria's independence to the present day compared to other Muslim societies in the region. This community experienced the hardships of daily life through the most basic human rights violations of the communist regime, such as the forced change of Turkish names. This study is an in-depth analysis of the religious rights and freedoms of Bulgarian Turks with their regional, national and international aspects from the post-communist process to present day. The main argument of the study is as follows: Although the religious freedom of the Muslim minority has continued to develop in the post-Cold War period, Bulgaria has not fully ensured the religious freedom of Muslims since its EU membership in 2007 and does not apply EU norms regarding human and minority rights equally among its citizens.

Keywords: Bulgaria, European Union, Human Rights, Muslims, Religious Freedoms

Extended Abstract

The Turks in Bulgaria constitute a significant number of citizens in that country. In addition to being one of the historical religions of the Balkan Peninsula, Islam is a well-established religion in Bulgaria. The rights of people adhering to Islam have been safeguarded in different ways and times since the end of the 19th century. The very first indication of the rights provided to Muslims goes back to the 1878 Berlin Treaty and that of the very first constitution of the Principality of Bulgaria, namely. Tarnovo Constitution of 1879. These rights would later be strengthened after the establishment of the Kingdom of Bulgaria in 1909, and after the 1913 Peace Treaty of Istanbul with the Ottoman Empire and that of the 1919 Treaty of Neuilly.

In the interwar era, Muslims in Bulgaria largely suffered from a variety of violations of their religious rights and liberties in spite of some positive steps such as the opening of the Nuvvab School in Shumen. The rights of Muslims under the Communist regime throughout the Cold War era would be highly restricted, thus making everyday life totally unbearable for many of them. The totalitarian regime intervened in issues related to Islam as well as its practices among its Muslims citizens. The Bulgarian Communist Party increased its control and power on the offices of the muftiates and that of the Chief Muftiate. Mosques as well as some muftiate offices were closed while the rest of the Muslim religious leaders had to adopt a pro-regime stance in their offices and support Communist policies limiting the rights of their own Muslim congregates.

After a brief historical introduction, this study deals with the main paradigms of the Normative Theory and shows the reader its usefulness to tackle the main research question of this research: How effective has the EU membership of Bulgaria been with regards to the protection and promotion of the rights of Muslims in Bulgaria? As indicated in the title, the main aim of this article is primarily to focus on the religious issues of the Muslims of Bulgaria in the post-Communist regime and to provide a detailed analysis of them from various aspects. This study covers a period of three decades between 1990 and 2020. It primarily concentrates on issues concerning the highest religious body of the Muslims in Bulgaria, namely the. Chief Muftiate since many discussions about Islam in the country are centred around it.

An institution with a history of over a century, the Chief Muftiate is the oldest and most powerful of its kind and deals with a variety of issues concerning its congregates living in different parts of the country. It is the earliest institution of Muslims in which Islam is portrayed in the context of Bulgaria. This research starts by exploring the main

problematic areas in the functioning of the institution, namely, state-endorsed policies aiming to break the solid leadership of the institution over Muslims. Second, it highlights the monetary problems of the Chief Muftiate and questions the role of fiscal issues on its effective functioning. Third, it continues by emphasizing the role of the Chief Muftiate regarding the protection of those properties belonging to waqf, religious pious endowments of Muslims. This research ends by highlighting the link between the Chief Muftiate and prayer houses located in different parts of Bulgaria which are still in use.

Having studied the abovementioned topics in detail using both local Bulgarian, Turkish and English sources, this study argues that some progress has been made in the area of religious freedom and the rights of Muslims in Bulgaria since the beginning of the post-Communist period. Nevertheless, despite becoming a member of NATO in 2004 and particularly of the EU in 2007, Bulgaria has not fully provided religious liberties to her Muslim citizens for the last thirty years. It seems that Bulgaria prefers not to find a final solution for the on-going violation of religious rights of Muslims, thus failing to promote principles of equality and non-discrimination among her citizens.

Giriş

Günümüzde Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü (bundan sonra Başmüftülük), bağımsızlık sonrasında ülkedeki Müslüman toplumu etnik aidiyetine¹ bakmaksızın yurt içinde ve yurt dışında temsil eden, din işlerini yürüten ve düzenleyen, otonom ve halihazırda ileride bahse konu Dinler Yasası'na göre çalışan en önemli kuruluşlarının başında gelmektedir. Tüzel bir kişilik olarak Başmüftülük, faaliyetlerini Bulgaristan Anayasası ile kanunları dâhilinde yürütmekte ve kurumun üst yönetimi seçimle iş başına gelmektedir. Beş yılda bir yapılan Millî Müslümanlar Konferansı'nda (Kurultay), temsilci ve yönetici fonksiyonlarına sahip başmüftü ile kurumun karar mercii olan Yüksek İslam Şurası'nın başkan ve üyeleri seçilmektedir². Başmüftülük, Müslümanlar adına yukarıda sayılan görev ve özellikleriyle salt bir dinî kurumdan çok daha fazlası ifade etmektedir. Düzenlediği sosyal ve kültürel faaliyetlerin yanında diğer dinler ve kültürlerarası ilişkileri ile de öne çıkan hatta gerektiğinde ülke içinde ve dışında insan hakları savunuculuğu da üstlenen önemli bir kuruluştur.

Azınlık haklarının Birinci Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti ile sistemsel bir şekilde koruma altına alınmasıyla Osmanlı'dan sonra Bulgaristan'da kalan Müslüman azınlığın³ hakları, uluslararası ve ikili antlaşmaların güvencesine girmiştir. Bu belgelerin ilkleri, sosyal ve siyasi sistemin temelini oluşturan 1878 Berlin Antlaşması ve 1879 Tırnova Anayasası'dır. Bu iki tarihî belge ile Bulgaristan'daki müftülük sisteminin hukuki temelleri atılmış ve dinî bağlamda Müslümanlara bazı hak ve özgürlükler sağlanmıştır⁴. Bulgar devletinin azınlık politikası Berlin Antlaşması'nın hükümleri dışına çıkmayacak olmasına rağmen Tırnova Anayasası'nın oylaması esnasında dönemin mebusları, bu hükümlerin bazılarını anayasaya yansıtmamıştır. Özellikle Berlin Antlaşması'nın dinî aidiyetten dolayı hak kısıtlanması ile ilgili 5. ve 12. maddelerinin esasları⁵, Tırnova Anayasası'nda yoktur. Buna benzer maddelerin eksikliği, Bulgar hükümetlerinin Berlin Antlaşması'nın hükümlerini ileriki yıllarda da görmezden gelmelerini sağlamıştır⁶.

1 Bu toplulukta, kendilerini "Türk" kimliğinin dışında "Pomak", "Roman" veya farklı kimliklerle tanımlayan kişiler de mevcuttur.

2 *Başmüftülük Tüzüğü*, Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti, Sofya, 2016.

3 Bulgaristan'daki resmî söylem, geçmişte olduğu gibi ülkede sadece Müslümanların varlığından bahsetmektedir.

4 Richard J. Crampton, *Bulgaria*, Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 427.

5 Krasimir Kanev, "Law and Politics toward the Muslims in Bulgaria", *Protecting the Human Rights of Minorities in Eastern Europe*, eds. Peter G. Danchin, Elizabeth A. Cole, NY, Columbia University Press, 2002, s. 318.

6 Jorjeta Nazirska, *Bilgarskata Dırşava I Neynite Maltstinstva 1879-1885 [Bulgar Devleti ve Azınlıkları 1879-1885]*, Sofya, LİK, 1999, s. 224.

Osmanlı İmparatorluğu, 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul Protokolü ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Balkan Savaşlarından sonra 29 Eylül 1913'te, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan Çarlığı arasında İstanbul Barış Antlaşması imzalanmış ve bu iki antlaşmaya ek, müftülüklerle ilgili sözleşmeler yapılmıştır⁷. Müslüman azınlığın haklarının güvence altına alındığı diğer bir belge, 1919 Neuilly Barış Antlaşması'dır. Buna göre Bulgaristan, azınlıkların korunması ile ilgili hükümleri anayasa değerinde sayacağını kabul etmiştir⁸.

İkili ve çoklu antlaşmalar ışığında o dönemde dinî haklar alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri, din adamı ihtiyacını karşılamak amaçlı Medreset'ün Nüvvab'ın 1922'de Şumnu'da açılmasıdır. 1950'lerin başında din eğitiminin yasaklanmasına kadarki süreçte ciddi sorunlarla karşılaşmış olmasına rağmen⁹ kurum, eğitim faaliyetine devam etmiştir. Aynı antlaşma uyarınca diğer bir önemli gelişme, Başmüftülük kurumunun 1879'dan 1947'ye kadar Dışişleri ve Dinî Mezhepler¹⁰ Bakanlığı'nın kontrolünde kalmasıdır. Kanev'in¹¹ de altını çizdiği gibi ülkedeki farklı dinlerden olan vatandaşların dinî özgürlüklerinin, iç işleri yerine ülkenin dış işleri ile ilgilenen kurumun kontrolüne verilmiş olmasıyla Dışişleri'nin Müslümanların dinî özgürlükleri üzerindeki kontrolü daha da artacak ve 1930'larla birlikte müftülükler, Yalimov'un ifadesiyle adeta "devletin bir peyki" haline geleceklerdi¹². Ayrıca 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokol ve İkamet Sözleşmesi'nin ek protokolü kısmında¹³, Neuilly Antlaşması'nın azınlıkların korunmasıyla ilgili tüm hükümleri, Dostluk Antlaşması'nın bölünmez parçası sayılmıştır¹⁴.

Buraya kadar ifade edilen tüm antlaşmalara göre vicdan ve din özgürlüğü garanti altına alınmış, vakıf mallarının korunacağı taahhüt edilmiş, müftülük Türk azınlığın bir

7 İsmail Cambazov, *100 Yıl Başmüftülük – Tarihçe*, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 6.

8 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 488-489; Ali Eminov, "Islam And Muslims in Bulgaria: A Brief History", *Islamic Studies, Islam in the Balkans Özel Sayısı*, C.36, S.2/3, Islamabad, Islamic Research Institute, International Islamic University, 1997, s. 209-241.

9 İbrahim Yalimov, *Istoria na Turската Obşnost v Bulgaria [Bulgaristan Türk Topluluğu Tarihi]*, Sofya, IMIR, 2002, s. 248-250.

10 "Mezhepler" ifadesinden kasıt, ülkedeki farklı dinlerdir.

11 Krassimir Kanev, "Law and Politics...", s. 319.

12 İbrahim Yalimov, *Bulgaristan Türk Topluluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Sofya, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, 2016, s. 61.

13 *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)*, der. Panto Kolev, Cengiz Hakov, Ognian Punev, Iliyana Paskova, Liliya Tsvetkova, ter. Elena Mirçeva, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002, s. 51-67. Ayrıca bkz. Kader Özlem, "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi", *Prof. Dr. Mehmet Genç'e Armağan*, ed. Kamuran Reçber, Barış Özdal, Zeynep Özgen, Bursa, Dora, 2016.

14 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 490-491.

kurumu olduğu ve çalışmalarının Türk ve Bulgar hükümetleri tarafından birlikte düzenleneceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bahse konu antlaşma metinleri, Bulgaristan'daki Müslüman azınlık olgusunun sadece Bulgaristan'ın bir iç meselesi olmadığını, aynı zamanda bunun bir ikili-uluslararası boyutu olduğunu da vurgulamıştır. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra Türkiye'nin Türklerle olan bağlarını hukuki bakımdan da vurgulamış¹⁵; bu azınlığın korunmasında anavatan ve garantör ülke olarak söz sahibi olduğunu ve olacağını göstermiştir.

Müslüman azınlığın hak ve özgürlükleri; ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan 1947 Paris Barış Antlaşması'nda, ardından Bulgaristan'ın 1948'de Birleşmiş Milletler'e (BM) üye olması vesilesiyle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ve akabinde 1970'lerde imzalanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) katılımcı ülke olunmasıyla Helsinki Nihai Senedi kabul edilerek tekrar vurgulanmıştır. Böylelikle Bulgaristan, söz konusu hak ve özgürlüklerin korunması konusunda ek uluslararası yükümlülükler altına girmiştir. Fakat Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), hızlı bir şekilde totaliter yönetime geçiş yaparak azınlık hürriyetlerini kısıtlamaya başlamıştır. Siyasi, ekonomik ve sosyal politikalar ile ülkenin yeni jeopolitiği, Bulgaristan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) bağlı bir yönetim olmasına sebebiyet vermiştir.

BKP ilk yıllarda, ülkedeki azınlıkları komünist ideolojiye kazandırmak adına eğitim ve kültür alanında farklı çalışmalar yaparken ateist temelli bir eğitim sistemi kurmuştur. Önceki iktidarların azınlıklara yönelik baskıcı politikalarından farklı olarak Türk azınlığa ana dilde eğitim ve kültürel haklar tanıyan BKP, dinî hürriyetlerin kısıtlanması yönünde politikalar uygulamıştır¹⁶. Fakat bunu yaparken daha önce imzalamış olduğu yukarıdaki antlaşmalarda geçen temel insan hakları prensiplerine gerekli saygıyı göstermemiş; özellikle din ve vicdan özgürlüğü, müftülük meselesi ve vakıf malları konusunda önemli ihlaller yaşanmıştır. Bunun ilk göstergelerinden biri, 1949'da çıkarılan Dinî Cemaatler¹⁷ (Dinler) Yasası kapsamında dinlerin, devletin sıkı kontrolü altına girmesi ile zamanla devlet kurumlarının Başmüftülüğün iç meselelerine önemli oranda müdahale etmesi ve adeta BKP'nin propaganda kurumuna dönüştürülmesidir.

15 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 479-490.

16 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 183-190.

17 Çalışmada "cemaat" dinî kurum, kuruluş veya dinî topluluk anlamında kullanılmıştır. Bulgaristan'da Dinler Kanunu'nda, resmiyeti olması ve kayıtlı tüm dinleri kapsamı nedeniyle "Dinî Cemaatler Kanunu" ifadesi kullanılmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse 1879 Tırnovo Anayasası ve 1909 ile 1913'te imzalanan antlaşmalarla müftülüklerle ilgili olarak, yönetimlerinin seçimle göreve gelmeleri prensibi getirilmiş olsa da bu uygulama, farklı dönemlerde ihlal edilmiştir. Özellikle 1930'larda Müslümanların en önemli dinî kurumu Başmüftülük, çeşitli siyasi kararlar sonucu devlet kontrolü altına alınmış; birçok hususta kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya çalışılmıştır¹⁸. 1945'ten sonra hazırlanan Bulgaristan Müslümanları Diyaneti tüzükleri (1945 ve 1951) ise ülkede gelişen "yeni sosyalist hayat" koşullarına uygun tasarlanmıştır. Komünizm dönemiyle müftülüklerin ve camilerin çoğu kapatılmış, rejimin tayin ettiği müftüler genelde Türklere yönelik komünist propagandalara destek vermiş¹⁹ ve vakıf mallarının neredeyse tamamına el konulmuştur. 1949'da yenilene dinler yasasından sonra 1951'de onaylanan Başmüftülük Tüzüğü ile rejim, Müslümanları etnik esasa göre ayırmış ve iktidarının sonuna kadar onları asimile etmeye yönelik farklı ayrımcılık politikaları izlemiştir²⁰. Diğer azınlık grupları ile kıyaslandığında komünizm uygulamalarından en mağdur grup Müslümanlar olmuştur²¹.

Bulgaristan'daki Türk azınlığın post-totaliter süreçteki varlığı ele alındığında, kurumsal kimliği üç temel alanda ön plana çıkmaktadır: Siyaset, din ve kültür. Bulgaristan Türklerinin siyaset kurumu ve siyasi temsiliyle ilgili konular, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakta ve ayrı bir çalışma konusu teşkil etmektedir. Her iki alanının da birbiri ile birçok noktada iç içe geçtiği göz önünde bulundurularak bazen olayların siyasi yönüne de atıfta bulunacak bu çalışmanın temel amacı, Türklerin dinî özgürlükleri bağlamında en etkili ve en aktif kurum olan Başmüftülükle ilgili temel meseleleri farklı yönleriyle ele almaktır. Bu bağlamda kurum ile ilgili olan ve ülkedeki Müslüman kimliğinin tarihsel varlığını yakından ilgilendiren temel tartışmalar incelenmekte ve geçmişten günümüze, özellikle Soğuk Savaş sonrası süreçte, bu alanda yaşanan temel tartışmalar analiz edilmektedir. Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler (UI) disiplinde insan hakları ile ilgili tartışmalarda ön plana çıkan Normatif Teori'nin (NT) temel esaslarından

-
- 18 İbrahim Yalimov, "Predizvikatelstvata Pred Muftiyskata Institutsia v İstoriĳeski Rakurs [Tarihî Planda Müftülük Kurumunun Önündeki Zorluklar]", *100 Godini Glavno Muftiystvo: Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 22-35.
- 19 Carsten Riis, *Religion, Politics and Historiography in Bulgaria*, NY, Columbia University Press, 2002, s. 21-22; Nuri Korkmaz, "Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period", *Bilig*, C.90, Yaz 2019, s. 35; Mary Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Ithaca, Cornell University Press, 2004, s. 163-164.
- 20 Ulrich Buchsenschutz, *Maltsinstvenata politika v Bılgariya: Politikata na BKP kim evrei, romi, pomatsi i turtisi (1944-1989) [Bulgaristan'da Azınlık Politikaları: Yahudilere, Çingenelelere, Pomaklara ve Türklere yönelik BKP'nin Politikası (1944-1989)]*, Sofya, IMIR, 2000, s. 30-33.
- 21 Steven Otfinoski, *Nations in Transition: Bulgaria*, 2nd ed., NY, Facts on File, 2004, s. 56; Theodora Dragostinova, *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2011, s. 256.

aydalanılarak Müslümanların dinî özgürlükleri ile ilgili Bulgaristan'ın attığı adımların, Avrupa Birliği (AB) insan hakları normları esasları ile ne derece örtüştüğü sorgulanmaktadır²².

2020 itibarıyla Bulgaristan'daki Türklerin dinî özgürlükleri bağlamındaki temel sorunların başında vakıflar, din adamlarının yetersizliği, yeni camilerin inşası ve Osmanlı eseri camilerin restorasyonu gelmektedir. Komünizm sonrası Başmüftülük yönetimlerinin seçimle işbaşına gelmeleri ilkesinin 1992'den sonra tekrar uygulanmaya başlanmasına karşın 1994'te Başmüftülük makamı ile ilgili başlayan dinî temsil eksenindeki tartışmalar, 2011'deki kurultay ile çözüme kavuşma yoluna girmiş ve Bulgaristan'daki Müslümanların en tepe noktadaki dinî temsil kurumu olan Başmüftülüğün seçimle işbaşına gelen yönetimleri tescil edilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Giriş sonrası ikinci bölümde, çalışmanın teorik çerçevesini çizmek adına NT'nin temel esasları ele alınacak ve araştırma konusuna uygunluğu sorgulanacaktır. Üçüncü bölümde, post-totaliter süreçte dinî özgürlükler detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Burada Müslümanların en önemli kurumlarından Başmüftülük ekseninde, 2002 Dinler Yasası'nın Müslümanların dinî özgürlüklerine etkisi irdelenmekte; dinî temsil, vakıf mallarının iadesi ve ibadethane meselesi (yeni camilerin inşası ve Osmanlı eseri camilerin restorasyonu) etrafındaki temel husus ve tartışmalar incelenmekte ve sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki dinî özgürlükler bağlamında bazı hususlar (İslamofobi, ayrımcılık, din eğitimi konusu vd.), farklı çalışmalarda derinlemesine analiz edilmesi adına bilinçli bir şekilde bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmanın temel argümanı, post-komünist Bulgaristan'da NATO ve AB üyeliği ekseninde, ülkenin Müslüman unsuruna ait dinî hak ve hürriyetlerin tam anlamıyla sağlanmadığıdır. Birtakım sorunlar Bulgaristan makamları tarafından kısmen de olsa çözüme kavuşturulmuşsa da sorunların önemli bir kısmı, hala mutlak çözüme kavuşturulmadan sürüncemede bırakılmaktadır. Bu da AB temel insan hakları normlarının Bulgaristan vatandaşları arasında eşit uygulanmadığının önemli bir göstergesidir.

1. Normatif Teori ve İnsan Hakları

Aşağıda detaylıca ele alacağımız NT; uluslararası örgütlerin, egemen devletlerin ve farklı aktörlerin, taraf oldukları veya uyguladıkları savaşlar, soykırımlar, iklim sorunları

22 Bulgaristan'ın üyesi olduğu Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) ait temel insan hakları metinlerinin, Bulgaristan'daki Türklerin dinî hürriyetlerinin korunması üzerindeki etkisi önemlidir. Fakat bu çalışma, normların sadece AB boyutu üzerinde durmaktadır.

gibi krizlerin önlenmesi konusundaki ahlaki sorumlulukları ile uluslararası politikanın ahlaki ve etik boyutlarını ele almaktadır. Teorinin Uİ disiplinine yerleşmesi, ana akım teorilere göre oldukça geç olmuştur. NT, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen dünya siyaseti, gelişen yeni olaylar ve büyük tartışmalara neden olan uluslararası gelişmeler sonucu, bazı normatif konular ve etik düşüncelerle ortaya çıkmıştır. Aslında NT; siyaset felsefesi, uluslararası hukuk ve siyaset bilimi gibi çok geniş yelpazede yer alan farklı sosyal bilim dallarında bulunmasından dolayı interdisipliner olup önemli tarihî geçmişi vardır. Bu teorinin kökenleri, Platon, Aristo, Kant, Marx ve Grotius gibi büyük düşünürlere kadar uzanmaktadır. Teorinin özünü oluşturan ahlak, mantık, özgürlük, eşitlik, adalet ve hukuk gibi konular, Romalı Stoacılar'dan Jeremy Bentham gibi faydacılara, Jean-Jacques Rousso, Thomas Hobbes, John Lock gibi sosyal sözleşme kuramcılarına ve daha sonra da Edward Hallett Carr ve John Rawls'a kadar birçok düşünürü meşgul etmiştir.

Normativizm, teorik bir yaklaşım olmaktan ziyade epistemolojik bir tavır alma durumunu ifade etmektedir. Zira normativizmin, pozitivizm ve rasyonalizmle birlikte sosyal bilimlerin üç ana bilgi kuramından biri olduğu söylenebilir. Normativizm, uluslararası ilişkilerin pozitivist bilimsel kimliğine alternatif oluşturabilen zengin felsefi yapısı nedeniyle gereklilikten ziyade zorunluluğu içermektedir²³. Normatif kuramın analiz düzeyinde, farklı normatif meseleleri farklı perspektiflerden ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Bu perspektifler; birey, topluluk/cemaat veya komüniteryen ve bütün dünyayı kapsayan kozmopolit/evrensel boyutu ele alan analiz kademeleridir²⁴.

Normlar, NT'de merkezde durur ve teorisyenlere göre bu normların kural koyucu güçleri, aktörlerin belirli durumlarda ne yapmaları ve ne yapmaktan uzak durmaları gerektiğine dair kurulmuş kodlar oluştururken geniş anlamda ahlaki ağırlığa sahiptirler ve ahlaki beklentiler yaratırlar²⁵. Normatif teori, ampirik Uİ teorilerinin aksine davranış standartları, yükümlülükler, sorumluluklar, insan hakları, savaş ve barış etiği ve uluslararası adalet dağılımı ile ilgili bireyler, devletler ve uluslararası devlet sistemi konularını ele alır. Bu açıdan NT, dünya siyasetinde normlar, kurallar, değerler ve standartlar ile ilgilenirken; uluslararası hukuk, uluslararası politik ekonomi, diplomasi gibi ilgili alt konuları²⁶ hatta daha fazlasını kapsar. NT'nin ana konusunu, bireylerin içinde yaşadıkları aile, sivil toplum, dinsel kurumlar, devlet ve egemen devletler sistemi gibi sosyal

23 Bilgehan Emekler, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar", *Bilge Strateji*, C.3, S.4, 2011, s. 139-184.

24 Paul R. Viotti-Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, 5th ed., Boston, Longman (Pearson), 2012, s. 392-397.

25 Toni Erskine, "Normative Theory", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, eds. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 36-57.

26 Graham Evans-Richard Newnham, *The Penguin Dictionary of International Relations*, London, Penguin, 1998, s. 328.

kurumlarla bireylerin değer yargıları arasındaki bağlantının nasıl kurulması gerektiğinin araştırılması oluşturmaktadır. Aynı zamanda NT; hürriyet, eşitlik, adalet, demokrasi, savaş, egemenlik ve benzeri temel normatif kavramların sosyal kurumlarla ilişkilerini incelemeyi de temel sorunsalı olarak kabul etmektedir²⁷.

Uluslararası ilişkilerdeki çoğu etkileşimi yönlendiren kurallar, normlardır. Bu normlar, devlet davranışları hakkındaki beklentileri şekillendirir ve bundan sapmaların dikkat çekmesine neden olan standartları belirler. Uluslararası normları tanımlama çabası, yüzyıllar süren bir felsefi geleneği takip eder. Kant ve takipçileri, bağımsız bireylerin veya devletlerin, kendi karşılıklı faydaları için iş birliği yapmasının doğal olduğunu çünkü bunların dar kişisel çıkarları peşinde koşmalarının sonunda herkese zarar vereceğini görebildiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla egemen devletler, her üyenin bağımsızlığına saygı gösteren ve onlar üzerinde bir dünya hükümeti kurmayan yapı ve örgütler yoluyla iş birliği yapabilirler²⁸. Diğer yandan egemen devletlerin varoluşlarının temelinde ulusal kimliği oluşturan bazı normatif fikir ve tercihler yatmaktadır. Zira ahlak, kimlik temel ilkesine dayanan bir güç unsurudur. Toplulukçu yaklaşıma göre devlet, egemenliğini vatandaşlarından ve sınırları içerisinde yaşayan bireylerden almaktadır. Bu görüşü savunanlar, egemenlik hakkının kayıtsız şartsız devletin kendisine ait olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşılık evrenselci yaklaşım, bu görüşü tamamıyla reddederek evrensel insan haklarıyla devletin egemenliği kavramını aşmaktadır. NT, insan hakları ile ilgili evrensel bir bakış açısı takınmakta ve toplumun bir üyesi olarak değil ancak özerk birer ahlaki varlık olmaları nedeniyle bireylerin, insan haklarına sahip olduklarını belirtmektedir. Yani insan hakları, mevcut tüm toplumsal düzenlerin üstünde ve onlardan bağımsız olarak var olmaktadır. Toplulukçu yaklaşım, uluslararası politikada müdahale etme kuralını benimseyerek uluslararası toplumda düzenin önemini altını çizerek; evrenselci yaklaşım bir devletin iç işlerine müdahalenin belirli bazı koşullar altında mazur görülebileceğini savunmaktadır. Bu koşulların başında, ülkedeki insan haklarının ve sosyal adaletin korunmasının geldiğini öne sürmektedir²⁹.

İnsan haklarıyla ilgili evrenselci yaklaşıma göre bireylerin nerede ikamet ettiğine, milliyetine, yerel, dinsel, etnik veya kabile geleneklerine bakılmaksızın saygı duyulması gereken bazı hakları vardır. Toplulukçu yaklaşıma göre ise insan hakları görecelidir. Bu fikre göre yerel çevre dışındakiler tarafından önemli bulunan bazı

27 Ayşe Zerrin Öztürk, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasında Normatif Teorinin Yeri ve Kapsamı", *Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel*, C.8, S.2, Yaz 2002 (Çevrimiçi), s. 427-444, https://www.researchgate.net/publication/330938169_ULUSLARARASI_ILISKILER_TEORILERI_ARASINDA_NORMATIF_TEORININ_YERI_VE_KAPSAMI, 29 Aralık 2020.

28 Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, Ankara, BB101 Yayınları, 2015, s. 311.

29 Ayşe Zerrin Öztürk, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasında..." s. 439.

hakların sınırlandırılması anlamına gelse bile yerel geleneklerin ve tarihin dikkate alınması gerekir. Aksi takdirde egemen devletin iç işlerine müdahale olarak algılanır. Bu durum, insan hakları hukukunu istikrarsız bir zemine oturtmakta ve daha göreceli yönünü yansıtmaktadır³⁰. Dolayısıyla devletler, sınırları içerisinde yaşayan bazı gruplara yönelik eşit olmayan davranış ve normatif teorinin vurguladığı ahlak, adalet ve eşitlik gibi değerleri göz ardı edip kendi çıkarlarına ve güvenliğine öncelik verebilir.

Bulgaristan'ın da 2007'den beri üyesi olduğu AB, kurulduğu tarihten günümüze temel insan hakları normlarının oluşturulması, geliştirilmesi ve pratikte uygulanması konusunda önemli yol katetmiştir. AB'nin kurucu belgelerinde bu konunun öneminin altı çizilmesine rağmen bir taraftan AB'ye aday olmak isteyen ülkelere Kopenhag Kriterleri'ne uyma zorunluğunun getirilmiş olması diğer taraftan ise halihazırdaki üye devletlerin kendi vatandaşlarına yönelik ayrımcılık uygulaması ve hak ihlallerinde bulunmaya devam etmesi, birlik normlarının sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Gerek AB'nin gerekse de Avrupa Konseyi ve AGİT gibi kuruluşların bu yöndeki yaptırım mekanizmalarının kısıtlı oluşu, üye ülkelerle ilgili alınan tavsiye ve öneri mahiyetindeki kararları, teori ile pratik arasındaki makasın göstergesidir.

Bazı durumlarda insan hakları fikri, devletlerin egemenlik ve ülkesel bütünlüklerine ters düşebilir. Zira millî güvenlik etmenleri, insan hakları yükümlülükleri ile çakıştığında devletlerin bu hakları yerine getireceği kabul edilmez. Böylece özellikle uluslararası sistemde ülkeler, ahlaki değerlere saygı göstereceğini taahhüt ettiği normları, çıkarları ile güvenlikleri adına üstü kapalı ve dolaylı olarak ihlal eder. Bu durum hem demokratik hem de demokratik olmayan ülkeler açısından geçerlidir ve bazen bu ihlaller normal karşılanır veya görmezden gelinir.

Müslüman azınlık ile ilgili sorunları akademik bağlamda derinlemesine inceleyen Antonina Jelyazkova'ya göre Bulgaristan açısından ülkedeki Müslüman azınlık, bağımsızlıktan itibaren güvenlik meselesi kapsamında ele alınmıştır³¹. Bu azınlık, ülke nüfusunun büyük oranını teşkil etmesinden ve anavatanları Türkiye'nin kapı komşusu olmasından dolayı demokratik dönemde bile devlet egemenliğine tehdit olarak görülmüştür. Ancak Müslüman azınlığın bugüne kadar Bulgaristan'ın bütünlüğünü ve egemenliğini tehlikeye sokacak hiçbir eylemde bulunmamış olması, "kimin 'düşman', kimin 'dost'

30 Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, s. 349-357.

31 Antonina Jelyazkova, "Dirjavata, Myuftiyskata Institutsiya i Obştestvo v Bılgariya [Bulgaristan'da Devlet, Müftülük Kurumu ve Toplum]", *100 Godini Glavno Muftiysvo-Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 40-41.

olduğuna karar veren Bulgaristan devleti'nin³² bu yöndeki güvenlik tedbirlerinin rasyonellik açısından sorgulanmasını gerektirmektedir. Burada altı çizilen teorik tartışmalar ışığında bundan sonraki bölümde, araştırmanın temel sorunsalı farklı yönleriyle ele alınacak ve konu ile ilgili temel gelişmeler analiz edilecektir.

2. Post-Komünizm Dönemi ve Dinî Özgürlükler

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yönünü Batı'ya çeviren Bulgaristan, siyasal ve toplumsal sistemini yeniden düzenlerken demokratik bir çerçevede temel insan haklarına ve özgürlüklerine saygılı mevzuatlar geliştirmiştir. Ülkedeki komünist ve totaliter rejimin iktidarına karşı halk ayaklanmaları ve sivil toplum hareketleri -alanında uzman Bulgar akademisyenlerden Mihail İvanov'un da ifade ettiği gibi- 1980'lerin ortalarında, Türklerin asimilasyon sürecine karşı başlattığı direniş ve adalet arayış eylemleriyle başlamış; Bulgarların oluşturduğu demokrasi ve insan hakları çağırısında bulunan sivil hareketlerle devam ettirmiştir³³. Bu süreç kapsamında bazı araştırmacıların "etnik temizlik" olarak kabul ettikleri politikalar ekseninde³⁴ Türklerin hedef alınması, başta Türkiye olmak üzere uluslararası kamuoyundan da ciddi tepki toplamış ve Bulgaristan -BM, AGİK, İKÖ başta olmak üzere- en üst düzeyden ağır eleştiriler almıştır³⁵. Bulgaristan Türkleri, 1989 sonrasına gelindiğinde hâlâ bir şekilde devam eden baskılara karşı koyma ve ellerinden alınan kimlikleri ile özgürlüklerini isteme fırsatı elde etmiştir. Genellikle Türklerin yaşadığı bölgelerde yapılan barışçıl yürüyüşler ve protestolara iktidar, zırlı araçlarla ve silahlarla yanıt verirken onlarca Türk de hayatını kaybetmiştir³⁶.

1989'daki halk ayaklanmalarından sonra iktidardaki Jivkov rejiminin 400.000'e yakın Türk'ü sınır dışı etmesiyle literatürde sıklıkla değinilen "Büyük Göç" yaşanmıştır³⁷. Demokrasiye geçiş dönemi olarak da bilinen post-totaliter dönem, Bulgaristan'da insan hakları mücadelesinin ve siyasi hareketliliğin artmaya başlaması adına önem arz

32 Mümin İsov, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.1, 2014, s. 41.

33 Daniela Gorçeva, "Za 'Vızroditelniya protses' i siprotivata sreštu nego triabva da pişe v učebnitsite [Sözde "soyadönüş süreci" ve buna karşı direniş ders kitaplarına yazılmalıdır]", *Liternet*, 21 Aralık 2009 (Çevrimiçi), https://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm, 2 Şubat 2020.

34 Bkz. Tomasz Kamusella, *Ethnic Cleansing During The Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks From Communist Bulgaria*, London, NY, Routledge, 2020.

35 Bkz. Ömer Engin Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt II (1986-1987), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2006; Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 205-211.

36 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 429-438.

37 1989 öncesi dönemde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçü adına 1950-1951 ve 1968-78 dönemleri arasında iki önemli göç dalgası yaşanmıştır. İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2018, s. 85-103.

ederken; aynı zamanda hükümetlerin sık değiştiği, çelişkili siyasi dinamiklerin ve istikrarsızlıkların da dönemi olarak bilinmektedir. Dış politikada yönünü Batı'ya çevirmiş Bulgaristan'da Avro-Atlantik kurumlarına üyelik, ülkenin temel hedefleri arasında yer almaya başlamıştır. Ayrıca Bulgaristan'da AB üyeliği sürecinde, birçok alanda mevzuat değişikliği ve reformlar yapılmasına ve iç hukukun uluslararası standartlara uyarlanmasına rağmen etkin bir şekilde uygulanma süreci ağır işleştiremiştir.³⁸ Bu minvalde ilkin anayasa olmak üzere komünist rejimin demokrasi ilkeleriyle bağdaşmayan yasaları değiştirilmiş; hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanarak yeni ve demokratik normlar kabul edilerek yasalaşmıştır. Ülkede ilk defa özgür seçimlerden ve insan haklarından bahsedilmeye başlanmıştır; kimlik hakkına saygı, ülkedeki azınlıkları korumanın bir göstergesi olmuştur. Eski rejimin azınlık politikaları büyük oranda terk edilirken Bulgaristan'ın onayladığı uluslararası antlaşmaların bazılarını ve 1991 Anayasası'na uygun olarak azınlık gruplarına siyasi, dinî ve kültürel haklar iade edilmeye başlanmıştır. Bu köklü değişimler, ülkedeki Müslüman azınlığını rahatlatıp dinî, siyasi ve kültürel özgürlükler bağlamında daha olumlu bir döneme girmelerini sağlamıştır.

Müslümanların öz belirlemelerine ilişkin en önemli gelişmelerden bir tanesi, önceki rejim tarafından silah zoruyla değiştirilen isimlerin geri alınmasını sağlayan "İsimler Yasası"dır. Ülkenin birçok noktasında yapılan protestolar sonucu 5 Mart 1990'da yasa kabul edilmiştir³⁹. Fakat Müslümanların isim sorunu, gelecek 30 yıl boyunca var olma ve farklı şekillerde onların gündelik yaşamını etkilemeye devam edecektir.

Demokrasinin ilk yıllarında Müslüman azınlık meselesi, Bulgaristan siyasetini ve toplumunu ayırıştırıran en tartışmalı konularından birisi olmuştur. Totaliter rejimin azınlığa karşı yürüttüğü politikaların 1990'lardan sonra Bulgaristan için ağır bir yük haline gelmeye başlaması nedeniyle özellikle dış politikada imaj düzeltme sürecine gidilmiştir. Çok partili sisteme geçiş döneminde, Türklerden oluşan Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Partisi'nin Ocak 1990'da ülkenin siyaset arenasına çıkması ve ileriki yıllarda meclise girip ülke siyasetinde etkin roller üstlenmesi, özellikle milliyetçi şahıs ve gruplar tarafından büyük bir siyasi memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Ülkenin geleceği ile ilgili müzakereler sürerken BKP⁴⁰, muhalefetin güçlü sesini kısabilmek için kendisini

38 1990 sonrasında Bulgaristan, insan hakları ve temel özgürlükler bağlamında birçok uluslararası belgeyi onaylamış ve/veya taraf olmuştur. Anayasa Mahkemesi, Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ne ilişkin olumlu karar vermiş ve 31 Temmuz 1992 tarihinde Parlamento tarafından yasa ile onaylanmıştır. Ayrıca Parlamento, Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi'ni de 1999'da onaylanmıştır. Öte yandan Bulgaristan'ın imzasını atmadığı önemli belgelerden birisi, konseye ait Avrupa Bölgesel Azınlık Dilleri Şartı'dır.

39 İbrahim Yalimov, *İstoria na Turskata Obşnost v Bulgaria [Bulgaristan Türk Topuluğu Tarihi]*, Sofya, IMIR, 2002, s. 485.

40 3 Nisan 1990 tarihinde Bulgar Komünist Partisi'nin adı Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) olarak değiştirilmiştir.

destekleyen kitlelerin mitingler ve protesto gösterileri yapmalarını teşvik etmiştir. Bu mitinglerde BKP yetkilileri ve destekçileri, Müslümanlara tanınması öngörülen hakları bir “ayrıcalık” olarak nitelendirmiş; verilen hak ve özgürlüklere açıkça karşı çıkmıştır. Böylece demokrasi döneminin daha ilk yıllarında Müslüman karşıtı Bulgar milliyetçiliği sloganları atılmaya başlanmasıyla birlikte BKP’nin, özellikle milliyetçi oyları mobilize edip Haziran 1990’da yapılan parlamento seçimlerini kazanması sürpriz olmamıştır⁴¹. Ayrıca Bulgaristan, Avro-Atlantik kuruluşlar ve kolektif güvenlik sistemlerine dâhil olması yolunda, 1998’de Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi’ni kabul etmiştir. 2010’a kadar geçerli bu stratejide, bir arada yaşayan farklı etnik grupların farklılaşma içine kapanmalarının ülkenin ulusal güvenliğine bir tehdit oluşturduğu vurgulanmış ve “dinî ve etnik aşırılığın güçlü demokrasi geleneklerinden yoksun olan yerel topluluklar üzerinde etkisini gösterdiği” ifade edilmiştir⁴². Bu stratejinin ileriki yıllarda bazı dinî ve etnik topluluklara, özellikle Müslümanlara yönelik sindirme faaliyetlerinde bulunulması için dış ortaklar nezdinde de bir nevi meşrulaştırıcı girişim olduğu görülmektedir. Nitekim 2007’den sonra uluslararası konjonktürün de etkisiyle özellikle Rodop bölgesinde, ulusal güvenlik servisleri tarafından devletin güvenliğini tehdit eden sözde “radikal unsurlara” yönelik -ciddi gerekçeler olmamasına karşın- birçok operasyon yapılarak çok sayıda kişi gözaltına alınmış veya tutuklanmıştır⁴³. Daha sonra bu kişilerin tehlikeli olmadığı anlaşılmış olsa da gerek İslam’a gerekse Bulgaristan’da yaşayan Müslümanlara ve özellikle de halkın seçtiği Başmüftülük kurumuna karşı Bulgaristan kamuoyunda bir güvensizlik algısı oluşturulmaya çalışıldığı not edilmelidir.

2.1. Yasal Reformlar ve 2002 Dinler Yasası

Temel haklar ve dinî özgürlüklerle ilgili uluslararası antlaşmaların da gerektirdiği gibi 1990’lardan itibaren Bulgaristan tarafından bazı adımlar atılarak devlet-din ilişkilerini düzenleyen hukuksal çerçeve yeniden oluşturulmuş ve dinî kurumlar özerkliğe kavuşmuştur. Yeni anayasa (1991) -AB ve diğer temel uluslararası standartların da gerektirdiği gibi- 13. maddesiyle dinî kuruluşların bağımsız olduğunu ve dinin devletten ayrı olduğunu taahhüt ederken 6. ve 37. maddeleriyle de vatandaşların düşünce, vicdan ve dinî özgürlüklerini garanti altına almıştır. Dinî toplulukların da devletten ayrı bir statüye sahip olmalarıyla din işleminde devletin potansiyel müdahalelerine karşı haklar korunmaya başlanmıştır.

41 Fatme Muyhtar, *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*, Sofia, Bulgarian Helsinki Committee, 2003.

42 “Reşenie na Narodnoto sbranie, Strategiya za natsionalna sigurnost [Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Meclisin Kararı]”, *Durjaven vestnik [Resmî Gazete]*, no. 46, 22.04.1998, Sofya.

43 Bkz. Evgeniya İvanova, *Religiyata kato prestiplenie: Bılgarskata islamska dirjava [Bir Suç Olarak Din: Bulgar İslam Devleti]*, Sofya, NBU, 2020.

1991 Anayasası ve yapılan mevzuat değişiklikleriyle asli fonksiyonlarını icra etmesi hususunda hukuki olarak Başmüftülüğün önü açılmıştır. Dinî özgürlükler bağlamında yapılan en köklü değişimler şöyledir: 1997’de düzenlenen Müslümanların Millî Kurultayı, 1998’de Yarı-Yüksek İslam Enstitüsü’nün Yüksek İslam Enstitüsü olması, din derslerinin Eğitim Bakanlığı müfredatlarına girmesi, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile Bulgaristan Başbakanlık Din İşleri Müdürlüğü arasında ilişkilerin gelişmesi, vd. Bahse konu değişimler; 1997’de başlayan NATO üyelik görüşmeleri, özellikle 1999 sonrası başlayan AB üyelik müzakereleri ve Avrupa Konseyi’nin önerileri doğrultusunda 29 Aralık 2002 tarihinde mecliste kabul edilerek 2003’te yürürlüğe giren yeni Dinler Kanunu ile gerçekleşmiştir⁴⁴. Diğer yandan ilgili kanun, devletin ve yerel yönetimlerin ülkedeki dinlere destek vermesinin önünü açmıştır. Fakat daha önce Başbakanlığa bağlı Dinler Müdürlüğü tarafından dönemsel olarak onaylanan dinî kurumların tescili ve tüzel kişilik kazanmalarına ilişkin yetki, Sofya Şehir Mahkemesi’ne devredilmiştir. Bununla beraber yeni yasa, belirlenen şartları yerine getiren her tüzel kişiye aynı adı ve adresi taşımamak şartıyla “dinî cemaat”⁴⁵ kurma imkanı tanımıştır. Bu minvalde 1949’daki haline kıyasla çok daha liberal ve özgürlükçü öğeleriyle ön plana çıkan Dinler Kanunu, ülkedeki dinî hak ve özgürlükler alanındaki eksiklikleri büyük oranda gidermiş; gerek AB, Avrupa Konseyi, ulusal ve uluslararası insan hakları kurumları gerekse de dinî gruplar tarafından kısa sürede benimsenmiştir.

Ancak Dinler Kanunu, özellikle Müslüman toplum için yeni sorunların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Kurultay kararlarının tescil yetkisinin Sofya Şehir Mahkemesi’ne devri ve tüm cemaatlara yeni dinî kuruluşlar kurma imkanı verilmesiyle -bu çalışmada da altı çizildiği gibi- Müslüman toplumun temel dinî kuruluşu olan Başmüftülüğün kurumsal kimlik ve gücünün yıpratılması adına gerekli bir suni zemin hazırlanmıştır. Bu noktada Müslümanların düzenlemiş oldukları dinî yönetim seçimleri ve kurultay kararları -dolayısıyla da dinî kurumun tüzel kişiliğinin yasallığı- Bulgaristan yargısının iradesine bağlı olarak geçerli sayılmaya başlanmıştır. Böylelikle Müslümanların seçtiği dinî liderler ve temsilciler ancak mahkeme kararının onayından sonra resmileşecek, onay alınmadığı takdirde seçimler geçersiz sayılabilecektir. Böylece dinî meseleleri

44 “Dinler Kanunu, 2019”, 2019 (Çevrimiçi), Bulgaristan Cumhuriyeti Başbakanlığı Din İşleri Müdürlüğü, http://verozipovedania.government.bg/data/docs/1566950168484.pdf?fbclid=IwAR3LCwq4vTosf342g9sq5Bbvc_-uzvGr4sU3PbHwQFqnE1-tRbd1jzqofzY, 10 Ağustos 2020. 2002 yılına ait ana metin, 2019 yılında birkaç değişiklik ile revize edilmiştir. Kanunla ilgili ilk tartışma ve görüşler için bkz. *Bulgaristan’da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler*, ed. Bülent Yıldırım, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 125-126.

45 Dinî kuruluş anlamında kullanılmaktadır.

sürüncemede bırakabilecek uygulamalara kapı aralanmıştır⁴⁶. Bu da uygulamada Başmüftülük kurumu adına oldukça yorucu ve yıpratıcı birtakım sorunların yaşanmasına sebebiyet verecektir.

2.2. Dinî Temsilin Meşruluğu Meselesi

1989'a kadar komünist rejimin ateist ve asimilasyon politikalarının etkisi altında kalan Başmüftülüğün, Soğuk Savaş sonrası dönemde Müslümanların dinî meseleleri ile ilgilenen kifayetli ve bağımsız bir dinî kurum kimliğine kavuşması epey zaman almıştır. Oldukça meşakkatli bu dönüşüm sürecinde Başmüftülük; yargı organları, Bulgar hükümetlerinin ve siyasi partilerin kurumun iç işlerine müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Buna bir de finansal sorunların eklenmesi, Başmüftülüğün kurumsallaşma zorluklarını daha da arttırmıştır. 2019'a kadar devlet yardımının son derece yetersiz kaldığı, aynı zamanda kurumun temel gelir kaynaklarının başında gelen vakıf mallarının iadesi sürecinin oldukça ağır işlediği görülmektedir⁴⁷.

1989 sonrasında Başmüftülük ile ilgili temel sorunların başında, şüphesiz kurum yönetiminin meşruluğu ve dinî liderlik meselesi gelmektedir. 1988-1991 arasında komünist dönemin son başmüftüsü olan Nedim Gencev⁴⁸, totaliter rejimin Bulgaristan Türklerine yönelik uyguladığı zorunlu göç döneminin başında Başmüftü ve Yüksek Din Şurası⁴⁹ Başkanı sıfatıyla ve şura adına yayınladığı bir bildiri ile rejimin politikalarını desteklerken ülkedeki Müslümanların tek vatanları olan Bulgaristan'da dinî hürriyetlerine sahip mutlu bir hayat sürdürdüklerini beyan eden deklarasyonu, kamuoyuna ve Todor Jivkov'a sunmuştur⁵⁰.

46 Vedat Ahmed, "Bulgaristan Müslüman-Türk Azınlığı'nın Dini Hakları ve Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü", *100 Godini Glavno Muftiystvo-Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 80-101.

47 Mihail İvanov, "Shtrihi ot Obraza na Bılgarskite Müsülmani-2016 [Bulgaristan Müslümanlarının Yüz Hatları-2016]", *Müsülmanite v Bılgariya: Dinamika na Naglasite [Bulgaristan'da Müslümanlar: Eğilim Dinamikleri]*, ed. E. İvanova, Sofya, NBU, 2017, s. 9.

48 Nedim Gencev – 1945 Razgrad'ın Glocevo köyünde doğmuştur. 1975'den itibaren komünizm döneminde Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'nın kadrolu görevlisidir. Gencev, Bulgaristan totaliter rejimin Türklere yönelik yürüttüğü asimilasyon politikalarının uygulamasında ve isim değiştirme kampanyalarında devlet görevlisi olarak aktif çalışmıştır. Rejimin iktidardan düşmesine yakın görevden alınmıştır. 1986'da Kırcalı müftüsü, 1988'den 1992'ye kadar başmüftü olarak görev yapmıştır (İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi: 1944-2012*, İkinci Kitap, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2013, s. 104).

49 Yüksek Din Şurası'nın adı, 1995'te Yüksek Müslüman Din Şurası ve 1997'de Yüksek Müslüman Şurası olarak değişmiştir.

50 Mustafa Hacı, "Demokratik Değişimlerden Sonra Başmüftülük", *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı 2*, Sofya, Yüksek İslam Enstitüsü, 2010, s. 5-20.

Totaliter rejiminin lideri Jivkov'un 1989'da iktidardan çekilmesiyle başbakan olan eski Komünist Partisi (BSP) Dış Ticaret Bakanı Andrey Lukanov, Başmüftü Gencev'i desteklemeye devam etmiştir. Onun aracılığıyla ve seçimlerde Müslüman nüfusun desteğini alma ümidiyle Başmüftü Gencev; Rusçuk, Şumnu ve Mestanlı'daki üç imam hatip lisesi ile Sofya'daki Yarı Yüksek İslam Enstitüsü'nü açılmasını sağlamıştır. Ayrıca müftülüğün yayın organı olan ve o dönemde gazete olarak basılan *Müslümanlar*⁵¹ın yayımlanması ile hac organizasyonlarının düzenlenmesi gibi faaliyetlere destek olmuştur. Bunun yanında artık dünyaya açılmış ülkedeki dinî faaliyetlere destek vermek amacıyla yurt dışından farklı vakıf ve kuruluşlar, Bulgaristan Başmüftülüğü'ne mali destek sağlamaya başlamış; fakat desteklerin büyük oranda şahsi çıkarlar için kullanılmış olmasından dolayı tam olarak amacına ulaşmamıştır⁵².

Bu süreçte Başmüftü Gencev'in görevinden alınması için bir grup imam imza toplamış ve Başbakanlık Din İşleri Müdürlüğü'ne sunmuştur. Demokratik Güçler Birliğinin (SDS)⁵³ iktidarda olduğu döneme rastgelen bu talep, müdürlüğün olumlu yaklaşımı ile karşılanmıştır. Böylece komünizm döneminde Başmüftülük teşkilatını yöneten kişilerin görevden alınması için ilk adımlar atılmış ve bir Ulusal Müslümanlar Kurultayı düzenlemek amacıyla Başbakanlık Din İşleri Müdürlüğü üç kişilik bir komisyon tayin etmiştir⁵⁴.

Bulgaristan'daki Müslümanların 19 Eylül 1992'de gerçekleştirilen ilk demokratik kurultayı, Kırcaali Bölge Müftüsü Fikri Salih'i başmüftü seçmiştir⁵⁵. Fakat Bakanlar Kurulu'na bağlı Dinler Müdürlüğü tarafından kararın tescili ile ilgili iki yıl boyunca net bir cevap alamadığından dolayı seçilen yönetim faaliyet gösteremeyince derhal yeni bir seçim düzenlenmesi yönünde karar alınmıştır. Ancak ocak ayında yapılması planlanan kurultay, Din İşleri Müdürlüğü'nün beklenilmesi yönündeki tavsiyesi ile 6 Mart 1995 tarihine ertelenmiştir. Fakat SDS Hükûmeti istifasını verdiğinden, genel seçim hazırlıkları ve geçici hükûmetin iş başında olması nedeniyle sürünceme devam etmiştir. Bahse konu hukuki ve siyasi boşluktan yararlanan Gencev, 12 Kasım 1994'te kendi kurultayını düzenlemiş; 25 Ocak 1995'te iktidara gelen BSP Hükûmeti'nin de onayı ile ülkedeki

51 Başmüftülüğün bir yayını olan *Müslümanlar*, yayın hayatına 1989'da gazete olarak başlayan, 2005'te ise dergi olarak devam eden Türkçe-Bulgarca iki dilli, aylık bir süreli yayındır.

52 İsmail Cambazov, *100 Yıl Başmüftülük...*, s. 14.

53 Demokratik Güçler Birliği (SDS), 1989'da komünist rejime karşı koyan demokrasi yanlısı sivil toplum kuruluşları ve onların temsilcileri tarafından kurulan, ülkenin demokrasiye geçiş sürecine damgasını vurmuş ve bu süreçte önemli rol oynamış sağ görüşlü bir siyasi koalisyonudur.

54 Vedat Ahmed, "Bulgaristan Müslüman-Türk Azınlığı'nın...", s. 80-101; Ali Dayıoğlu, "Muslim-Turkish Minority's Freedom of Religion and Conscience and the Problem of Head Muftiate in Bulgaria Between 1989 and 2011", *Journal of Social Sciences*, C.5, S.1, 2012, s. 20.

55 İsmail Cambazov, *100 Yıl Başmüftülük...*, s. 15.

Müslümanların dinî temsilcisi olarak tanınmıştır. Akabinde Gencev ile taraftarlarının Başmüftü Salih ve ekibini zor kullanılarak Başmüftülük merkez binasından çıkarması üzerine olay savcılığa intikal etmiştir. Savcılık olaya karışmaya hakkının olmadığını belirtirken Başbakanlık Dinler Müdürlüğü ise Salih'e artık başmüftü olmadığını resmî yazıyla bildirmiştir. Salih, Yargıtay'a yaptığı itirazının 22 Temmuz 1995 tarihli kararla reddedilmesi üzerine⁵⁶ başmüftünün meşruluğu meselesini Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) taşımış ve Bulgaristan, Müslümanların dinî işlerine müdahalesinden dolayı mahkûm edilmiştir⁵⁷. Böylelikle halkın seçtiği Başmüftülük yönetimine paralel bir yönetimin kurulmasıyla fiili olarak Bulgaristan'da Müslümanlarının dinî temsil sorununun temelleri atılmıştır.

Halkın seçtiği Başmüftülük daha önce planlandığı gibi olağanüstü kurultayı, 6 Mart 1995'te her şeye rağmen düzenlemiştir. Kurultayın, bir önceki seçimleri tasdik ederek Salih'i bir kez daha başmüftü seçmesi üzerine kararların onaylanması için Başbakanlık Dinler Müdürlüğü'ne başvurulmuştur. Başvuruya cevap alınamaması sebebiyle ikinci kez başvurulmuş, yine cevap alınamayınca olay mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme, 14 Ekim 1996 tarihli kararıyla Dinler Müdürlüğü'nün dilekçeyi tekrar gözden geçirmesini istemiştir⁵⁸. Gencev, aynı zamanda tescilini garanti altına almak adına tüzük değişikliği yaptığı yeni bir kurultay düzenlemiştir. Dinler Müdürlüğü tarafından onaylanan bu tüzük⁵⁹, 20 yıl boyunca hukuki olarak resmîyeti olan tek tüzük olmuş, tüm kurultaylar ve seçimler buna göre yapılmıştır. Her ne kadar tüzüğü değiştirecek kurultaylar yapıldıysa da ilgili merciler tarafından tescil edilmeyip resmîyet kazanmamasından dolayı kurultaylar geçersiz sayılmıştır.

1997'de yeniden iktidara gelen SDS Hükûmeti, iki taraf (halkın seçtiği yönetim ve Nedim Gencev) arasında görüş birliğinin sağlanması ve birleşmeleri yönünde girişimde bulunmuştur. Birleştirici bir kurultayın yapılması için karşılıklı anlaşma sağlanmış olsa da Gencev, kurultaya katılmaktan son anda vazgeçmiştir. Buna rağmen düzenlenen kurultay sonucunda başmüftü olarak Mustafa Hacı, Yüksek İslam Şura Başkanı olarak da Hüseyin Karamolla seçilmiştir. Seçilen yönetimler, dönemlerini başarıyla tamamladıktan sonra 2000 ve 2003'te tekrar kurultaylar düzenlenerek seçimler yapılmıştır. Fakat 2002'den beri yürürlükteki yeni Dinler Kanunu'na göre kurultay kararlarını ve seçilen

56 İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi...*, s. 148-149.

57 HASAN and CHAUSH v. Bulgaria, no. 30985/96 (Grand Chamber Judgment)", 26 Ekim 2000 (Çevrimiçi), <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>, 28.10.2020.

58 İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi...*, s. 149.

59 *Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Arşivi (BMDBA), Mahkeme Davaları Bölümü (MDB)*, Sofya Bölge Mahkemesi, Dava Kararı no. 2402/2008.

yönetimleri Başbakanlık Din İşleri Müdürlüğü yerine Sofya Şehir Mahkemesi tescil etmektedir. Bu noktada mahkeme, Gencev'in de itirazlarıyla üst mahkemenin daha önce aksi yönde aldığı karara rağmen Müslümanların kolektif iradesini dikkate almayarak 1997'den beri seçilen yönetimleri usulsüzlük ve farklı ihlaller gerekçeleriyle tescil etmemiştir⁶⁰. Bunun üzerine yeni kurultay yapılması için girişimlerin başlatılması sebebiyle mahkeme, Müslümanlar arasından üç kişilik bir komisyon tayin ederek 2005'te yeniden kurultay düzenlenmiştir. Başmüftü olarak Mustafa Hacı'nın, Şura Başkanı olarak ise Basri Pehlivan'ın seçilmesi, Sofya Şehir Mahkemesi tarafından tescil edilmiştir. Ancak uzun mahkeme süreci sonucunda 2005, 2008 ve 2009'da düzenlenen olağanüstü kurultaylar, Gencev'in itirazları dikkate alınarak ve farklı usulsüzlük gerekçeleriyle mahkemece reddedilmiş ve dava üst mahkemelere sevk edilmiştir⁶¹.

Mayıs 2010'da verdiği karar ile Yargıtay, 1996 Tüzüğü'nü esas alarak eski rejimin müftüsü Gencev'in Müslümanların yasal temsilcisi olduğu kararını çıkarmıştır. Mahkemenin kararı sonrası Gencev, bir hafta sonu özel icra yargıcı ile polisin desteği ve özel güvenlik ekiplerini getirmek suretiyle Başmüftülük Merkez Binası'na gelerek bölge müftülüklerini de kontrolü altına almaya çalışmıştır. Bunun üzerine basına da yansıdığı gibi ülkenin farklı noktalarından Müslümanlar, Sofya'da bulunan Başmüftülüğe akın ederek Gencev'i Başmüftülük binasından çıkarırken diğer bölgelerdeki müftülük binalarını savunmak için de harekete geçmiştir⁶². Savcılığın vermiş olduğu karar sonucunda Başmüftülük aylarca kapalı kalmış, Müslümanlar seçtikleri dinî liderlerine sahip çıkmış ve birçok gönüllü dinî kurumlarda aylarca nöbet tutmuştur⁶³.

Başmüftülük yönetimi, durumu ulusal kurumların yanı sıra AB, BM, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, AGİT gibi uluslararası kurum ve kuruluşlara bildirerek destek çağrılarında bulunmuştur. Aynı yıl ülkenin birçok il merkezinde başta imamlar olmak üzere Müslüman toplumuna mensup kişiler, Yargıtay'ın kararını protesto etmiştir⁶⁴. Yine HÖH'ün temsilcileri tarafından; hükümetin meclis çatısı altında "Nedim Gencev gibi bir zorbayı el altından" desteklediği, 210 bin Müslümanın imzasını dikkate alınmadığı, Başmüftülüğün iç işlerine müdahale edildiği ifade edilerek AB kurumlarına bilgi

60 Mustafa Hacı, "Demokratik Değişimlerden Sonra...", s. 5-20

61 İsmail Cambazov, *100 Yıl Başmüftülük...*, s. 17-22.

62 Stela Stoyanova, "Zapeçataha Glavno Muftiystvo: Çasten Sıdeben İzpılritel Vleze s Policiyata v Sgradata [Başmüftülüğü mühürlediler: Özel icra hakimi polisle birlikte binaya girdiler]", *Dnes.bg*, 27 Kasım 2010 (Çevrimiçi), <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2010/11/27/zapechataha-glavnoto-muiftiystvo.104925,6>, 29 Mart 2020; Ali Hüseyinoğlu tarafından Mustafa Hacı ile yapılan mülakat, Sofya, 19 Kasım 2019.

63 İsmail Cambazov, *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi...*, s. 296-297.

64 *BMDBA, Dış İlişkiler Bölümü (DİB)*.

verildiği ve gerekeni yapacaklarının bildirildiği yönündeki ifadeleri basında yer almıştır⁶⁵. HÖH AP Milletvekili Metin Kazak ve diğer vekiller, meseleyi Avrupa Parlamentosu'nda gündeme getirmiş ve Avrupa Komisyonu'na soru önergesi sunmuştur. Önergeyle dinî toplulukların öz yönetim ve dinî özerklik haklarının onaylayıp onaylamadığı, Bulgar devletinin son derece hassas olan dinî özerklik ve özyönetim hakkına müdahale etmesinin kabul edilebilir görülüp görülmediği sorularına komisyondan yazılı cevap talep edilmiştir⁶⁶.

Adalet ve Temel Haklardan Sorumlu Bakan Viviane Reding, komisyon adına verdiği yazılı cevapta, komisyonun Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 10. ve 21. maddelerinde belirtildiği gibi din özgürlüğüne saygıyı ve kişinin dinine veya inancına dayalı ayrımcılık yasağını kayıtsız şartız desteklediğini; dinî toplulukların hukuki statüsünün ve liderlerinin atanmasının AB'nin işleyişi hakkındaki Antlaşma'nın 17. maddesinde açıkça belirtildiği üzere AB üye devletlerinin münhasır yetkisine giren konular olduğunu, bu durumda temel haklara saygı gösterilmesini ve ulusal yasaları ve uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak etkin bir şekilde korunmasını sağlamanın üye devletlerin sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir⁶⁷.

Dinler Yasası'na dayanarak ülkedeki imamların, encümenlik üyelerinin ve Müslüman toplumun önemli bir kısmının (210.000 kişi) imzalı talebi üzerine 12 Şubat 2011'de kurultay düzenlenmiştir. Olağanüstü Ulusal Müslüman Kurultayı sonucunda Dr. Mustafa Hacı yeniden başmüftü, Şabanali Ahmed ise ikinci defa şura başkanı seçilmiştir. Müslümanların seçmiş oldukları dinî temsilciler, beş yıllık yönetim sürelerini başarıyla tamamlamış; 24 Ocak 2016'da olağan Ulusal Müslümanlar Kurultayı düzenlenmiş, mahkeme ise seçim kararlarını onaylamıştır⁶⁸. Böylece Gencev'in Müslümanların düzenlediği kurultaylar hakkında mahkemeye yaptığı itirazlar başarısız olurken iddialarının artık hukuki bir dayanağı kalmamıştır. Bu noktada eklemek gerekir ki

65 Tanya Petkova, "DPS: Vlastta mlçalivo poddirja 'uzurpatora' Nedim Gencev [Hükümet 'gaspcı' Nedim Gencev'i sessizce destekliyor]", *Mediapool.bg*, 24 Eylül 2010 (Çevrimiçi), https://www.mediapool.bg/dps-vlastta-malchalivo-poddarzhazurpatora-nedim-gendzhev-news170351.html?fbclid=IwAR2rCMFZgeDcFeDV2MVwdKm9Nx8GYx9NIDfj57YsSs_QeZmWWbdrNIBKqgM, 21 Nisan 2020.

66 "Parliamentary questions, E-4794/2010, Question for written answer to the Commission, Rule 117, Metin Kazak (ALDE), Carl Haglund (ALDE) and Sophia in 't Veld (ALDE)", 30 Haziran 2010 (Çevrimiçi), <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2010-4794+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, 10 Nisan 2020.

67 "Parliamentary questions, E-4794/2010, Answer given by Mrs Reding on behalf of the Commission", 27 Ekim 2010 (Çevrimiçi), <https://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2010-4794&language=EN>, 10 Nisan 2020.

68 "Sofya Şehir Mahkemesi 24 Ocak 2016 tarihli kurultay kararlarını onayladı", 10 Şubat 2016 (Çevrimiçi), Bulgaristan Başmüftülüğü, <https://www.grandmufti.bg/bg/up-to-date/novini/2218-sofijski-gradski-sad-registrira-natzionalnata-myusyulmanska-konferentziya-ot-24-yanuari-2016.html>, 8 Eylül 2020.

Gencev'in 1996'da düzenlediği kurultay ve sonucunda kabul edilen tüzük, 20 yıl boyunca yasaların ve kurumların tanıdığı en sonuncular olmuştur. Çünkü 1996 sonrası düzenlenen diğer tüm kurultaylara Gencev mahkemede itiraz edip kazanmış, 2016'ya kadar kurultayların her defasında 1996 Tüzüğü temel alınarak düzenlenmeleri gerekmiştir⁶⁹. Bu açıdan kurultaylar artık 2016 Tüzüğü'nü temel alacağı için 2016 Kurultayı, Başmüftülük ve Müslüman azınlık için dönüm noktası olmuştur.

Kısacası Gencev, mahkemede davalarını ve kurumları kazanmış olmasına karşın Müslümanların desteğini kazanamamıştır. Çoğu kurultay ve seçimin yalnızca kağıt üzerinde yaptığı herkes tarafından bilinmesine rağmen alınan kararlar Bulgaristan makamlarınca onaylanmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Müslümanların seçtiği kişiler ise kendilerini mahkemeye seçilmiş dinî lider olarak tescil ettirememişlerdir⁷⁰. Mahkeme kararına gerekli itirazların yapılması ve yeni bir kurultayın düzenlenmesinin Bulgaristan'ın AB üyeliği dönemi sonrasına denk gelmesi, bu çalışma adına önem arz etmektedir. AB normlarına uyum ve temel insan ve azınlık haklarının korunmasını esas alan Kopenhag Kriterleri göz önüne alındığında, Müslümanların bazı vakıf mallarının iadesi gibi temel dinî meseleler alanında önemli adımlar attıkları fark edilecektir.

Tüm bu gelişmeler ışığında din ile siyasetin Bulgaristan'daki Müslüman nüfus adına önemi ve bunun dinî özgürlüklerin iadesi bağlamındaki etkisini kısaca sorgulamak, bu çalışma adına önemlidir. Azınlık toplumlarında sıklıkla görülen din ile siyasetin iç içe geçmesi ve birbirini beslemesi, Bulgaristan'daki Müslümanlar için de geçerlidir. Komünizm sonrası dönemde HÖH Partisi'nin Bulgaristan'daki temel siyasi aktörlerden biri olması ve bazı dönemlerde hükümet ortaklığı yapması, Türklerin dinî özgürlükleri ile bazı sorunların çözüme kavuşmasında şüphesiz önem arz etmektedir.

Dinî temsil ile ilgili sorunların AB üyeliği sonrasında da devam etmesi, mahkemenin yıllarca seçim kararlarını tescil etmekte direnip ülkedeki Müslüman vatandaşların dinî temsili ile konuları sürüncemede bırakması ve Bulgaristan Müslümanlarının tamamına yakını tarafından reddedilmesine rağmen totaliter rejimin başmüftüsünü geri getirmesi, AB'nin Bulgaristan üzerindeki normatif gücünün azınlık haklarıyla ilgili her alanda aynı derecede hissedilmediğinin önemli bir göstergesidir. AB'nin bu yöndeki yaptırım mekanizmalarının, kısıtlı ve tavsiye mahiyetinde olmasının da ötesinde genellikle yerel hükümetlerin safında yer almayı tercih ettiği görülmektedir. Yani AB, azınlık hakları gibi etik ve ahlaki normların yerel ve ulusal alanda ihlalini, üye ülkelerin çıkarları adına

69 Mustafa Hacı, "Demokratik Değişimlerden Sonra...", s. 5-20.

70 Mustafa Hacı ile yapılan 19 Kasım 2019 tarihli mülakat.

göz ardı edebilmektedir. Ayrıca bireysel insan haklarına saygı gösteren bir yapıya sahip olduğundan dolayı bireylerin maruz kaldığı hak ihlalleri olaylarının AİHM’de ele alınmasını desteklemekte, topluluk haklarının netliğe kavuşturulmasını üye devletlere bırakmakta ve normlar üzerinde sadece yorum yapmakla yetinmektedir. Her ne kadar Bulgaristan Müslümanlarının dinî özgürlükleri, AB için önem teşkil etse de Bulgaristan’ın siyasi ve ekonomik istikrarı gibi yüksek meselelerin daha ön plana çıktığı görülmektedir.

2003-2011 dönemine kıyasla 2011 sonrası seçimlerin ve kurultay kararlarının Sofya Şehir Mahkemesince sorunsuz bir şekilde tescil edilmesi, Müslüman azınlığın dinî hürriyetlerine ve Başmüftülüğün yasal statüsüne ilişkin temel sorunların, AB üyeliği sonrası bir çözüme kavuşmuş olduğunun önemli bir göstergesidir. Aynı zamanda Başmüftülük krizinin, Bulgaristan’ın 2007’de AB üyesi olmasından sonraki dönemde de uzun süre devam etmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ve AB Temel Haklar Şartı’nın ihlal edildiğini ve evrensel değerlerin ve normların savunucusu olduğunu iddia eden AB’nin bu konuda somut bir çözüm geliştiremediğini göstermektedir. Fakat Müslüman azınlığın dinî liderlik ve temsil konusunda edinmiş olduğu ve bu çalışmada altı çizilen kolektif tecrübe, dinî özgürlüklerle ilgili konularda daha tedirgin ve dikkatli olacağı yönündeki öngörülerini kuvvetlendirmektedir.

2.2.1. Başmüftülüğün Mali Sorunları

1990 sonrasında Başmüftülüğün en ciddi sorunlarından birisi, finansal yetersizliktir. Gelirlerinin ana damarını teşkil eden vakıf mallarının demokrasiye geçilmesine rağmen başından beri tam anlamıyla geri alınamaması, kurumun maddi açıdan dışa bağımlı hale gelmesinin en önemli sebebidir. Sürekli maddi sıkıntılar çeken Müslümanların dinî kurumları, çeşitli kaynaklardan gelen bağışlar sayesinde rutin faaliyetlerini uzun yıllar yürütse de bazı dönemlerde çalışanların maaşlarının bile ödenemediği olmuştur⁷¹.

1998’de Dinler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle devlet bütçesinden dinî topluluklara mali yardımlar yapılması sağlanmıştır. Her yıl az miktarda artan yardımlar, dinî toplulukların ülke nüfusuna orantısı ve sayım sonuçları göz önünde bulundurularak tahsis edilmektedir. Örneğin 2001’de dinî topluluklara 1 milyon leva yardım tahsis etmiştir. Bu yardımdan 880.000 leva Ortodoks kilisesine, 20’şer bin leva Ermeni ve Yahudi topluluklarına, 100.000 leva ise Müslümanların dinî kurumu olan Başmüftülüğe sağlamıştır⁷². Ancak yapılan bu destek, ibadethanelerin tadilatı adı altında olup genellikle

71 Hayri Emin tarafından Murat Pingov ile yapılan mülakat, Sofya, 17 Şubat 2020.

72 “Devlet Bütçesi Yasası, 2001”, 2001 (Çevrimiçi), Maliye Bakanlığı, <https://www.minfin.bg/bg/264>, 11 Eylül 2020.

belediyeler vasıtasıyla gönderildiğinden Başmüftülük, ona bağlı bölge müftülükleri ve eğitim kurumları, kurumsal işleyişine yönelik temel bütçe dışında kalmıştır⁷³. Bu sebeple 17 Haziran 1998 tarihinde DİB ile Bulgaristan Başbakanlığı Dinler Müdürlüğü arasında Başmüftülüğün dinî okullarının finansmanına çözüm getiren bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme kapsamında DİB, Başmüftülüğün üç imam hatip lisesine ve Sofya'daki İslam Enstitüsü'ne din eğitimi hocaları gönderecek, dinî literatür sağlayacak ve mali yardımlarda bulunacaktır. Karşılıklı ilkesiyle Türkiye'deki Bulgar Ortodoks toplumunun sorunlarının giderilmesi de sözleşmede yer almaktadır⁷⁴. Sözleşme çerçevesinde yapılan tüm faaliyetler, Bulgaristan devletinin ve yetkili kurumların bilgisi ile kontrolü dâhilinde olduğundan yasada öngörülmeleyen bir faaliyetin yapılması söz konusu değildir. Sözleşmeye ek olarak Türkiye Diyanet Vakfı ile Bulgaristan Başmüftülüğü arasında bir iş birliği protokolü de imzalanmıştır⁷⁵.

2011 sonrasında, tam da dinî temsil bağlamında temel sorunlar çözülmeye ve Başmüftülük kurum olarak toparlanmaya başlamışken birtakım ekonomik sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır. İlk olarak Maliye'ye bağlı kurumların, Başmüftülüğe ve şubelerine yaptığı mali teftişler sonucu Başmüftülüğün yaklaşık 1,5 milyon leva vergi borcu olduğu tespit edilmiştir. Borçların artmasına, yıllar içinde Başmüftülük yönetimlerinin yasal statüsüne ilişkin yürütülen davalar da sebep olmuştur. Halkın seçtiği yönetimlerin resmîyet kazanma çabaları yürüttüğü dönemlerde çalışanlarının sigortalarını ve vergilerini ödeyemeyen Başmüftülük, kurum olarak Mali Usulsüzlüklerle Mücadele Yasası'na takılmıştır. Bu yıllarda Başmüftülük kurumunun yıllık bütçesi yaklaşık 1 milyon leva'dır⁷⁶. Sonraki yıllarda bu vergi borçları katlanarak çoğalmıştır.

İkinci olay, 2016'da hükûmetin istifa etmesinin ardından Ocak 2017'de oluşturulan ve Mayıs 2017'ye kadar görevde kalan geçici hükûmet döneminde cereyan etmiştir. Güncel siyasi gelişmelerin de etkisiyle 1998'de DİB ile Bulgaristan Başbakanlığı Din İşleri Müdürlüğü arasında imzalanan protokolü, Bulgaristan'ın tek tarafı olarak feshetmesi sonucunda Başmüftülük, yeni bir finansal sorunla karşı karşıya bırakılmıştır. Geçici hükûmetin başbakanı Ognian Gercikov, gazetecilerin konuyla ilgili sorularına, böyle bir kararı hatırlamadığı yanıtını vermiş olsa da yaklaşık bir yıl süren kriz boyunca Başmüftülüğe bağlı birçok din görevlisi ve imam olumsuz etkilenmiş, hatta maaşlarını

73 Murat Pingov ile yapılan 17 Şubat 2020 tarihli mülakat.

74 *BMDBA, DİB*.

75 *BMDBA, DİB*.

76 *BMDBA, Mali İşler Bölümü (MİB); BMDBA, Vakıflar Bölümü (VB)*.

alamadıklarından dolayı görevden ayrılanlar olmuştur⁷⁷. Geçici hükümet döneminde Başmüftülüğün borçları bahane edilerek, 2001’de Başmüftülük tarafından satın alınıp ve üzerine idari, eğitim ve kültür merkezi inşa edilmesi planlanan Sofya’nın Malinova Dolina’daki araziye, Ulusal Gelirler Ajansı (NAP) haciz koyarak satışa çıkarmış⁷⁸; fakat uzun müzakere ve uğraşlar sonucu bu satış gerçekleşmemiştir.

4 Mayıs 2017’de iktidara gelen koalisyon hükümeti döneminde, benzer bir tutumla 2018’de Sofya’nın Bankya ilçesinde bulunan ve Yüksek İslam Enstitüsü binası için öngörülen bir vakıf gayrimenkulü, yine kurumun borçları bahane edilerek NAP tarafından haciz konarak değerinden çok düşük bir fiyata satılmıştır⁷⁹. Ayrıca milliyetçi partiler tarafından desteklenen “Borisov 3 Hükümeti”⁸⁰, kanunlarda bazı değişiklikler yaparak dinî kuruluşların finansman sorununu yasal düzenlemelerle gidermeye çalışmıştır. Siyasi partiler, 2018’de millî güvenliğe yönelik tehditlerin ve “dinî radikalizm”in ülkeye girmesini önlemek adına, Dinler Kanunu’nda değişiklikler yaparak dinî cemaatlere daha fazla yardım yapılmasını ancak yurt dışından finansal yardım almalarının yasaklanmasını önermiştir⁸¹. Bu noktada hükümet ortağı milliyetçi partilerin rolünün altını çizmek gerekmektedir. Yıllardır DİB’ten aldığı yardımların kesilmesini ve belirli zamanlarda gönderilen din görevlilerin gelmesini engellemek isteyen milliyetçi partiler, son yıllarda mülteci meselesini de bahane edip yabancı unsurların ülkeye girmesini, radikalizmin önlenmesini ve millî güvenliğin korunmasını gerekçe göstererek devletin dinî kurumlar üzerinde daha sıkı kontrol sağlaması yönünde yasa değişikliği girişimlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca bu tasarılar dinî kuruluşlar ve topluluklara getirilen; yabancı kuruluşlar ve vatandaşlardan bağış alma, yabancı kuruluşlarla iş birliği kurma, ibadetleri sadece Bulgar dilinde yapmaları gibi birçok kısıtlamalar da dikkat çekmektedir. Bahsi geçen tasarılar da %1’in üzerindeki dinî topluluklara devlet bütçesinden kişi başı 10 leva destek verilmesi öngörülmektedir⁸².

77 Murat Pingov ile yapılan 17 Şubat 2020 tarihli mülakat.

78 Zornitsa Stoilova, “Kak Bılgarskite imami ostanaha bez pari [Bulgaristan imamları nasıl parasız kaldı]”, *Kapital*, 8 Haziran 2017 (Çevrimiçi), https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/06/08/2985260_kak_bulgarskite_imami_ostanaha_bez_pari/, 20 Nisan 2020.

79 *BMDBA, MİB*.

80 Başbakan Boyko Borisov, 2017’de üçüncü kez başbakan olarak göreve gelmiştir. Bundan dolayı “Borisov 3 Hükümeti” ifadesi kullanılmaktadır.

81 “Dinler Kanunu Önerileri, no. 854-01-34”, 4 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills>, 13 Haziran 2020.

82 “Dinler Kanunu Tasarısı, no. 854-01-35” 9 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/78070>, 13 Haziran 2020.

Ülkedeki dinlerin sadece iki tanesi %1 üzerinde nüfusa sahip olduğuna göre bu kısıtlamanın Ortodoks Hristiyan çoğunluktan ziyade yurt dışından resmî finansal destek alan Müslüman azınlık ve ona ait Başmüftülük kurumunu hedef aldığı açıkça görülmektedir. Böylelikle Başmüftülük, son derece İslamofobik gerekçeleri barındıran bu tasarılarla yazılı bildirgelerle tepki göstermiştir⁸³. Yurt dışından yardımların kesilmesi önerisi, diğer dinî grupları da rahatsız etmiştir. Çünkü gelirlerinin önemli oranı yurt dışından sağlanmaktadır. Yasa tasarıları; Ortodoks, Katolik, Protestan ve Musevi cemaat üyelerinin tepkileri ve onları destekleyen halkın düzenlediği protestolar⁸⁴ sonucu reddedilmiştir. Sonuç olarak Dinler Kanunu'ndaki değişiklikler, Müslümanların haklarına bir kısıtlama getirmeden kabul edilmiştir.

Sonuç olarak 2019 itibarıyla parlamentonun kabul ettiği değişiklikler sonucu Başmüftülük kurumuna, devlet bütçesinden yaklaşık 6 milyon leva yardım verilmeye başlanmıştır⁸⁵. Ancak aynı yıl itibarıyla Başmüftülüğün devlete 8 milyon leva (4 milyon avro) vergi borcu birikmiştir⁸⁶. Yani devletin yapacağı yardım, aslında kurumun devlete olan toplam birikmiş borcunu ödemeye yetmemektedir. Bunun üzerine bütün dinlerin kamuya olan borçlarının affedilmesine yönelik Dinler Kanunu'nun tekrar düzenlenmesini öneren GERB ve HÖH, kamuoyu tepkisinden dolayı geri adım atmış ve Başmüftülüğe ait borçların ödenmesinin on yıllık bir süreye yayılmasına yetkili merciler tarafından karar verilmiştir⁸⁷.

2.3. Vakıf Mallarının İadesi Sorunu

Vakıflar, Osmanlı sonrası dönemde Balkanlardaki Müslüman grupların sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında çok önemlidir. Çünkü vakıf mallarından elde edilen gelir sonucu dinî ve hayır kurum ile kuruluşlarının çalışmasında ve bu grupların özerlik statülerinde hayati önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle vakıflar, o azınlığın kültürel varlığına katkı sunmanın yanında ekonomik olarak da tarihî varlığını sürdürmesinde önemlidir.

83 “Dinler Kanunu ile İlgili Resmî Bildiri”, 18 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Başmüftülüğü, <http://www.grandmufti.bg/bg/home/news-room/novini/6011-visshiyat-myusyulmanski-savet-s-pozitziya-otnosno-izmeneniyata-v-zakona-za-veroizpovedaniyata.html>, 8 Eylül 2020.

84 “Protest srestu promenite v Zakona za veroizpovedaniyata v Sofiya [Sofya’da Dinler Kanunu değişikliklerine karşı protesto]”, *Nova*, 11 Kasım 2018 (Çevrimiçi), <https://cutt.ly/rbDbs3U>, 21 Ocak 2020.

85 “Devlet Bütçesi Yasası, 2020”, 2020 (Çevrimiçi), Maliye Bakanlığı, <https://www.minfin.bg/bg/1408>, 1 Kasım 2020.

86 *BMDBA, MİB*.

87 “GERB se otkaza da oproshtava dilgovete [GERB borçları affetmekten vazgeçti]”, *Kapital*, 13 Mart 2019 (Çevrimiçi), https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2019/03/13/3403981_gerb_se_otkaza_da_oproshtava_dilgovete_na/, 13 Nisan 2020.

Osmanlı mirası vakıf malları, bağımsızlık sonrası Bulgaristan’da farklı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bulgarların 93 Harbi’nden sonra devlet kurma çabaları doğrultusunda Türk İslam medeniyetinin izlerini taşıyan birçok eseri tahrip etmeleri üzerine Bulgaristan’da kalan vakıf eserlerinin korunması, iki devlet arasında belirli dönemlerde gündeme gelmiştir. Ayastefanos ile Berlin antlaşmalarında dile getirilen vakıf emlakının durumu, 1909 ve 1913’te Bulgaristan ile Osmanlı arasında imzalanan antlaşmalarla düzenlenmeye çalışılmıştır⁸⁸.

Osmanlı döneminden kalan vakıf mallarının varisi, doğal olarak ülkede faaliyet gösteren Müslümanların dinî teşkilatı Başmüftülük olmuştur. Okullar, sosyal hizmet binaları, cami ve binlerce dönüm tarım arazilerinden ibaret vakıf malları, farklı iktidarlar ve rejimler tarafından istimlak edilmiş; kalan eserlerin birçoğunun da vakfiyeleri ve tapuları imha edilmiştir. 1944’ten sonra komünist iktidarlar, vakıf mallarını Başmüftülüğün elinden alarak devletleştirmişlerdir. Başmüftülüğün tespitlerine göre yıllar içinde yıkımlara ve tahribatlara rağmen Bulgaristan’da 3.000’den fazla vakıf malı (cami, okul, işhanı ve tarım arazisi) bulunmaktadır. Ancak birçoğunun tapuları ve arşivlerdeki kayıtları yok edilmiştir. Komünist rejim döneminde Müslümanlara ait vakıf mallarının tapuları ve vakfiyeleri ile dinî eserler ve Türkçe kitaplar, evlerden ve camilerden toplanıp çoğunlukla imha edilmiştir. Böylece ileride de ele alınacağı üzere gayrimenkullerin iadesine ilişkin yasaların kabul edilmesinden sonra Başmüftülüğün mahkemelere sunabileceği çok fazla delil kalmamıştır⁸⁹.

1989’dan sonra kabul edilen “Sahiplerine İade Yasası” kapsamında ülkedeki farklı dinî topluluklara ait devletleştirilmiş mülkiyet ve gayrimenkullerin, tapu veya geçerli sahiplik belgesi ibraz etmeleri durumunda kendilerine iade edilmesinin önü açılmıştır⁹⁰. Böylece tüm dinler, gayrimenkullerinin tamamına yakını geri alabilmiştir. Başmüftülük de bu uygulama kapsamında bazı Müslüman vakıf mallarını geri almış olsa da büyük bir kısmını, çeşitli engellerle karşılaşmış olmasından dolayı alamamıştır. 1990 sonrasında ilgili mevzuatlar, vakıf mallarının Müslümanlara ait olduğunu teyit etmelerine rağmen vakıf mallarının iadesi ile sorunlar, Bulgaristan’ın 2007’de AB üyesi olmasından bu yana devam etmektedir.

88 İsmail Cambazov, *Bulgaristan’da Başmüftülük Tarihi...*, s. 378.

89 *BMDBA, VB*. Bulgaristan’daki vakıf malları hakkında detaylı bir araştırma ve 290 vakfiye metni için bkz. Halit Eren-Önder Bayır-Mustafa Oğuz-Zekai Mete, *Balkanlar’da Osmanlı Vakıfları, Vakfiyeler: Bulgaristan*, İstanbul, IRCICA, 2012.

90 “Gayrimenkullerin Geri İadesi Yasası, 1992”, 1992 (Çevrimiçi), *Lex.bg*, <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2132811266>, 21 Temmuz 2020.

Vakıf mallarının iadesi ile ilgili olarak Başmüftülüğün karşılaştığı temel sorunlar şunlardır: Tapu ve gerekli belgelerin arşivlerde bulunamaması (delil eksikliği), geri iade şartlarının devlet kurumları ve yerel yönetimler tarafından sürekli değiştirilmesi ve bu süreçte zorluk çıkarmaları, Başmüftülüğün kurultay kararlarını ve seçilen yönetimlerini tescil ettiremediği dönemlerde oluşan boşluklardan yararlanan Gencev başta olmak üzere bazı art niyetli kişilerin vakıf mallarını sahte belgelerle satması veya kendi çıkarları yönünde kullanmış olmaları, birçok vakıf malının “Arazi ve Yerleşim Yerleri Düzenlemesi Yasası” gereğince karşılığı verilmeden istimlak edilmesi, yakın geçmişe kadar yürürlükte olan bazı yasalar gereğince bir vakıf malının geri iadesi için hukuki sürecin başlatılması adına iddia sahibinin mülkiyet değerinin %4’ünü ödemek zorunda kalması, vd.⁹¹ Özellikle bahse konu son madde kapsamında Başmüftülük, maddi yetersizlikler sebebiyle birçok paha biçilemez vakıf mülkiyetinin %4 değerini ödeyememesinden dolayı dava başlatamamıştır⁹².

1990 sonrasında özellikle AB üyelik sürecinin de etkisiyle Başmüftülük -yukarıda da ifade edildiği- üzere elinde bulundurduğu ve arşivlerde korunabilmiş belgelerle Müslümanlara ait bazı vakıf mallarını geri alabilmiştir. Fakat diğer birçok vakıf eseri hakkında hukuki süreç başlatılmış olmasına karşın çeşitli teknik ve bürokratik engellerle karşılaşmıştır. 2003’te yürürlüğe giren Dinler Yasası, 1991’deki yasanın vakıf mallarının geri alma süresi için öngördüğü on yıllık süreyi, 2013’e kadar on yıl daha uzatmıştır. Ancak bu süre zarfında vakıf mallarının geri kazanılması bir yana, davaların birçoğu delil eksikliği ve diğer sebeplerden dolayı mahkeme salonlarında kaybedilmiştir. Bunun üzerine Başmüftülük, iade süresinin uzatılması için siyasi partilerle görüşmüş ve Dinler Kanunu’nda değişiklikler yapılması talebinde bulunmuştur. HÖH milletvekilleri, 16 Temmuz 2013 tarihinde tüm dinlerin mülkiyetlerinin geri iadesi konusunda zaman aşımının kaldırılmasını teklif etmişse de mecliste kabul edilmemiştir⁹³. Bu on yıllık süreçte kurumun Müslümanlara ait vakıf mallarının iadesine yönelik faal olamamasının başlıca sebebi, daha önce ifade edildiği üzere 2003-2011 arasında mahkemelerin dinî liderliği sürüncemede bırakmış olmasıdır.

91 2014’teki düzenlemeyle yasadaki bu madde iptal edilmiştir.

92 *BMDBA, VB.*

93 “Dinler Kanunu Değişikliği Önergesi, no. 354-01-40”, 16 Temmuz 2013 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/14489>, 21 Aralık 2020.

2013'te, sürecin bitimine yakın Başmüftülüğün mahkemeye Osmanlı döneminden kalan vakıfların mirasçısı sıfatıyla başvuru yaparak veraset davaları başlatması, bazı aşırı milliyetçi ve İslam karşıtı siyasi çevrelerin tepkisini çekmiştir⁹⁴. Bu minvalde bazı yerel ve ulusal medya organları, Başmüftülüğe karşı karalama kampanyası başlatarak “*Fırtına geliyor: Müftülük Bulgaristan'ın %10'una el koyuyor*”⁹⁵ ve “*Osmanlı İmparatorluğu'na Dönüyoruz*”⁹⁶ gibi kışkırtıcı başlıklar atmışlardır. Bazı belediye yönetimleri de iadeye karşı çıkıp medyayı ve yerel halkı örgütleyerek protestolar düzenlemişlerdir⁹⁷. Bazı belediye başkanları, demeçlerinde “*Başmüftülüğün camisi yok, ama provokasyon yapıyor. Davalarda camilere ilişkin hiçbir tapu veya belge sunamadılar*” açıklamasına yer verirken⁹⁸ Dupnista, Karlıova ve Küstendil gibi kasabaların belediye başkanları, aşırı milliyetçilerin de desteğiyle mahkemenin Başmüftülük lehine karar vermesi durumunda sivil itaatsizlik başlatacaklarını bildirmişlerdir⁹⁹. Nitekim bir yıl sonra Filibe'deki vakıf mallarının iadesine ilişkin başlatılan davanın görüldüğü tarihte, şehir merkezinde aşırı milliyetçi grupların ve futbol taraftarlarının katıldığı protestolar sırasında, Birinci Murat Hüdavendigar Camii'ne taşlar ve patlayıcılarla saldırılırken caminin camları ve kapısına zarar verilmiştir¹⁰⁰.

Bu protestolar, camilerin aidiyeti ile ilgili bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Milliyetçi partiler ve medya organları, 2012'den sonra yeniden başlatılan davalardan dolayı Başmüftülüğü devletin mülkiyetini gasp etmeye çalışan bir kurum olarak göstermeye çalışmışlardır. Başmüftülüğün davaları yenilediği on belediyenin başkanları, bir araya gelip belediyelerinde barış ve huzurun hâkim olması adına kamu mallarının

94 “Ekşin v Plovdiv: nad 1000 futbolni fenove hvarlyat bombi i blokirat ulitsi [Plovdiv'de Aksiyon: 1000'den fazla futbol taraftarı bomba atıyor ve sokakları kapatıyor]”, *News.bg*, 7 Şubat 2014 (Çevrimiçi), <https://news.bg/bulgaria/ekshan-v-plovdiv-nad-1000-futbolni-fenove-hvarlyat-bombi-i-blokirat-ulitsi.html>, 25 Mart 2020.

95 “Kmet na Karlovo: Zadava se burya – muftiystvoto prevzema 10% ot Bgaria [Karlıova Belediye Başkanı: Fırtına geliyor – Müftülük Bulgaristan'ın %10'una el koyuyor]”, *Dimitrovgrad Bgvesti*, 5 Aralık 2013 (Çevrimiçi), <https://www.dimitrovgrad.bgvesti.net/news/144618/kmett-na-karlovo-zadava-se-burya-muftiystvoto-prevzema-10-ot-blgariya>, 25 Mart 2020.

96 “Vrıştat ni v Osmanskata İmperiya [Osmanlı İmparatorluğu dönemine döndürülüyor]”, *Duma*, 27 Eylül 2013 (Çevrimiçi), <https://duma.bg/vrashtat-ni-v-osmanskata-imperiya-n63361>, 20 Mayıs 2020.

97 “Ataka Dupnitsa gotvi nepodçinenie, ako vrnat djamiata na muftiystvoto [Eğer cami müftülüğe verilirse ATAKA'nın Dupnitsa teşkilatı itaatsizlik yapacak]”, *Darik News*, 28 Şubat 2013 (Çevrimiçi), <https://dariknews.bg/regioni/kiustendil/ataka-dupnica-gotvi-nepodchinenie-ako-vyrnat-dzhamiqa-na-myuftijstvoto-1048038>, 22 Mart 2020.

98 Desislava Lübomirova, “Myuftistvoto niama djamii, no ni predizvikva [Müftülüğün camisi yok, fakat bize meydan okuyor]”, *Actualno.com*, 22 Nisan 2015 (Çevrimiçi), https://www.actualno.com/actualno/muftijstvoto-njama-djamii-no-ni-predizvikva-news_469021.html, 2 Aralık 2020.

99 “Karlovtsi plashat s grajdansko nepodçinenie [Karlıovalılar sivil itaatsizlik ile tehdit ediyor]”, *Standart*, 15 Kasım 2013 (Çevrimiçi), https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/karlovtsi_plashat_s_grazhdansko_nepodchinenie-214105.html, 22 Mart 2020.

100 “Ultrasi Troshat Djamiata v Plovdiv [Aşırı milliyetçiler Filibe Camii'ne saldırdı]”, *Webcafe*, 14 Şubat 2014 (Çevrimiçi), <https://webcafe.bg/newscafe/1030750469-ultrasi-troshat-dzhamiyata-v-plovdiv.html>, 31 Mart 2020.

mahkeme kararıyla veya Dinler Kanunu değişiklikleriyle müftülüğe iadesine izin verilmemesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır¹⁰¹. Bu bağlamda Karlıova Belediye Başkanı Emil Kabaivanov, basına “*Müftülüğün geri almak istediği camileri Osmanlı işgalcileri bu topraklara Bulgarlara sormadan inşa etmiştir, üstelik çoğu kiliselerin üzerine yapılmıştır, bu camileri almaya kimsenin hakkı yoktur...*” yönünde açıklamalarda bulunmuştur¹⁰². Davaların görüldüğü şehirlerde yapılan protestolar sırasında “*Camiler sizin olabilir, ancak bu camiler kiliselerimizin temelleri üzerine inşa edilmiştir*” sloganları atılarak devlet kurumlarına baskı yapılmaya çalışılmıştır. Dahası Karlıova kasabesindeki Kurşunlu Camii gibi bazı ibadethanelerde, temellerinde farklı dönemlere ait yapılar arama bahanesiyle arkeolojik kazılar başlatılmıştır¹⁰³.

Nitekim 2009’da Eski Zağra’daki (Stara Zagora) Hamzabey Camii, Müslüman toplumunun ve Başmüftülüğün tepkilerine rağmen dinler müzesine çevrilmiştir. AB ve Bulgar kurumlarının ortak finansörlüğünde gerçekleşen müze projesi ile ilgili Başmüftülük, dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı’na resmî bir yazı göndermesine rağmen olumlu cevap alamamıştır. Konsey cevaben; mülkiyetin Bulgar devleti ve Kültür Bakanlığı’na ait olduğunu, yapılan kazılar sırasında daha farklı dönemlere ve dinlere ait yapıların bulunduğunu ve bu sebeple de müzenin farklı dinler arasındaki etkileşimi teşvik edeceğini, halihazırda AB’de bu meseleyi çözebilecek herhangi bir yasanın bulunmadığını bildirip Başmüftülüğe gerekli Bulgar makamlarıyla görüşerek meseleyi çözmesini önermiştir¹⁰⁴. Benzer şekilde Kırcaali kasabasında 1920’lerde Müslüman toplumunun bağışlarıyla inşa edilen medrese, günümüzde belediyeye ait bir müze olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Sofya’da, yapımına 1451’de başlanmış olup günümüzde arkeoloji müzesi olarak kullanılan Mahmut Paşa Camii ile yine aynı şehirdeki 1548 tarihli bir Mimar Sinan eseri olup 1900’lerin başından beri kilise olarak işlev gören Kara Camii bunlara benzer örneklerdendir¹⁰⁵.

101 Maya Yordanova, “Kmetove se obedinyavat sreštu pretentsiite na müftiystvoto [Belediye başkanları müftülüğün taleplerine karşı birleşiyor]”, *Novini.bg*, 30 Kasım 2013 (Çevrimiçi), <https://novini.bg/bylgariya/obshtestvo/168654>, 30 Nisan 2020.

102 “Kmet na Karlovo: “Zadava se burya – müftiystvoto prevzema 10% ot Bulgaria [Karlıova Belediye Başkanı: Firtına geliyor – Müftülük Bulgaristan’ın 10%’una el koyuyor]”, *Dimitrovgrad Bgvesti*, 5 Aralık 2013 (Çevrimiçi), <https://www.dimitrovgrad.bgvesti.net/news/144618/kmet-na-karlovo-zadava-se-burya-myuftiystvoto-prevzema-10-ot-blgariya>, 25 Mart 2020.

103 Leyla Çauşeva, “Nesekvaştite opiti za promyana – prednaznaçenieto na Kurshun djamiya v Karlovo [Karlıova’da Kurşun Camii’nin statüsünü sonu gelmeyen değiştirme teşebbüsleri]”, 19 Ekim 2018 (Çevrimiçi), <http://www.grandmufti.bg/bg/home/news-room/novini/6677-nesekvashtite-opiti-za-promyana-prednaznachenieto-na-kurshum-dzhamiya-v-karlovo.html>, 20 Ekim 2020.

104 *BMDBA, DİB*.

105 *BMDBA, VB*.

Vakıf mallarının iadesine ilişkin Başmüftülüğün başlattığı hukuki süreçler analiz edildiğinde, Bulgar devletinin eski dönemlere ait tapu ve resmî belgelerine dayandırılmalarına rağmen Bulgar yargısı bu resmî belgelerin geçerliliğinden sürekli şüphe duymuştur. Ayrıca tüm hukuki süreçlerin meclisin onayladığı yasalar dâhilinde yürütülmesine rağmen olumlu neticeler alınamamıştır. Bazı durumlarda yargının siyasi partilerin ve/veya milliyetçi grupların baskılarından etkilenip kararlar aldığı da görülmektedir¹⁰⁶.

Başmüftülük, vakıflar konusunda bir taraftan bürokratik zorluklar ve milliyetçilerin baskılarıyla diğer taraftan totaliter rejimin başmüftüsü Gencev'in yolsuzluklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu noktada 2003'te yürürlüğe giren Dinler Yasası'ndan istifade ederek kurduğu "Bulgaristan'da Müslüman Sünni-Hanefi Diyaneti"ni temsilen Gencev, kendisinin ve temsil ettiği dinî kuruluşun 1949 öncesi Müslüman kurumların varisi olduğu iddiasıyla devreye girmiş ve mahkemelere başvurmuştur. Bu sebeple Bulgaristan yargısı, vakıflarla ilgili davalarda hukuki süreci durdurarak gerçek varislerin belirlenmesini istemiştir¹⁰⁷. Nitekim Bulgaristan yasalarının, bir mülkün birden fazla mirasçısının bulunması durumunda önce mirasçılardan kendi aralarında anlaşmasını istemesinden dolayı davalar uzun ve karmaşık bir hal almıştır¹⁰⁸. Böylece vakıfların iadesine ilişkin yapılan girişimlere Gencev'in de Müslümanların "temsilcisi" olarak müdahil olması, yasal süreçleri çıkmaza sokmuştur. 2003 sonrasında Gencev'in, birçok vakıf malını mahkemenin kendisine verdiği dinî kurumun temsilcisi resmî sıfatıyla kendi lehine kiraya verdiği veya satışa çıkardığı ayrıca Başmüftülüğün banka hesaplarından 1 milyon avroya yakın miktarı farklı hesaplara aktardığı bilinmektedir¹⁰⁹. Hukuksal boşluklardan istifade eden Gencev ve ekibi, Müslümanların vakıf mallarını şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanmıştır. Böylece Başmüftülüğün yönetiminin tescil sorunu, vakıf malları meselesini de olumsuz etkilemiştir. Başmüftülük yönetimi, 2008-2011 yıllarında Gencev ve ekibi hakkında onlarca suç duyurusunda bulunmuş, yapılan suçlar ve yolsuzluklar dosya halinde Başsavcılığa ve yetkili kurumlara sunulup gereğinin yapılacağına dair taahhütler alınmasına rağmen ilgili soruşturmalar ve açılan davalar sonuçsuz kalmıştır¹¹⁰.

106 Murat Pingov ile yapılan 17 Şubat 2020 tarihli mülakat.

107 *BMDBA, VB*.

108 İrina Georgieva, "SofiySKIYA apelativen sİd otloji deloto za vakİfSKite imoti [Sofya İstinaf Mahkemesi vakıf malları davasını erteledi]", *Bulgaria On Air*, 24 Ekim 2014 (Çevrimiçi), <https://www.bgonair.bg/bulgaria/2014-10-24/otlagat-deloto-za-kurshum-dzhamiya>, 11 Ocak 2020.

109 *BMDBA, MDB*, Sofya Bölge Mahkemesi, Dava Kararı no. 2402/2008.

110 Mustafa Hacı ile yapılan 19 Kasım 2019 tarihli mülakat.

Bugün Osmanlı döneminden kalan vakıf mallarının bir kısmı, Bulgaristan'ın ulusal kültür mirası listesinde, dolayısıyla da devletin ve belediyelerin mülkiyetindedir. Buna rağmen bu listede yer alan camilerin bazıları yıkılmaya yüz tutmuştur. Ülkenin sürekli ekonomik sorunları ele alındığında Kültür Bakanlığı ve belediyelerin bu tarihi mirasların tadilatları için para ayıramıyor olması anlaşılabilir. Fakat bu eserlerin içlerinde veya etraflarında Osmanlı öncesi dönemle ilgili kalıntılar bulmak için yapılan arkeolojik kazıları teşvik etmeleri¹¹¹, Osmanlı kültürel mirasının korunması ve geleceğe ulaştırılması adına düşündürücüdür.

Restorasyon gerektiren tarihi eserlerin Türkiye'nin yardımıyla restore edilmesi, son 30 yıldır iki ülke arasında yapılan görüşmelerin birçoğunda gündeme gelmiştir. Yine 2013'te Bulgaristan'a resmî ziyarette bulunan dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, vakıf mallarının durumunu Bulgaristan'daki mevkidaşlarıyla ve kültür bakanıyla görüşmüş; Osmanlı dönemine ait tarihi ve kültürel mirasta gerekli tadilatın Türkiye'nin yardımı ile yapılmasını önermiştir¹¹². Konuya ilişkin Kültür Bakanı Petır Stoyanoviç'in basına yaptığı açıklamalar daha farklı olmuştur. Stoyanoviç, vakıf mülkiyeti sorununun 1909'da Osmanlı Devleti ile imzalanan antlaşmayla çözülmüş olduğunu, kullanılmayan vakıfların Bulgaristan devletine kaldığını; ancak Türkiye'nin İslam mimarisi anıtlarının onarılması konusunda yardım teklifine olumlu baktığını, UNESCO ile çalışmalar örneğinde yardım kabul edilebileceğini açıklamıştır¹¹³. Bu ekseninde farklı hayırseverlerin desteği ile bazı camilerin onarılmasına başlanmıştır; fakat süreç ağır yürümekte ve onarım bittikten sonra camilerin müzeye dönüştürülmesi söz konusu olabilmektedir. Yunanistan ile Bulgaristan'ın da Türkiye'deki kurum ve kuruluşların Osmanlı eserlerinin korunmasına yönelik hiçbir talebe olumlu cevap vermeyen iki Balkan ülkesi olması, bu eserlerin gelecekteki akıbetleri adına soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Demokrasi döneminin ilk yıllarında vakıf mallarının iadesi meselesine ilişkin umut verici yasal çözümler getirilmiş olsa da durumun Bulgaristan'ın AB üyeliğinden bu yana devam ediyor olmasının bu çalışma adına önemi şudur: AB'nin normatif gücü, bazı vakıf mallarının iadesinde etkili olurken diğer birçok vakıf malı için etkisiz kalmıştır. Bunun yanında, 2007'de AB üyesi olmuş Bulgaristan'ın son 13 yıldır iadelerle ilgili

111 *BMDBA, MDB.*

112 "Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ: 'Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerine sahip çıkıyoruz'", *Kırcaali Haber*, 9 Ağustos 2013 (Çevrimiçi), https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11308, 2 Şubat 2020.

113 "Vyprosit s Osmanskite imoti e ureden – uveri kulturniat ministır [Kültür Bakanı: Osmanlı mülkiyeti ile mesele halledildi]", *Darik News*, 12 Ağustos 2013 (Çevrimiçi), <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/vyprosyet-s-osmanskite-imoti-e-ureden-uveri-kulturniqt-ministryr-1128638>, 1 Aralık 2020.

izlediği politikalar, post-totaliter dönemde azınlık haklarının iadeleriyle ilgili “iyi niyet”in bir kez daha sorgulanmasına sebebiyet vermektedir.

2.4. İbadethane Meselesi

2020 itibarıyla Bulgaristan’da halihazırda yaklaşık 1.738 cami ve mescit bulunmaktadır. Bunların 1.523 tanesi faal durumdayken 215’i ise imam ve cemaat yetersizliğinden dolayı kapalıdır. Cami ve mescitlerin yaklaşık 370’i 1989’dan sonra inşa edilmiştir¹¹⁴. Günümüz itibarıyla Bulgaristan’da büyük şehirlerin çoğunda faaliyet gösteren Osmanlı dönemine ait genellikle birer cami bulunmaktadır. Ancak 1990’ların başından itibaren Müslümanların dinî hürriyetlerine kavuşmasından dolayı cami cemaatinin artması, vatandaşların önemli bir kısmının iç göç sonucu büyük şehirlere yerleşmesi ve Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin de buraları tercih etmeleri sebebiyle şehirlerdeki camilerin kapasitesi zaman içerisinde yetersiz kalmıştır. Demokrasiye geçiş döneminde birçok yerleşim yerine yeni camiler inşa edilmiş olsa da Sofya ve Eski Zağra gibi büyük şehirlere ihtiyaç olmasına rağmen ikinci bir cami yapılmasına izin verilmemiş hatta Burgaz gibi camisi bulunmaya şehirlere ilki dahi inşa edilememiştir. Örneğin Sofya’da, sadece 16. yüzyılda inşa edilmiş 600 kişi kapasiteli Banyabaşı Camii olduğundan cuma ve bayram namazlarını, mabedin önündeki kaldırımında ve sokakta kılanların sayısı oldukça fazladır. 2011’de ATAKA Partisi sempatizanlarının, bir cuma günü Müslümanlara provokasyon yapmak için kasten “sokakta namaz kılıyorlar” gerekçesiyle taş ve sopalarla saldırıp cezasız kalmaları, bu sorunun açık bir örneğidir. İbadethane eksikliği ile ilgili azınlıkların yaşadıkları sorunların, en son Mayıs 2020 tarihli bir Avrupa Konseyi metninde altı çizilmiş ve bu yönde Bulgaristan’ın, azınlıklar ile iş birliği içinde gerekli adımları ivedilikle atması önerilmiştir¹¹⁵.

Başmüftülüğün, ülkedeki Müslüman din adamı ve ilahiyatçı akademisyen ihtiyacını gidermek adına 2001’de idari, kültür ve eğitim merkezi kurma amacıyla Sofya’da satın aldığı 27 dönümlük arazinin inşaatı belediyenin izni olmadığından dolayı hâlâ başlamamıştır. 2008’de yılında bir takım milliyetçi gruplar, Başmüftülüğün büyükşehir belediyesi ile söz konusu proje hakkında yürüttüğü görüşmeleri protesto etmiş, kamuoyuna “Müftülük Sofya’da 5 katlı cami inşa edecek”¹¹⁶ şeklinde söylemlerde bulunup negatif

114 *BMDBA, VB.*

115 “Fourth Opinion on Bulgaria, ACFC/OP/IV(2020)001Final (Advisory Committee On The Framework Convention For The Protection Of National Minorities)”, 26 Mayıs 2020 (Çevrimiçi), s. 28, <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>, 22 Ekim 2020.

116 Zlatko Jeleu, “Proektit gotov! 5-etajna djamia v Sofia” [Proje hazır! Sofya’da 5 katlı cami]”, 26 Kasım 2008 (Çevrimiçi), *Dnes.bg*, <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2008/11/26/proektyt-gotov-5-etajna-djamiia-v-sofia.61564,12>, 20 Şubat 2020.

algı oluşturmaya çalışmışlardır. Sofya Büyükşehir Belediyesi de inşaat izni konusunda çelişkili gerekçeler sunmuştur. Örneğin önce projede yer alan küçük bir minare, minarenin iptal edilmesinden sonra ise milliyetçi partilerin baskıları bahane edilmiş; bahane edilecek bir şey kalmadığında, belediyenin baş mimarı ile aylar boyunca görüşme randevusu alınamamıştır¹¹⁷. Böylelikle AB üyeliğinin de Müslümanların en temel ihtiyaçlarından olan camilerde toplu ibadet etme özgürlüğüne önemli katkı sağlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada 1989'dan sonra demokrasiye geçiş dönemiyle başlayıp Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrası dönemde de devam eden ülkedeki Müslümanların din hürriyeti bağlamında birkaç temel konu ele alınmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve demokrasiye geçişten günümüze kadarki süreçte Bulgaristan, gerçekleştirmiş olduğu reformlarla azınlık hakları konusunda önemli yol kat etmiştir. Ancak gerek ulusal mevzuat gerekse uluslararası sözleşmelerle azınlık hakları garanti altına alınmış olmasına rağmen uygulamada sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.

Komünist rejimin sona ermesinde önemli rol oynayan Müslüman azınlık, demokrasi döneminin ilk yıllarında dinî hürriyetlerine ve dinî kuruluşlarına tam manasıyla sahip çıkamamıştır. Rejim sonrası oluşan yeni şartlar altında topluma yönelik hizmetlerini ve faaliyetlerini arttırma fırsatı bulan Bulgaristan, Başmüftülük ile siyasi, hukuki ve bürokratik engelleri aşmakta uzun süre ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bulgaristan Müslümanlarının dinî özgürlüklerine ilişkin en ciddi hak ihlali, şüphesiz dinî kurumlarına yönelik olmuştur. Etnik aidiyeti ne olursa olsun Müslümanları aynı çatı altında birleştiren Başmüftülüğün çeşitli yöntemlerle zayıflatılmaya ve yıpratılmaya çalışılması, kontrol altında tutularak sürekli kriz halinde bırakılması, kurumun temsil ettiği topluluğun ve bireylerin temel hak-özgürlüklerine yönelik bir müdahaledir. Zira Müslümanlar, kendilerini temsil eden Başmüftülük kurumuna demokratik yollarla yapılan seçimler vasıtasıyla Müslümanların da mülkiyeti sayılan vakıf mallarının yönetilmesi ve dinî hizmet yetkisi vermektedir.

AB'ye tam üyelik hazırlıkları aşamasında 2002'de kabul edilen yeni Dinler Kanunu, bir taraftan ülkedeki Müslüman toplumunun dinî özgürlüklerine yönelik olumlu katkılar sağlarken diğer yandan Müslümanları eski dönemlerin etkisi altında devam eden bazı olumsuzluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu durumda Bulgaristan Müslümanlarının

117 *BMDBA, VB.*

neredeyse tamamı, kendi acı tecrübelerinden mütevellit ülkenin demokratikleşmesi ile ilgili süreci yakından takip etmiştir. Bir yandan Avrupalılaşıma yönünde attığı adımları desteklerken diğer yandan eski rejimin baskıcı azınlık politikalarının yansımalarını kaygıyla izlemiştir.

Bu çerçevede demokrasiye geçiş sürecinin başından itibaren AB üyeliği sonrası döneme kadar dinî kurumların yeniden yapılandırılması ve Başmüftülüğün hukuki statüsüne ilişkin bazı sorunların ülkedeki siyasi konjonktüre ve iktidarlara bağlı olarak değişim göstermesi, Müslümanların dinî hakları ile ilgili sorunların siyasi bir kaynağının da olduğunun işaretidir. Siyasi çevrelerin uzun yıllar kurumun iç işleri ve işleyişi üzerinde etkili olmasının Başmüftülük kurumuna her zaman olumlu yansımaları olmadığını, geçmişte yaşanan olaylar bizlere göstermektedir. Bu açıdan son yıllarda Başmüftülüğün, siyasi partilerle yakınlığını en aza indirmiş olması oldukça manidardır. Böylelikle Başmüftülüğün siyaseten daha bağımsız hareket etme olanağına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Başmüftülükle ilgili sorunların Bulgaristan'ın AB üyeliğinden sonraki süreçte de uzun süre devam etmesi, adaylık sürecinde karşılanmış olması gereken Kopenhag Kriterleri'nin 2007 sonrası ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Bu noktada başta Başmüftülük kurumu olmak üzere ülkedeki Müslüman STK'larının, gerek Müslümanların dinî kurumlarına yapılan müdahaleleri gerekse vakıf mallarının iadesi ve ibadethane ihtiyaçlarının giderilmesi ile ilgili sorunları AB, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi uluslararası platformlarda sürekli olarak bildirmelerine rağmen pratikte tatmin edici sonuçların hâlâ alınamamış olması; evrensel değer ve normların savunulması ile ilgili karmaşıklığının bir göstergesi olduğu kadar bu çalışmanın teorik çerçevesi bağlamında normatif teoriden faydalanmanın, konunun analiz edilmesi adına ne derece önemli ve yerinde olduğunun da bir göstergesidir.

2019'da Dinler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Başmüftülük kurumunun devlet ile ilişkileri farklı bir evreye girmiştir. Yıllık bütçesinin neredeyse yarısını oluşturan devlet desteği ile Başmüftülük, artık bir bütçe kuruluşu statüsünü almıştır. Diğer taraftan devletin bütçesinden yardım sağlanmaya başlaması, halkın seçtiği müftülerin yönetimindeki Başmüftülüğün devlet katında artık daha fazla önemsendiği anlamına gelebilir. Fakat Başmüftülük ile devlet ilişkilerine tarihî perspektiften bakıldığında, kanun değişiklikleriyle sağlanan bu yardım, Başmüftülük kurumunun iç işlerine müdahalenin başka bir yöntemi olarak da yorumlanabilir. Bu son düzenlemenin Müslümanlar ve Başmüftülük üzerindeki kısa ve orta vadeli yansımaları, 2021'de düzenlenecek olan

Olağan Müslümanlar Kurultayı ve yine aynı yıl yapılacak genel seçimler ile nüfus sayımı sonrası dönemde daha net şekilde görülecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. *Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Arşivi (BMDBA)*¹¹⁸

Dış İlişkiler Bölümü (DİB)

Mahkeme Davaları Bölümü (MDB), Sofya Bölge Mahkemesi, Dava Kararı no. 2402/2008.

Mali İşler Bölümü (MİB)

Vakıflar Bölümü (VB)

2. Resmî Yayınlar

Başmüftülük Tüzüğü, Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti, Sofya, 2016.

“Reşenie na Narodnoto sbranie, Strategiya za natsionalna sigurnost [Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Meclisin Kararı]”, *Durjaven vestnik [Resmî Gazete]*, no. 46, 22.04.1998, Sofya.

3. Araştırma Eserler

Ahmed, Vedat: “Bulgaristan Müslüman-Türk Azınlığı’nın Dinî Hakları ve Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü”, *100 Godini Glavno Muftiystvo-Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 80-101.

¹¹⁸ Bulgaristan Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Arşivi’ndeki araştırmalar, 6-31 Ocak 2020 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Fakat arşivin 2020 itibarıyla düzenlenme aşamasında olması sebebiyle belgeler sınıflandırılmış olmasına karşın kataloglanıp sıra numarası verilmediği not edilmelidir. Bu sebeple çalışmada kullanılan bazı arşiv materyallerinde katalog veya sıra no belirtilmemiştir.

- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)*, der. Panto Kolev, Cengiz Hakov, Ogniyan Punev, Iliyana Paskova, Liliya Tsvetkova, ter. Elena Mirçeva, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.
- Buchsenschutz, Ulrich: *Maltsinstvenata politika v Bulgariya: Politikata na BKP km evrei, romi, pomatsi i turtsi (1944-1989) [Bulgaristan'da Azınlık Politikaları: Yahudilere, Çingenelelere, Pomaklara ve Türklere yönelik BKP'nin Politikası (1944-1989)]*, Sofya, IMIR, 2000.
- Bulgaristan'da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler*, ed. Bülent Yıldırım, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Cambazov, İsmail: *100 Yıl Başmüftülük – Tarihçe*, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011.
- Cambazov, İsmail: *Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi: 1944-2012*, İkinci Kitap, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2013.
- Crampton, Richard J.: *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Crampton, Richard J.: *Bulgaria*, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Dayıoğlu, Ali: “Muslim-Turkish Minority’s Freedom of Religion and Conscience and the Problem of Head Muftiate in Bulgaria Between 1989 and 2011”, *Journal of Social Sciences*, C.V, S.1, 2012, s. 2-33.
- Dragostinova, Theodora: *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900–1949*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2011.
- Emeklier, Bilgehan: “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, *Bilge Strateji*, C.3, S.4, 2011, s. 139-184.
- Eminov, Ali: “Islam And Muslims in Bulgaria: A Brief History”, *Islamic Studies, Islam in the Balkans Özel Sayısı*, C.36, S.2/3, Islamabad, Islamic Research Institute, International Islamic University, 1997, s. 209-241.
- Eren, Halit-Bayır, Önder-Oğuz, Mustafa-Mete, Zekai: *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları, Vakfiyeler: Bulgaristan*, İstanbul, IRCICA, 2012.
- Erskine, Toni: “Normative Theory”, *International Relations Theories: Dicine and Diversity*, eds. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 36-57.
- Evans, Graham-Newnham, Richard: *The Penguin Dictionary of International Relations*, London, Penguin, 1998.
- Goldstein, Joshua S.-Pevehouse, Jon C.: *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, Ankara, BB101 Yayınları, 2015.

- Hacı, Mustafa: “Demokratik Değişimlerden Sonra Başmüftülük”, *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı 2*, Sofya, Yüksek İslam Enstitüsü, 2010, s. 5-20.
- İsoy, Mümin: “Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.III, S.1, 2014, s. 37-51.
- İvanov, Mihail: “Shtrih ot Obraza na Bılgarskite Müsülmani-2016 [Bulgaristan Müslümanlarının Yüz Hatları-2016]”, *Müsülmanite v Bılgariya: Dinamika na Naglasite [Bulgaristan’da Müslümanlar: Eğilim Dinamikleri]*, ed. Evgeniya İvanova, Sofya, NBU, 2017, s. 7-12.
- İvanova, Evgeniya: *Religiyata kato prestuplenie: Bılgarskata islamska dirjava [Bir Suç Olarak Din: Bulgar İslam Devleti]*, Sofya, NBU, 2020.
- Jelyazkova, Antonina: “Dirjavata, Myuftiyskata Institutsiya i Obştestvo v Bılgariya [Bulgaristan’da Devlet, Müftülük Kurumu ve Toplum]”, *100 Godini Glavno Muftiystvo-Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 35-42.
- Kamil, İbrahim: *Bulgaristan Türkleri ve Göçler*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.
- Kamusella, Tomasz: *Ethnic Cleansing During The Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks From Communist Bulgaria*, London, NY, Routledge, 2020.
- Kanev, Krassimir: “Law and Politics toward the Muslims in Bulgaria”, *Protecting the Human Rights of Minorities in Eastern Europe*, eds. Peter G. Danchin, Elizabeth A. Cole, NY, Columbia University Press, 2002, s. 316-344.
- Korkmaz, Nuri: “Comparing Bulgarian and Greek Policies for the Integration of Turkish/Muslim Minorities: The Cold War Period”, *Bilig*, C.90, 2019, s. 21-41.
- Lütem, Ömer Engin: *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt II (1986-1987), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2006.
- Muyhtar, Fatme: *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*, Sofia, Bulgarian Helsinki Committee, 2003.
- Nazırska, Jorjeta: *Bılgarskata Dırşava I Neynite Maltsinstva 1879-1885 [Bulgar Devleti ve Azınlıkları 1879-1885]*, Sofya, LİK, 1999.
- Neuburger, Mary: *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Ithaca, Cornell University Press, 2004.
- Otfinoski, Steven: *Nations in Transition: Bulgaria*, 2nd ed., NY, Facts on File, 2004.
- Özlem, Kader: “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması’nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi”, *Prof. Dr. Mehmet Genç’e Armağan*, ed. Kamuran Reçber, Barış Özdal, Zeynep Özgen, Bursa, Dora, 2016, s. 535-549.

- Riis, Carsten: *Religion, Politics and Historiography in Bulgaria*, NY, Columbia University Press, 2002.
- Şimşir, Bilal: *Bulgaristan Türkleri*, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009.
- Viotti, Paul R.-Kauppi, Mark V.: *International Relations Theory*, 5th ed., Boston, Longman (Pearson), 2012.
- Yalimov, İbrahim: “Predizvikelstvata Pred Muftiyskata Institutsia v İstoriçeski Rakus [Tarihî Planda Müftülük Kurumunun Önündeki Zorluklar]”, *100 Godini Glavno Muftiystvo: Yubileen Sbornik [100 Yıl Müftülük: Jubile Derlemesi]*, ed. Vedat Ahmed, Sofya, Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü, 2011, s. 22-35.
- Yalimov, İbrahim: *Bulgaristan Türk Topuluğunun Etnokültürel ve Dinsel Kimliği*, Sofya, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü, 2016.
- Yalimov, İbrahim: *İstoria na Turuskata Obşnost v Bulgaria [Bulgaristan Türk Topuluğu Tarihi]*, Sofya, IMIR, 2002.

4. Mülakatlar

- Ali Hüseyinoğlu tarafından Mustafa Hacı ile yapılan mülakat, Sofya, 19 Kasım 2019.
- Hayri Emin tarafından Murat Pingov ile yapılan mülakat, Sofya, 17 Şubat 2020.

5. Elektronik Kaynaklar

- “Ataka Dupnitsa gotvi nepodçinenie, ako vırat djamiata na muftiystvoto [Eğer cami müftülüğe verilirse ATAKA'nın Dupnitsa teşkilatı itaatsizlik yapacak]”, *Darik News*, 28 Şubat 2013 (Çevrimiçi), <https://dariknews.bg/regioni/kiustendil/ataka-dupnica-gotvi-nepodchinenie-ako-vyrnat-dzhamiqta-na-myuftijstvoto-1048038>, 22 Mart 2020.
- “Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ: Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerine sahip çıkıyoruz”, *Kırcaali Haber*, 9 Ağustos 2013 (Çevrimiçi), https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=11308, 2 Şubat 2020.
- “Devlet Bütçesi Yasası, 2001”, 2001 (Çevrimiçi), Maliye Bakanlığı, <https://www.minfin.bg/bg/264>, 11 Eylül 2020.
- “Devlet Bütçesi Yasası, 2020”, 2020 (Çevrimiçi), Maliye Bakanlığı, <https://www.minfin.bg/bg/1408>, 1 Kasım 2020.
- “Dinler Kanunu Değişikliği Önergesi, no. 354-01-40”, 16 Temmuz 2013 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/14489>, 22 Aralık 2020.
- “Dinler Kanunu ile İlgili Resmî Bildiri”, 18 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Başmüftülüğü, <http://www.grandmufti.bg/bg/home/news-room/novini/6011-visshiyat-myusyulmanski-savet-s-pozitziya-otnosno-izmeneniyata-v-zakona-za-veroizpovedaniyata.html>, 8 Eylül 2020.

- “Dinler Kanunu Önerileri, no. 854-01-34”, 4 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills>, 13 Haziran 2020.
- “Dinler Kanunu Tasarısı, no. 854-01-35”, 9 Mayıs 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Parlamentosu, <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/78070>, 13 Haziran 2020.
- “Dinler Kanunu, 2019”, 2019 (Çevrimiçi), Bulgaristan Cumhuriyeti Başbakanlığı Din İşleri Müdürlüğü, http://veroizpovedania.government.bg/data/docs/1566950168484.pdf?fbclid=IwAR3LCwq4vTosf342g9sq5Bbvc_-uzvGr4sU3PbHwQFqnE1-tRbd1jzqofzY, 10 Ağustos 2020.
- “Ekşın v Plovdiv: nad 1000 futbolni fenove hvırlyat bombi i blokirat ulitsi [Plovdiv’te Aksiyon: 1000’den fazla futbol taraftarı bomba atıyor ve sokakları kapatıyor]”, *News.bg*, 7 Şubat 2014 (Çevrimiçi), <https://news.bg/bulgaria/ekshan-v-plovdiv-nad-1000-futbolni-fenove-hvarlyat-bombi-i-blokirat-ulitsi.html>, 25 Mart 2020.
- “Fourth Opinion on Bulgaria, ACFC/OP/IV(2020)001Final (Advisory Committee On The Framework Convention For The Protection Of National Minorities)”, 26 Mayıs 2020 (Çevrimiçi), <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>, 22 Ekim 2020.
- “Gayrimenkullerin Geri İadesi Yasası, 1992”, 1992 (Çevrimiçi), *Lex.bg*, <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2132811266>, 21 Temmuz 2020.
- “GERB se otkaza da oproshtava dılgovete [GERB borçları affetmekten vazgeçti]”, *Kapital*, 13 Mart 2019 (Çevrimiçi), https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2019/03/13/3403981_gerb_se_otkaza_da_oproshtava_dulgovete_na/, 13 Nisan 2020.
- “HASAN and CHAUSH v. Bulgaria, no. 30985/96 (Grand Chamber Judgment)”, 26 Ekim 2000 (Çevrimiçi), <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>, 28.10.2020.
- “Karlovtsi plaşat s grajdansko nepodçinenie [Karlovalılar sivil itaatsizlik ile tehdit ediyor]”, *Standart*, 15 Kasım 2013 (Çevrimiçi), https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/karlovtsi_plashat_s_grazhdansko_nepodchinenie-214105.html, 22 Mart 2020.
- “Kmet na Karlovo: Zadava se burya – muftiystvoto prevzema 10% ot Bılgaria [Karlova belediye başkanı: Fırtına geliyor – Müftülük Bulgaristan’ın %10’una el koyuyor]”, *Dimitrovgrad Bgvesti*, 5 Aralık 2013 (Çevrimiçi), <https://www.dimitrovgrad.bgvesti.net/news/144618/kmet-na-karlovo-zadava-se-burya-myuftiystvoto-prevzema-10-ot-Bılgariya>, 25 Mart 2020.
- “Parliamentary questions, E-4794/2010, Answer given by Mrs Reding on behalf of the Commission”, 27 Ekim 2010 (Çevrimiçi), <https://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2010-4794&language=EN>, 10 Nisan 2020.

- “Parliamentary questions, E-4794/2010, Question for written answer to the Commission, Rule 117, Metin Kazak (ALDE), Carl Haglund (ALDE) and Sophia in 't Veld (ALDE)”, 30 Haziran 2010 (Çevrimiçi), <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-2010-4794+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, 10 Nisan 2020.
- “Protest sreštu promenite v zakona za veroizpovedaniyata v Sofiya [Sofya’da Dinler Kanunu değişikliklerine karşı protesto]”, *Nova*, 11 Kasım 2018 (Çevrimiçi), <https://cutt.ly/rbDBs3U>, 21 Ocak 2020.
- “Sofya Şehir Mahkemesi 24 Ocak 2016 tarihli kurultay kararlarını onayladı”, 10 Şubat 2016 (Çevrimiçi), Bulgaristan Başmüftülüğü, <https://www.grandmufti.bg/bg/up-to-date/novini/2218-sofiiski-gradski-sad-registrira-natzionalnata-myusyulmanska-konferentziya-ot-24-yanuari-2016.html>, 8 Eylül 2020.
- “Ultrasi Troşat Djamiata v Plovdiv [Aşırı milliyetçiler Filibe camisine saldırdı]”, *Webcafe*, 14 Şubat 2014 (Çevrimiçi), <https://webcafe.bg/newscafe/1030750469-ultrasi-troshat-dzhamiyata-v-plovdiv.html>, 31 Mart 2020.
- “Vıprosit s Osmanskite imoti e ureden – uveri kulturniat ministır [Kültür Bakanı: Osmanlı mülkiyeti ile mesele halledildi]”, *Darik News*, 12 Ağustos 2013 (Çevrimiçi), <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/vyprosyt-s-osmanskite-imoti-e-ureden-uveri-kulturniqt-ministryr-1128638>, 1 Aralık 2020.
- “Vrıştat ni v Osmanskata İmperiya [Osmanlı İmparatorluğu dönemine döndürülüyoruz]”, *Duma*, 27 Eylül 2013 (Çevrimiçi), <https://duma.bg/vrashtat-ni-v-osmanskata-imperiya-n63361>, 20 Mayıs 2020.
- Çauşeva, Leyla: “Nesekvaştite opiti za promyana – prednaznaçenieto na Kurshun djamiya v Karlovo [Karlova’da Kurşun Camii’nin statüsünü sonu gelmeyen değiştirme teşebbüsleri]”, 19 Ekim 2018 (Çevrimiçi), Bulgaristan Başmüftülüğü, <http://www.grandmufti.bg/bg/home/news-room/novini/6677-nesekvashtite-opiti-za-promyana-prednaznachenieto-na-kurshum-dzhamiya-v-karlovo.html>, 20 Ekim 2020.
- Georgieva, İrina: “Sofiyskiya apelativen sıd otloji deloto za vakıfskite imoti [Sofya İstinaf Mahkemesi vakıf malları davasını erteledi]”, *Bulgaria On Air*, 24 Ekim 2014 (Çevrimiçi), <https://www.bgonair.bg/bulgaria/2014-10-24/otlagat-deloto-za-kurshum-dzhamiya>, 11 Ocak 2020.
- Gorçeva, Daniela: “Za ‘Vızroditelniya protses’ i sıprotivata sreštu nego triabva da pişe v uçebnitsite [Sözde “soyadönüş süreci” ve buna karşı direniş ders kitaplarına yazılmalıdır]”, *Liternet*, 21 Aralık 2009 (Çevrimiçi), https://liternet.bg/publish19/d_gorcheva/mihail-ivanov.htm, 2 Şubat 2020.

- Jelev, Zlatko: “Proektit gotov! 5-etajna djamia v Sofia [Proje hazır! Sofya’da 5 katlı cami]”, *Dnes.bg*, 26 Kasım 2008 (Çevrimiçi), <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2008/11/26/proektit-gotov-5-etajna-djamiia-v-sofiia.61564,12,20> Şubat 2020.
- Lübomirova, Desislava: “Myuftistvoto niama djamii, no ni predizvikva [Müftülüğün camisi yok, fakat bize meydan okuyor]”, *Actualno.com*, 22 Nisan 2015 (Çevrimiçi), https://www.actualno.com/actualno/muftijstvoto-njama-djamii-no-ni-predizvikva-news_469021.html, 2 Aralık 2020.
- Öztürk, Ayşe Zerrin: “Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasında Normatif Teorinin Yeri ve Kapsamı”, *Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel*, C.VIII, S.2, Yaz 2002 (Çevrimiçi), s. 427-444, https://www.researchgate.net/publication/330938169_ULUSLARARASI_ILISKILER_TEORILERI_ARASINDA_NORMATIF_TEORININ_YERI_VE_KAPSAMI, 29 Aralık 2020.
- Petkova, Tanya: “DPS: Vlastta mlçalivo poddirja “uzurpatora” Nedim Gencev [Hükûmet “gaspçı” Nedim Gencev’i sessizce destekliyor]”, *Mediapool.bg*, 24 Eylül 2010 (Çevrimiçi), https://www.mediapool.bg/dps-vlastta-malchalivo-poddarzha-uzurpatora-nedim-gendzhev-news170351.html?fbclid=IwAR2rCMFZgeDcFeDV2MVwdKm9Nx8GYx9NIDfj57YsSs_QeZmWWbdrNIBKqgM, 21 Nisan 2020.
- Stoilova, Zornitsa: “Kak Bulgarskite imami ostanaha bez pari [Bulgaristan imamları nasıl parasız kaldı]”, *Kapital*, 8 Haziran 2017 (Çevrimiçi), https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/06/08/2985260_kak_bulgarskite_imami_ostanaha_bez_pari/, 20 Nisan 2020.
- Stoyanova, Stela: “Zapeçataha Glavno Muftiystvo: Çasten Sideben İzpılritel Vleze s Policiyata v Sgradata [Başmüftülüğü mühürlediler: Özel icra hakimi polisle birlikte binaya girdiler]”, *Dnes.bg*, 27 Kasım 2010 (Çevrimiçi), <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2010/11/27/zapechataha-glavnoto-miufiiystvo.104925,6>, 29 Mart 2020.
- Yordanova, Maya: “Kmetove se obedinyavat sreštu pretentsiite na müftiystvoto [Belediye başkanları müftülüğün taleplerine karşı birleşiyor]”, *Novini.bg*, 30 Kasım 2013 (Çevrimiçi), <https://novini.bg/bylgariya/obshtestvo/168654>, 30 Nisan 2020.

Yeni Osmanlıcılığa İdeolojik Destek Mi, Türk Modernleşmesinin Kapsamlı Çözümleme Çabası Mı? Kemal H. Karpat'ın Tarih Yazıcılığı

Ideological Support for Neo-Ottomanism or Comprehensive Analysis of Turkish Modernization? The Historiography of Kemal H. Karpat

Fahri YETİM*

*Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Eskişehir, Türkiye

ORCID: F.Y.0000-0001-9921-3193

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fahri Yetim,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Eskişehir, Türkiye
E-posta/E-mail: fyetim@ogu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.05.2021

Kabul/Accepted: 03.05.2021

Atıf/Citation: Yetim, Fahri. "Yeni Osmanlıcılığa İdeolojik Destek Mi, Türk Modernleşmesinin Kapsamlı Çözümleme Çabası Mı? Kemal H. Karpat'ın Tarih Yazıcılığı." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 289-302.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-897663>

ÖZ

Olgulardan hareketle olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini göz önünde bulundurarak tarihsel geçmiş ve toplumsal gerçekliği açıklamaya çalışan tarih, kendine özgü metodolojik özelliklerinin yanında, bir ölçüde tarihinin bakış açısına göre şekillenen bir bilimdir. Esasen sosyal bilimlerin geneli için de söz konusu olan bu durum, nesnellik konusunu gündeme getirmekle beraber, verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde tarihinin başat konumu dolayısıyla kaçınılmaz görünür. Türkiye'nin önde gelen tarihçilerinden olan Kemal H. Karpat, Türk modernleşmesini zengin birikimi ve disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alarak kapsamlı bir şekilde çözümlemeye çalışmıştır.

Bu çalışma esas itibarıyla, Karpat'ın tarihçiliği konusunda yukarıda bahsedilen indirgeyici bakış açılarının bir örneği olan Nuray Sancar'ın, söz konusu tarihçi ile ilgili eleştirel yaklaşımlarına bir cevap mahiyeti taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Karpat, Türk Modernleşmesi, Yeni Osmanlılık, İslam'ın Siyasallaşması

ABSTRACT

History, as an academic field, seeks to explain past and present social circumstances by using facts to consider the causal relationship between events. In addition to having unique methodological features, history is shaped in part by the historian's own point of view. This situation, which extends to the social sciences in general, raises the issue of objectivity, but seems inevitable given the dominant position of the historian in collecting and evaluating data.. Kemal H. Karpat, one of the most prominent historians of Turkey, has tried to analyze Turkish modernization in a comprehensive way by considering it with a rich background and an interdisciplinary perspective. This study is essentially a

response to Nuray Sancar's critical approaches to the historian in question, which are exemplary of the reductionist perspectives typically applied to Karpat's historiography.

Keywords: Kemal Karpat, Turkish Modernization, Neo-Ottomanism, Politicization of Islam

Extended Abstract

History, which has an important place in the social sciences, is a discipline that seeks to explain social change by incorporating data in an optimal way based on its own methodological principles. However, the results obtained are generally shaped by the perspective of the particular historian who studies a given topic. This is especially the case in modern historiography. While historical problems at all scales can be examined by incorporating multidisciplinary approaches to history in an interdisciplinary framework, the methodological richness and basic perspective of the historian come to the fore as determining factors. Again, versatile and consistent perspectives are needed to assess this inevitable situation reasonably. Modern historiography, which has a history of about two centuries, is now expected to reveal and examine issues that have been addressed from all perspectives. This field, which can also be described as intellectual historiography, naturally demands very special training and skills. Examples of this kind of historiography in the world are very limited. In the case of Turkish historiography in particular, whether addressing philological problems or issues at instrumental level, there are a wide range of handicaps, from extent of interdisciplinary approach to depth of judgment. Even when all such problems can be overcome, the findings thus obtained may remain unsatisfying in terms of historiography.

The historian Kemal H. Karpat was subjected to the assassination of silence in the field of historiography, like Ahmet Hamdi Tanpınar and Oğuz Atay in the literary world and Kemal Tahir in the intellectual world, and systematically ignored. This negligence continued even after his death. With the exception of a gift made during his lifetime, no study of his historiography has been published. His death has also been quietly avoided, apart from one or two articles. Therefore, Karpat is an intellectual whose work merits additional attention. As a matter of fact, this issue belatedly caught the attention of the academy, and two studies were conducted on the subject before the death of Karpat. One of these studies was conducted by Lütfi Sunar, who argued that Karpat remained far outside mainstream social science in Turkey. This was mainly because, at a time when document-based historiography was in demand, Karpat generally preferred a social history perspective, which only later became popular and widespread.

In this sense, Karpaz, as one of the leading historians of Turkey, produced important work in this area. Karpaz was one of the greats among the latest generation of Turkey's historians, undertaking highly sophisticated studies in political history, including the Ottoman and Republican periods, in economic history, and particularly in the social history of culture and intellectual life. Karpaz made a significant contribution to understanding modern Turkey's history in a comprehensive way, rather than simply providing another viewpoint on the history of Turkey's modernization. It is quite regrettable in terms of historical understanding and historiography that Karpaz's work, the result of considerable labor as in every field of working life, has been coopted in contemporary speculations on Neo-Ottomanism and Moderate Islam. History, which tries to reveal the past of a given human community in a comprehensive way, must ultimately help to shed light on matters as they are today.

Giriş

Sosyal bilimler içinde önemli bir yeri olan tarih, kendi yöntemsel ilkelerinden hareketle toplumsal değişimi, verileri optimal bir şekilde işin içine katarak açıklamaya çalışan bir disiplindir. Böyle olmakla beraber elde edilen sonuçlar genellikle bu alanda kalem oynatan tarihçinin sahip olduğu formasyona göre şekillenir. Özellikle günümüz tarihçiliği açısından bu durum fazlasıyla böyledir. Makro düzeydeki sorunlardan mikro ölçekteki konulara kadar tarihsel açıdan problem olarak ele alınan konular, tarihin disiplinler arası çok yönlü yaklaşımlarına tabi tutularak incelenirken, varılan sonuçların değerlendirilmesinde tarihçinin sahip olduğu metodolojik zenginlik ve bu doğrultuda geliştirdiği temel perspektif belirleyici olarak ön plana çıkar. Bu kaçınılmaz durumun makul bir şekilde değerlendirilmesi için yine çok yönlü ve tutarlı bakış açılarına ihtiyaç vardır. Yaklaşık iki asırlık bir geçmişi olan modern tarihçiliğin günümüzde geldiği aşamada, olgular ekseninde ele alınan konuların tüm boyutlarıyla ortaya konulması ve irdelenmesi tarihçilikten beklenen bir durum olarak karşımıza çıkar. Entelektüel tarihçilik olarak da nitelendirilebilecek olan bu alan, doğal olarak çok özel donanım ve beceri gerektiren bir durumdur. Bu tür tarihçiliğin dünyadaki örnekleri çok sınırlıdır. Özellikle Türk tarihçiliği açısından bakıldığında filolojik sorunlardan, aletsel düzeydeki diğer hususlara; disiplinler arası yaklaşım düzeyinden derin bir muhakeme gücüne kadar geniş bir handikap alanı söz konusudur. Bütün bu sorunların aşılabildiği durumlarda dahi tarihçilik açısından elde edilecek bulgular muhatabını tatmin edebilecek düzeyde olmayabilir.

Türkiye'nin son nesil büyük tarihçileri arasında yer alan Kemal Karpat için de böyle bir durum söz konusudur. Doğduğu yer ve zamandan, geçirdiği akademik kariyeri ve hayat tecrübesine kadar büyük tarihçiliğin seçkin örnekliğini sergileyen Karpat, son derece yetkin bir metodolojik yaklaşımla gerçekleştirdiği çalışmalarla Türkiye'nin modernleşme serüvenini kapsamlı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. İki yıl önce 95 yaşında vefat eden Karpat, uzun yaşamı boyunca (son dönemler hariç) mesleki olarak Türkiye'de hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Buna ilaveten yaklaşık üç çeyrek asra varan çalışmalarından ortaya çıkan külliyyatı, bazı ideolojik değerlendirmelere kurban edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır.

Göz Ardı Edilen Tarihçi

Kemal Karpat, tarihçilik alanında tıpkı edebiyat dünyasında Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay, düşünce dünyasında Kemal Tahir örneklerinde olduğu gibi sükût suikastine maruz kalmış, sistematik olarak göz ardı edilmiş bir tarihçidir. Hatta bu ihmal,

ölümünden sonra da devam etmiştir. Hayattayken kendisi için çıkarılan “Karpatsız” bir armağan¹ dışında tarihçiliğine dair çalışma yapılmamıştır. Ölümü de bir-iki yazı dışında sessizce geçirilmiştir. Dolayısıyla Karpats, salt bu yönüyle de ele alınması gereken entelektüellerden biridir. Nitekim bu husus akademinin geç de olsa dikkatini çekmiş, Karpats’ın ölümünden önce bu konuyla ilgili iki çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan biri Lütfi Sunar tarafından kaleme alınmıştır². Lütfi Sunar’ın bu konuyla ilgili temel tespitlerinden birine göre Karpats, Türkiye’deki ana akım sosyal bilim ve ana akım tarihçiliğin uzağında kalmıştır. Bunun da başlıca nedeni, belge tarihçiliğinin revaçta olduğu zamanlarda Karpats, çoğunlukla daha sonra popüler ve yaygın hale gelecek olan sosyal tarih perspektifini çalışmalarına dâhil etmiş olmasıdır. Türkiye’de tarihçilerin halen mesafeli oldukları sosyal problemleri çözümlenme ve aşağıdan bir bakış açısıyla tarihi yeniden yazma yöntemi Karpats’ın erken dönemlerden itibaren denediği bir yöntem olup, halen hâkim tarihçiliğin, tarihçilikten kopma olarak gördüğü bir durumdur. Türkiye’de özellikle sosyal bilimlerde fazlasıyla görülen disiplinlerarası yaklaşım eksikliği Karpats’ın çalışmalarının dikkat çekmemesinin temel sebeplerinden biridir³.

Karpats’ın sözünü ettiğimiz yöntemle geliştirdiği tarih perspektifi, Türkiye’de demokrasinin gelişim seyriyle ilgili farklı bakış açılarına da ışık tutmaktadır. Türk siyasal sistemi ve bunun besleyicisi konumundaki hakim entelektüel yapı tarafından içselleştirilmiş zihniyete göre Türkiye’de demokratikleşmenin önündeki engeller ve başlıca handikap unsurlarının bu tür bir yöntemle ortaya konulması ve irdelenmesi çok da benimsenen bir durum değildir. Dolayısıyla Karpats’ın göz ardı edilmesinin asıl nedenlerinden birini de burada aramak gerekir. Bu durumu Murat Belge’nin, “...belki de aydınların istemediği bir şeydir, belki de aydınların kendileri de demokrasi azlığının nedenlerinden biridir”⁴ şeklindeki sözlerindeki espri bağlamında ele alındığında bu durumun pek çok şeyi açıklayıcı yönleri olduğu görülür.

1 *Denize Kavuşan İrmak*, Ed. Kaan Durukan ve diğerleri, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.

2 Bunlardan bir diğeri de tarafımızdan yazılan “Türkiye’nin Modernleşme Tarihçisi Kemal Karpats” adlı kitap bölümüdür. Fahri Yetim, “Türkiye’nin Modernleşme Tarihçisi Kemal H. Karpats”, *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara, Pegem Akademi, 2018.

3 Lütfi Sunar, “Karpats Neden Göz Ardı Edildi? Modernleşmeye Dair Farklı Bir Bakış”, *Tezkire*, S. 64 (Nisan-Mayıs-Haziran 2018), s. 33.

4 Murat Belge, “Osmanlı’da ve Rusya’da Aydınlar”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Yay. Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 132.

Kemal Karpat'a Yönelik Eleştirel Görüşler ve Değerlendirmelerimiz

Karpat'la ilgili yazılan metinlerden biri de 2009 yılında Nuray Sancar⁵ tarafından kaleme alınmış olup, onun tarihçiliğini sosyalist bakış açısıyla ele alan eleştirel bir makaledir⁶. Bu çalışmanın konusunu da adı geçen makaledeki eleştiriler ve bunlara ilişkin değerlendirmeler oluşturmaktadır.

Yazarın, Karpat'ın tarihçiliğiyle ilgili ilk tespitlerinden biri olan ve “Karpat'ın çalışmalarındaki temel yaklaşımı teşkil eden tarihsel sürekliliği ön plana çıkarması, kırılmaları önemsizleştirilmesi, Türk modernleşmesinde; III. Selim'le başlayan ve Abdülhamid'le ivme kazanan reformların Cumhuriyet'in temellerini oluşturduğuna inanması ve modernleşmede İslam'ın ideolojik etkisini birinci derece önemsemesi... gibi durumların; resmi tarih anlayışına objektif bir bakış açısıyla bakan tarihçileri (kimleri kast ediyor?) ve politikacıları rahatsız etmiş”⁷ şeklindeki görüşleridir. Bu konuyla ilgili olarak öncelikle, Türkiye'de resmi tarih anlayışına Karpat düzeyinde objektif bakış açısına sahip tarihçilik durumunun son derecede sınırlı olduğunun belirtilmesi gerekir. Karpat, tarihsel sosyolojik yaklaşımdan hareket ederek resmi tarihi Türk modernleşmesinin bütünlüğü içinde ele almış ve bu konuda objektifliğin en iyi örneğini sergilemiştir. Karpat'ın çalışmalarında “rahatsız edici” unsurlar olarak sıralanan hususlar, bugün Türk modernleşmesiyle ilgili üst düzey tarihçilerin (Carter V. Findley, Stanford J. Shaw, Halil İnalıcık, İlber Ortaylı, Engin Deniz Akarlı...) mutabakatla kabul ettiği gerçeklikler arasında yer alır. Bu durumda rahatsızlık (varsa eğer) ancak müktesebat konusunda Karpat'ın zenginliğinden ortaya çıkabilecek farktan kaynaklanıyor olabilir. Bundan dolayı objektif yaklaşım konusunda makale yazarının bu yöndeki tespitlerine katılmak mümkün görünmemektedir.

Diğer bir husus olan yazarın Karpat'la ilgili olarak, Menderes-Özal-Erdoğan çizgisini İslam ekseninde tahlil etmesini bilimsel bir bakış açısıyla bağdaştıramayan görüşü ise; Türkiye'nin modernleşme tarihinde yoğun pozitivizmin etkisi dolayısıyla dinin

5 Nuray Sancar, *Politik Akımlar & İdeolojiler, Siyaset - Politika kategorilerinde eserler yazmış bir yazardır. Sancar'ın, Sıcak Haziran & Sonrasındaki Mektup (2013) adlı kitabı adı geçen makaledeki argümanlarının daha geniş çerçevede ele alındığı bir eserdir. Esas itibarıyla Sancar'ın Karpat hakkındaki görüş ve söylemleri bu dönemde Türkiye'de yaşanan değişim karşısında durduğu politik mevzi etrafında şekillenmiştir.*

6 Nuray Sancar, “35 Yıl Sonra Gelen ün: Kemal Karpat Yeni Osmanlıcılığın İdeolojik Bir Desteği”, *Özgürlük Dünyası*, S.209 (Eylül 2009).

7 Nuray Sancar, “35 Yıl Sonra Gelen ün: Kemal Karpat Yeni Osmanlıcılığın İdeolojik Bir Desteği”, s. 2.

(İslam'ın) dip akıntısı rolünü görmemekle ilgili bir duruma karşılık gelir⁸. Şerif Mardin'in bu konudaki önemli saptamasında olduğu gibi İslam, her şeye rağmen Türkiye'nin toplumsal değişiminde temel belirleyicilerden biri olmuştur⁹. Sosyolojik açıdan bakıldığında yazarın bahsettiği söz konusu çizgideki temel dinamik de budur. Din konusu, pozitivist bilim zihniyeti dolayısıyla Türk akademiasının ilgisi dışında kalan, fakat Türk modernleşmesinin anlaşılmasında en önemli anahtar konulardan biridir.

Bunun dışında yazarın makalede belirttiği gibi Karpat'ın tarihle ilgisini, olmuş-bitmiş olayları anlamaya indirgeme beklentisindeki görüşü ise yazarın tarih bilimiyle ilgili sorunlu yaklaşımını yansıtmaktadır. Yazara göre Karpat'ın tarihe olan ilgisinde, tarih bilgisiyle bugünün nasıl açıklanacağı şeklindeki yaklaşımının bir kusur olarak görülmesi ayrı bir yanılgıdır. Zira Karpat'ın yaptığı gibi tarihin anlamı ve amacı tam da budur. Tarih, geçmişin bütün birikimine dayanarak bugünü anlamak ve çözümlmek için vardır. Tüm bilimlerde olduğu gibi bu husus da tarihin pragmatik yönünü oluşturur. Tarih geçmişteki olayların salt spekülasyonundan ibaret bir bilim değildir.

Yazar, Karpat'ın Türkiye tarihinde önemli kırılmalara yol açan olaylar sırasındaki ideolojik keskinlik taşımayan tutumunu da eleştiri konusu yapmıştır. Bunlardan biri olan Karpat'ın, 4 Aralık 1945'teki *Tan* baskını sırasındaki tavrı ve 1960'larda *Yön* bildirisini eleştirmesi ama onlarla ilişkisinin olması konusunda yazarın partizanlığın eşiği olarak gördüğü durum olup¹⁰ bu husus; bu tür olaylar karşısında toplumbilimsel tariheçiliğin gerektirdiği soğukkanlı tutumun ve mesafeli yaklaşımın bir göstergesidir. Hilmi Ziya Ülken'in, çağdaş Türk aydınının kronik zaafı olarak gördüğü toplumsal gerçeklik ile iç içe olmaktan sakınmayı gerektiren bir durumda Karpat da, Tanpınar'ın her zaman yaptığı gibi eşikte durmayı bu tür olaylarda bir yöntem olarak tercih etmek suretiyle hadiseleri daha soğukkanlı bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştır.

Karpat'ın çalışmalarının yazar tarafından Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) çerçevesinde ılımlı İslam'ın ideolojik argümanlarına indirgenmesi ise tarihin salt ideolojik

8 Ali Yaşar Sarıbay'a göre Türk modernleşmesindeki dar pozitivistizmin etkisiyle din konusu uzun süre akademik ilginin dışında kalmış ve İslam'a modernitenin bir patolojisi olarak yaklaşmıştır. *Türkiye'de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çav-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020, s. 103. Necdet Subaşı ise bu konuda aynı tespitten hareket ederek dinin kamusal alandan tasfiyesi sonucu sosyolojinin konusu olmaktan çıkarılması dolayısıyla akademik ilginin dışında kaldığını belirtmiştir. Necdet Subaşı, "Sosyal Bilimsel İlgide Din ve Gecikmiş Fark Edilişler" *Türkiye'de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çav-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020, s.486. Bunun sonucunda Türkiye'deki sosyal bilimcilerin dinin ne olduğu konusunda cesaretle üzerine gidemediği bir süreçte Şerif Mardin ve Sabri Ülgener'den sonra Karpat da bu konuya tarihsel sosyolojik açıdan yaklaşarak fark oluşturan entelektüeller arasında yer almıştır.

9 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.102.

10 Nuray Sancar, "35 Yıl Sonra Gelen ün: Kemal Karpat Yeni Osmanlıcılığın İdeolojik Bir Desteği", s. 3.

açıdan ele alınmasına ve yorumlanmasına bir örnektir. Karpat, imparatorluk coğrafyasında ekonomiden toplumsal yapıya, düşünceden kültürel hayata uzanan çok geniş bir spektrumda yaşanan değişimi bir modernleşme tarihçisi olarak incelemeye çalışmıştır. Bütün çalışmalarından da anlaşılabilirliği gibi Karpat, bugün gelinen noktada söz konusu coğrafyada tasvip görmeyen ılımlı İslam'dan başka Yeni Osmanlılık gibi bir anakronizmi en iyi görenlerden biridir. Tarihsel bir olgu olan modernleşme sürecinde başta Türkiye olmak üzere, Balkanlardan Ortadoğu'ya bu alanda yaşanan sorunların aşılması konusunda potansiyel imkânların ortaya çıkarılmasına dönük çabalar, Karpat'ın çalışmalarının temelini oluşturur. Dolayısıyla Karpat'ın her biri yoğun emek ürünü olan çalışmalarının öncelikle bu açıdan ele alınması gerekir. Şayet Karpat, Daron Acemoğlu gibi Ortadoğu'da yaşanan sorunların tümünü Osmanlı geçmişine endeksleyen indirgemeci bir yaklaşımı benimsemiş olsaydı muhtemelen bu şekilde bir eleştiriyle karşılaşmış olmayacaktı¹¹.

Yazar, Karpat'ın bilimsel yöntemi konusunda Karl Marx'tan Max Weber'e kadar uzanan bir çizginin eklektik yanlarıyla ilgili bir eleştiri getirmiştir¹². Bu husus 1930'larda Fernand Braudel ve arkadaşlarıyla başlayan Annales Okulu'nun bir yansıması olup, Karpat'ın çalışmalarında toplumbilimsel tarihçiliğin gerektirdiği sıkça görülen bir durumdur. Yöntem konusunda (teleolojik olmamak kaydıyla) çok kültürlülük ve demokrasi, Karpat'ın temel perspektifidir ki bu husus tarihe bakış konusunda tartışılabilir.

Yazar, Karpat'ın *İslam'ın Siyasallaşması* adlı eserindeki tezleriyle ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda görülen yapısal değişimin kökenleri konusunda onun, Marksist tarihçiliğin gerektirdiği yöntemi tutarlı bir şekilde takip etmemesinin üzerinde durmuştur. Bu husus ise Türkiye'de Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan ile başlayıp, Kemal Tahir, Halil İncelik ve Mehmet Genç'e kadar uzanan aydın grubu içinde, Marksist tarihçiliğin bir uzantısı olan ATÜT'çü (Asya Tipi Üretim Tarzı) yaklaşımların Türkiye'nin tarihsel gerçekliğini açıklamadaki yetersizliği ile ilgili bir durumdur. Yazar, artık günümüz Türkiye tarihçiliğinde yetersizliği dolayısıyla geçersizliği kabul edilmiş olan ATÜT'çü yaklaşımlar konusunda hâlâ iyimser görünmektedir. 1960'larda Osmanlı tarihine ciddi bir şekilde ilgiyi arttıran ATÜT'çü değerlendirmeler, Karpat'ın ve diğer modern tarihçilerin gündeminden düşmüştür.

11 Bu konuda Daron Acemoğlu'nun görüşlerinin kuramdan çok bir entelektüel fantazi değeri taşıdığıyla ilgili Şükrü Hanioglu'nun makalesi bir örnek gösterilebilir. M. Şükrü Hanioglu, "Ortadoğu'daki Sorunların Suçlusu Bulundu; Rahat Olabiliriz", *Sabah*, 31 Ağustos 2014, s.3.

12 M. Şükrü Hanioglu, "Ortadoğu'daki Sorunların Suçlusu Bulundu; Rahat Olabiliriz", *Sabah*, 31 Ağustos 2014. s.3.

Yazarın, Karpat'ın *İslam'ın Siyasallaşması* kitabında yer alan ve Sened-i İttifak'la başlayan yeni orta sınıf oluşumuna ilişkin Marksist sınıf tanımlaması yerine "elit"ler tabirini kullanmasına ilişkin getirdiği eleştiri ise¹³ yukarıdaki paragrafta kısaca değinilen; Osmanlı Devleti'nin yapısal farklılıkları dolayısıyla Avrupa feodalizmi gibi sınıfsal bir bakış açısıyla ele alınamamasıyla ilgili bir durumdur. Klasik Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda Batı tarzı sınıfsal farklılıklara karşılık yönetici (askeri) ve yönetilenler (reaya) şeklinde ikili bir yapı söz konusudur. Yönetici sınıf ise Osmanlı sistemine özgü devşirme sisteminden gelen ve meritokrasi adı verilen bir yapıya dayanır. Sonraki dönemlerde elit zümre olarak adlandırılan bu grup ile halk arasında modernleşme ile birlikte yapısal değişim boyutunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu mücadelede, 19. yüzyılda mülkiyet ilişkilerinin değişmeye başlaması sonucu ortaya çıkan yeni ideolojik yönelimlerin sınırlı ölçekte payı görülüyor olsa da bu durum bütünüyle bu olguyla açıklanamaz. Mücadelenin temelinde, Karpat'ın da belirttiği gibi modern eğitim sisteminin yeni orta sınıfların ideolojik eğilimini tanımlamakta ve siyasetle ilgilenmelerini teşvik etmekte oynadığı hayati rolün altını çizmek gerekir¹⁴. Toplumda dikey hareketliliğe de katkıda bulunan modern eğitimin bu işlevi, yönetici elitlerin buldukları konum/durum hakkında önce aydınlara ve sonrasında halka sorgulayıcı bilinç kazandırmıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in (1876-1909) öncülük ettiği bu eğitim hamlesi nereden bakılırsa bakılsın ilerici bir harekettir. Karpat'a göre II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde yapılan ıslahat, İslam hukuk düzeninden radikal bir şekilde ayrılmakla birlikte, Batı'nın ne örnek ne de teşvik edici hiçbir rol oynamadığı tam anlamıyla İslami bir icraattı¹⁵. Böylesi yapısal değişime imkân veren din anlayışı dolayısıyla (Mecelle örneğinde olduğu gibi) Karpat tarafından kabul edilen İslam'ın modernleşmeye ve yenikliklere açık bir din olduğu görüşü makale yazarı tarafından temel eleştiri konularından biri sayılmıştır. Bir bütün olarak bakıldığında yazar tarafından bu dönemde yapılan modernleşme hamlelerinin çığır açıp neredeyse Cumhuriyet'e giden yolun açılmasıyla ilgili bir başka eleştirisi ise farklı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Zira sonuç tam da yazarın eleştirdiği durumda olduğu gibidir. Karpat bu konuyu irdelediği bir başka makalesinde; II. Abdülhamid'in, İslam'ın büyük bir medeniyet yarattığını ve dogmatizmi yenip gerçek kimliğini ve öz saygısını kazandığında ilerleme kaydedeceğine inanan dindar bir Müslüman olduğunu belirterek makale yazarı olarak Osmanlı Devleti'ndeki gerçek modernleşmenin Abdülhamid döneminde başladığı ve modern Türkiye'nin temellerinin yine bu dönemde atıldığı konusunda en ufak bir

13 M. Şükrü Hanioglu, "Ortadoğu'daki Sorunların Suçlusu Bulundu; Rahat Olabiliriz", *Sabah*, 31 Ağustos 2014, s.3.

14 Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 178-179.

15 Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması...*, s. 209.

şüphesinin olmadığını ifade etmiştir¹⁶. Türkiye tarihini, kültürünü gerçek manada anlamak ve anlatmak için bu topluma içeriden bakarak kendi bünyesi içindeki mevcut sosyal, ekonomik, kültürel güçlerin baskısı ile nasıl geliştiğini ve değiştiğini anlamak ve anlatmak gerektiğini belirten Karpat, yabancı ülkede gelişmiş, geliştirilmiş teorilerin kalıplarına Türk toplumunu sıkıştırmaya çalışmanın suni neticeler vereceğini belirtmiştir. Karpat bu meyanda ATÜT'çü yaklaşımların da bu yüzden sönmek üzere kaldığını ifade etmiştir.¹⁷ Bu konuda Karpat'la benzer görüşleri paylaşan Norman Stone'nun da dediği gibi bu açıdan II. Abdülhamid modern Türkiye'nin babası sayılır.

Bir başka husus olan İslamcılık konusunda kökenleri yine bu döneme kadar uzanan demokratik/ılımlı/dünyevi İslam politikalarında ise konjonktürel dalgalanmalar yaşanmış olmakla birlikte sonuç itibarıyla yazarı haklı çıkaracak gelişmeler mevcuttur. Yazarın Abdülhamid İslamcılığını da kapsayan ve Cumhuriyet devrinde Soğuk Savaş döneminden başlayarak günümüze kadar olan dönemdeki bu tür arayışlar konusunda (Abdülhamid dönemi hariç) haklılık payı bulunmaktadır. Abdülhamid dönemindeki İslamcılığı ortaya çıkaran dinamiklerle, Soğuk Savaş ve sonrasındaki İslamcılığın dinamikleri arasında önemli farklar bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin, komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla geliştirdiği Yeşil Kuşak Projesiyle, Türkiye'yi de içine alan İlimli İslam politikası bir vakıdır. Ancak yazar, bunların hepsini aynı potada değerlendirerek toptancı bir yaklaşım göstermektedir. Dolayısıyla yazarın eleştirilerindeki haklılık payını teslim ederek dönemsel farklılıkların göz önüne alınması gerekir. Karpat'ın bu dönemlerle ilgili çalışmalarına ılımlı İslam'a tarihsel meşruiyet kazandırma işlevi yüklemek, bu tür bakış içinde bulunanları analitik ve bütüncül değerlendirme konusunda yanlış sonuçlara götürebilir. Dahası bu tür değerlendirmeler aşırı işlevselci ve teleolojik malûliyetler içerir.

Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din* kitabında yer alan “Siyasal Katılım ve Elitlerin Bileşimindeki Değişmeler” adlı makalesinde Abdülhamid'in yeni dönemde yapılacak reformlarla ilgili çekindiği geleneksel dinsel elitler zümresini oluşturan yüksek rütbeli ulema, meşihat ve kazaskerlik karşısında orta rütbeli ulemayı, taşra eşrafını ve popüler tarikatları desteklediğini belirtmiştir. Abdülhamid, bu “popülist” dinsel devrimi kendi mutlak iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla yürürlüğe sokarken istemeden yerleşik İslam'ın marjinalleşmesine neden olmuştur¹⁸. Sancar'ın, buradaki “istemeden”

16 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 256.

17 Kemal H. Karpat, “Bir Sosyal Bilimcinin Tecrübesi”, *Türkiye'de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çav-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020, s. 55.

18 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 166.

şeklinde bir ifadeye takılarak buradan hareketle Karpat'ın, *İslam'ın Siyasallaşması* kitabındaki üslubunu baş aşağı bakmak şeklinde nitelemesi ise toptancı bir bakış açısının bir başka örneği teşkil eder. Zira söz konusu ifadenin “yanlışı” bir yana, böyle olsa bile bunu mihenk taşı yaparak Karpat'ın elli yıllık çalışmasının ürünü olan eseri baş aşağı bir üslup şeklinde değerlendirmek, eserin içerdiği analitik çözümlenmeleri göz ardı etmek demektir. Dahası bu husus, yukarıda da belirtildiği gibi Karpat'ın ana akım tarihçiliğin dışında kalarak toplumbilimsel tarihçiliğin gerektirdiği yaklaşım ve yöntemleri kullanarak bütüncül değerlendirmelere ulaşmış olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla eleştiri konusunda bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir.

Yazarın, Karpat'ın temel kavramı olarak gördüğü “süreklilik” konusunda (Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun kesintisiz bir devamıdır) şeklindeki eleştirisi ise tarihsel durum ve tarihçilik açısından son derece sorunludur. Kesintisiz ifadesi makale yazarının zorlamasıyla eklenmiş olmakla beraber tarihsel durum açısından konu bütünüyle böyledir denilebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci ve Cumhuriyet tarihine dair ideolojik yaklaşımlar dışında diğer kapsamlı çözümlenmelerden gün geçtikçe ortaya çıkan sonuç bu şekildedir¹⁹. Dahası tarihsel süreklilik konusunda Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eseri bu konuda yeterince fikir vermektedir. Yazarın bir diğer eleştirisini oluşturan Karpat'ın Cumhuriyet elitlerinin siyasi başarısı konusunda, İslam dinini hesaba katmayanlar karşısında bu faktörü göz önünde bulunduranların daha başarılı olduğuna ilişkin görüşleri ise teleolojik değil, olgusal bir durumdur.

Yazar'ın, Karpat'taki süreklilik ve değişim konusunda sınıfsal perspektiften yoksunluk şeklindeki eleştirisini ise Karpat'ın başlangıçtan beri Marksist anlamda sınıf kavramına Osmanlı devleti açısından yer vermeyişinde aramak gerekir. Karpat bunun yerine Türkiye sosyolojisinin geleneksel bir kategorisi olan cemaat ve tarikatlar içinde Nakşibendiliğin modernleşme süreciyle birlikte dinamik yapıya evrilmesinden hareket ederek genel olarak İslam dininin bu süreçteki itici güç olma rolünü incelemiştir. Makale yazarının temel eleştirilerinden biri olan İslam dininin modernleşmedeki rolü, Karpat'ın da belirttiği gibi Türk modernleşmesinde yaşanan değişimin iki ana belirleyicisinden biridir. Karpat'ın, “*Bir gün bu Nakşibendi şeyhlerinin birçoğu Müslüman devrimci ve*

19 Türk modernleşmesinde süreklilik ve radikal kopuş tezleriyle ilgili iki önemli paradigma söz konusudur. Bernard Lewis, Niyazi Berkes, Tarık Zafer Tunaya ve Feroz Ahmad gibi isimlerin başını çektiği ve teleolojik, işlevselci, oryantalist, pozitivist, indirgemeci ve tek boyutlu zaaf yanları bulunan çatışmacı paradigma karşısında; kapsayıcı özellikleri ile bu zafiyetlerden uzak ve tarihsel-sosyolojik yaklaşımı esas alan bir de intibak paradigması mevcuttur. Şerif Mardin, Roderic H. Davison, Eric Jan Zürcher, Elizabeth Özdalga, Şükrü Hanioglu, İsmail Kara gibi isimlerin yer aldığı bu paradigmada Karpat da bu grup arasında yer alır. Nurullah Ardic, “Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 11, (2008), s. 69-74.

*yenilikçilerin panteonunda yerini alacaklardır*²⁰ ifadesi, ana belirleyicinin bir diğeri olan orta sınıf üzerinde birincisinin etkisini gösterir. Karpat'a göre Nakşibendi'ye, yeni orta sınıfın kültürel profilini temsil ederken; Ali Suavi gibi İslamcı-reformist-devrimci aydınlar da bu sınıfın ideolojik, politik eylemci yanını temsil ediyorlardı. Bununla beraber makale yazarının, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişimin Nakşibendilik marifeti olarak görülemeyeceği şeklindeki değerlendirmesi yerinde bir tespittir. Ancak Karpat'ın böyle bir iddiası yoktur. Karpat, modernleşmenin toplumsal, siyasal, iktisadi, düşünsel (ideolojik) sebeplerinin dışsal etkileri konusunda son derece hassastır. Karpat, Nakşibendiliği Osmanlı Devleti'nde o dönemde farklı bileşenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yeni bir yapısal değişim dinamiğini açıklamak amacıyla ele almıştır. Bununla beraber Karpat'a göre; 19. yüzyılın başında mülkiyet bilincine sahip ayanların, 1850'lerden sonra da onların ardılı olarak büyüklük ve nüfuz açısından hızla gelişen mülk sahibi grupların ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nde ve nihayet Türkiye'de temsili yönetimin kurulmasının dayanağını oluşturan temel toplumsal gelişmedir²¹ ki bu husus, aynı zamanda süreklilik konusunun bir başka göstergesidir.

Yazar'ın, Karpat'ın Türkiye tarihinin kırılma noktalarını oluşturan 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleriyle ilgili görüşlerine dair getirdiği bazı eleştirileri ise yerinde görünmektedir. Karpat bu darbeler konusunda terminolojik bir duyarlılık gösterememektedir. Özellikle 1980 darbesinin askeri müdahale şeklinde adlandırılması ve bu darbeye halk vurgusunun öne çıkarılması konuyla ilgili kaçamak bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Darbe sonrasında Kenan Evren'in yaptığı meydan konuşmalarında halk desteğinin, darbenin dinamiği gibi gösterilmesi bunun bir örneğidir²². Bunun dışında yazarın 12 Eylül'ün ekonomi politikası ile ilgili eleştirileri ise kendi bakış açısından tutarlı görünmektedir.

Sonuç yerine

Makale yazarının Karpat'la ilgili temel eleştiri konularından biri de onun, Türkiye'nin 21. yüzyılda yaşadığı büyük değişimi Yeni Osmanlıcılık şeklinde değerlendirmesidir. Karpat'ın "sivil, politik, sosyal ve kültürel devrim" olarak gördüğü yeni dönemi, yazar ABD'nin bölgedeki hegemonyasını güçlendirmek için uyguladığı politik eylemlerin destekçisi olabilecek bir yapı olarak nitelemiştir. Oysa bu süreci, dönem konjonktüründe iki ülkenin kesişen pragmatik çıkarları doğrultusunda yaşanan

20 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 193.

21 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 132.

22 Kemal H. Karpat, *Dağı Delen İrmak*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 456.

gelişmeler ekseninde değerlendirmek, bu güne göre geçerliliğini yitirmiştir. Uzunca bir süredir Türkiye'nin ABD ile yaşadığı gerilim bunun bir göstergesidir. Bir Soğuk Savaş dönemi kurgusu olan "ılımlı İslam" ve "dünyevi İslam" projeleri bugün çökmüştür. Bazı marjinal çevrelerin romantik bir hülyası olan Yeni Osmanlıcılık düşüncesi de tam bir anakronizmdir. Bu hususu en iyi bilen ve öyle değerlendiren kişilerden biri de Karpat'tır.

Yazarın da belirttiği gibi bir tarihçi, zaten önünde duran olmuş bitmiş olgular yığının-dan tutarlı sonuçlara ulaşarak tarih yazmak zorundadır. Bu birbirine anlamlı bir biçimde bağlanmayı bekleyen olgular yığının-dan başlayarak bugüne kadar çizdiği çizgi, tarihçi-yi eninde sonunda güncellik içinde bir tutum almaya zorlar. Ancak Karpat'ın karşı karşıya kaldığı durum, zorlama yorumlarla ve makul olmayan yaklaşımlarla romantik bir ideolojinin etkisi altında kalıp bu ideolojin manipülasyonlarına tabi olmak değildir. Karpat, olgulardan hareketle ve sosyolojik bir yaklaşımla ve güçlü bir perspektif zenginliği içinde Türk modernleşmesi gibi karmaşık bir konuyu çözümlemeye çalışmıştır Karpat tam da bunu yapmıştır. Tarihçilik konusunda Karpat'a isnat edilebilecek teleolojik boyut şudur: Karpat, 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Amerikan bilimi etrafında sosyal bilimlerce benimsenen modernleşme paradigmasının Türkiye'deki öncülerinden biridir. 1959-1964 yılları arasında Türkiye tarihini bu açıdan ele alan altı önemli çalışmadan dördünün Princeton Üniversitesi Yayınevi tarafından yapılması bir tesadüf değildir²³. Bedri Gencer'in de belirttiği gibi bu çalışmalar komünist tehlikeye karşı Batılı kapitalist sisteme entegrasyon bahanesiyle modernleşme projesinin, sözde Üçüncü Dünya ülkelerine nasıl dayatıldığını ortaya koyar. Bu çalışmaların ana illeti İslami imparatorluktan seküler cumhuriyete doğru ilerleyen teleolojik bir vizyona dayanmalardır²⁴. Karpat da bu paradigma içinde yer alarak modernite içinde Türkiye tarihinin modernleşme serüvenini olgusal bir bakış açısıyla ele almış ve bunu çoğu tarihçinin yapamadığı ölçekte objektif bir anlayışla gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Karpat'ın tarihçiliğini ve geldiği noktayı Yeni Osmanlıcılığın ideolojik temsilciliğine indirgemek, en naif tabiriyle söylemek gerekirse büyük bir haksızlık olacaktır. Bu türden çalışmaların daha sağlıklı ve nesnel değerlendirilebilmesi için modern tarihçiliğin gerektirdiği disiplinlerarası ve bütüncül bakış açılarına ihtiyaç vardır.

23 Bu çalışmalar sırasıyla; 1- Karpat, Kemal (1959), *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton: Princeton UP; 2- Lewis, Bernard (1961), *The Emergence of Modern Turkey*. New York: Oxford UP; 3- Mardin, Şerif (1962), *The Genesis of the Young Ottoman Thought: A Study in the Modernisation of Turkish Political Ideas*. Princeton: Princeton UP; 4-Davison, Roderic (1963), *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton: Princeton UP; 5- Berkes, Niyazi (1964), *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal: Mc Gill University Press; 6- Ward, Robert E-Rustow, Dankwart A. (eds.) (1964), *Political Modernisation in Japan and Turkey*. Princeton: Princeton UP.

24 Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2019, s. 84.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- Ardıç, Nurullah: “Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 11, 2008.
- Belge, Murat: “Osmanlı’da ve Rusya’da Aydınlar”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Yay. Haz. Sabahattin Şen, İstanbul 1995.
- Gencer, Bedri: *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2019.
- Karpat, Kemal H.: *Dağı Delen İrmak*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- _____ : *İslam’ın Siyasallaşması*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- _____ : *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- _____ : “Bir Sosyal Bilimcinin Tecrübesi”, *Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çav-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020. ss.53-55.
- Mardin, Şerif: *Din ve İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Sancar, Nuray: “35 Yıl Sonra Gelen ün: Kemal Karpat Yeni Osmanlıcılığın İdeolojik Bir Desteği”, *Özgürlük Dünyası*, S.209, Eylül 2009.
- Sarıbay, Ali Yaşar: *Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çam-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.
- Subaşı, Necdet: “Sosyal Bilimsel İlgide Din ve Gecikmiş Fark Edilişler” *Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*, Ed. Erkan Çav-Elif Süreyya Genç, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2020.
- Sunar, Lütfi: “Karpat Neden Göz Ardı Edildi? Modernleşmeye Dair Farklı Bir Bakış”, *Tezkire*, S. 64. Nisan-Mayıs-Haziran 2018.
- Yetim, Fahri: “Türkiye’nin Modernleşme Tarihçisi Kemal H. Karpat”, *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara, Pegem Akademi, 2018, ss. 135-147.

Murat Arslan, *Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, 1. Baskı, 271 s.*

Süleyman ÂŞIK*

*Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: S.A. 0000-0002-5818-6245

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Süleyman Âşık,
İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: suleyman.asik@bakircay.edu.tr

Başvuru/Submitted: 23.01.2021

Kabul/Accepted: 05.06. 2021

Atıf/Citation: Asik, Süleyman. "Murat Arslan, *Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, 1. Baskı, 271 s.*" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 303-309.

<https://doi.org/10.26650/YTA2021-866968>

Biyografi bir edebi tür olarak, hakkında çalışılan kişiyle ilgili tafsilatlı bilgiler verir/vermesi beklenir. Bu yönüyle esasında, bir kişinin hayatını detaylı anlatan çalışmalara “monografi” denmektedir. İyi bir biyografi/monografi çalışması tarafsız, gerçekçi, bilgi-belgelere dayalı ve araştırılan kişinin benzerlerinden farkını ortaya koyucu özelliklere sahiptir.¹

Ülkelerin tarihlerinde bilhassa bazı siyasi liderler önemli bir yere sahiptir. Kimileri kısa süre siyasette kalırken, kimileri de daha uzun süre siyasetin içerisinde yer alabiliyor. Bir ülkenin bir döneminin tarihini yazmak bazen siyasi liderlerin de tarihini yazmak anlamına gelmektedir. Süleyman Demirel de Türk siyasi hayatında bu özellikteki isimlerden olarak görülebilir. Süleyman Demirel’in 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan siyasi yaşamı fiili olarak 21. yüzyılın ilk yılının ilk yarısında son buldu. Ancak, siyasetteki etkinliği neredeyse 2015 yılındaki vefatına kadar devam etti. Kimileri ona “Cumhuriyetin Kara Kutusu”² dedi.

Türk siyasetinde belli bir ağırlığı olan Süleyman Demirel’in hayatı, bir biyografi olarak, Prof. Dr. Feroz Ahmad’ın danışmanlığında Murat Arslan tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda doktora tezi olarak 2017’de tamamlanıp 2019’da İletişim Yayınları etiketiyle raflardaki yerini aldı. Kitap, Giriş ve Sonuç bölümlerinin dışında altı bölümden meydana gelmektedir. Demirel’in siyasi hayatına odaklanılan çalışmada, kendisinin içinde bulunduğu siyasi gelişmeler anlatılarak dönem tarihi de ele alınmaktadır. Yazar eserinin başında, Süleyman Demirel hakkında birçok çalışma olduğunu, kapsamlı biyografik çalışmaların ise hem çok az hem de çoğunun “lideri yüceltme” amacı taşıdığını ifade etmektedir. Kendi çalışmasının amacının ise, Demirel’in hayatındaki gelişmeleri bütüncül bir şekilde sistematik olarak ele almak olduğunu altını çizerek (ss. 10-11).

Giriş kısmında, Demirel’in siyasi hayatı ile ilgili genel bir değerlendirme söz konusudur (ss. 9-16). Psikolojik tahlillerin ön plana çıktığı kitapta, Demirel’in en belirgin özelliğinin pragmatizm (faydacılık) olduğu birçok örnekle açıklanmıştır. Fakat yazar bu tespiti yaparken, bu durumun arka planına da değinmektedir. Örneğin, köy çocuğu olarak yetişen Süleyman Demirel’in çevresel koşulların zorluğundan dolayı pragmatik (faydacı) yönünü ön plana çıkardığını ifade etmenin mümkün olduğu söylenmektedir (s. 12). Süleyman Demirel için şartlara göre pozisyon almanın önemi, 1970’lerde kurduğu Milliyetçi Cephe hükümetleri üzerinden de aktarılmış ve hükümet ortakları MHP ve MSP’nin hoşnut olacağı bir milliyetçi söylem geliştirdiği ifade edilmiştir (s. 14).

1 Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı*, İstanbul, Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, 2012, ss. 13, 21-26, 28.

2 Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*, İstanbul, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 2005, s. 5.

Eserin Birinci Bölümü, “*Erken Yıllar (1924-1960)*” adını taşımaktadır (ss. 17-44). Bu bölümde, Süleyman Demirel’in doğumundan 1960 yılındaki askerî darbeye kadar olan eğitim ve bürokrasi hayatı ele alınmaktadır. Aynı zamanda, dönemin toplumsal gelişim ve değişimleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Türk siyasetine girmeden önce Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürü olarak görev yaptığı 1955-1960 yılları arasında siyasi erkle yakın ilişkiler kurmakla kalmayan Demirel aynı zamanda farklı bölgelere gerçekleştirdiği iş gezileri vesilesiyle seçmen profilleri hakkında ciddi bir gözlem yapma imkânı bulmuştur (s. 41). Bu da kendisinin ileride gireceği siyasette tarzının oluşmasında başat rol oynamıştır. Bu görevi boyunca başta Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile yakınlık kuran Süleyman Demirel, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi’nin ardından görevinden istifa etmiştir. Arslan bu kararın bir nedenin de Demirel’in kendisine karşı oluşabilecek tepkileri önleme amacı taşıdığı ve bunun da pragmatizm anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (s.42).

İkinci Bölüm, “*Yükseliş (1960-1964)*” başlığı ile verilmiştir (ss. 45-73). Bu kısma, Süleyman Demirel’in Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nda çalıştığı yıllar anlatılarak başlanmıştır. DPT’nin Demirel’e devlet yönetimi ve iktisadi kalkınma noktasında sağladığı katkılardan söz edilmiştir (s. 48). Esasında, DSİ ve DPT deneyimleri Demirel’i, belki de bilmeden siyasete hazırlamıştır. Bu dönemin başında, siyasi arenada Adalet Partisi (AP) kurulurken (1961), o dönem askerde olan Demirel bu süreçte yer almamış, 1962 yılında partiye kaydolmuştur. Fakat kendi anlatımına göre, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ile bir anlamda yıldızının barışmamasından dolayı parti işlerine ara vermiştir. Arslan da bu tavrı yine pragmatizm anlayışıyla açıklamakta ve Demirel’in “*doğru zamanda doğru yerde olmak istediğini*” söylemektedir. Aynı şekilde, 1964’teki genel başkan adaylığı sürecinde de bu tavrı sergilediğini belirtir (ss. 63, 65).³ Dolayısıyla, Demirel siyaset basamaklarını birer birer ve adımlarını olabildiğince kendisini sağlama alacak şekilde atmıştır.

Üçüncü Bölümün başlığı “*İlmli Pragmatizm (1964-1971)*”dir (ss. 75-112). Süleyman Demirel’in AP Genel Başkanı seçilmesinden 1971 yılında maruz kaldığı askerî muhtıraya kadar olan dönemdeki gelişmeler ele alınmaktadır. Bu dönemin aynı zamanda Süleyman Demirel’in liderlik tarzının çerçevesini (sınırlarını) oluşturduğu söylenebilir. Şöyle ki: AP’nin 3. Büyük Kongresi sonrası tüzükte yapılan değişiklikler liderin gücünü daha da artırmıştır. Ancak, partinin karmaşık yapısı Demirel’in otoriter bir lider olmasının önüne

3 Konuyla ilgili bkz. Süleyman Aşık, “The Beginning of Süleyman Demirel’s Journey to Çankaya: His Election As The Leader of Justice Party”, *New Horizon in Social, Human and Administrative Sciences*, Editörler: Prof. Dr. Sina Sönmez-Dr. Ertan Özçoban-Dr.Dursun Balkan-Dr. Hüseyin Karakuş, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, ss. 433-447.

set çekmiştir (s. 89). Buna karşın, 1970'ler AP'nin bölünüp Demokratik Parti'nin kurulmasına ve AP'de Demirel'den şikâyetçi olan önemli bir muhalif grubun oluştuğu yıllar olmuştur. Bu dönemde tek başına iktidarda olan Demirel hükümetini en zorlayan hadisele- rin başında öğrenci olayları (68 gençliği) gelmiştir. Demirel bu dönemde gençlere ılımlı bir şekilde yaklaşmıştır. Bunda ülkenin kaotik bir ortama sürüklenmesini önlemek isteği olduğu kadar Arslan'a göre, pragmatik bir bakış açısı da söz konusudur. Zira iktisadi istik- rarsızlıktan doğacak sorunlar hükümet için ciddi sonuçlar doğurabilecektir (s. 96). Fakat diğer yandan, bir başbakan için ülkesinin ekonomik istikrarı adına şartların gerektirdiği yaklaşımları sergilemesi de son derece doğaldır. Bu bölümde asker-siyaset ilişkisine dair çarpıcı bir örnek yer almaktadır. AP'lilerin eski DP'lilerin affı için Meclis'e verdiği teklif askeri rahatsız etmekle kalmayıp darbe ihtimali söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Demirel adeta dümeni askerlerden yana kırmış ve teklif geri çekilmiştir (s. 100). Bu hadi- se askerî vesayetın 1969 yılı itibarıyla tüm "haşmetiyle" varlığını koruduğunu ve siyaset yapıcılarının da bunun karşısında etkisiz kaldıklarını gösteriyor. Özetle, bu dönem Demirel'in iş yapmaya odaklandığı ve çatışmadan uzak durduğu bir özelliğe sahiptir (s. 111). Yani ılımlı politika bilinçli bir tercihin sonucudur.

Dördüncü Bölüm "*Siyasi Karmaşa (1971-1980)*" başlığını taşımakta ve muhtıra ile darbe arasında geçen dokuz yıllık döneme Süleyman Demirel merkezli bakılmaktadır (ss. 113-174). Yazar kitabında zaman zaman psikolojik tahlillere yer vererek çalışmasını hem renklendirmekte ve güçlendirmekte hem de Demirel'in daha iyi tanınmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin, 12 Mart 1971 tarihli askerî muhtıradan sonra gelişmeleri izle- yeceğini söyleyen Demirel'in bu tavrı onun "*sabırlı ve temkinli*" kişiliğiyle açıklanmak- tadır. Ayrıca, muhtıranın ardından gerçekleştirdiği istifanın akabinde Nihat Erim baş- kanlığında kurulan hükümete hem bakan hem oy veren Demirel'in bu tavrı yine onun pragmatizm anlayışına bir örnek olarak verilmekte; prensip ile pragmatizm arasında Demirel'in seçimini "*tereddütsüz*" bir şekilde kendine faydalı olandan yana yaptığı be- lirtilmektedir (ss. 113, 115-116). Süleyman Demirel'in bu dönemdeki en ilginç çıkışla- rından birisi, 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde askerın adayını Orgeneral Faruk Gürler'e karşı duruşudur. Esasında sivil bir isimden normalde beklenen de budur ancak Arslan, bu karşı çıkışta Bülent Ecevit'in Gürler'in aleyhinde olmasından dolayı Demirel'in de askerın safında yer almamak için en güçlü siyasi rakibi Ecevit ile beraber hareket etmiş olabildiğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (s. 129). İşin diğer bir boyutu ise, askerın gözünü sürekli Çankaya Köşkü'ne dikmiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, her ne sebeple olursa olsun sivil otoritenin bu duruşu o dönem için son derece önemlidir.

Bu dönem aynı zamanda başarısız koalisyonlar devridir. Terazinin bir tarafında Süleyman Demirel yer almış, AP'den küçük partilerle (CGP, MHP ve MSP) hükümetler kurarak başbakanlık koltuğuna oturmuştur. CHP ile hükümet kurmayarak başbakanlıktan başka makamı istemediğini göstermiştir (ss. 137, 143). Özetle, Demirel'in tek başına iktidar olamadığı bu dokuz yıllık süreç, onun 1960'ların aksine “*kutuplaştırıcı*” bir siyaset izlediği devir olmuştur (s. 173). Karşılıklı bu tutum ve siyasi ortam da 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'ne giden sürecin bir “*gerekçesi*” olarak görülmüştür.⁴

Süleyman Demirel'in siyasi yaşamının 13 yıllık dönemini ele alan ve “*Hamzakoy'dan Çankaya'ya (1980-1993)*” başlığını taşıyan kısım eserin beşinci bölümünü teşkil etmektedir. Aslında bu dönem için Demirel'in “*küllerinden yeniden doğduğu yıllar*” ifadesini kullanmak yanlış olmaz. Zira 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ile hem partisi kapatılmış hem kendisi siyasi yasaklı olmuştur. Arslan da bu dönemde Demirel'in “*yepyeni bir kimliğe büründüğünü*” söylemektedir (s. 175). Askerî darbenin ardından 1983 yılında yeniden seçimlerin yapılarak demokratik düzene geri dönüşün önemli bir adımı gerçekleşmişti. Fakat Süleyman Demirel'in de aralarında bulunduğu 12 Eylül öncesi dönemin birçok siyasetçisi yasaklı idi. Bu sebeple, yeni aktörler siyaset arenasında yer aldı. Bunlardan en önemlisi, Süleyman Demirel'in “*müsteşarı*” Turgut Özal'dı. Bürokrat olarak Demirel ile uyumlu çalışan Özal 1983'te başbakan olduktan sonra Süleyman Demirel'in önce “*gölgesi*” sonra bizzat kendisi ile çetin bir mücadeleye girdi. 1987'de siyasi yasakların kalkması ile DYP'nin başına geçen Demirel “*daha tecrübeli*” bir politikacı olarak hareket etmiştir (s. 211). Bu tecrübesi siyaset arenasında kendisini fazlasıyla hissettirmiş ve bilhassa Turgut Özal üzerinde etkisini göstermiştir.

“*Çankaya (1993-2000)*” başlığı kitabın altıncı bölümünü oluşturmakta ve Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı dönemini incelemektedir (ss. 213-252). Demirel siyasi hayatının son evresinde “*devletin sesine dönüşmüştür*” (s. 213). Makamı gereği tarafsız kalması gerekirken ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı sık sık bu yönde eleştirmişken, kendisinden sonra liderlik arayışında olan DYP'nin iç işlerine müdahale etmekten geri durmamış ve Tansu Çiller'e karşı eski yol arkadaşı İsmet Sezgin'i “*gizlice*” desteklemiştir. Fakat kongreden Tansu Çiller zaferle çıkmıştır (s. 215). Dönemin konjonktürüne uyum sağlamakta zorlanmayan Demirel örneğin, Kürt meselesinde de eski koalisyon ortağı SHP (1991-1993)'nin anlayışına ters düşecek şekilde laik seçkin kesimin sözcüsü gibi pozisyon almıştır (s. 218). Cumhurbaşkanlığı esasında Demirel'in halktan kopmuş bir dönemdir. Vatandaşların sorunlarına kulak vermekten ziyade elit kesime

4 Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin Sonbaharı: 1977-1978*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, 1987, s. 295.

yaklaşmıştır. Pragmatizm anlayışı o dönem “*muktedir*” olduğunu düşündüğü kesimin yanında konumlanmasına yol açmıştır (s. 238). Arslan, Demirel’in bu yaklaşımına Gazi Mahallesi olaylarında bir cumhurbaşkanı olarak sessiz kalmasını örnek göstermiştir. Öte yandan Demirel, 1995’teki genel seçimlerden önce, Refah Partisi (RP)’nin birinci olmasının Necmettin Erbakan’a hükümeti kurma görevini vermesi için yeterli olmaya bileceğini söylüyordu (ss. 226, 229). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel siyasi hayatının en keskin dönüşlerinden birisini yine bu dönemde yaşamış ve 28 Şubat 1997 post-modern askerî darbesinde, kendisini mağdur eden anayasayı meşru görmüştür. Fakat diğer yönüyle Arslan’a göre, askerinin hükümete ve özellikle de RP’ye olan hiddetini dindirmek istemiştir (ss. 240-241). Netice itibarıyla, devletin en üst makamına çıkan Süleyman Demirel halkını da “üst perdeden” izlemiştir denilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin köşe taşlarından biri hiç kuşkusuz Süleyman Demirel’dir. Neredeyse 40 yıllık siyasi yaşamı yakın dönem Türk siyasi hayatı ile iç içedir. Demirel yaptıkları kadar yapmadıklarıyla da tartışılmalı bir siyasetçidir. Siyasi yaşamını pragmatizm üzerine şekillendirmiş bir isim olan Demirel değişen şartlara göre pozisyon almakta zorluk çekmemiştir. Doktora tez çalışması olarak hayatını ele alan Murat Arslan da bunu vurgulamaktadır. Yazar, kitaplaştırdığı tezi ile önemli bir akademik çalışma ortaya koymuştur. Demirel’in siyasi hayatını ele alırken aynı zamanda, Cumhuriyet Türkiye’sinin yaklaşık 40 yıllık siyasi tarihini de incelemiştir. Biyografisi hazırlanan bir isimle ilgili psikolojik çıkarımlarda bulunması çalışmayı özgün kılmaktadır. Eser teknik açıdan ele alındığında ise, çok akıcı bir dile sahiptir. Ayrıca yazım kurallarına da azami ölçüde riayet edilmiştir.

Sonuç olarak, Süleyman Demirel gibi Türk siyasi hayatının uzun bir döneminde üst makamlarda bulunmuş bir ismin hayat hikâyesinin akademik bir çalışmada ele alınması, alana son derece önemli bir katkı sunmaktadır. Bu alanda biyografik çalışmaların sayısının artması, ilgili dönemin analizin yapılmasında büyük bir yardımcı görev üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasinin Sonbaharı: 1977-1978*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, 1987.

Âşık, Süleyman, “The Beginning of Süleyman Demirel’s Journey to Çankaya: His Election As The Leader of Justice Party”, *New Horizon in Social, Human and Administrative Sciences*, Editörler: Prof. Dr. Sina Sönmez-Dr. Ertan Özçoban-Dr. Dursun Balkan-Dr. Hüseyin Karakuş, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, ss. 433-447.

Çetin, Mahmut, *Biyografi Kitabı*, İstanbul, Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, 2012.

Donat, Yavuz, *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*, İstanbul, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 2005.

V. Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 413 s.*

Nesrin AKKOR*

*Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: N.A. 0000-0002-5630-5685

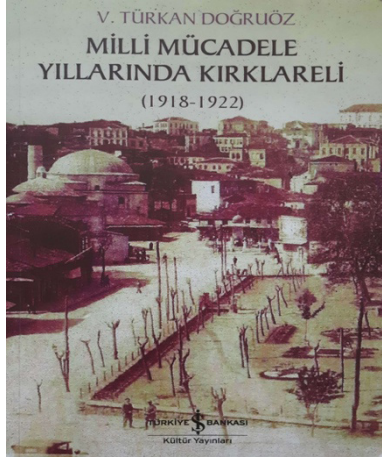
Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nesrin Akkor,
Kırklareli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Bölümü, Kırklareli, Türkiye
E-posta/E-mail: akkorn@klu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 22.05.2021

Kabul/Accepted: 05.06.2021

Atıf/Citation: Akkor, Nesrin. "V. Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 413 s.*" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2021): 311-315.
<https://doi.org/10.26650/YTA2021-941094>

Marmara Bölgesi'nin Trakya bölümünde Bulgaristan'a sınırı olan Kırklareli'nin tarihi boyunca İstanbul ile Edirne arasında sıkışmış ve onların gölgesinde kalmış olmasından yola çıkan yazarımız, Milli Mücadele yıllarında Kırklareli'nin önemini vurgulayarak Kırklareli tarihine büyük katkıda bulunmuştur. Çalışmada Sultan I. Murad zamanında Bizanslılardan alınarak Osmanlı topraklarına katılan Kırklareli'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus, I. Balkan Harbi'nde de (1912) Bulgar işgali altında kaldığı belirtilerek Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Yunan ordusu tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreç incelenmiş, Kırklareli'nin stratejik ve siyasi önemi üzerinde durulmuştur.

Milli Mücadele yılları Trakya'sına ait kapsamlı ilk çalışma, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun 1954 yılında Trakya'yı gezerek Milli Mücadele'ye katılanlardan topladığı mektup, fotoğraf ile belgelerden hazırladığı ve 1955 yılında basılan iki ciltlik *Trakya'da Milli Mücadele* kitabı olduğunu belirten Doğruöz, Trakya'nın tamamının ele alındığı bu çalışmada doğal olarak Edirne'nin sancağı durumundaki Kırklareli'den çok fazla söz edilmediğini belirtmektedir. Yazar buradan yola çıkarak Tevfik Bıyıklıoğlu aracılığı ile Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne ulaştırılan Trakya-Paşaeli Cemiyeti Kırklareli üyesi ve aynı zamanda da yazarımızın dedesi olan Kırklarelili S. Şevket Dingiloğlu'na ait belge ve mektupları, arşiv çalışması ile destekleyerek kitabında yer vermiştir.

Doğruöz, bu çalışmayı yapmaktaki amacının 25 Temmuz 1920-10 Kasım 1922 tarihleri arasında iki yıldan fazla Yunan işgali altında kalarak zor günler geçiren Kırklareli ve yöresinin Milli Mücadele yıllarındaki yerini ve önemini ortaya koymak olduğunu sık sık vurgulamıştır.

Üç ana bölümden oluşan kitabın *Kırklareli'nin Kısa Tarihi ve Günlük Yaşantısı* başlıklı birinci bölümü, Kırklareli'nin kısa tarihi ve günlük yaşamına ayrılarak Kırklareli'nin Milli Mücadele öncesi ortamı anlatılmış, ardından ana konuya geçiş sağlanmıştır. Bölümde Balkanların bir mozaigi olarak tanımlanan Kırklareli'nde yaşayan Bulgar, Rum ve Müslüman halkın Balkan Savaşları'na kadar bir arada sorunsuz yaşadıkları ifade edildikten sonra önce Bulgar daha sonra da Yunan işgallerinin başlamasıyla bu düzenin bozulduğu verilen örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Edirne Vilayet Salnameleri ve basından yararlanarak hazırlanan tablolar, halklar arasında nüfus mukayeseleri yapabilme imkânını da sağlamaktadır. Etnik grupların günlük yaşantıları, iş grupları, okulları, gelenek ve görenekleri fotoğraflarla desteklenerek okuyucuya sunulmasına ek olarak Osmanlı topraklarına katıldığında ismi *Saranta Ecclesia*

olan ve sadece Rumcadan Türkçeye çevrilerek 1924 yılına kadar Kırkkilise olarak kullanılan şehrin ismi ile ilgili soru işaretleri de kitapta cevabını bulmuştur.

Doğruöz'ün kitabı için bir sunuş kaleme alan Prof. Dr. Sabahattin Özel, 25 Temmuz 1920-10 Kasım 1922 tarihleri arasında Yunan işgali altında kalan Kırklareli'nin siyasi ve stratejik önemine vurgu yaparak Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem Bulgaristan hem de Trakya'daki faaliyetlerini ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgalini önlemek amacıyla Edirne'de faaliyete geçen Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin işgallerin başlaması üzerine çalışmalarına Bulgaristan'da devam etme kararı Kırklareli'nin, siyasi ve stratejik önemini ortaya çıkardığı ikinci bölüm, *Mili Mücadele Döneminde Kırklareli* başlığıyla verilmiştir. Bölümde öncelikle Kırklareli'nin stratejik ve siyasi önemi üzerinde durularak işgallerin başlaması üzerine Kırklareli ve yöresindeki direniş faaliyetleri ile İzmir'in işgaline bölge halkının tepkileri Sadaret Makamına gönderilen telgraf metinleriyle belgelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli topluluklar arasında dostluk ve sevgiyi yeniden güçlendirerek, huzursuzluğu ve asayişsizliği ortadan kaldırmak için Anadolu ve Rumeli'de görevlendirilen nasihat heyetlerinin Kırklareli gezisi de bölümün önemli konularından biri olmuştur.

Kitabın en uzun bölümü, *Kırklareli'nin Yunanlılar tarafından İşgali ve Kurtuluşu*'nun anlatıldığı üçüncü bölümdür. Bunun nedeni, içerik bakımından konuların ayrılmaz bir bütün oluşturması ve belgelere tam metin şeklinde yer verilmesidir. 20 Temmuz 1920 günü Tekirdağ'dan başlayarak beş gün gibi kısa bir süre içinde Trakya'nın tamamının Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden 10 Kasım 1922 tarihinde Kırklareli'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimine kadar geçen iki yıllık süre, bütün detaylarıyla anlatılmıştır. Özellikle Trakya'nın kısa bir sürede Yunanlılar tarafından işgal edilme nedenlerinin maddeler halinde verilmesi ve yapılan basın taraması sonucunda Cafer Tayyar Bey'in esir düşmesiyle ilgili detaylı bilgilere ulaşılmış olması dikkat çekicidir.

Kırklareli'nin Bulgaristan sınırında olmasının Milli Mücadele yıllarındaki önemi, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri içinde bütünlük sağlanarak açıklanmıştır. Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı'nda kader birliği yapmış Türkiye ile Bulgaristan'ın savaştan yenik çıkmaları, Yunanistan'ın Türkiye kadar Bulgaristan'a da düşmanı olması, özellikle de Bulgaristan'ın Dedeağaç Limanı'ndan Ege Denizi'ne çıkıştan yoksun bırakılması Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında oluşturduğu yakınlık üzerinde dikkatlice durulmuştur. Zamanla Türk Milli Mücadelesine karşı sempati duymaya başlayan Bulgar

devlet adamlarının Türk devlet adamlarıyla birlikte çalışmaya başlamaları, bunlardan Bulgaristan Çiftçi Halk Birliği (BÇHB/BZNS) koalisyon hükümetinin başına geçen Aleksandr Stamboliyski'nin 1920 yılı Mart ayından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile Türk güçlerine Batılı devletlerden çok daha erken güvendiği ve yeni Türkiye'yi kurmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa'ya bütün tehlikelere rağmen resmi yollardan değilse de gayri resmi yollardan yardımcı olmaya devam ettiği belgelerle açıklanmıştır. Trakya-Paşaeli Cemiyeti üyelerinin Bulgaristan'a geçişi öncesinde Türkiye-Bulgaristan ilişkisi ile ilgili detayların verilmesi yerinde olmuştur.

Bulgaristan'a sığınan Trakyalı yurtseverlerin mücadele merkezlerini orada kurdukları ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'yla bağlantıya geçerek aldıkları direktifler doğrultusunda hareket ettikleri, Cemiyet üyelerinin mektuplarından verilen örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca Bulgaristan'a geçen Kırklarelili üyeler hakkında da bilgiler verilmiştir. Bulgaristan'da çalışmalarına başlayan cemiyet üyelerinin tek haberleşme aracının birbirlerine yazdıkları mektuplar olduğunu ifade eden Doğruöz, arşivlerden ve o dönemi yaşamış kişilerle bağlantılı şahıslardan temin edilen mektuplara yer vererek çalışmaya ayrı bir değer kazandırmış, konuyu basın taraması ve fotoğraflarla da zenginleştirmiştir. Cemiyet üyelerinin Bulgaristan'daki faaliyetleri ile şehrin işgalden kurtuluşuna kadar yaşananların mercek altına alınması, Kırklareli tarihine önemli bir katkıda bulunacaktır.

Doğruöz, Bulgaristan'a geçen cemiyet üyelerinin, Kırklareli'nin İstanbul ve Anadolu'yla bütün bağlantısının kesildiğini ve Kırklareli'nin kaderinin Trakya'da değil Anadolu'da çizileceğini, Anadolu'daki düşman kesin yenilgiye uğratılmadan Kırklareli'nin kurtarılamayacağını çok önceden anladıklarını ifade etmektedir. Doğu Trakya'nın elindeki bütün imkânlarla kendini savunmasının gerekliliğine inanan cemiyet üyelerinin Bulgaristan'da kurdukları akıncı müfrezelerini Kırklareli ve yöresine yerleştirdiklerini belirten Doğruöz, Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya geçmesini engellemede Kırklareli'nin rolünü ve önemini gözler önüne sermektedir.

Anadolu'daki Milli Mücadeleye destek verilerek başarıya ulaşılması ve Mudanya Mütarekesi gereği Doğu Trakya'nın teslimiyle başlayan devir ve teslim çalışmaları hazırlanan tablolar ile verilmiştir. Doğu Trakya'nın Fransız, İngiliz ve İtalyan heyetleri aracılığı ile yapılacak olan devir tesliminde Fransız bölgesinde yer alan Kırklareli, Lüleburgaz, Pınarhisar ve Babaeski'nin TBMM'ye teslim edildiği Kurtuluş Günleri'nde yaşananlar ve yapılan konuşmalar, törenlere katılmış muhabirler tarafından İstanbul gazetelerinde saat saat verilmiştir. Bu metinlerin bulunduğu kısımlar, kitabın en duygulu bölümleridir. Aynı zamanda da Kurtuluş Bayramlarının kutlanması ile ilgili bilgileri de

bizlere ulaştırmaktadır. Yazarımızın bu bölümü “*Kırklareli valisi olarak tayin edilen Tevfik Sırrı Bey’in şehre geldiğinde Yunanlıların ve Rumların köylünün çift hayvanlarını, yük arabalarını tamamen alıp götürdüğü, köylerin yakıldığı, zahirelerin tümünün taşındığı bir şehirle karşılaşmıştı*” sözleri ile durumu örneklemesi vahameti ortaya koymaktadır.

Son bölümün en can alıcı kısımlarından biri Yunanlıların, Trakya’da yaptığı gasp ve baskınların Erkân-ı Harbiye Birinci Şube Müdüriyeti raporlarına dayanarak sadece Kırklareli’yle ilgili hazırlamış olduğu tablolarıdır. Bu tablolarda Trakya’dan Yunanlılar tarafından götürölen nakit para, yakılan ve yıkılan binalar, nakliye araçları, hayvanlar, ziraat aletleri, zahire ve hububat, meyve-sebze ile halka yapılan mezalim ve nüfus kayıp bilgileri yer almaktadır. Ayrıca genel tablolar incelendiğinde, Edirne vilayeti sancakları içinde en fazla zarar gören yerin Kırklareli olduğu görölmektedir. Yunanlıların Kırklareli’nden götürdüğü nakit paralar, tüm sancaklardan toplanan nakit para tutarına yakındır. Edirne’ye bağılı merkezlerde yapılan tahribat ve çıkarılan yangınlarda zarar gören cami, ev, okul, han, dükkân ve mağazanın çoğu Kırklareli’ndedir. Yine Yunanistan’a götürölen nakil araçlarından (öküz arabası), kereste ve araba tekerleğı gibi orman ürünlerinin çoğu Kırklareli’nden götürölmüştür. Halka yapılan baskı ve nüfus kaybını gösteren tablolar için ciddiyetini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Trakya’da Yunanlılar tarafından yapılan baskınlarda sancaklara göre tevkif edilenlerin sayıları, isimleri, yapılan işkence, tevkif, gasp, öldürölme tarzı ile olayların yaşandığı köy isimleri tek tek hazırlanan tablolarda verilmiştir. Ayrıca İstanbul gazetelerinde Yunanlıların Doğu Trakya’dan çekilirken yaptıkları tahribatlar ile ilgili haberler de mukayese yapmak için verilmiştir.

Yukarıda sunulan bilgilerin ardından eserle ilgili olarak şu noktaların üzerinde durulabilir. Eser, akıcı bir üslupla anlaşılır bir dille yazılmıştır. Tarihi bilgiler kronolojik bir sıra takip ederken okuyucuyu sıkıkmamaktadır. Bir eserin değerinin anlaşılmasında kullanılan kaynakların önemi çok büyüktür. Özellikle 1918-1922 yılları arası İstanbul basınında (Vakit, İkdam Tasvir-i Efkâr, Alemdar, Tanin, İleri) Kırklareli ve ilçeleri ile ilgili askeri, eğitim, nüfus gibi çeşitli konulardaki yazıların taranması esere ayrı bir özellik kazandırmıştır. Kitabın kaynakça kısmına bakıldığında çok sayıda kaynaktan faydalanılması, bize eserin yazımı esnasında ne kadar büyük bir emek harcandığını göstermektedir. Bu alanda çalışma yapmak isteyenler için önemli bir fayda sağlayacaktır. Eser, arşiv belgeleri ve özel mektuplarla çalışmaya dikkate değer bir özgünlük kazandırarak Kırklareli’nin toplumsal ve kültürel geçmişine ışık tutmaktadır. V. Türkan Doğruöz’ün kaleme aldığı bu değerli eser, Şubat 2021’de İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılmıştır.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmedi olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu

açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya

büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 100-150 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özetlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.
9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlansın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...”, s. 54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA, BEO, 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 100-150 kelime makale dilinde ve 100-150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

OPEN ACCESS STATEMENT

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/

her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. The articles in Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and “justify align” format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-150 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: “Introduction”, “Aim and Methodology”, “Findings”, “Discussion and Conclusion” and “References”. For review and commentary articles, the article should start with the “Introduction” section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with “Discussion and Conclusion” section followed by “References” and “Tables and Figures”.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "...." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", p. 45.

Reference to newspaper articles or news

"Şehremini mi? Müfettiş mi?", *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

"Çiftçi Fırkası", *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA, BEO, 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, "Educate Library Leaders," *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?" (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: "Social Behavior as Exchange", *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, p. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye", *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of "Appendix-1, Appendix-2", and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (100-150 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institution)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere özgü şekilde atıfı bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsur veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

